

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Науковий юридичний журнал

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Том 30, № 2
2023

Харків
«Право»
2023

УДК 34
DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2

ISSN 1993-0909
E-ISSN 2663-3116

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 30 червня 2023 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23993-13833ПР від 11.07.2019 р.

**Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «А») у галузі юридичних наук
(наказ МОН України № 735 від 29.06.2021 р.)**

Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: О. Петришин та ін. – Харків : Право, 2023. – Т. 30, № 2. – 268 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:

Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск

В. А. Журавель

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 70, Національна академія правових наук України.

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua

e-mail: visnyk_napnu@ukr.net

© Національна академія правових наук
України, 2023

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

JOURNAL

OF THE NATIONAL ACADEMY
OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE

Scientific Legal Journal

Founded in 1993

Periodicity – 4 issues per year

Volume 30, Issue 2
2023

Kharkiv
«Pravo»
2023

UDC 34

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2

ISSN 1993-0909

E-ISSN 2663-3116

*Recommended for publication by the academic Council
Yaroslav Mudryi National Law University
(Protocol No. 12 dated 30 June 2023)*

The certificate of state registration
KB № 23993-13833PIP date 11.07.2019

**Journal included in the List of scientific professional publications
(category «A») in the field of legal sciences**
(the order of MES of Ukraine No. 735 dated on 29.06.2021)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board:
O. Petryshyn et al. – Kharkiv : Pravo, 2023. – Vol. 30, № 2. – 268 p.

The founders:

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher:

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Responsible for the release of

V. Zhuravel

The Editorial Board address: 61024, Kharkiv, 70 Pushkinska Street, National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Official website: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnua@ukr.net

© 2023 National Academy of Legal
Sciences of Ukraine

НАУКОВА РАДА

Вячеслав Борисов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (голова наукової ради) (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна);

Юрій Барабаш – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Валентина Борисова – кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Гарашук – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Голіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Вячеслав Комаров – кандидат юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олександр Крупчан – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна);

Микола Кучерявенко – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Василь Лемак – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна);

Сергій Максимов – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Пилипчук – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», Україна);

Сергій Прилипка – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна);

Петро Рабінович – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна);

В'ячеслав Рум'янцев – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олександр Святоцький – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Видавництво «Право України», Україна);

Анатолій Селіванов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Інна Спасибо-Фатєєва – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Тихий – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Юрій Шемшученко – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України та НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії правових наук України, Україна);

Михайло Шульга – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Олександр Петришин – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (голова редакційної колегії) (Конституційний Суд України, Україна);

Володимир Журавель – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (заступник голови редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Наталія Кузнєцова – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (заступник голови редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Флаувіс Антоній Байас – професор (Бухарестський Університет, Румунія);

Юрген Базедов – професор (Інститут іноземного та міжнародного приватного права імені Макса Планка, Німеччина);

Владислава Батиргарєєва – доктор юридичних наук, професор, (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна);

Вільям Еліот Батлер – професор (Школа права, Університет штату Пенсильванія, США);

Юрій Баулін – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Серджио Биешу – доктор юридичних наук, професор (Факультет права, Молдавський державний університет, Молдова);

Станіслав Бука – професор (Балтійська міжнародна академія, Латвія);

Єрмек Бурібасєв – доктор юридичних наук, професор (Казахський національний педагогічний університет імені Абая, Республіка Казахстан)

Чаба Варга – професор (Інститут правових досліджень, Угорська академія наук, Угорщина);

Марина Великанова – доктор юридичних наук, доцент (Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України, Україна);

Анатолій Гетьман – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Євген Гетьман – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Сергій Глібо – кандидат юридичних наук, доцент (Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України, Україна);

Андрій Гриняк – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України, Україна);

Костянтин Гусаров – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Наталія Гуторова – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна);

Томас Давуліс – професор (Вільнюський державний університет, Литва);

Микола Іншин – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Оксана Капліна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Фархад Карагуєв – доктор юридичних наук, професор (Інститут приватного права Каспійського університету, Республіка Казахстан);

Емануель Кастелляран – професор (Університет Страсбурга, Франція);

Танел Керікмає – професор (Школа права, Талліннський технічний університет, Естонія);

Рольф Кніпер – професор (Університет Гете, Німеччина);

Олексій Кот – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України, Україна);

Олена Кохановська – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Райнер Кульмс – професор (Інститут іноземного та міжнародного приватного права імені Макса Планка, Німеччина);

Дмитро Лук'янов – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Вища рада правосуддя, Україна);

Сніголе Матюльєне – професор (Університет імені Миколаса Ромеріса, Литва);

Катерін Меа – професор (Лісабонський університет, Португалія);

Василь Настюк – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олена Орлюк – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», Україна);

Світлана Серьогіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Україна);

Ізабела Скомерська-Муховська – професор (Лодзинський університет, Польща);

Олександр Скрипнюк – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Україна);

Жанна Хамзіна – доктор юридичних наук, професор (Казахський національний університет імені Абая, Республіка Казахстан);

Віктор Шевчук – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Валерій Шепітько – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Ханс Іоахім Шрамм – професор (Інститут Східного права Університету технології, бізнесу і дизайну, Німеччина);

Раймундас Юрка – професор (Університет Миколаса Ромеріса, Литва);

Іван Яковюк – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олег Ярошенко – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна).

SCIENTIFIC COUNCIL

Viacheslav Borysov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Scientific Council) (Scientific and Research Institute for Study of Crime Problems named after Academician V. V. Stachys of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Yurii Barabash – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Valentyna Borysova – Phd (Law), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Garashchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Golina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Viacheslav Komarov – Phd (Law), Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksandr Krupchan – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Mykola Kucheriavenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Vasyl Lemak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The Constitutional Court of Ukraine, Ukraine);

Sergii Maksymov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Pylypchuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Ukraine);

Sergii Prylypko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Petro Rabinovych – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine);

Viacheslav Rumiantsev – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksandr Sviatotskyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Publishing House «Law of Ukraine», Ukraine);

Anatolii Selivanov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Inna Spasybo-Fateieva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Tykhyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Yurii Shemshuchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Mykhailo Shulga – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine).

EDITORIAL BOARD

Oleksandr Petryshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Editorial Board) (The Constitutional Court of Ukraine, Ukraine);

Volodymyr Zhuravel – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Nataliia Kuznietsova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Flavius Antoniu Baias – Professor (The University of Bucharest, Romania);

Jürgen Basedow – Professor (Max Planck Institute of the foreign and international private law, Germany);

Vladyslava Batyrgarcieva – Doctor of Law, Professor (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine);

William Eliot Butler – Professor (The School of Law, University of Pennsylvania, USA);

Yurii Baulin – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Sergiu Băieșu – Doctor in Law, University Professor (Faculty of law of Moldova State University, Moldova);

Stanislav Buka – Professor (Baltic International Academy, Latvia);

Yermek Buribayev – Doctor of Law, Professor (Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan);

Csaba Varga – Professor (The Institute of Legal Studies, Hungarian Academy of Sciences, Hungary);

Maryna Velykanova – Doctor of Law, Associate Professor (Scientific Research Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Anatolii Getman – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Serhii Hlibko – Phd (Law), Associate Professor (Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Andriy Hryniak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific Research Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Konstantyn Gusarov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Nataliia Gutrova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Tomas Davulis – Professor (Vilnius State University, Lithuania);

Mykola Inshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine);

Oksana Kaplina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Farkhad Karagusov – Doctor of Law, Professor (The Institute of private law of Caspian university, Republic of Kazakhstan);

Emanuel Castellarin – Professor (The University of Strasbourg, France);
Tanel Kerikmäe – Professor (The School of Law, Tallinn Technical University, Estonia);
Rolf Knieper – Professor (Coethe University Frankfurt, Germany);
Oleksii Kot – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific Research Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);
Olena Kokhanovska – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine);
Rainer Kulms – Professor (Max Planck Institute of the foreign and international private law, Germany);
Dmytro Lukianov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (High Council of Justice, Ukraine);
Snieguolė Matulienė – Professor (The University of Mykolas Romeris, Lithuania);
Catherine Maia – Professor (The University of Lisbon, Portugal);
Vasyl Nastyuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);
Olena Orlyk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The State Organization «Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovation», Ukraine);
Svitlana Serohina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);
Isabela Skomerska-Mukhovska – Professor (The University of Lodz, Poland);
Oleksandr Skrypniuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);
Zhanna Khamzina – Doctor of Law, Professor (Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan);
Viktor Shevchuk – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);
Valerii Shepitko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);
Hans Joachim Schramm – Professor (The Institute of Eastern Law of the University of Technology, Business and Design, Germany);
Raimundas Jurka – Professor (The University of Mykolas Romeris, Lithuania);
Ivan Yakoviyk – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);
Oleg Yaroshenko – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

- ГИЛЯКА О. С.
Новітні технології та права людини: аналіз деяких критичних проблем цифрової ери..... 15
- ПОЛІТАНСЬКИЙ В. С.
Теоретико-правова характеристика процесу трансформації онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні..... 31

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

- БЕСЧАСТНИЙ В. М., РЕМІНСЬКА Ю. Ю.
Право на прийняття рішень щодо здоров'я: «ізомери» конституційно-правової конструкції (теоретичні аспекти)..... 51
- ДАШКОВСЬКА О. Р., ТЕРЕЛА Г. В., СТРИЛЕЦЬ В. В.
Захист трудових прав та спеціалізований прокурорський нагляд в УСРР (1925–1931 рр.)..... 70

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

- БАЗОВ О. В.
Правові і інституційні засади захисту довілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя 88

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

- БАРАНОВ О. А., ДУБНЯК М. В.
Адміністративні правовідносини та штучний інтелект: проблема суб'єктності..... 108
- ЧЕХУН В. Ф., РОССИЛЬНА О. В.
Сучасні драйвери медицини майбутнього в Україні: соціально-правовий аналіз ... 142
- ГРИЦАЙ С. О.
Від криптовалюти до віртуальних активів: становлення законодавства України через призму хронологічно правового аналізу 160

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

- ВАПНЯРЧУК В. В.
Щодо реалізації окремих концепцій недопустимості доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та судовій практиці 194

**РЕФОРМА СУДОВОЇ СИСТЕМИ. ПРОКУРАТУРА.
РОЗВИТОК АДВОКАТУРИ**

ПОДКОПАЄВ С. В.

До питання дієвості гарантій незалежності прокурорів в Україні206

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

ШУЛКА В. І.

Класифікація виправних установ та особливості відбування покарань
в пенітенціарних установах Англії та Уельсу227

ЯРОШ Я. С.

Ефективність застосування примирювальних процедур у господарському
судочинстві України244

CONTENTS

THEORY AND METHODOLOGY OF LAW

- HYLIKA O. S.
The Latest Technologies and Human Rights: an Analysis of Some Critical
Issues of the Digital Era 15
- POLITANSKYI V. S.
Theoretical and Legal Characteristics of the Process of Transformation
of Online Portals of State E-Government Services Under Martial Law in Ukraine 31

CONSTITUTIONAL LAW. DEVELOPMENT OF UKRAINIAN STATES

- BESCHASTNYI V. M., REMINSKA YU. YU.
The Right to Make Healthcare Decisions: «Isomers» of the Constitutional
and Legal Construction (Theoretical Aspects) 51
- DASHKOVSKA O. R., TERELA H. V., STRILETS V. V.
Protection of Labor Rights and Specialized Prosecutor Supervision
in the USSR (1925–1931) 70

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE. EUROPEAN INTEGRATION

- BAZOV O. V.
Legal and Institutional Framework for the Protection of the Environment
in the Activities of International Criminal Justice Bodies 88

PROBLEMS OF PUBLIC LAW

- BARANOV O. A., DUBNIAK M. V.
Administrative Legal Relations and Artificial Intelligence:
the Problem of Subjectivity 108
- CHEKHUN V. F., ROSSYLNA O. V.
Current Drivers of Medicine of the Future in Ukraine: Social and Legal Analysis 142
- HRYTSAI S. O.
From Cryptocurrency to Virtual Assets: Formation of Ukrainian Legislation
Through the Prism of Chronological Legal Analysis 160

PROBLEMS OF CRIME PREVENTION AND COUNTERMEASURES

- VAPNYARCHUK V. V.
Regarding the Implementation of Certain Concepts of Inadmissibility of Evidence
in Domestic Criminal Procedural Legislation and Judicial Practice 194

**REFORM OF THE JUDICIAL SYSTEM. PROSECUTOR'S OFFICE.
DEVELOPMENT OF ADVOCATYRE**

PODKOPAEV S. V.

About the Efficacy of Guarantees of the Independence of Prosecutors in Ukraine 206

A WORD TO THE YOUNG SCIENTISTS

SHULIKA V. I.

Classification of Penal Institutions and the Specifics of Punishment Execution in the
Penitentiary Facilities of England and Wales 227

YAROSH Y. S.

Efficiency of the Application of Conciliation Procedures in the Economic Justice
of Ukraine 244

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 342.7

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-15

Олег Сергійович Гиляка

Національна академія правових наук України

Харків, Україна

Кафедра міжнародного приватного права та порівняльного правознавства

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Харків, Україна

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: АНАЛІЗ ДЕЯКИХ КРИТИЧНИХ ПРОБЛЕМ ЦИФРОВОЇ ЕРИ

Анотація. У статті досліджуються окремі аспекти прав людини в умовах цифровізації. В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, коли кіберпростір стає платформою взаємодії громадян, суспільства та держави, виникає необхідність переоцінки традиційних підходів до реалізації прав через цифрові комунікації. Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу впливу новітніх технологій на права людини, виокремлення проблемних питань, які виникають у цій сфері та визначення тенденцій їх подальшого розвитку в умовах цифровізації. Для досягнення поставленої мети у роботі використовується система методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові, приватні, а також спеціально-юридичні. Зроблено висновок, що цифрові технології змінили засоби, за допомогою яких, з однієї сторони, можливості людини значно зросли, однак такі новітні засоби викликають й масові порушення прав людини по всьому світу. Інтернет став незамінним інструментом для реалізації низки прав людини та прискорення економічного розвитку. Проте щодня з'являються нові факти того, як через цифрові технології порушуються права людей. Погляд на нові технології з правової точки зору вимагає попереднього розуміння того, що їх використання призвело не лише до соціально-економічного прогресу, але й суттєво вплинуло та створило проблеми для обширного каталогу прав людини. Визнаючи, що цифрові технології поступово заволоділи всіма аспектами людського існування в розвиненому суспільстві, люди неминуче задаються питанням про зв'язок, який виникає між цими технологіями та захистом прав людини. Аргументовано, що дотримання фундаментальних прав і свобод людини певною мірою залежить від досконалості тих нормативних актів та правових механізмів, які регулюватимуть сферу штучного інтелекту. Запропонований Європейською комісією проект постанови Європейського парламенту та Ради, що встановлює уніфіковані правила для штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект) та вносить поправки до деяких законодавчих актів ЄС, є важливим етапом у формуванні правових засад регулювання застосування систем штучного інтелекту, які мають протистояти виклику часу, збалансовано захистити фундаментальні права, забезпечити правову визначеність та стимулювати інновації. Встановлено, що в умовах цифровізації

значні обсяги персональних даних зберігаються у формі, доступній для передачі, поширення чи обміну на різних рівнях, в тому числі транснаціональному. Проте, такі процеси можуть бути ризикованими з погляду захисту персональних даних.

Ключові слова: права людини, новітні технології, цифровізація, цифрові права, інформаційні технології.

Oleh S. Hyliaka

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
Department of Private International and Comparative Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

THE LATEST TECHNOLOGIES AND HUMAN RIGHTS: AN ANALYSIS OF SOME CRITICAL ISSUES OF THE DIGITAL ERA

Abstract. *The article examines certain aspects of human rights in the conditions of digitalization. In the conditions of the rapid development of information and communication technologies, when cyberspace becomes a platform for the interaction of citizens, society and the state, there is a need to reevaluate traditional approaches to the realization of rights through digital communications. The purpose of the research is to carry out a theoretical and legal analysis of the impact of the latest technologies on human rights, to identify problematic issues that arise in this area and to determine the trends of their further development in the conditions of digitalization. To achieve the set goal, the work uses a system of methods of scientific knowledge, in particular, general scientific, private, as well as special legal methods. It is concluded that digital technologies have changed the means by which, on the one hand, human capabilities have increased significantly, but such new means also cause massive violations of human rights around the world. The Internet has become an indispensable tool for realizing a number of human rights and accelerating economic development. However, new facts emerge every day about how digital technologies violate people's rights. Viewing new technologies from a legal perspective requires a preliminary understanding that their use has not only led to socio-economic progress, but has also significantly affected and challenged an extensive catalog of human rights. Recognizing that digital technologies have gradually taken over all aspects of human existence in developed societies, people inevitably wonder about the relationship that emerges between these technologies and the protection of human rights. It is argued that the observance of fundamental human rights and freedoms to a certain extent depends on the perfection of those normative acts and legal mechanisms that will regulate the field of artificial intelligence. The draft resolution of the European Parliament and the Council, proposed by the European Commission, establishing unified rules for artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending some EU legislative acts, is an important stage in the formation of the legal framework for the regulation of the use of artificial intelligence systems, which must withstand the challenge of time, balanced to protect fundamental rights, ensure legal certainty and stimulate innovation. It has been established that in the conditions of digitization, significant volumes of personal data are*

stored in a form available for transfer, distribution or exchange at various levels, including transnational. However, such processes can be risky from the point of view of personal data protection.

Key words: *human rights, the latest technologies, digitalization, digital rights, information technologies.*

ВСТУП

Сьогодні весь світ перебуває в стані суттєвих суспільних змін, спричинених швидким розширенням цифрової інфраструктури та впровадженням цифрових технологій. В цьому контексті захист прав людини залежить насамперед від здатності правильно усвідомити, як необхідно захищати права людини в цифровому контексті. Такі кроки потребують ретельного осмислення та аналізу, адже процеси цифровізації на багато кроків попереду аніж їх правове врегулювання.

Цифрові технології змінили засоби, за допомогою яких, з однієї сторони, можливості людини значно зросли, проте такі новітні засоби викликають й масові порушення прав людини по всьому світу. Інтернет став незамінним інструментом для реалізації низки прав людини та прискорення економічного розвитку. Проте щодня з'являються нові факти того, як через цифрові технології порушуються права людей – заборони соціальних мереж та порушення конфіденційності, масові електронні стеження за громадянами, справи щодо права бути забутим в мережі Інтернет, дезінформація, фейкові новини та висловлювання ненависті в мережі. І такий список можна продовжувати. Ні одна політична, соціальна чи правова інституція не встигають за цим переходом, і розуміння того, як захищати права людини, зазнає серйозних викликів.

Погляд на нові технології з правової точки зору вимагає попереднього розуміння того, що їх використання призвело не лише до соціально-економічного прогресу, але й суттєво вплинуло та створило проблеми для обширного каталогу прав людини. Визнаючи, що цифрові технології поступово заволоділи всіма аспектами людського існування в розвиненому суспільстві, люди неминуче задаються питанням про зв'язок, який виникає між цими технологіями та захистом прав людини.

Будь-який аналіз зв'язку між новими технологіями та правами людини є надзвичайно складним і вимагає попереднього розуміння певних складових. По-перше, це еволюційний розрив між технічним прогресом та його правовим забезпеченням. Адаптація як національного, так і міжнародного права до досягнень науки і техніки часто буває надто повільною і, як наслідок, право не завжди в змозі адекватно врегульовувати ситуації, спричинені розвитком технологій. По-друге, зміни технологій демонструють тенденцію до розвитку на міжнародному рівні. Сучасні технології є продуктом цифровізації, і досить часто процес їх використання є можливим завдяки телекомунікаційним системам і комп'ютерним мережам. Таким чином, це потенційно може зашкодити правам людей діями осіб,

які управляють такими технологіями, але при цьому знаходяться в межах інших юрисдикцій.

Як ще свого часу зазначав Крістофер Вірамантрі, з початку індустріального суспільства мало уваги приділялося всебічному аналізу взаємозв'язку між технологічними інноваціями та реалізацією прав людини. Фактично, увага міжнародної спільноти до взаємозв'язку між новими технологіями та розвитком і реалізацією прав людини в сучасному суспільстві є відносно новою [1, с. 4].

І навіть через багато років ситуація у цьому питанні залишається незмінною. З однієї сторони, цифрові технології здійснюють позитивний вплив на реалізацію прав людини, відкриваючи нові можливості для їх забезпечення, захисту та створення нових напрямків міжнародного співробітництва в цій сфері. Цифровізація формує нові права, відкриває нові, часом достатньо несподівані, аспекти реалізації основних прав і свобод людини і громадянина. З іншої сторони, цифровізація здійснює й негативний вплив, створюючи нові загрози реалізації прав людини. Особливо негативний вплив викликає цифрова нерівність між державами та всередині країн, що в деякій мірі дискримінує певні групи населення, які не мають якісного доступу до цифрових технологій.

У цьому контексті найважливішим завданням правової науки стає розробка моделі правового регулювання використання цифрових технологій, що дозволило б дотримуватись балансу між збереженням фундаментальних суспільних та правових цінностей та розвитком нових технологій, спрямованих на покращення якості життя людей. Крім того, цифровізація та поширення нових технологій в економіці самі по собі стають новим викликом для розвитку права на сучасному етапі, що потребує всебічного теоретичного вивчення та аналізу.

Окрім аспекти впливу цифровізації на права людини стали предметом дослідження таких вітчизняних та зарубіжних учених, як О. Баранов [2], Н. Верлос [3], Д. Нерсесян [4], Х. Ніссенбаум [5], Д. Солове [6], Р. Тейлор [7], У. Чік [8] та інші. Незважаючи на те, що порушеною проблематикою займалася значна кількість науковців, багато її аспектів нині залишаються малодослідженими чи дискусійними, особливо в контексті постійної зміни відносин у цій сфері та відповідно необхідності оновлення законодавства. Крім того, тенденції розвитку правового регулювання технологій штучного інтелекту в Європейському Союзі та й усьому світі є досить динамічними, що потребує постійної уваги та проведення відповідних досліджень.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу впливу новітніх технологій на права людини та пошуку шляхів унеможливлення їх негативних проявів.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонауковий діалектичний метод та загальнонауковий метод аналізу, методи узагальнення, дедукції, системно-структурний та порівняльно-

правовий методи. Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання використовувався на всіх етапах пізнавального процесу.

Загальнонауковий діалектичний метод дозволив всебічно дослідити сутність прав людини в контексті розвитку цифрових технологій, проаналізувати найважливіші проблеми захисту прав, що виникли на сучасному етапі розвитку суспільства, сформулювати пропозиції, які можуть сприяти створенню найбільш ґрунтовної та ефективної системи захисту прав людини. За допомогою методу аналізу розкриті характерні ознаки та вивчені окремі особливості забезпечення прав людини в умовах цифровізації. Він надав змогу встановити, що вперше нормативне закріплення норм з правового регулювання захисту персональних даних відбулося в тих положеннях міжнародних договорів з прав людини, які гарантували право на приватність та визначити правові механізми та сучасні тенденції їх розвитку у сфері захисту персональних даних в умовах цифровізації. За допомогою методу узагальнення сформовано основні особливості та підходи, закріплені в міжнародних нормативних актах щодо захисту персональних даних.

За допомогою системно-структурного методу ми описали та проаналізували правове забезпечення реалізації прав у контексті цифровізації соціального життя суспільства. Метод дедукції надав можливість на основі загального терміну «право на приватність» зробити висновок, що відповідно до європейського підходу, захист персональних даних впливає із права на захист приватного життя. Відповідні питання займають важливе місце у діяльності Європейського Союзу та таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй та Рада Європи. Порівняльний метод пізнання надав можливість виявити підходи до захисту прав людини та впливу на них новітніх технологій в окремих країнах світу.

У статті застосовувались також й спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний і системно-структурний, які було використано під час розробки та вивчення термінологічного апарату даної роботи, а саме при з'ясуванні та розкритті особливостей правових підстав для обмеження використання персональних даних.

Нормативна база для цього дослідження включає міжнародні акти та нормативно-правові акти України, зокрема: Конституція України від 28 червня 1996 року [9], Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 р. [10], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [11] та Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 р. [12].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Першочерговим викликом у сфері прав людини в умовах цифровізації є потенційна загроза щодо їх забезпечення при використанні технологій штучного інтелекту (*далі – ШІ*). Всі усвідомлюють величезний потенціал ШІ, його здатність змінити на краще життя людей, розширюючи, наприклад, рівний доступ до державних по-

слуг, таких як охорона здоров'я, освіта, соціальна допомога чи громадський транспорт. Проте більшість також усвідомлює, що ШІ може спричиняти нерівність, концентруючи багатство, ресурси та повноваження з прийняття важливих рішень в руках тих, хто ним управляє. Разом з тим ці технології при неналежному правовому врегулюванні їх застосування можуть суттєво порушувати права людини.

Щодо вирішення тих чи інших правових питань, які виникають щодо використання технологій штучного інтелекту, значний інтерес становить внесена Європейською комісією у квітні 2021 року пропозиція щодо створення правової бази для регулювання штучного інтелекту. Запропонований Європейською комісією проект постанови Європейського Парламенту та Ради, що встановлює уніфіковані правила для штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект) [13] та вносить поправки до деяких законодавчих актів Союзу покликаний закласти правові основи використання технологій ШІ та є результатом більш ніж двох років аналітичної роботи, до якої були залучені вчені, представники держав-членів ЄС, бізнесу, громадськості, неурядові організації.

Зазначаючи в преамбулі документа позитивний економічний та соціальний ефект, який може мати впровадження технологій ШІ, автори звертають увагу і на той факт, що ці ж технології несуть із собою певні ризики як для окремих людей, так і для суспільства в цілому. Як одне з ключових вихідних положень розвитку ШІ називається його людиноцентричність (human-centric), яка розкривається як впевненість людей у тому, що технології ШІ будуть безпечні та розвиватимуться відповідно до законодавства, з дотриманням фундаментальних прав людини.

Концептуальною основою проекту Акту про ШІ послужив ризик-орієнтований підхід – усі системи ШІ розділені на три групи залежно від ступеня ризику, який несе з собою їх використання: 1) неприйнятний ризик; 2) високий ризик; 3) низький чи мінімальний ризик.

Розділ 4 документа забороняє певні види діяльності, пов'язані з ШІ, у зв'язку з неприйнятним ризиком їх застосування. Зокрема, забороні підлягають:

1) застосування технологій ШІ, що використовують методики впливу на підсвідомість людини поза її усвідомленням, з метою істотно вплинути на її поведінку таким чином, який завдає або може завдати цій або іншій людині фізичної чи психологічної шкоди;

2) використання ШІ, що використовує будь-яку вразливість певної групи людей у зв'язку з їх віком, розумовими або фізичними розладами з метою істотно вплинути на поведінку особи, що належить до цієї групи та завдає або може завдати цій чи іншій людині фізичної чи психологічної шкоди;

3) використання органами державної влади або від їх імені технологій ШІ з метою оцінки або класифікації надійності фізичних осіб протягом певного періоду часу на основі їх соціальної поведінки або особистих характеристик

із застосуванням соціального рейтингу, що веде до одного або одразу двох таких результатів:

- негативне або несприятливо відношення до окремих фізичних осіб чи їх груп у соціальному контексті, яке не виправдовує ті цілі, з метою яких інформація збиралася або оброблялася;

- негативне або несприятливе відношення до окремих фізичних осіб чи їх груп, непропорційне їх соціальній поведінці або суспільній небезпеці;

4) використання систем дистанційної біометричної ідентифікації в реальному часі в місцях, відкритих для загального доступу, з метою охорони правопорядку, за винятком випадків, коли це необхідно для:

- пошуку жертв злочинів, зокрема зниклих дітей;
- запобігання конкретній, неминучій загрозі життю або безпеці фізичних осіб або теракту;

- розшуку, ідентифікації чи переслідуванню злочинця чи підозрюваного у скоєнні тяжкого злочину.

Щоб забезпечити орієнтований на людину та етичний розвиток ШІ в Європі, у травні 2023 року депутати Європейського Парламенту схвалили нові правила прозорості та управління ризиками для систем ШІ та внесли цей же акт в оновленій редакції [13]. Комітет внутрішнього ринку та Комітет громадянських свобод ухвалили проект мандату на переговори щодо перших в історії правил штучного інтелекту. У своїх поправках до пропозиції Комісії євродепутати прагнуть, щоб системи ШІ контролювали люди, такі технології були безпечними, прозорими, недискримінаційними та екологічно чистими. Вони також хочуть встановити єдине визначення штучного інтелекту, як технологічно нейтральне, щоб його можна було застосовувати до систем штучного інтелекту в майбутньому на всіх рівнях.

У запропонованих Правилах дотримуються підходу, що ґрунтується на оцінці ризику, і встановленні зобов'язання для постачальників і користувачів залежно від рівня ризику, який може створити ШІ. Системи штучного інтелекту з неприйнятним рівнем ризику для безпеки людей будуть суворо заборонені, включно з системами, які використовують підсвідомі або цілеспрямовані маніпулятивні методи, використовують вразливі місця людей або використовуються для соціального оцінювання (класифікація людей на основі їхньої соціальної поведінки, соціально-економічного статусу, особистої характеристики).

Документом суттєво оновлюється список заборон на нав'язливе та дискримінаційне використання систем ШІ, таких як:

- системи дистанційної біометричної ідентифікації «в режимі реального часу» у загальнодоступних місцях;

- «поштові» системи дистанційної біометричної ідентифікації, за винятком правоохоронних органів для переслідування небезпечних злочинців й лише після судового дозволу;

- системи біометричної категоризації з використанням чутливих характеристик (зокрема стать, раса, етнічна приналежність, громадянство, релігія, політична орієнтація);
- прогнозні поліцейські системи (на основі профілювання, місцезнаходження або злочинної поведінки у минулому);
- системи розпізнавання емоцій в правоохоронних органах, прикордонному управлінні, на робочому місці та в закладах освіти;
- невідбиркове збирання біометричних даних із соціальних мереж або записів із камер відеоспостереження для створення баз даних розпізнавання обличчя (як прояв порушення права людини на приватне життя).

Також розширено класифікацію територій високого ризику, включивши в неї шкоду здоров'ю людей, безпеці, основним правам або навколишньому середовищу. Додано системи штучного інтелекту для впливу на виборців у політичних кампаніях і системи рекомендацій, які використовуються платформами соціальних мереж до списку високого ризику.

Крім того, включено зобов'язання для постачальників базових моделей – нової розробки у сфері штучного інтелекту – які мали б гарантувати надійний захист основних прав, здоров'я, безпеки та навколишнього середовища, демократії та верховенства права. Їм необхідно буде оцінити та зменшити ризики, дотримуватись вимог щодо дизайну, інформації та навколишнього середовища та зареєструватися в відповідній базі даних ЄС.

Моделі генеративної основи, такі як чат GPT, повинні відповідати додатковим вимогам щодо прозорості, зокрема щодо відображення інформації про те, що контент був створений ШІ, з метою запобігання створенню незаконного вмісту та захисту авторського права.

Депутати Європарламенту мають намір розширити право громадян подавати скарги на системи ШІ для того, щоб вони могли отримувати пояснення щодо рішень, які засновані на системах високого ризику штучного інтелекту та суттєво впливають на їх права.

Загалом, станом на сьогоднішній день, ризики порушення прав і свобод громадян (зокрема недоторканності приватного життя), що виникають у зв'язку із застосуванням систем ШІ, очевидні та не викликають сумнівів. Від того, як у правовому полі буде вирішено ці питання, багато в чому залежить правова картина світу у найближчому майбутньому.

Таким чином, дотримання фундаментальних прав і свобод людини певною мірою залежить від досконалості тих нормативних актів та правових механізмів, які регулюватимуть сферу ШІ. Запропонований Європейською комісією проект постанови Європейського парламенту та Ради, що встановлює уніфіковані правила для штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект) та вносить поправки до деяких законодавчих актів ЄС, є важливим етапом у формуванні правових засад регулювання застосування систем штучного інтелекту, які мають проти-

стояти виклику часу, збалансовано захистити фундаментальні права, забезпечити правову визначеність та стимулювати інновації.

Ще однією категорією, яка потребує аналізу, є реалізація цифрових прав в умовах подальшого розвитку новітніх технологій. На сучасному етапі поняття «цифрові права» все активніше вводиться в обіг. Так, під цим поняттям Девід Нерсесян розуміє права в мережі Інтернет, права в режимі онлайн або під час комунікації з використанням цифрових технологій, та інші права, що виникають у цифровому середовищі [4, с. 847].

Річард Тейлор деталізує таке визначення та зазначає, що цифрові права людини – це конкретизація (через нормативні акти чи акти правозастосування) універсальних прав людини, гарантованих міжнародним правом та конституціями держав, щодо потреб людини та громадянина в суспільстві, заснованому на інформації. Цифрові права – це права людей на доступ, використання, створення та публікацію цифрових творів, на доступ і використання комп'ютерів та інших електронних пристроїв, а також мереж зв'язку, зокрема, мережі Інтернет [7, с. 9].

Слушно зазначає Наталя Верлос, що, незважаючи на дискусійність визначеної проблеми, розвиток цифрових технологій реально впливає на розвиток конституційних прав людини, необхідність доктринального переосмислення та оптимізації нормативного врегулювання, та наголошує на необхідності виділення окремої групи «цифрових прав», до яких варто віднести: право на доступ до електронних пристроїв та телекомунікаційних мереж (Інтернет), право на захист персональних даних, право на інформаційне самовизначення (ідентифікацію), право на анонімність, право на забуття, право на вільну передачу та поширення інформації та ін. [3, с. 129] Водночас Н. Верлос пропонує враховувати в процесі здійснення конституційно-правової модернізації можливість та необхідність реалізації фундаментальних прав людини, які вже визначені в Конституції України, але реалізуються в умовах цифровізації [3, с. 130].

Проте категорія «цифрові права» не закріплена в законодавстві та доктрині, оскільки виникають проблеми визначення особливостей та змісту цифрових прав у цифровому середовищі, тому розуміння поняття цифрових прав залишається актуальним.

Ідея універсальності прав людини може бути гармонійно пов'язана з нейтральністю та універсальністю цифрових технологій. Сутність людини та її базові потреби в епоху цифровізації навряд чи зміняться, як і цінності, пов'язані з ними. Саме права людини можуть стати об'єднуючою цільовою перспективою при визначенні ставлення до різних технологій, що передбачає аналіз того, відповідає чи не відповідає їх використання основним правам людини [14, с. 136].

При обговоренні захисту цифрових прав обов'язково слід звернути увагу на використання технологій розпізнавання обличчя і отриманих зображень громадян. Ці дані повинні бути надійно захищені, а отже принцип безпеки даних,

отриманих за допомогою технологій розпізнавання, необхідно законодавчо закріплювати.

В цифровому середовищі вкрай вразливою є приватність особи, а тому право на забуття є одним з основних прав, які також вимагають деталізованих юридичних гарантій. В мережі Інтернет через відносну саморегуляцію та легкий доступ виробились специфічні підходи до використання персональної інформації, зокрема через листування, які використовуються в комерційних цілях та для розвитку інтернет-ресурсів. Сфера приватного життя стає більш відкритою, і цей процес може стати незворотнім через неможливість видалити певну інформацію, що зрештою зробить право на забуття умовним, оскільки гарантувати це право буде вкрай важко. Тому право на видалення певної інформації, воно ж право на забуття, повинно стати базовим у цьому питанні.

Також потребує вирішення проблема цифрової нерівності, яка має свій прояв не тільки у відсутності базової можливості для деяких громадян використовувати нові технології, але й у різних рівнях цифрової грамотності населення, і створює ще одну серйозну загрозу – громадяни не можуть протистояти телефонному або інтернет-шахрайству не тільки тому, що люди не знають, як поводитися в такій ситуації, а й тому, що люди не знають про існування такої шахрайської практики [8, с. 186].

В умовах цифровізації значні обсяги персональних даних зберігаються у формі, доступній для передачі, поширення чи обміну на різних рівнях, в тому числі транснаціональному. Проте, такі процеси можуть бути ризикованими з погляду захисту персональних даних.

Захист персональних даних першочергово передбачає забезпечення їх конфіденційності, безпечного поширення та захисту від несанкціонованого використання. В цьому контексті цифрова трансформація створює ряд викликів щодо належного зберігання та використання даних, їх достовірності та забезпечення захисту.

Хелен Ніссенбаум наголошує, що недоторканність приватного життя – це не право на секретність чи контроль, а право на належний потік особистої інформації. Це означає, що залежно від ситуації та контексту, людина може оцінити та вирішити, чим поділитися з іншими у цифровому середовищі. Людина має право знати, як і для яких цілей використовуються її дані, хто і як довго їх зберігає, а також кому доступна така інформація, а тому людина повинна мати можливість звернутись про видалення особистих даних або їх виправлення [5].

У ст. 12 Загальної декларації прав людини встановлено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [10].

Згідно зі статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11] право на захист щодо обробки персональних даних є частиною права

на повагу до приватного та сімейного життя, до житла та кореспонденції. Конвенція Ради Європи від 28 січня 1981 року № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» [12] – перший міжнародний юридично зобов'язальний документ, який стосується виключно питань захисту персональних даних. Конвенція пройшла процес оновлення, який було завершено прийняттям Протоколу про внесення змін до Конвенції СETS № 223 [15].

Регламентом 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [16] передбачаються відповідні повноваження для моніторингу та забезпечення дотримання правил захисту персональних даних та санкції за їх порушення в державах-членах. Документом зазначається, що обробка персональних даних є законною тільки в тому разі і в тій мірі, в якій виконується щонайменше одна з таких умов:

- суб'єкт персональних даних дав згоду на обробку своїх персональних даних для однієї чи кількох конкретних цілей;
- обробка персональних даних є необхідною для виконання договору, в якому суб'єкт даних є стороною або з метою вжиття заходів на прохання суб'єкта даних для укладення договору;
- обробка персональних даних є необхідною для відповідності юридичним зобов'язанням, покладеним на контролера;
- обробка персональних даних є необхідною для захисту важливих інтересів суб'єкта, його даних або іншої фізичної особи;
- обробка персональних даних є необхідною для виконання поставленого завдання, що проводиться в інтересах суспільства або під час виконання службових обов'язків, покладених на контролерів;
- обробка персональних даних є необхідною для цілей захисту законних інтересів, які переслідує контролер або третя сторона, за винятком випадків, коли такі інтереси перекриваються інтересами основоположних прав і свобод суб'єкта даних, який потребує захисту персональних даних, зокрема, коли суб'єктом даних є дитина.

Стаття 32 Конституції України [9] проголошує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Саме ці норми Конституції становлять основу для побудови та розвитку національного законодавства щодо захисту персональних даних.

Інколи трапляються ситуації, коли права людини вступають між собою в певний конфлікт. І процеси цифровізації та розвитку нових технологій створюють для цього сприятливе середовище. Так, однією з ситуацій подібного роду є кон-

флікт між правом на захист персональних даних та правом на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. У цьому контексті простежується тісний зв'язок захисту персональних даних та поваги до приватного життя. У практиці Європейського суду з прав людини виявлено цілу низку обставин, які підлягають врахуванню при визначенні справедливого балансу між правом на свободу вираження поглядів та правом на повагу до приватного життя, зокрема: чи становить дискусія суспільний інтерес; чи йдеться про публічну особу, і якщо так, то наскільки вона відома; який був спосіб отримання інформації, чи вона достовірна; якими були форма та наслідки публікації; чи було серйозним покарання [17]. При цьому необхідно враховувати і цінність репутації, яка тісно пов'язана з правом на повагу до приватного життя і користується правовим захистом [18, с. 38].

Окрему проблему становлять сучасні агресивні підходи щодо збору персональної інформації. Основною умовою доступу до продуктів та сервісів з використанням програмного забезпечення є згода із запропонованими правилами користування, яка досить часто є засобом отримання персональних даних користувача. Безкоштовне користування певними послугами та цифровими продуктами фактично надається в обмін на доступ до персональних даних. Можлива загроза конфіденційності користувача та негативні наслідки, які можуть виникнути в зв'язку з цим у майбутньому, розробники програмного забезпечення намагаються компенсувати перевагами свого продукту, такими як доступ до важливої інформації, активну соціальну взаємодію, новими прогресивними технологіями тощо [6, с. 44].

Держави в усьому світі першочергово звертаються до цифрових технологій, щоб зробити державу економічно розвиненою та забезпечити добробут громадян. Однак досить часто це порушує принципи захисту даних та права людини на недоторканність приватного життя. Необхідно оцінювати ризики при обробці персональних даних, а особливо тієї, яка може становити високий рівень загрози для прав і свобод людини. Це вкрай важливо у випадку впровадження нових технологій, роботи з інформацією вразливих груп населення. У країнах, де прийнято закон про захист персональних даних, здебільшого пропонується проводити постійне оцінювання ризиків, адже це дієвий інструмент, який допомагає уникнути порушень прав і свобод людини.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дає змогу усвідомити, наскільки сьогодні вкрай важливо переосмислити права людини в умовах цифровізації та розвитку новітніх технологій, які відбуваються у суспільстві, адже будь-які спроби говорити про нові технології як такі, що є абсолютно безпечними та не впливають на права людини, є абсолютно неправильними. Асоціація таких технологій з повною відповідністю стандартам прав людини або, навпаки, коли цифрові технології сприймаються

як тоталітарні інструменти, які ставлять під загрозу демократію через тотальний контроль, є певною маніпуляцією.

Незважаючи на те, що новітні технології не можна вважати абсолютно нейтральними, їх необхідно досліджувати з огляду на економічний, соціальний і політичний контекст, у якому вони розвиваються. Оскільки технології весь час зазнають змін, їхній вплив на життя людей і суспільства здебільшого буде залежати від того, як вони формуватимуться під впливом багатьох факторів, основну роль серед яких, безумовно, відіграватиме правове врегулювання.

У цьому відношенні підхід до забезпечення фундаментальних прав має бути першочерговим. Проте й тут варто враховувати, що такі права не залишаються незмінними, вони еволюціонують та відображають розвиток суспільства, розвиваються, переходячи в сферу новітніх технологій.

І важливим кроком, який необхідно зробити усій міжнародній спільноті на цьому шляху, має стати ефективне сприяння регулятивним процесам, які могли б рухатися так само швидко, як впровадження цифрових інструментів, задля запобігання конфліктам і забезпечення відповідного балансу між правами людини. Лише тоді люди зможуть повноцінно реалізовувати свої права в цифровій сфері, а відносини між новими технологіями та правами людини зможуть набути рис конструктивного партнерства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Weeramantry C. G. *The impact of technology on human rights: global case-studies*. Tokyo : UNU Press, 1993., 322 p.
- [2] Баранов О. А. *Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика* : монографія. Київ : Едельвейс, 2014. 434 с.
- [3] Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 129–133.
- [4] Nersessian D. The law and ethics of big data analytics: A new role for international human rights in the search for global standards. *Business Horizons*. 2018. №61(6). P. 845–854
- [5] Nissenbaum H. Protecting Privacy in an Information Age: The Problem of Privacy in Public. *Law and Philosophy*. URL: <https://nissenbaum.tech.cornell.edu/papers/privacy.pdf> (дата звернення: 06.05.2023)
- [6] Solove D. The Myth of the Privacy Paradox. *The George Washington law review*. Washington, 2021. Vol. 89, №. 1. 51 p.
- [7] Taylor R. D. «Data localization»: The internet in the balance. *Telecommunications Policy*. 2020. Volume 44, Issue 8. P. 1–15
- [8] Chik W. B. Customary international law: Creating a body of customary law for cyberspace. Part 2: Applying custom as law to the Internet infrastructure. *Computer Law & Security Review*. 2010. №26 (2). P. 185–202
- [9] Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
- [10] Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 (дата звернення: 12.05.2023)

- [11] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.05.2023)
- [12] Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних. Страсбург, 28.01.1981. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326 (дата звернення: 17.05.2023)
- [13] Proposal for a Regulation of The European Parliament and of The Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts. COM/2021/206 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206> (дата звернення: 13.05.2023)
- [14] Vigouroux N., Campo E., Vella F., Caroux L., Sacher M., Istrate D., Van den Bossche A. Multimodal observation method of digital accessibility for elderly people. *IRBM*. 2021. №42 (3). P. 135–145.
- [15] Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS № 223). URL: <https://rm.coe.int/16808ac918> (дата звернення: 22.05.2023)
- [16] Регламент Ради ЄС 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент захисту даних). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN> (дата звернення: 23.05.2023)
- [17] Axel Springer AG v. Germany. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 7 February 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109034> (дата звернення: 01.06.2023)
- [18] Marton E. Violations of Personality Rights through the Internet: Jurisdictional Issues under European Law. Baden-Baden, 2016. 384 p.

REFERENCES

- [1] Weeramantry, C. G. (1993). *The impact of technology on human rights: global case-studies*. Tokyo: UNU Press.
- [2] Baranov, O. A. (2014). *Legal support of the information sphere: theory, methodology and practice*. Kiev: Edelweiss.
- [3] Verlos, N. V. (2020). Constitutionalization of digital human rights: domestic practice and foreign experience. *Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 129–133.
- [4] Nersessian, D. (2018). The law and ethics of big data analytics: A new role for international human rights in the search for global standards. *Business Horizons*, 61(6), 845–854
- [5] Nissenbaum, H. Protecting Privacy in an Information Age: The Problem of Privacy in Public. (2000, September). Retrieved from <https://nissenbaum.tech.cornell.edu/papers/privacy.pdf>.
- [6] Solove, D. (2021). The Myth of the Privacy Paradox. *The George Washington law review*. 89, 1. 51.
- [7] Taylor, R. D. (2020). «Data localization»: The internet in the balance. *Telecommunications Policy*, 44(8), 1–15.
- [8] Chik, W. B. (2010). Customary international law: Creating a body of customary law for cyberspace. Part 2: Applying custom as law to the Internet infrastructure. *Computer Law & Security Review*, 26(2), 185–202.
- [9] Constitution of Ukraine: Law of Ukraine. (1996, June). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. №. 30. Art. 141.

- [10] UN Universal Declaration of Human Rights. (1948, December). Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
- [11] Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (1950, November). Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- [12] Convention on the Protection of Individuals in Connection with Automated Processing of Personal Data. (1981, January). Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326
- [13] Proposal for a Regulation of The European Parliament and of The Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts. (2021, April). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206>
- [14] Vigouroux, N., Campo, E., Vella, F., Caroux, L., Sacher, M., Istrate, D. & Van den Bossche, A. (2021). Multimodal observation method of digital accessibility for elderly people. *IRBM*, 42(3), 135–145.
- [15] Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS No. 223). (2018, October). Retrieved from <https://rm.coe.int/16808ac918>
- [16] EU Council Regulation 2016/679 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, as well as on the repeal of Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). (2016, April). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>
- [17] Axel Springer AG v. Germany. Judgment of the Court (Grand Chamber) (2012, February). Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109034>
- [18] Marton, E. (2016). *Violations of Personality Rights through the Internet: Jurisdictional Issues under European Law*. Baden-Baden

Олег Сергійович Гиляка

Кандидат юридичних наук, старший дослідник,
Начальник управління стратегічного розвитку
Національної академії правових наук України
61024, вулиця Пушкінська, 70, м. Харків, Україна
Доцент кафедри міжнародного приватного права і порівняльного правознавства
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вулиця Пушкінська, 77, м. Харків, Україна

Oleh S. Nyliaka

Candidate of Law, Senior Researcher
Head of the Strategic development department
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine
Associate professor of the Department of Private International and Comparative Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Гиляка О. С. Новітні технології та права людини: аналіз деяких критичних проблем цифрової ери. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №2. С. 15–30.

Suggested Citation: Hyliaka, O. S. (2023). The latest technologies and human rights: an analysis of some critical issues of the digital era. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 15–30.

Стаття надійшла / Submitted: 06/05/2023

Доопрацьовано / Revised: 06/06/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

В'ячеслав Станіславович Політанський

Відділ науково-організаційного забезпечення діяльності
президії, відділень та наукових установ

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Сектор теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

ТЕОРЕТИКО-ПРОВАВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОНЛАЙН-ПОРТАЛІВ ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджується процес трансформації онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні. Досліджено процес розвитку цифрових технологій в Україні, що є не тільки можливістю до втілення істотних змін, зокрема, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для задоволення потреб громадян, а й новим викликом для розвитку та становлення правової системи на сучасному етапі, що вимагає всебічного теоретичного вивчення й обґрунтування. Встановлено, що на теперішній час одним із найважливіших напрямків розвитку України є її цифровізація шляхом упровадження цифрових інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема у таких напрямках, як: функціонування, розвиток, забезпечення. Встановлено, що розвитку цифрових технологій системи електронного урядування в Україні передувала значна організаційна, методична та правова робота, яка була спрямована на вивчення міжнародного досвіду й адаптацію вітчизняної інформаційної системи до європейських стандартів електронного урядування та розробку відповідної нормативно-правової бази. Досліджено найбільш популярні, значущі й успішні сервіси та інструменти електронного урядування здійснення публічного управління в умовах воєнного стану в Україні, такі як: 1) Онлайн-портал державних послуг «Дія»; 2) Онлайн-портал державних послуг «Е-допомога»; 3) Міжурядова веб-платформа Humanrights; 4) Онлайн-платформа United24; 5) Електронна система охорони здоров'я eHealth. Зроблено висновок про те, що в умовах воєнного стану та війни на теренах України належне функціонування досліджених онлайн-порталів державних послуг електронного урядування важко переоцінити, проте потрібно пам'ятати, що стрімке зростання цифрової інформації та підвищення її значення несе ризики, потенційно створюючи умови для витоку, втрати, спотворення, підробки, знищення, копіювання та блокування інформації й, як наслідок, призведе до шкоди.

Ключові слова: онлайн-портал, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, послуги, інформація.

Viacheslav S. Politanskyi

*Department of Scientific and Organizational Support of Presidium Activities
Departments and Scientific Institutions
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*Sector of Theoretical and Methodological Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building AND Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE PROCESS OF TRANSFORMATION OF ONLINE PORTALS OF STATE E-GOVERNMENT SERVICES UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. *The article examines the process of transformation of online portals of public e-government services under the conditions of martial law in Ukraine. The process of development of digital technologies in Ukraine was studied, which is not only an opportunity to implement real changes, in particular, the introduction of information and communication technologies to meet the needs of citizens, but also a new challenge for the development and formation of the legal system at the current stage, which requires a comprehensive theoretical study and justification. It has been established that at present one of the most important directions of Ukraine's development is its digitization through the introduction of digital information and communication technologies, in particular in such areas as: functioning; development; software. It was established that the development of digital technologies of the e-government system in Ukraine was preceded by significant organizational, methodical and legal work, which was aimed at studying international experience and adapting the domestic information system to European standards of e-government and developing the appropriate legal framework. The most popular, significant and successful e-government services and tools for the implementation of public administration in the conditions of martial law in Ukraine were studied, such as: 1. Online portal of public services «Diyia»; 2) Online portal of state services «E-help»; 3) Human-rights intergovernmental web platform; 4) United24 online platform; 5. Electronic health care system eHealth. It was concluded that in the conditions of martial law and war on the territory of Ukraine, the proper functioning of the investigated online portals of public e-government services is difficult to overestimate, however, it should be remembered that the rapid growth of digital information and its increasing importance carries risks, potentially creating conditions for leakage, loss, distortion, forgery, destruction, copying and blocking of information and, as a result, will lead to damage.*

Keywords: *online portal, electronic government, information and communication technologies, services, information.*

ВСТУП

Сьогодні Україна бореться за своє майбутнє, свободу і право на існування, як демократичної держави. Про цю велику мету слід пам'ятати завжди.

Світовий досвід останніх років демонструє нам важливість розвитку дистанційної взаємодії державних органів влади з населенням. Однак, ще більш актуальною в Україні ця взаємодія є в умовах війни та запровадження воєнного стану. Запровадження воєнного стану завжди викликає шоківий вплив на різні сфери життєдіяльності держави і суспільства. Це пов'язано як з інституційно-правовими змінами, що слідують у цьому випадку, так і з головною причиною запровадження такого стану – військовою агресією ззовні, а відтак і з різкою трансформацією цілої низки неформальних інститутів, що слідує за нею [1, с. 32].

На сьогодні злагоджене функціонування держави неможливе без розвинутого публічного управління. Зростає роль інформаційно-аналітичної діяльності. Робота будь-якої організації потребує передбачуваного розвитку та захисту від небезпек [2, с. 191].

Цифрові технології відкривають унікальні можливості для економічного розвитку та покращення якості життя громадян. Сьогодні політика уряду спрямована на розвиток цифрової економіки та суспільства України [3, с. 187].

Процес розвитку цифрових технологій в Україні є не тільки можливістю до втілення істотних змін, зокрема впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для задоволення потреб громадян, а й новим викликом для розвитку та становлення правової системи на сучасному етапові, що вимагає всебічного теоретичного вивчення та обґрунтування. Цей контекст вимагає від права як науки розробки моделі правового регулювання цифрових технологій, що дасть змогу досягти балансу між фундаментальними суспільно-правовими цінностями та безперешкодним розвитком інноваційних технологій, спрямованого на поліпшення якості життя [4, с. 293].

Повоєнна Україна має стати зразковою демократією, економіка якої наздожене успішніші в економічному плані країни з перехідною економікою. Згадуючи Євромайдан 2014 року, який змусив проросійського президента Януковича втекти до росії, став чітким виявленням прагнення української молоді та значної частини населення України стати частиною демократичної Європи та дистанціюватися від авторитарного режиму росії. Євромайдан підтримувало доволі широке коло осіб із різних регіонів, різного етнічного чи національного походження, із різною мовою й політичними орієнтаціями. Розстріл «Небесної сотні» 20 лютого 2014 року спецпідрозділом «Беркут» посилив прагнення українського народу до справжньої незалежності від росії. Тобі як найбільшою протидією демократичним реформам в Україні стало варварське повномасштабне вторгнення російської армії в Україну 24 лютого 2022 року. Війна часто є екстраординарним каталізатором історичних змін. Безжальне знищення росією цілих міст, таких як Маріуполь чи Сєвєродонецьк (та багатьох інших), безпідставні та жорстокі вбивства нею десятків тисяч мирних жителів лише зміцнили волю українців жити в сучасній, вільній та демократичній державі, заснованій на верховенстві права та фундаментальній повазі до прав людини [5, с. 45–46].

На теперішній час одним із найважливіших напрямків розвитку України є її цифровізація шляхом впровадження цифрових інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема у таких сферах, як:

- функціонування: електронного документообігу, публічних електронних реєстрів, національних електронних інформаційних ресурсів, правового режиму застосунку Дія;

- розвиток: цифрових навичок приватних осіб, інфраструктури широкомасштабного доступу до Інтернету та засобів телекомунікацій, взаємодії фізичної особи з органами публічної влади за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій;

- забезпечення: принципу інтегрованості у взаємовідносинах між суб'єктами публічного управління, надання електронних довірчих послуг, електронних та адміністративних послуг тощо [6, с. 99].

Більше того, розвиток електронного урядування, як сфери публічного управління та реалізації суб'єктивних публічних прав в Україні спрямований на: забезпечення захисту прав фізичних осіб на доступ до публічної інформації, розпорядником якої є суб'єкти владних повноважень; залучення громадян до участі в управлінні державними справами; подолання «інформаційної нерівності» у зв'язку з відсутністю в окремих категорій осіб можливості щодо використання офіційних ЗМІ, зокрема шляхом створення спеціальних центрів надання інформаційних послуг, центрів обслуговування населення, офіційних веб-порталів надання послуг; організації надання електронних послуг громадянам і суб'єктам господарювання, насамперед за принципом «єдиного вікна»; надання можливості навчатися протягом усього життя, зокрема за допомогою цифрових технологій; деперсоніфікацію надання адміністративних послуг з метою зниження корупційної складової в державних органах [5, с. 240–241].

Дослідження практики трансформації онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні є непростим, що пояснює його наукову малодослідженість. Окремі аспекти цього питання в той чи інший спосіб досліджували такі закордонні й вітчизняні учені, як: V. Beliavtseva [14], M. Bril [14], M. Danyliuk [6], Desmal Abdulla Jaafar [26], M. Dmytryshyn [6], S. Gawade [9], R. Gopalan [24], T. Goran [6], A. Husenko [12], Y. Mokhova [14], N. Orlova [14], Othman Mohd Khalit [26], L. Progoniuk [12], B. Rajul [9], H. Suraya [26], A. Zolait [26], С. Є. Антонова [2], В. В. Борщевський [1], Ю. Брус [3], О. Б. Василиця [1], Н. Г. Діденко [2], Є. Е. Матвеев [1], Т. Милованов [5], Ж. Ролан [5], В. Сапожнікова [2], М. С. Тимченко [1].

Мета статті полягає в дослідженні процесу трансформації онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні й узагальненні існуючого масиву напрацювань з цієї проблематики відомих вітчизняних і закордонних науковців, а також у наданні авторських висновків.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Для досягнення сформульованих мети і завдань у дослідженні застосовуються загальнонаукові та спеціальні для правознавства методи та способи наукового пізнання. Це дозволило якнайретельніше проаналізувати всі питання стосовно особливостей процесу трансформації онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні й узагальнити існуючий масив напрацювань з цієї проблематики відомих вітчизняних і закордонних учених, а також надати авторські висновки.

Так, історичний метод надав змогу встановити, що Україна останні два десятиліття стрімко почала розвивати та впроваджувати елементи електронного державного управління та впроваджувати нові інструменти його здійснення. Все це пояснюється її прагненням до статусу повноцінної цифрової держави, визначивши зовнішньополітичний та економічний вектор розвитку в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. Ці дії зумовлені глобальним прогресом XXI століття у сфері інформаційних і комунікаційних технологій, а також зусиллями Уряду і державних адміністрацій щодо спрощення роботи та полегшення взаємодії з громадянами та внутрішньої співпраці між державними службовцями.

Діалектичний метод дав змогу дослідити й отримати нові знання про зміст, ідеї та переваги найбільш популярних, значущих і успішних сервісів та інструментів електронного урядування здійснення публічного управління в умовах воєнного стану в Україні, що в умовах війни є необхідними для забезпечення функціонування інфраструктури, безперебійного доступу до освіти й навчання, надання медичних послуг, покращення кібербезпеки та підтримки економічного фронту України загалом.

Порівняльно-правовий метод використовувався для дослідження й порівняння найбільш популярних, значущих і успішних сервісів та інструментів електронного урядування здійснення публічного управління в умовах воєнного стану в Україні, що дало можливість установити той факт, що проблеми, які постали перед сферою державного управління в царині цифрових трансформацій в умовах воєнного стану стали не перепорою, а поштовхом до розвитку діджиталізації в Україні.

Метод синтезу допоміг отримати нові знання про те, що вдосконалення використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі взаємодії влади та суспільства вже давно перестало обмежуватися роботою урядових та місцевих сайтів. Більш того, Урядом України проведено значну роботу над перетворенням платформи «Дія» та всіх супутніх проєктів від допоміжного онлайн-сервісу з надання державних послуг громадянам до ефективного інструменту взаємодії влади та громадян у більшості сфер громадської життєдіяльності.

Крім того, цей метод допоміг установити, що стрімке зростання цифрової інформації та підвищення її значення несе ризики, потенційно створюючи умови

для витоку, втрати, спотворення, підробки, знищення, копіювання та блокування інформації і, як наслідок, призведе до шкоди.

Метод аналізу допоміг встановити, що з позитивних нововведень в умовах війни в Україні є подальша цифровізація державних послуг, які можуть надаватися онлайн через портал «Дія» та «Е-допомога». Так, нині приватні особи можуть: 1) отримати статус ВПО шляхом подання заяви на порталі «Дія» та оформити відповідні виплати; 2) повідомити про пошкоджене майно внаслідок збройної агресії РФ; 3) отримати в застосунку «Дія» у цифровій формі документи, що посвідчують особу, навіть якщо вони не є біометричними, правовстановлюючі документи на транспортні засоби, страхові поліси, COVID-сертифікати; 4) оформлення компенсації за працевлаштування, прихистку ВПО.

Більш того, за допомогою методу аналізу явним стало те, що розвитку цифрових технологій системи електронного урядування в Україні передувала значна організаційна, методична та правова робота, яка була спрямована на вивчення міжнародного досвіду і адаптацію вітчизняної інформаційної системи до європейських стандартів електронного урядування та розробку відповідної нормативно-правової бази. А також те, що на закріплення положень, що визначають суб'єктивні публічні права фізичних осіб на участь у публічному управлінні спрямовано ряд міжнародних документів.

Метод узагальнення допоміг зробити висновок про те, що сьогодні Україна перебуває на передовій боротьби з імперіалістичними автократіями, які намагаються знищити життя, в якому існують свобода, права людини і верховенство права та бореться за своє майбутнє, свободу і право на існування, як демократичної держави.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1 Місце інформаційної безпеки у системі міжнародної безпеки.

Варто акцентувати увагу на тому, що розвитку цифрових технологій системи електронного урядування в Україні передувала значна організаційна, методична та правова робота, яка була спрямована на вивчення міжнародного досвіду й адаптацію вітчизняної інформаційної системи до європейських стандартів електронного урядування та розробку відповідної нормативно-правової бази. На закріплення положень, що визначають суб'єктивні публічні права фізичних осіб на участь у публічному управлінні спрямовано ряд міжнародних документів. Так, ст. 21 Загальної декларації прав людини закріплено право кожної людини брати участь в управлінні своєю державою через вільно обраних представників посередників чи безпосередньо [7]. Відповідно до ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права без необґрунтованих обмежень та без дискримінації кожен громадянин повинен мати можливість безпосередньо та через представників брати участь у веденні державних справ тощо [8].

Україна наполегливо прагне до статусу повноцінної цифрової держави, визначивши зовнішньополітичний та економічний вектор розвитку в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. Саме з цією метою останні два десятиліття в Україні стрімко почався розвиток електронного державного управління та впровадження нових інструментів. Ця тенденція пояснюється глобальним прогресом у сфері інформаційних і комунікаційних технологій, а також національними зусиллями урядів і державних адміністрацій щодо спрощення роботи та полегшення взаємодії з громадянами та внутрішньої співпраці між державними службовцями. Проте повномасштабне вторгнення РФ на нашу територію та введення воєнного стану в Україні мало значний вплив на впровадження цифровізації, електронного урядування та його розвиток в окремих сферах, що й визначило актуальність дослідження [9, р. 175].

22 липня 2022 р. Європейським Союзом був опублікований щорічний звіт про імплементацію Угоди про асоціацію в Україні за період з 1 грудня 2020 року до початку військової агресії Росії проти України 24 лютого 2022 р. Сфера цифровізації була відзначена як одна з найпрогресивніших у своєму розвитку. У тексті звіту позитивної оцінки дістали кроки цифрової трансформації України у будові ефективного та прозорого електронного урядування та боротьби з корупцією. У звіті був зазначений Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» [10], ухвалення якого було виконанням Україною зобов'язань як сторони Угоди про Асоціацію та важливим кроком у наближенні законодавства до відповідного в ЄС [11]. У пояснювальній записці до Закону обґрунтовано, що його прийняття є не тільки виконанням необхідних зобов'язань перед Європейським Союзом, а й важливим кроком можливостей доступу до онлайн-ринків та електронних послуг країн ЄС шляхом створення Єдиного цифрового ринку з Європейським Союзом досягнення сумісності телекомунікаційної інфраструктури та правил її використання.

На сьогодні концептуальні засади державної політики у сфері інформатизації, розвитку електронного урядування та цифрових технологій публічного управління визначено, насамперед, у низці таких актів як: Закони України «Про інформацію», «Про концепцію національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про адміністративні послуги», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», Концепції розвитку електронного урядування в Україні, Стратегії розвитку інформаційного суспільства тощо.

Реалізація громадянами України суб'єктивних публічних прав щодо отримання послуг з боку держави та доступу до управління державними справами здійснюється за допомогою функціонування Урядового вебпорталу, офіційних вебсай-

тів (вебсторінок) усіх органів державної влади; впровадження електронного документообігу, IP – телефонії, створення е-громадської приймальні; запровадження цифрового підпису, видання сертифікатів ключів, надання звітності в електронній формі (розроблено та впроваджено програмне забезпечення «Єдине вікно подання електронної звітності»); започаткування процесу надання органами державної влади електронних послуг; створення електронних баз даних, єдиних державних електронних реєстрів, у тому числі Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів, Єдиного державного вебпорталу відкритих даних тощо [12, с. 45].

Більш того, за словами заступниці Міністра громад, територій та інфраструктури (Міністерство відновлення України) Олександри Азархіної, в ефірі каналу «Рада» було наголошено, що без сучасних цифрових інструментів, що стосуються управління проектами й спрощення бюрократичних процесів, повоєнна відбудова України буде неможливою [13].

Тому 27–28 жовтня 2022 року Міністерством цифрової трансформації України було проведено стратегічну сесію «Регіональна цифровізація 2023», на якій було визначено, що цифрова трансформація в умовах війни необхідна для забезпечення функціонування інфраструктури, безперебійного доступу до освіти й навчання, надання медичних послуг, покращення кібербезпеки та підтримки економічного фронту країни загалом [14, с. 411].

Саме тому, на сьогодні серед найбільш популярних, значущих і успішних сервісів та інструментів електронного урядування здійснення публічного управління в умовах воєнного стану в Україні можна виокремити наступні.

2.2 Онлайн-портал державних послуг «Дія».

Щодо онлайн-порталу державних послуг «Дія», скорочення від «Держава і Я», то він представляє собою точку доступу до всіх публічних послуг, які держава надає громадянам та бізнесу. Вперше про портал було оголошено в 2019 році та офіційно відкрито у 2020 році. Головною його метою є діджиталізація державних послуг та документів для українців. Станом на травень 2023 року на порталі розміщено 94 проекти цифрової трансформації [15].

Портал «Дія» можна вважати цифровим проривом і надбанням для України. Основними складовими частинами порталу є: 1) портал – онлайн-сервіс державних послуг, де все швидко, чітко й зрозуміло та де можна отримати послугу там і тоді, коли потрібно; 2) застосунок – мобільний застосунок (додаток) з електронними документами та даними про людину з реєстру; 3) освіта – портал з онлайн-курсами: базовий із цифрової грамотності, для вчителів і для батьків «Онлайн-безпека дітей»; 4) бізнес – портал з допомоги малому та середньому бізнесу; 5) ЦНАПи – центри надання адміністративних послуг у кожному куточку України; 6) дія City – спеціальний правовий режим для IT-індустрії.

1. Портал – це онлайн-сервіс державних послуг для громадян та бізнесу. Найбільш популярними категоріями послуг, що доступні громадянам є: довідки та ви-

тяги; транспорт; навколишнє середовище; земля, будівництво, нерухомість; безпека та правопорядок; ліцензії та дозволи; сім'я; здоров'я; підприємництво; пенсії, пільги та допомога.

Тоді як серед послуг для бізнесу найбільшим попитом користуються наступні: гранти на власну справу; грант на сад; грант на теплицю; грант на переробне підприємство; е-Декларація; внесення змін про ФОП; закриття ФОП; декларація про готовність до експлуатації об'єктів СС1; декларація платника єдиного податку; видача будівельного паспорту; повідомлення про початок будівельних робіт на підставі будпаспорту; реєстрація потужностей оператора ринку.

Портал надає можливість отримувати державні послуги, подавати петиції, скарги, звернення громадян, спілкуватися в електронній формі з органами влади, проводити опитування, використовувати особисті кабінети та доступ до інформації з реєстрів. Тут усе чітко, швидко й зрозуміло, адже послуги максимально спрощені, описані простою мовою та реалізовані з урахуванням принципів UX/UI-дизайну.

2. Застосунок «Дія» – це мобільний застосунок, який містить електронні справи та дані про фізичних осіб з реєстрів. Першими документами, що почали відображатись у додатку були електронні права та техпаспорт. Наступним етапом цифровізації документів стала можливість завантажити на смартфон паспорт і пенсійне посвідчення. В кінці 2021 року в додатку вже було доступно 15 цифрових документів.

Наразі застосунок завантажили понад 10 мільйонів разів з офіційних платформ Play Market для ОС Android та App Store для IOS. Також є можливість використувати Дія. Підпис для підпису будь-якого іншого документа у своїй програмі. Додаток, який не припиняє роботу з моменту запровадження воєнного стану в Україні, в кінці 2022 року вже пропонував 22 послуги, у тому числі щодо внутрішньо переміщених осіб та громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії росії на території України.

Станом на травень 2023 року в застосунку доступно послуги за 17 критеріями, а саме: допомога армії; обмін лампочок; COVID-сертифікати; військові облігації; опитування; пошкоджене майно; послуги для ВПО; допомога по безробіттю; е-Освіта; дія.TV; дія.Радіо; штрафи ПДР; шеринг авто; податки ФОП; судові справи; довідки та витяги; виконавчі провадження.

За допомогою застосунку можливо було отримати державну допомогу (єПідтримка/ Допомога), яка надається отримувачам допомоги за рахунок коштів Державного бюджету згідно постанови Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2021 року № 1272 «Деякі питання надання допомоги в рамках Програми «єПідтримка». Допомога надається отримувачу допомоги за його бажанням одноразово у розмірі 6500 грн. Пороте на сьогоднішній день надання послуги припинено, оскільки подати заявку на допомогу в рамках програми «єПідтримка» можна було до 31 березня 2022 року.

Зараз у мобільному застосунку доступний такий перелік цифрових документів: паспорт громадянина України у вигляді ID-картки; довідка переселенця (ВПО); судентський квиток; біометричний закордонний паспорт; картка платника податків; свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу; водійське посвідчення. Ці документи можна використовувати у наступних випадках: підтвердження особи або дійсності документів; під час подорожей по Україні та закордон; під час отримання поштових відправлень; під час отримання банківських послуг.

Україна стала першою карною світу, в якій цифрові документи мають таку ж юридичну силу, як і пластикові. Це було закріплено у Законі «Про внесення змін до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»» [16].

3. Портал Освіта – це онлайн-курси для всіх сфер громадської діяльності та для всіх вікових груп, а також національна онлайн-платформа для розвитку цифрової грамотності. Проект реалізується за підтримки швейцарсько-української програми EGAP та фінансової підтримки Швейцарською агенцією з розвитку співробітництва, що виконується Фондом Східна Європа та Фондом Innovabridge. При розробці навчальних програм розробники спираються на загальноєвропейські стандарти навчання та оцінювання цифрових компетентностей. Зокрема, основна навчальна програма цифрової грамотності базується на Citizenship Digital Competence Framework від DigComp. Цифрова грамотність українців буде одним із факторів національної конкурентоспроможності, що дозволить підвищити рейтинг України на світовій арені та забезпечити комфорт та якісно новий, інноваційний рівень життя в країні.

Після запровадження воєнного стану було розроблено актуальні курси з допомоги військовослужбовцям та медичним працівникам. Крім того, важливим напрямком для вивчення залишається проект «Онлайн-безпека дітей». Цей курс призначений для здобуття навичок батьками допомагати дітям безпечно використовувати мережу Інтернет та цифрові пристрої [17, с. 838].

4. Портал Бізнес – портал з допомоги малому та середньому бізнесу. Це масштабний національний проект із розвитку підприємництва та експорту, який був ініційований Міністерством цифрової трансформації України у лютому 2020 року. З травня 2021 року проект реалізується Міністерством цифрової трансформації України спільно з Офісом з розвитку підприємництва та експорту. Офіс є державною установою, відповідальною за розвиток та підтримку українського підприємництва на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Проект складається з двох частин: онлайн-порталу та офлайн мережі центрів підтримки підприємців. Складовими онлайн-портал є: формат one stop shop, портал на якому можна знайти всю необхідну інформацію для заснування та розвитку власної справи; платформа для відкриття та розвитку бізнесу; допомога початківцям та досвіченим підприємцям; бізнес ідеї та шаблони юридичних і адміністра-

тивних документів. Тоді як офлайн-складова включає в себе: простір для безоплатної допомоги підприємцям; мережу центрів в найбільших містах України; міжнародну співпрацю – Бізнес-центр у Польщі; безкоштовні та комерційні заходи у сфері бізнесу [17, с. 844–845].

На території України в офлайн-форматі повноцінно працюють центри у Тернополі та Ужгороді. Інші ж наразі перебувають у процесі відновлення діяльності. Проте отримати онлайн-консультації на порталі Бізнес підприємці можуть з будь-якого регіону України.

Наразі на порталі працює програма підтримки бізнесу в умовах війни. Інформаційний розділ про державні та донорські програми, приватні ініціативи підтримки підприємців в умовах війни, що допоможуть зберегти бізнес, робочі місця та підтримати економіку України. Розділ постійно доповнюється новими ініціативами та запрошує підприємців до співпраці та створення нових ініціатив [17, с. 838–839].

5. ЦНАПи – центри надання адміністративних послуг по всій Україні, що в подальшому зазнають трансформації в Центри Дії. Дія Центри – це one-stop shop із комплексом усіх необхідних послуг для громадян. Відвідувачі таких центрів можуть отримати основні сервіси: адміністративні послуги; консультації щодо онлайн-послуг; місця для самообслуговування; консультації щодо бізнесу (Дія. Бізнес). А також супутні: безоплатна правова допомога; пошта; банківські послуги; оплата комунальних послуг; приймання громадян головою територіальної громади; коворкінг-зони тощо.

6. Дія. City – це унікальний правовий та податковий простір для ІТ-компаній в Україні. Резиденти Дія. City отримають особливий правовий статус, спеціальне оподаткування і лібералізовані трудові відносини, що прописуються в ряді спеціальних законопроектів. Для українських та іноземних компаній, стартапів різного напрямлення, потенційних інвесторів в Дія. City будуть діяти однакові умови.

Дія. City пропонує можливість ведення бізнесу відкрито, вигідно та зручно за зразком інноваційних проєктів, запроваджених в Естонії, Сінгапурі чи Делавері. Цей проєкт поєднав у собі комфортні податкові умови з ефективними інструментами, які допомагають компаніям будувати прозору структуру бізнесу, легше залучати іноземні інвестиції та використовувати додаткові механізми захисту нематеріальних активів.

Його перевагами є: зростання кількості інноваційних проєктів та робочих місць; вигідне ведення ІТ-бізнесу через спрощення умов оподаткування та альтернативну модель найму; зростає інвестиційна привабливість українських компаній та стартапів завдяки інструментам англійського права; збільшення частки високотехнологічних продуктів у ВВП країни [17, с. 847].

Терористичне вторгнення РФ на територію України спричинило вагомі трансформаційні процеси в роботі порталу «Дія», який став незамінним помічником, як для публічних управлінців, так і для всіх громадян. Від 24 лютого 2022 року,

за більше ніж рік повномасштабної війни, всі складові порталу «Дія» неодноразово оновлювалися відповідаючи на виклики, що принесла війна та задовольняючи адміністративні, юридичні чи економічні потреби українців.

У свою чергу, під час воєнного стану багато хто був вимушений евакуюватися у більш безпечні регіони України, деякі – залишилися без паперових чи цифрових документів. Тому Урядом для забезпечення швидкого підтвердження особи постановою від 10 березня 2022 року №248 затверджено порядок застосування «Документа у період дії воєнного стану» [18]. Зокрема Порядком визначено, що «Документ – це документ, що посвідчує особу в період дії воєнного стану в формі відображення в електронній формі інформації, що ідентифікує особу та міститься в паспорті громадянина України та/або в паспорті громадянина України для виїзду за кордон, та/або в посвідченні водія разом з унікальним електронним ідентифікатором (QR-кодом), який забезпечує перевірку зазначеної інформації. Крім того у додатку «Дія» запустили чат-бот «єВорог», куди можна надсилати фото та відео, де видно перебування російських військ та їх техніки. Дані будуть перевіряти та надсилати до ЗСУ: українська армія зможе бачити переміщення ворога в реальному часі та знешкодити його.

Незважаючи на повномасштабне вторгнення, команда Мінцифри продовжує створювати нові послуги, сервіси та додавати документи в додаток «Дія». Від початку війни попит на електронні адміністративні послуги зріс майже вдвічі.

Версія застосунку, що вийшла на смартфони від 02 жовтня 2022 року – 3.0.45 – відкрила користувачам доступ до нової послуги – купівлі військових облігацій. Ця послуга надає можливість купувати цінні папери, випущені державою під час воєнного стану. Військові облігації є ефективним інструментом підтримки економіки та армії України. Відтепер кожний повнолітній громадянин може придбати їх через розпродажі та допомогти державі стати на крок ближче до перемоги [17, с. 858].

За планом Мінцифри, до 2024 року 100% публічних послуг будуть доступними громадянам та бізнесу онлайн.

Отже, портал спрямований не на оцифрування бюрократії, а на якісно нову зміну логіки та підходів до взаємодії держави та громадян і представляє собою сучасний та інноваційний реєстр публічних послуг, що не має аналогів в інших країнах світу. Більш того сучасне українське суспільство не може функціонувати без цифрового середовища. Успіх екосистеми «Дія» справді є показником ефективності вектору роботи Міністерства цифрових трансформацій України. Тому інші європейські країни активно співпрацюють, адже майбутній розвиток світової моделі державного управління полягатиме в глобальній цифровізації.

2.3 Онлайн-портал державних послуг «єДопомога».

Онлайн-портал державних послуг «єДопомога» функціонує як майданчик для допомоги українцям, що постраждали від військової агресії РФ, за допомогою

якого кожен громадянин України, який постраждав від війни, може отримати кошти від держави, залишити заявку на благодійну допомогу або підтримати співвітчизників у забезпеченні продуктами харчування, одягом, медикаментами тощо.

На платформі доступні три напрями для отримання допомоги: грошова допомога від держави; отримання та надання волонтерської допомоги; виплати від міжнародних організацій [19]. Так наприклад, що стосується першого напрямку, то онлайн-послугою можуть скористатися українці із ID-карткою чи біометричним закордонним паспортом у Дії, щоб скористатися послугою офлайн потрібно стати на облік в одному з цих регіонів. Тоді як для реалізації виплати від міжнародних організацій, Урядом України було ухвалено розроблене Міністерством соціальної політики рішення, яке забезпечує можливість поширити додаткові виплати від міжнародних організацій на мешканців територій, які тимчасово окуповані, деокуповані або знаходяться в зоні активних бойових дій. Відповідно до постанови КМУ №457 від 16 квітня 2022 р. «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України» передбачається можливість надання підтримки у вигляді грошових виплат, шляхом надання допомоги міжнародними організаціями [20].

2.4 Міжурядова веб-платформа Humanrights.

Міжурядова веб-платформа Humanrights створена для ефективного збору й обробки інформації про порушення прав людини РФ під час війни з Україною в Європейському суді з прав людини та Міжнародному суді ООН [21].

Зібрані факти будуть використані як докази для захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини та Міжнародному суді ООН. Відомості будуть опрацьовані кваліфікованою командою юристів та підготовлені для захисту інтересів України. Наразі слідча група міжнародного кримінального суду разом з українськими правоохоронцями збирає докази та факти воєнних злочинів, учинених російськими військовослужбовцями [22, с. 120].

2.5 Онлайн-платформа United24.

United24 (Об'єднані24) – глобальна ініціатива та онлайн-платформа для збору коштів на підтримку України, яка була запущена 17 травня 2022 року Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо об'єднання зусиль для підтримки України» під час російсько-української війни. І першим же його пунктом Президент України постановив «підтримати ініціативу щодо заснування національного бренду United24 для об'єднання зусиль міжнародних партнерів, донорів, благодійників щодо підтримки України».

Загалом кожна людина у світі може зробити пожертву й допомогти Україні боротися за нашу свободу. United24 хоче об'єднати світ навколо підтримки нашої держави [23].

Створення платформи необхідне також, аби продемонструвати максимальну прозорість і відкритість щодо використання зібраних коштів: куди та кому вони спрямовуються. Тоді як 05 червня 2022 року Роскомнадзор заблокував у себе сайт United24 за рішенням Генеральної прокуратури Російської Федерації, щоб завадити росіянам жертвувати кошти на підтримку України [24, с. 419].

2.6 Електронна система охорони здоров'я eHealth.

Електронна система охорони здоров'я eHealth – це українська інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує автоматизацію ведення обліку медичних послуг та управління медичною інформацією в електронному вигляді. До її складу входять центральна база даних та медичні інформаційні системи, між якими забезпечено автоматичний обмін даними через відкритий програмний інтерфейс (API) [25].

Міністерство охорони здоров'я та ДП «Центр електронної охорони здоров'я МОЗ» спільно зі Світовим банком і Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) 7–28 квітня 2016 року організували у Глібівці (Київська область) конференцію на тему розвитку електронної охорони здоров'я (E-Health) в Україні. За результатами заходу було визначено кроки для розвитку системи.

За планом система спочатку мала охопити первинну ланку медицини – сімейних лікарів, терапевтів та педіатрів. Пацієнти укладають декларації з обраними лікарями, які реєструють ці декларації в системі. Внаслідок цього держава оплачує лікарю за кожного зареєстрованого в системі пацієнта, а пацієнт отримує гарантовані державою медичні послуги без додаткової оплати [26, с. 55].

У подальшому система eHealth мала надати можливість кожному пацієнту швидко отримати свою медичну інформацію, а лікарям – правильно ставити діагноз з урахуванням цілісної картини здоров'я пацієнта, виписувати електронні рецепти. Система повинна містити всю медичну історію пацієнта і бути доступною як пацієнту, так і його лікарям.

Що стосується змін у роботі eHealth сьогодні, то з самого початку війни керівникам української медицини довелося приймати першочергові рішення щодо забезпечення сталого функціонування української медичної системи, які дозволили закладам охорони здоров'я підлаштуватися під нові умови існування. Такими рішеннями стали, наприклад, спрощення маршруту пацієнта та покращення доступності медичної допомоги за рахунок того, що Міністерство охорони здоров'я спростило правила користування електронними інструментами (електронні направлення, виписки, рецепти і т.д.), а також прибрало такі вимоги, як обов'язковість візиту до свого сімейного лікаря чи необхідність електронного направлення при візиті до спеціаліста. Крім цього заклади охорони здоров'я отримали можливість не вносити дані в електронну систему охорони здоров'я у тих випадках, коли відсутня технічна можливість це робити – відсутність світла, мережі інтернет, відповідної комп'ютерної техніки.

Нині функціонування системи забезпечується Національною службою здоров'я України, а впровадження проєкту стало можливим завдяки підтримці з боку міжнародних агенцій.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження поточного стану розвитку електронного урядування в Україні на прикладі найбільш популярних, значущих і успішних його сервісів та інструментів можна дійти висновку, що проблеми, які постали перед сферою державного управління в сфері цифрових трансформацій в умовах воєнного стану стали не перепоною, а поштовхом до розвитку діджиталізації в Україні.

З позитивних нововведень в умовах війни є подальша цифровізація державних послуг, які можуть надаватись онлайн через портал «Дія» та «єДопомога». Наразі приватні особи можуть: 1) отримати статус ВПО шляхом подання заяви на порталі «Дія», та оформити відповідні виплати; 2) повідомити про пошкоджене майно внаслідок збройної агресії РФ; 3) отримати в застосунку «Дія» у цифровій формі документи, що посвідчують особу, навіть якщо вони не є біометричними, правовстановлюючі документи на транспортні засоби, страхові поліси, COVID-сертифікати. Водночас в умовах воєнного стану, паспорт, який має паперовий вигляд, термін дії якого вже закінчився та до якого своєчасно не вклеєне фото, є чинним документом, а в разі закінчення строку дії закордонного паспорта – такий строк може бути продовжено до 5 років під час внесення необхідної інформації органами державної міграційної служби безоплатно в день звернення; 4) оформлення компенсації за працевлаштування, прихистку ВПО.

В умовах воєнного стану та війни на теренах України належне функціонування означених вище та інших інструментів електронного урядування важко переоцінити. Проте потрібно пам'ятати, що стрімке зростання цифрової інформації та підвищення її значення несе ризики, потенційно створюючи умови для витоку, втрати, спотворення, підробки, знищення, копіювання та блокування інформації і, як наслідок призведе до шкоди [3, с. 190]. Тому можна стверджувати, що вдосконалення використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі взаємодії влади та суспільства вже давно перестало обмежуватися роботою урядових та місцевих сайтів. Більш того, Урядом України проведено значну роботу над перетворенням платформи «Дія» та всіх супутніх проєктів від допоміжного онлайн-сервісу з надання державних послуг громадянам до ефективного інструменту взаємодії влади та громадян у більшості сфер громадської життєдіяльності. З цією метою були створені нові послуги, документи, сервіси та проєкти, що допомагають в ідентифікації людей або пропонують різноманітну допомогу внутрішньо переміщеним особам та ін.

Отже, сьогодні Україна перебуває на передовій боротьби з імперіалістичними автократіями, які намагаються знищити життя, в якому існують свобода, права

людини та верховенство права. Україна заслуговує на повну підтримку демократичних країн не лише під час війни, а й після неї.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Цінність теми дослідження проявляється в дослідженні процесу трансформації онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні, що зумовлено глобалізаційними викликами і загрозами, військовими діями і конфліктами, сучасними потребами розвитку суспільства та постійними трансформаціями суспільно-політичних та економічних відносин. Усе це в загальному розумінні є не тільки можливістю до втілення істотних змін, зокрема впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для задоволення потреб громадян, а й новим викликом для розвитку та становлення правової системи України в нинішніх умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Борщевський В. В., Василиця О. Б., Матвеев Є. Е. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. *Держава та регіони*. 2022. №2 (76). С. 30–35.
- [2] Антонова С. Є., Сапожнікова В. Діяльність інформаційно-аналітичних служб в публічному управлінні. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного, екологоенергетичного, нормативно-правового потенціалу України та її регіонів* : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. ГО «ІЕЕЕД» (м. Луцьк, 01 трав. 2022 р.). Луцьк : СПД Галяк Жанна Володимирівна, 2022. С. 191–193.
- [3] Антонова С. Є., Брус Ю. Вплив інформатизації суспільства на діяльність територіальних громад. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного, екологоенергетичного, нормативно-правового потенціалу України та її регіонів* : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. ГО «ІЕЕЕД» (м. Луцьк, 01 трав. 2022 р.). Луцьк : СПД Галяк Жанна Володимирівна, 2022. С. 187–190.
- [4] Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика : монографія / [С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська та ін.]. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. 800 с.
- [5] Милованов Т., Ролан Ж. Повоєнна відбудова та реформи державного управління України. *Відбудова України: принципи та політика*. 2022. С. 44–77. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf. (дата звернення: 25.04.2023).
- [6] Danyliuk M., Dmytryshyn M., Goran T. Digitisation of Ukraine in Terms of Public Electronic Services' Distribution. *Scientific Horizons*. 2021. Vol. 24. Iss. 7. P. 90–99.
- [7] Загальна декларація прав людини : міжнар. документ ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015. (дата звернення: 25.04.2023).
- [8] Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права від 19.10.1973 №2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.04.2023).
- [9] Betala R., Gawade S. Usability Improvements in E-Governance Applications with Simple and Usable Interface (Design Stage). *Communications in Computer and Information Science*. 2021. Vol. 1393. P. 170–180.

- [10] Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку : Закон України від 16.12.2021. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text) (дата звернення: 25.04.2023).
- [11] European Commission: Association Implementation Report on Ukraine: Brussels, 22.7.2022. URL: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Association%20Implemetation%20Report%20on%20Ukraine%20-%20Joint%20staff%20working%20document.pdf> (дата звернення: 25.04.2023).
- [12] Progoniuk L., Husenko A. Main directions for improving public administration mechanisms in Ukraine. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*. 2022. Vol. 9. Iss. 8. P. 41–48.
- [13] Цифровізація – базова умова для відновлення країни після війни, – Азархіна URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/cifrovizaciya-bazova-umova-dlya-vidnovlennya-krajini-pislya-viyini-azarhina-22122022-471483> (дата звернення: 25.04.2023).
- [14] Orlova N., Mokhova Yu., Bril M., Beliaitseva V. A scientific-methodical approach to the evaluation of electronic government in the regions of Ukraine. *Public Policy and Administration*. 2022. Vol. 21. Iss. 4. P. 407–422.
- [15] Онлайн-портал державних послуг «Дія». URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2023).
- [16] Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.201 № 5492-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 25.04.2023).
- [17] Тимченко М. С. Розвиток сервісу «Дія» в умовах війни. Нові можливості публічного управління. *Publ. upr. reg. rozvit*. 2022. № 17. С. 834–866.
- [18] Деякі питання застосування еДокумента в період дії воєнного стану : постанова Каб. Міністрів України від 10.03.2022 № 248. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2023).
- [19] Онлайн-портал державних послуг «Е-допомога». URL: <https://edopomoga.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2023).
- [20] Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : постанова Каб. Міністрів України від 16.04.2022 № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2023).
- [21] Міжурядова платформа для збору доказів, захисту та представництва України в європейському суді з прав людини та міжнародному суді ООН. URL: <https://humanrights.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2023).
- [22] Діденко Н. Г. Порушення прав і свобод громадян у війні росії проти України. *Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у 3-х т. (м. Київ, 15–28 квіт. 2022 р.) / редкол. : І. О. Дегтярьова, В. С. Куйбіда, П. М. Петровський та ін. ; уклад. Т. О. Мельник. Київ : ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. Т. 2. С. 119–123. URL: https://lib.iit ta.gov.ua/730934/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%A2%D0%BE%D0%BC%20%D0%86%D0%86.pdf (дата звернення: 25.04.2023).
- [23] Онлайн-платформа United24 (Об'єднані24). URL: <https://u24.gov.ua/uk> (дата звернення: 11.03.2023).

- [24] Gopalan R. Designing information ecosystems to process citizen input and improve public sector decision making. *International Journal of Applied Decision Sciences*. 2020. № 13(4). P. 417–434.
- [25] Українська інформаційно-телекомунікаційна система охорони здоров'я eHealth. URL: <https://ehealth.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2023).
- [26] Desmal Abdulla Jaafar, Hamid Suraya, Othman Mohd Khalit, Zolait Ali. A user satisfaction model for mobile government services: a literature review. *PeerJ Computer Science*. 2022. Vol. 2. P. 55–56.

REFERENCES

- [1] Borshchevsky, V. V., Vasylytsia, O. B., & Matveev, E. E. (2022). Public administration under martial law: institutional transformations, strategic planning and development mechanisms. *State and regions*, 2(76), 30–35.
- [2] Antonova, S. E., & Sapozhnikova, V. (2022, May). Activities of information and analytical services in public administration. Materials of the 1-st International Scientific and Practical Conference of the NGO «IEEED» «Problems of the rational use of the socio-economic, ecological, energy, regulatory and legal potential of Ukraine and its regions», Lutsk, Ukraine.
- [3] Antonova, S. E., & Brus, Yu. (2022, May). The impact of informatization of society on the activity of territorial communities. Materials of the 1-st International Scientific and Practical Conference of the NGO «IEEED» «Problems of the rational use of the socio-economic, ecological, energy, regulatory and legal potential of Ukraine and its regions», Lutsk, Ukraine.
- [4] Kivalov, S. V., Bila-Tiunova, L. R., Latkovska, T. A. and oth. (2022). Administrative studies in conditions of digitalization: theory, legal regulation, practice. Odesa: «Helvetyka» Publishing House.
- [5] Mylovanov, T., & Rolan, Zh. (2022). Post-war reconstruction and state administration reforms of Ukraine. *Reconstruction of Ukraine: principles and politics*, 44–77. Retrieved from https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
- [6] Danyliuk, M., Dmytryshyn, M., & Goran, T. (2021). Digitization of Ukraine in Terms of Public Electronic Services' Distribution. *Scientific Horizons*, 24(7), 90–99
- [7] The Universal Declaration of Human Rights (1948, December). Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
- [8] International Covenant on Civil and Political Rights (1973, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
- [9] Betala, R., & Gawade, S. (2021). Usability Improvements in E-Governance Applications with Simple and Usable Interface (Design Stage). *Communications in Computer and Information Science*, 1393, 170–180.
- [10] The National Commission carrying out state regulation in the spheres of electronic communications, radio frequency spectrum and the provision of postal services: Law of Ukraine (2021, Dezember). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text>
- [11] European Commission: Association Implementation Report on Ukraine (2022, July). Retrieved from <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Association%20Implemetation%20Report%20on%20Ukraine%20-%20Joint%20staff%20working%20document.pdf>

- [12] Progoniuk, L., & Husenko, A. (2022). Main directions for improving public administration mechanisms in Ukraine. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 9(8), 41–48.
- [13] Digitization is a basic condition for the recovery of the country after the war, – Azarkhina Retrieved from <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/cifrovizaciya-bazova-umova-dlya-vidnovlennya-krajini-pislya-viyni-azarhina-22122022-471483>
- [14] Orlova, N., Mokhova, Yu., Bril, M., Beliavtseva, V. (2022). A scientific-methodical approach to the evaluation of electronic government in the regions of Ukraine. *Public Policy and Administration*, 21(4), 407–422.
- [15] Diya online portal of state services. Retrieved from <https://diia.gov.ua/>
- [16] About the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, certifying a person or his special status: Law of Ukraine (2012, November). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>
- [17] Tymchenko, M. S. (2022). Development of the Diya service in war conditions. New possibilities of public management. *Publ. upr. reg. Development*, 17, 834–866.
- [18] Some issues of application of this Document during the period of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2022, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2022-%D0%BF#Text>
- [19] Online portal of state services «E-help». Retrieved from <https://edopomoga.gov.ua/>
- [20] On support for certain categories of the population that suffered in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2022, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text>
- [21] Intergovernmental platform for gathering evidence, defense and representation of Ukraine at the European Court of Human Rights and the UN International Court of Justice. Retrieved from <https://humanrights.gov.ua>
- [22] Didenko, N. G. (2022, April). Violation of the rights and freedoms of citizens in Russia’s war against Ukraine. Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Public management and administration in the conditions of war and in the post-war period in Ukraine», Kyiv, Ukraine.
- [23] Online platform United24 (United24). Retrieved from <https://u24.gov.ua/uk>
- [24] Gopalan, R. (2020). Designing information ecosystems to process citizen input and improve public sector decision making. *International Journal of Applied Decision Sciences*, 13(4), 417–434.
- [25] Ukrainian information and telecommunication system of health care eHealth. Retrieved from <https://ehealth.gov.ua/>
- [26] Desmal, Abdulla Jaafar, Hamid, Suraya, Othman, Mohd Khalit, & Zolait, Ali. (2022). A user satisfaction model for mobile government services: a literature review. *PeerJ Computer Science*, 2, 55–56.

В’ячеслав Станіславович Поліганський

Кандидат юридичних наук

Начальник відділу науково-організаційного забезпечення діяльності президії,

відділень та наукових установ

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна
Провідний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна

Viacheslav S. Politanskyi

Candidate of Legal Sciences, head of the Department scientific
and organizational support for the activities of the presidium,
departments and scientific institutions
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine
Leading Researcher
Research Institute of State Construction
and local self-government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevskaya Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Політанський В. С. Теоретико-правова характеристика процесу трансформації онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №2. С.31–50.

Suggested Citation: Politanskyi, V. S. (2023). Theoretical and Legal Characteristics of the Process of Transformation of Online Portals of State E-Government Services under Martial Law in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 31–50.

Стаття надійшла / Submitted: 27/04/2023
Доопрацьовано / Revised: 29/05/2023
Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

УДК 342.72/.73

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-51

Віктор Миколайович Бесчастний

Конституційний Суд України
Київ, Україна

Юлія Юріївна Ремінська

Конституційний Суд України
Київ, Україна

ПРАВО НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО ЗДОРОВ'Я: «ІЗОМЕРИ» КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ (ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)

Анотація. У межах поступового, але водночас інтенсивного розвитку сучасної конституційної парадигми, постійно матеріалізуються нові права чи принаймні їх якісно нові вияви. Одним із таких прав є право людини приймати рішення щодо здоров'я, тобто рішення, прийняті особою щодо проблем зі своїм здоров'ям, а також щодо лікування або відмови від нього. Хоча у більшості випадків це право прямо не закріплене в конституційно-правових приписах, воно має фундаментальне значення, оскільки виступає як акт особистої автономії. Рекомендована до прочитання стаття має на меті сприяти розумінню права на прийняття рішень щодо здоров'я як права, що об'єднує у своєму змісті низку конституційно закріплених цінностей, і тому пропонує якісно новий підхід до «калібрування» його сутності. Стверджується, що в нормативному розумінні зазначене право складається із трьох невід'ємних складників: 1) суб'єктного; 2) когнітивно-прагматичного; 3) вольового. За допомогою так званого методу «очищення цибулини до самісінької серцевини» авторами покроково обговорюються три шари досліджуваного права. Зокрема, ґрунтуючись на аналізі спеціальної наукової літератури, до таких шарів автори віднесли: перший зовнішній шар, що формується з низки незалежних, але тісно взаємопов'язаних між собою конституційних цінностей; другий шар, що визначає можливість здійснення державою виправданого втручання у досліджуване право; третій шар – людська гідність як абсолютна серцевина права, в яку за будь-яких умов державі та її органам заборонено здійснювати втручання і яка не може бути будь-яким чином звужена чи обмежена. Зрештою, зроблено висновок, що, у разі здійснення конституційного захисту права на прийняття рішень щодо здоров'я, орган конституційного контролю має розглянути, чи достатньо перевірити раціональність запровадження оскаржуваного нормативного регулювання, чи оскаржуваний закон (окреме його положення) має бути перевірений за допомогою тесту на пропорційність.

Ключові слова: медичний патерналізм, індивідуальна автономія, право приймати рішення щодо здоров'я, фізична та психологічна недоторканість, особиста свобода, людська гідність, виправдане втручання, конституційні цінності.

Victor Mykolayovych Beschastnyi

Constitutional Court of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Yuliia Yuriiivna Reminska

Constitutional Court of Ukraine
Kyiv, Ukraine

THE RIGHT TO MAKE HEALTHCARE DECISIONS: «ISOMERS» OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL CONSTRUCTION \\ (THEORETICAL ASPECTS)

Abstract. *New rights, or at least their qualitatively new virtues, are constantly emerging within the gradual but at the same time intensive development of the modern constitutional paradigm. One of these rights is a person's right to make healthcare decisions, that is decisions taken by an individual concerning his/her health-related issues and access to health services. Although this right is not directly enshrined in the constitutional provisions, it is endowed within fundamental nature, as it stands as an act of personal autonomy. This article aims to contribute to the understanding of the right to make healthcare decisions as a right that unites in its content a variety of constitutionally based values, and therefore offers qualitatively new approach to the formation of its substantial membrane. It shows that in a normative sense, the aforementioned right is constituted from three integral components: 1) subjective; 2) cognitive and pragmatic; 3) conative. Further, it is argued that the investigated right has its own essence, i.e., precise constitutional content. Within the aid of a so-called «to peel the onion to its core» method, it is discussed on a step-by-step basis, the three layers of the researched right. The authors have doctrinally shaped the following layers of this right, in particular, based on an examination of specialized scholarly literature: the first outer layer, which is composed of a number of independent but interconnected constitutional values; the possibility of justified state intervention in the right to make healthcare decisions; and human dignity as the absolute core of the right, in which the state and its bodies are prohibited from interfering under any circumstances and which cannot be narrowed or limited in any way. Finally, it is concluded that, in case of constitutional protection of the right to make healthcare decisions, the constitutional review body should consider whether testing for the rationality of the introduction of the impugned normative regulation is sufficient, or whether the impugned law (its separate provision) should be tested for proportionality.*

Keywords: *medical paternalism, personal autonomy, the right to make healthcare decisions, physical and mental integrity, personal freedom, human dignity, justified interference, constitutional values.*

ВСТУП

Розвиток конституційно-правової науки і практики невинний, але послідовний. У площині конституційно-правової канви постійно матеріалізуються нові права,

або принаймні їх якісно нові виміри (аспекти) [1, с. 140]. Одним із чинників, що сприяє появі нових прав є, зокрема, так звана «міграція» конституційно-правових ідей, принципів та правил з однієї правової системи в іншу [2, с. 304]. Такий процес зазвичай полягає у транзитивному русі конституційно-правових ідей у формі певних текстів та їх інтерпретацій, принципів та інститутів конституційного права, підходів до розуміння держави та конституції між декількома правовими порядками (наприклад за такими формулами: «правовий порядок Європейського Союзу – національний правовий порядок» або «національний правовий порядок країни А – національний правовий порядок країни Б»).

Незважаючи на такі активні процеси, тексти основоположних законів демократичних держав, і навіть тих, що були розроблені наприкінці XVIII століття, містять у своєму змісті конституційно-правові формули, що дотепер залишаються відкритими для прогресивного їх тлумачення [3, с. 28] як органами конституційної юрисдикції, так і представниками академічного корпусу. Усі вони воліють віднайти у відповідних нормах відповідь на одвічне питання: що уявляє собою те чи інше основоположне право у світлі сучасних умов сьогодення? [4, с. 239]. Саме невичерпність каталогу людських прав і свобод людини, на яку у більшості випадків покликається сам конституцієдавець при конструюванні тексту основоположного закону держави, дає можливість «конституційно-арифметичним» шляхом пов'язувати такі права і свободи один із одним, у результаті чого може виникнути якісно нове людське право (окремий його вияв).

Одним із таких прав є **право особи на прийняття рішень щодо здоров'я** (англ. *«right to make healthcare decisions / right to make medical treatment decisions»*), яке, як засвідчує уважне вивчення конституцій країн Європи, прямо не закріплюється, але «левітує» із-поміж системи закріплених конституційних принципів, ідей та інших засадничих конституційно-правових конструкцій та формул.

Варто відзначити, що самий факт відсутності втілення у тексті конституції права на прийняття рішень (та й взагалі будь-якого іншого права) не означає, що таке право позбавлене необхідного рівня судової захищеності, у тому числі його захищеності органом конституційної юрисдикції. Навпаки, у цьому науковому дослідженні автори намагаються обґрунтувати та ідейно розвинути тезу наступного змісту: конституційно-правовий захист будь-якого конституційно незакріпленого права вимагає від органу конституційного контролю тлумачення відповідних приписів основоположного закону з урахуванням низки фундаментальних цінностей, що у своєму системному взаємозв'язку формують чіткі контури обсягу такого права, а отже й імовірні випадки законного втручання держави у його реалізацію. Іншими словами, особливість конституційно-правового захисту права на прийняття рішень щодо здоров'я полягає у віднайдені та упорядкуванні його доконечних аксіологічних детермінантів.

Обґрунтування зазначеної вище тези вимагало від авторів цієї статті застосувати до певної міри оригінальний підхід. Так, у її назві міститься незвичне для

правничого сприйняття формулювання – «конституційно-правові ізомери». Що воно означає? У найбільш спрощеному розумінні, представники фізичних наук оперують цим терміном, щоб позначити молекули, які мають однакову молекулярну формулу, але розрізняються способом з'єднання або розташування атомів. Це означає, що вони мають однакову кількість атомів кожного елемента, але можуть пов'язуватися по-різному.

Використовуючи подібну аналогію у метафоричному сенсі, можна стверджувати, що зміст права на прийняття рішень щодо здоров'я формується із набору певних «ізомерів» – окремих незалежних конституційних цінностей, які при певній своїй комбінації утворюють конкретний вияв цього права. Наприклад, при поєднанні таких цінностей як життя та здоров'я людини і повага до її приватного життя формується окремий прояв досліджуваного права – можливість людини надавати інформовану згоду на своє лікування. Відтак, метою пропонованого дослідження є встановлення можливих варіантів конфігурацій конституційно-правових цінностей, які продемонструють читачу зрозумілий спосіб побудови нормативно-правової конструкції права на прийняття рішень щодо здоров'я.

Крім того, *актуальність* обраної для дослідження тематики пояснена наявністю низки жвавих дебатів щодо окремих сенситивних питань реалізації права на прийняття рішень щодо здоров'я. Пошук та подальший аналіз англійської наукової літератури надав можливість виокремити такі питання в наступні два тематичні блоки.

1. Дотримання балансу між індивідуальною автономією та проблемами громадського здоров'я: хоча особа наділена правом приймати добровільні рішення щодо свого здоров'я, держава також має законний інтерес у захисті громадського здоров'я [5, с. 199]. Власне саме це може стати причиною появи конфліктів між конкуруючими цінностями – реалізацією особою своєї індивідуальної автономії та наявністю у держави позитивних зобов'язань у ділянці забезпечення громадського здоров'я. Особливо це стосується тих випадків, коли прийняття особою відповідного рішення створює безпосередні ризики для неї самої чи інших осіб або навіть усього суспільства.

2. Існування обмежень щодо надання особою інформованої згоди на лікування [6, с. 112]. Як буде стверджуватися далі, інформована згода є ключовим складником права на прийняття рішень щодо здоров'я, але обов'язок щодо її отримання медичним працівником не є абсолютним, оскільки пацієнти не завжди можуть мати доступ до точної або повної інформації, або вони можуть бути нездатними зрозуміти наслідки прийняття ними відповідних медичних рішень. Також, варто враховувати, що національне законодавство у цій ділянці може мати прогалини в частині унормування вимог до форми і порядку надання інформованої згоди пацієнтом, що своїм результатом створює ситуації, за яких пацієнт може піддаватися примусу під час прийняття такого рішення з боку медичного працівника.

Усе зазначене вище, на наше глибоке переконання, свідчить про важливість та, власне, необхідність, здійснення юридичного аналізу конституційної природи права на прийняття рішень щодо здоров'я. Висловлюємо надію, що запропоновані у вступній частині тези стосовно можливого способу формування розуміння досліджуваного права спонукатимуть читача до уважного прочитання та обдумування ідей цієї статті, яка є першою частиною комплексного наукової розвідки авторів у цій ділянці.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Загалом, аксіоматичним є твердження, що аналіз будь-якого юридичного явища неможливий без застосування науковцем низки методів та підходів, оскільки у своєму системному взаємозв'язку вони дозволяють поглянути на обране для дослідження питання під новим раніше невідомим кутом зору.

Ураховуючи теоретичну спрямованість запропонованої до уваги статті, автори мали змогу використати як традиційний для вітчизняної юридичної науки методологічний інструментарій, так і якісно нову методологічну базу, яка надала можливість критично осмислити суть права на прийняття рішень щодо здоров'я, його місце у сучасній конституційно-правовій думці.

Право на прийняття рішень щодо здоров'я є комплексним правом, на реалізацію якого здатні впливати різні чинники, зокрема такі як етика, релігія, право, економіка, державна політика.

Методи синтезу та аналізу є підходами, які можна використовувати для інтеграції та узгодження цих різноманітних факторів задля обґрунтування та подальшого вивчення системи конституційних гарантій захисту досліджуваного права. Вказані методи передбачають оцінку різних факторів, що впливають на право на прийняття рішень щодо здоров'я, включаючи етичні принципи, якими керуються особи/медичні працівники при прийнятті таких рішень, правові межі, що визначають права та обов'язки пацієнтів та надавачів медичних послуг, економічні фактори, що впливають на доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я, а також державна політика, що визначає розподіл відповідних ресурсів у такій ділянці. Їх застосування у площині конституційно-правового дослідження дозволяє виявити «точки дотику» між цими різними факторами, а також будь-які потенційні конституційно-правові конфлікти між ними.

Метод абстрагування є когнітивним інструментом, що його використовують для спрощення складних понять або питань шляхом зосередження уваги на основних його характеристиках. У контексті досліджуваного права, цей метод може бути застосований задля побудови його нормативно-правової конструкції, що складається з окремих, але взаємопов'язаних між собою компонентів (складників).

Структурно-функціональний метод у поєднанні із *логіко-семантичним аналізом* змісту таких конституційно-правових категорій як позитивні зобов'язання держави, фізична і психологічна недоторканність особи, втручання у реалізацію

права, інформована згода пацієнта на медичне втручання, автономія пацієнта дозволив з'ясувати, які взаємозв'язки існують між окремими складниками нормативно-правової конструкції права на прийняття рішень здоров'я, і які наслідки можуть виникнути у разі свідомого ігнорування державою одного з таких складників.

Діалектичний метод пізнання, що спрямований на віднайдення існуючих зв'язків та з'ясування протиріч між окремими правовими явищами, надав можливість розглянути яким чином особиста автономія пацієнта може бути співвіднесена із можливістю застосування до неї виправданих втручань із боку держави.

Також, до певної міри комплексна і складна нормативно-правова конструкція досліджуваного права зумовила звернення авторів до використання так званого *методу «to peel the onion to its core»*, який українською можна перекласти дослівно як «очищення цибулини до самісінької серцевини». «Очистити цибулину до самісінької серцевини» – це метафоричний вираз, який часто використовується для опису методу дослідження або аналізу, який включає поступове розкриття і вивчення основних або фундаментальних аспектів складного питання, явища або проблеми. Метафора заснована на ідеї, що, як і цибулина, складні питання, явища або проблеми мають кілька шарів і для того, щоб повністю їх зрозуміти, необхідно «зчищати» кожен шар один за одним [7, с. 40].

Застосування запропонованого методу необхідне для виявлення субстантивної площини існування права на прийняття рішень щодо здоров'я шляхом ступеневого виокремлення всіх його істотних шарів. Також завдяки покроковому вивченню кожного шару цього юридичного явища, читач зможе отримати розгорнуте уявлення про складні фактори, що потенційно здатні впливати на особливості здійснення його конституційно-правового захисту.

Для повноти розгляду конституційно-правової природи досліджуваного права, авторами цієї статті було застосовано низку наукових підходів до розгляду окремих його аспектів. На сторінках спеціальної наукової літератури відслідковуються два наступних найпоширеніших *підходи* до розуміння цього права:

– використання *широкого підходу* передбачає акцентування уваги на індивідуальній автономії та праві на самовизначення у ділянці охорони здоров'я; цей підхід визнає, що особа має право приймати рішення про своє власне медичне обслуговування на основі своїх власних цінностей, переконань та уподобань; вказане означає, що медичні рішення мають ґрунтуватися на власному виборі особі, а не на зовнішніх факторах, до яких, наприклад, належать соціальні норми чи рекомендації медичних працівників; тому згідно з цим підходом надавачі медичних послуг, у разі відсутності загрози порушенню прав і свобод інших осіб, зобов'язані поважати вибір своїх пацієнтів та надавати інформацію, яка допоможе їм приймати обґрунтовані рішення щодо (не)застосування заходів медичного лікування [8, с. 95–96];

– у межах *вузького підходу* перевага надається виключній ролі медичних знань та презумпції професіоналізму надавачів медичних послуг під час прийняття

рішень щодо догляду за пацієнтами; цей підхід визнає, що медичні працівники мають спеціальні знання та підготовку, що необхідні для прийняття рішень щодо складних захворювань пацієнта і його/її лікування; стверджується, що пацієнти не завжди можуть самостійно приймати рішення, і що в таких випадках надавачі медичних послуг зобов'язані діяти в найкращих інтересах пацієнта; відповідно до цього підходу, працівники медичної сфери можуть мати повноваження приймати рішення щодо догляду за пацієнтом, навіть у випадку якщо такі рішення суперечать бажанням самого пацієнта [9, с. 1572].

Зважаючи на задекларовану у вступній частині мету цього наукового дослідження, аналіз конституційно-правових аспектів права на прийняття рішень щодо здоров'я ґрунтуватиметься на широкому підході, оскільки саме в межах цього підходу стверджується, що особа має основоположне право приймати свої власні рішення в ділянці охорони здоров'я, що є вільними від втручання з боку держави чи інших третіх сторін, за умови якщо ці рішення потенційно чи реально не завдають шкоди реалізації прав у свобод інших людей.

Варто відзначити, що широкий підхід до розуміння конституційно-правової природи досліджуваного права безпосередньо корелює із так званою *концепцією «пріоритету забезпечення прав людини у догляді за пацієнтами»* (англ. «*the concept of human rights in patient care*»). Вказана концепція є важливим аспектом надання якісної медичної допомоги. Людські права у ділянці охорони здоров'я, згідно з цією концепцією, ґрунтуються на тому факті, що кожна людина, незалежно від її соціального статусу, заслуговує на гідне поведіння під час здійснення лікування [10].

Насамкінець, при здійсненні юридичного аналізу будь-яких питань, що стосуються права особи на прийняття рішення, варто звернутися до *консеквенціалістичного підходу* (англ. «*consequential approach*»), згідно з яким, як стверджується у Стенфордській філософській енциклопедії, моральна правильність (виправданість) дії безпосередньо залежить від наслідків, які така дія може спричинити [11]. Застосований у названому аспекті підхід здатний яскраво продемонструвати, що повага до персональної автономії особи має лише *prima facie* значення, а конкуруючі людські цінності (наприклад, громадська безпека, суспільний добробут) іноді можуть значно переважати.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРОЕННЯ

2.1. Нормативно-правова конструкція права на прийняття рішень щодо здоров'я
Не вдаючись до використання складних дефінітивних конструкцій, які цілком імовірно здатні утруднити та невиправдано обважнити розуміння права на прийняття рішень щодо здоров'я, останнє можна визначити як право дієздатної особи приймати інформовані рішення про стан здоров'я та характер медичного обслуговування, які ґрунтуються на її внутрішній волі та контрольованій (усвідомленій) здатності зосередитися на обраному лікуванні (або від його від-

мови) та наслідках такого лікування (відмови). Без сумнівів, пропонуване до уваги читача визначення не є універсальним та не претендує на вичерпність, проте воно відображає результати вивчення на аналізі підходів, викладених у попередньому розділі роботи.

Для визначення конституційно-правової формули гарантування, охорони та захисту права на прийняття рішень щодо здоров'я варто здійснити аналіз його нормативного конструкту. Останній полягає насамперед у визначенні тих складників досліджуваного права, що формують його суттєвий зміст і, таким чином, дозволяють пролити світло на зрозумілий спосіб сприйняття та інтерпретації загальної ідеї відповідними учасниками правовідносин.

Серед таких складників слід виокремити наступні.

Першим складником є *суб'єктний*, який передбачає, що у загальних випадках носієм такого права є доросла, тобто не молодша 18 років особа, яка згідно з чинним національним законодавством не визнана у судовому порядку недієздатною. Варто врахувати, що реалізувати таке право замість недієздатної особи може особа, яка у встановленому законом порядку уповноважена на прийняття відповідних рішень (зокрема, батьки, піклувальники, опікуни тощо). Також варто зважати, що норми цивільного національного права більшості європейських країн передбачають можливість набуття неповнолітньою особою повного обсягу цивільної дієздатності (наприклад, на підставі відповідного рішення спеціально уповноваженим органом опіки та піклування у разі згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди – за рішенням суду).

Надважливим у цьому контексті є те, що, наприклад факт визнання особи недієздатною внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу хоч і обмежує обсяг реалізації нею права на прийняття рішень щодо здоров'я (зокрема в аспекті особистої свободи та необхідності застосування примусових заходів медичного характеру), проте одночасно і накладає на державу певні позитивні зобов'язання стосовно гарантування та забезпечення посиленого захисту фізичної та психологічної недоторканності такої особи [12, с. 57]. Тобто, якщо мова йде про застосування заходів державного примусу у вигляді ізоляції психічно хворої людини в приміщенні стаціонарного психіатричного закладу, то методи та процедури, що обмежують права пацієнтів на особисту свободу в психіатричному стаціонарі, не можуть вважатися виправданими у разі, якщо вони призводять до нелюдського та такого поводження, що принижує людську гідність.

Крім того, обмеження права на особисту свободу має відповідати загально-визнаному у конституційно-правовій практиці критерію (так звані «*limitation clauses*»), що його застосовують органи конституційного контролю під час розгляду подібної категорії справ [13, с. 790–791; 14, с. 288; 15, с. 2–3]. Відповідно до цього критерію, обмеження основоположного права має бути передбачено законом та бути необхідним і пропорційним до мети, якої необхідно досягти. Відтак, законодавство про охорону здоров'я не пройде тест на конституційність у разі

якщо при унормуванні цього питання законодавцем він, наприклад, не перерахує основні методи та процедури, що їх може бути застосовано до психічно хворих осіб. У такому разі справедливо вважати, що сам закон про охорону здоров'я не відкидає можливості його довільного застосування. Тому, з метою недопущення або щонайменше мінімізації ризиків виявлення неповаги до людей із ментальними розладами здоров'я, законодавець зобов'язаний створити таку конституційну ситуацію, за якої законодавчі умови застосування методів та процедур, що суворо обмежують право психіатричних хворих на особисту свободу, будуть виправдані.

Другим складником нормативно-правової конструкції права на прийняття рішення щодо здоров'я є *когнітивно-прагматичний*. Він відображається у формулі добровільної інформованої згоди особи на медичне (не)втручання. Твірна основа цієї доктрини (англ. «*informed consent doctrine*») була вибудована прецедентним правом, сформованим американськими судами¹. Так, методика судового контролю за дотриманням принципу інформованої згоди пацієнта була окреслена ще наприкінці 50-х рр. XX ст. Верховним Судом Штату Міннесота. У справі *Bang v. Charles T. Miller Hospital* Суд відзначив таке:

«Хоча у нас немає бажання перешкоджати медичній професії у тому видатному прогресі, якого вона досягла і продовжує досягати у зв'язку з вивченням та вирішенням проблем здоров'я та хвороб, ми вважаємо, що розумним правилом є те, що якщо лікар чи хірург може заздалегідь визначити альтернативні ситуації, а також у разі якщо не існує невідкладної надзвичайної ситуації, пацієнт повинен бути проінформований про альтернативні варіанти лікування і йому має бути надана можливість ухвалити рішення до того, як лікар розпочне відповідну медичну процедуру [...]» [16].

Згодом, на початку 60-х рр. Верховним Судом Штату Канзас у справах *Natanson v. Kline* і *Williams v. Menahan* запропоновано принципове уточнення стосовно новочасного бачення концепту інформованої згоди пацієнта. Зокрема, у відносинах лікар – пацієнт, останньому повинна надаватися зрозуміла пацієнту інформація стосовно характеру та ймовірних наслідків лікування (у тому числі небезпек, які є можливими у разі прийняття пацієнтом конкретного рішення), запропоно-

¹ Заради справедливості варто відзначити, що з майже рівночасним розвитком американської суддєтвореної концепції «*informed consent doctrine*» артикуляція терміносполуки «інформована згода» відбулася й у європейському правовому просторі, однак у контексті проведення експериментальних медичних досліджень. До прикладу, Нюрнберзький Кодекс 1947 р. покликається на «добровільну згоду людини-піддослідного», а розроблена Всесвітньою медичною асоціацією (WMA) Гельсінська декларація про етичні принципи медичних досліджень за участю людей 1964 р., яка поряд із прокламуванням легітимної мети проведення медичних (експериментальних) досліджень – ваговитості (значущості) для людства виявлення причин, розвитку та наслідків захворювань і вдосконалення профілактичних, діагностичних і терапевтичних втручань (методи, процедури та лікування), визначила домірні засоби та межі досягання такої мети з тим, щоб захистити життя, здоров'я, гідність, право на самовизначення, недоторканість приватного життя та конфіденційність особистої інформації суб'єктів медичних досліджень.

ваного/рекомендованого лікування. При цьому така властивість інформації як зрозумілість безпосередньо корелює із вимогою її надання у розумних об'ємах. Останнє означає, що надання медичної інформації виключає обов'язок лікаря детально описувати усі можливі наслідки лікування, оскільки у пацієнта, який не володіє ґрунтовними знаннями у цій ділянці, може виникнути стан глибокої стурбованості і пригніченості, що *de facto* рівнозначно наданню неякісної медичної практики [17; 18].

Із точки зору конституційно-правової характеристики, зміст надання особою інформованої згоди не зводиться і не повинен зводитися виключно до його формального аспекту, *i.e.* заповнення і підписання відповідного документу за встановленою національним законодавством формою. У світлі надання медичної інформації про стан здоров'я пацієнта, пріоритетне значення має її субстантивна складова, яка полягає у тому, що принцип інформованої згоди вимагає від надавача медичних послуг *per se*.

Вказане безпосередньо визначає правовий режим взаємодії лікаря та пацієнта у вигляді існування права пацієнта знайомитись із зібраною про нього/неї інформацією медичного характеру (яка крім усього іншого є інформацією персонального характеру, а отже має статус такої, доступ до якої обмежений) та кореспондуючому такому праву обов'язку лікаря/медичного працівника перед проведенням будь-якої діагностичної, терапевтичної або ж навіть хірургічної процедури, яка здатна створити розумну можливість заподіяння шкоди пацієнтові, пояснити останньому співвідношення ризику та користі, пов'язаних із процедурою, порівняно з альтернативними варіантами лікування або відсутністю лікування як такого взагалі [19, с. 1334; 20, с. 87–88].

Останнім, але не менш важливим складником права на прийняття рішень щодо здоров'я, є *вольовий*, який повною мірою знаходить свій вияв у принципі автономії пацієнта. У сучасній медичній практиці доктрина індивідуальної автономії стала однією із найчастіше використовуваних концепцій на протигагу концепції медичного патерналізму, де лікар одноосібно приймає рішення щодо характеру, методу та способів лікування пацієнта [21, с. 523–524]. Критично важливим є те, що у розрізі взаємодії лікаря та пацієнта, права та обов'язки цих учасників правовідносин розподіляються між ними домірно (що здатне виключити будь-які надуживання) з усвідомленням поваги до вибору пацієнта задля визнання його морального статусу як особистості та його здатності до самовизначення.

Гарантування дотримання цього аспекту особистих прав пацієнтів включає і право на самовизначення як невід'ємного складника права на особисту свободу, яке у більшості випадків безпосередньо матеріалізується у вигляді конкретного конституційно-синтагматичного відношення: «кожна людина має право на особисту свободу, у тому числі на фізичну та психологічну недоторканність». Але варто не забувати, що право особи на прийняття рішення передбачає здійснення нею певного вибору. Такий вибір повинен бути насамперед усвідомленим, тобто

таким, що сприймається суб'єктом раціонально, на основі особистих переконань та з розумінням наслідків, які можуть настати (або навпаки не настати) у зв'язку із прийняттям рішення як кінцевого результату такого вибору.

Тому, цілком логічним вбачається, що конституційно-правове поле досліджуваного права повинно вибудовуватися із розумінням рівня та характеру взаємозв'язку і взаємодії між фундаментальними нормами, в яких упредметнюються такі основоположні цінності як свобода (у сенсі «свобода вибору», яка реалізується, зокрема, через свободу самовизначення) особи, повага до її гідності, обов'язок держави турбуватися про добробут своїх громадян, а також повагою всіх і кожного до вимог, висунутих національною системою охорони здоров'я як одного з елементів національної безпеки. Адже, у випадку, коли вибір особи стосовно власного (не)лікування ставить під загрозу громадське здоров'я як суспільне благо, то право на здійснення такого вибору повинно бути розумно обмежено. Інакше, користуючись правилом *reductio ad absurdum*, можна стверджувати, що якщо усі люди здорові, то медицина неефективна (непотрібна).

2.2. Сутність права на прийняття рішень щодо здоров'я: застосування методу «to peel the onion to its core»

Однією із принципово важливих для юридично коректного, а отже і непомильного розуміння права на прийняття рішень щодо здоров'я, є визначення його обсягу, тобто виражених певними показниками сутнісних можливостей особи у ділянці отримання якісних послуг з медичного обслуговування.

Раніше зазначалося, що вивчення текстів європейських конституцій продемонструвало відсутність прямого закріплення цього права. Відтак певним каменем спотикання чи то для правника-теоретика, чи то для правника-практика, може стати наступне питання: які саме сутнісні можливості особи здатні слугувати «точкою відліку» у формуванні обсягу права особи на прийняття рішень щодо здоров'я? Із першого погляду, запропоноване питання може здатися до певної міри риторичним. Однак це не так. Вважаємо, що при його вирішенні у нагоді стане так званий метод «to peel the onion to its core». За його допомогою можна виокремити три наступні шари досліджуваного права.

Так, *перший зовнішній шар* досліджуваного права формується із певного набору засадничих цінностей, які у своєму системному взаємозв'язку визначають як саме і яким чином таке право вмонтоване у відповідну систему конституційних ідей стосовно людських прав.

Проведений вище аналіз нормативного конструкту права на прийняття рішень щодо здоров'я дозволяє твердити, що його «конституційна мембрана» формується із взаємодії таких цінностей як свобода особистості, повага до особистого життя, особиста недоторканність.

Право на прийняття рішень щодо здоров'я слід сприймати як один із проявів свободи особистості в аспекті права кожного на прийняття рішень щодо свого

особистого життя. Це своєю чергою передбачає, що кожен має право жити своїм життям відповідно до своєї волі і з обмеженням будь-якого зовнішнього втручання до необхідного мінімуму.

Відповідні конституційні норми демократичних держав своєю формулою гарантують кожному право на юридичний захист його приватного життя. Таким чином, покликаючись на право на правовий захист свого приватного та сімейного життя, а також на право приймати рішення щодо свого особистого життя, конституційно-правові приписи не лише встановлюють заборону на втручання держави у приватне життя людини, а й накладають на державу відповідні позитивні зобов'язання.

Із цієї причини конституційне тлумачення нормативного змісту права на прийняття рішень щодо здоров'я слід починати з визначення терміна «особиста свобода». Він характеризується як можливість прийняття індивідом власних рішень відповідно до своєї волі та здійснення власного вибору у суспільному та приватному житті [22, с. 1100]. При цьому такий вибір не може обмежуватись іншими особами, оскільки свобода особистості сприймається як основна цінність демократичного суспільства, яка є невід'ємним складником індивідуального розвитку людини. Імператив особистої недоторканності в аспекті взаємовідносин держави та людини означає можливість збереження людиною своєї цілісності як на фізичному, психологічному рівнях, так і на рівні соціальному та духовному, а також заборону будь-якого, прямого чи опосередкованого втручання держави у таку цілісність як основну умову гідного життя людини.

Другим шаром охоплюється можливість здійснення державою виправданого втручання (англ. «*justified interference*») у реалізацію права. Мова йде про узasadнене та правосильне за своєю природою рішення держави звузити зміст правоутворюючих дій у ділянці прийняття рішень щодо здоров'я (як стосовно власного здоров'я, так і стосовно здоров'я особи, над якою здійснюється опіка/піклування) [23, с. 11]. Такому обмеженню притаманна пряма кореляція із концептом «суб'єктно-об'єктної дихотомії» між приватними та публічними інтересами. І тому, виправданість застосування обмежувальних заходів пояснюється наявністю різниці між суспільством (у сенсі загального добробуту) як надіндивідуальним рівнем організації правопорядку та окремих суб'єктів правовідносин (у сенсі особистого добробуту), кожен з яких наділений власною автономією.

У цьому контексті також слід зважати на існуючу різницю між позитивним і негативним аспектами індивідуальної свободи. У найбільш широкому та до певної міри спрощеному сенсі, позитивний аспект індивідуальної свободи включає свободу людини діяти як завгодно в будь-якій сфері, право обирати саме такі форми діяльності, які найкраще підходять особі, або взагалі утримуватися від здійснення будь-якої діяльності. На противагу цьому, негативний аспект індивідуальної свободи полягає в юридичному зобов'язанні держави та інших учасни-

ків правовідносин утримуватися від втручання у ділянку особистої автономії індивідуума [24, с. 127].

Запропоноване тлумачення вказує на те, що право на прийняття рішень щодо здоров'я перетинається із позитивним аспектом свободи особистості в частині захисту можливості прийняття людиною вільних та самостійних рішень стосовно свого фізичного та психічного стану самопочуття, необхідності медичного лікування, усвідомлення незворотності наслідків відмови від нього, без насильства, примусу та дискримінації. У площині негативного аспекту індивідуальної особи, гарантією реалізації права на прийняття рішень щодо здоров'я є надання особі «свободи від» втручання у її внутрішню та зовнішню недоторканність в аспекті вибору нею методів та способів лікування або навпаки – відмови від запропонованого лікування та будь-якого медичного втручання.

Оцінка виправданості втручання державою в особисту автономію ґрунтується на тому факті, що остання не є абсолютною [25, с. 53]. Тому, коли правові відносини між пацієнтом та лікарем/медичним працівником урегульовані нормами публічного права, необхідно дотримуватися конституційно встановлених принципів у разі якщо право на самовизначення пацієнта має бути обмежене. Таким чином невтручання державою у реалізацію особою свого права на прийняття рішень щодо здоров'я є однією з матеріальних (сутнісних) гарантій здійснення особистої свободи людини та недоторканності її приватного життя.

Проте, при запровадженні правового регулювання, у межах якого як досліджуване право, так і особиста свобода та недоторканність можуть зазнати втручання з боку держави, у законодавця існує конституційно встановлений обов'язок застосовувати такі обмеження за умови, що вони встановлені виключно законом і лише тоді, коли існує хоча б одна з таких ціннісних модальностей: 1) обмеження є необхідним у демократичній державі для захисту її безпеки чи громадського порядку; 2) обмеження є необхідним для захисту природного середовища, здоров'я чи громадської моралі; 3) обмеження є необхідним для захисту прав і свобод інших осіб.

Наприклад, в аспекті обмеження свободи осіб, які страждають на серйозні психічні розлади здоров'я і становлять реальну небезпеку як для громадського порядку загалом, так і для окремих осіб зокрема, національний законодавець має своїм конституційним обов'язком чітко передбачити випадки та умови, за яких така особа підлягає примусовій госпіталізації та лікуванню.

За загальним правилом, будь-які законно встановлені обмеження не повинні порушувати сутності (англ. «*the core content of the human right*») людських прав і свобод [26, с. 247]. Саме сутність права на прийняття рішень щодо здоров'я є його *третім шаром*, абсолютною *серцевиною*, в яку за будь-яких умов державі та її органам заборонено здійснювати втручання і яка не може бути будь-яким чином звужена чи обмежена.

У змісті кожного права і свободи можна виділити «серцевину», порушення якої є неприпустимим, оскільки воно становить *conditio sine qua non*

конституційного принципу поваги до людської гідності. Чим тісніший зв'язок між окремим правом чи свободою та сутністю людської гідності, тим краще воно має бути захищене державою. Водночас принципи конституційного ладу держави у ділянці охорони здоров'я мають реалізовуватися таким чином, щоб уникати порушення людської гідності і забезпечувати ефективний її захист. Останній може бути реалізований як шляхом створення законодавчої системи юридичних гарантій, так і шляхом безпосереднього звернення до суду.

Обмеження досліджуваного конституційного права, навіть якщо це було зроблено в інтересах самого пацієнта, або в інтересах усього суспільства, може становити серйозні порушення людської гідності як засадничої ідеї та принципу, закладеного в основу будь-якого демократичного правового порядку. Ураховуючи, що у практичній площині, абсолютній серцевині людського права кореспондують відповідні мінімальні основні зобов'язання держави, слід зазначити, що не існує особливих обставин, за яких так-званий принцип благодійності (англ. «*principle of beneficence*») мав би перевагу над принципом поваги до людської гідності [27, с. 25]. Із утвердженням людської гідності кожної людини як найвищої конституційної цінності приходиться очікування людиною поваги до себе з боку інших. Нав'язування методів медичного лікування з боку лікаря, який не враховує релігійні переконання пацієнта, примусова госпіталізація психічно хворого без надання останньому права оскаржувати подібне рішення до суду, або ж проведення стерилізації жінки проти її волі, є яскравими прикладами нівелювання людської гідності в контексті запропонованого вище пояснення. Отже, органи державної влади зобов'язані захищати осіб від зазіхань на їхню гідність, що можуть виникнути під час медичного обстеження та подальшого лікування.

Таким чином, конституційно-правова сутність права на прийняття рішень щодо здоров'я полягає у здатності особи вільно та добровільно вступати у певні юридичні чи соціальні відносини, висловлювати свою раціональну думку та пропозиції щодо доцільності запропонованого медичного лікування, дізнаватися існуючі альтернативні варіанти лікування, отримувати повну та розгорнуту інформацію про стан свого здоров'я та перспектив лікування поставленого діагнозу, та на цій підставі давати поінформовану згоду на медичне втручання. Мета медичного лікування – поліпшення здоров'я людини, у тому числі її фізичних та психологічних складових, метою ж медичного втручання є зцілити пацієнта від хвороби або впливати на її причину для того, щоб мінімізувати її негативні ефекти для здоров'я пацієнта. Отже, *серцевина цього права полягає у наявності достатнього рівня можливостей для прийняття рішень про власне здоров'я з тим, щоб людина могла не тільки зцілитися від хвороби (або зменшити її несприятливі наслідки), але й відчувати себе цілісно в плані задоволення своїх фізичних і психологічних потреб.*

ВИСНОВКИ

Конституція ґрунтується на цінностях. Однією із таких цінностей є автономія, що її розглядають як такий фундаментальний аспект особистості, який запо- бігає чи повинен запобігати патерналістським втручанням держави у життя людини.

У контексті взаємовідносин «людина – держава», така характеристика як авто- номність особистості дозволяє людині діяти незалежно від внутрішніх та зовніш- ніх установок, демонструвати здатність до самостійності прийняття рішень, або вчиняти чи утриматися від учинення тих чи інших дій. З урахуванням цього, якщо «автономність» позначає відмінну властивість, модель поведінки особистості, то «автономія» є потребою у прояві цієї властивості. Відтак, сама по собі осо- биста автономія не може бути безпосередньо об'єктивована у конкретному кон- ституційно-правовому приписі, оскільки вона не є самостійним правом. Натомість автономія є призмою, через яку слід розглядати імовірно порушені основополож- ні права особи при визначенні їх обсягу.

Одним із таких прав є право на прийняття рішень щодо здоров'я. Його варто розуміти як право особи приймати усвідомлені та добровільні рішення щодо свого лікування, або відмови від такого лікування взагалі. Як і будь-яке інше право, незалежно від рівня його конституціоналізації, чіткі та зрозумілі контури права на прийняття рішень щодо здоров'я можуть бути окреслені за допомогою побудови спеціальної нормативно-правової конструкції. Останню слід розглядати з позиції поєднання наступних трьох доконечних складників: суб'єктного, що ви- значає умови, за яких людина є носієм такого права у повному/частковому обсязі; когнітивно-прагматичного, який передбачає, що у ділянці охорони свого здоров'я особа наділена можливістю отримувати вичерпну та зрозумілу їй інформацію про стан свого здоров'я, діагноз, рекомендовані/альтернативні методи лікування, а також наслідки такого лікування; саме ця складова є ключовою умовою для реалізації особою своєї автономії, оскільки у такому разі вона здатна прийняти усвідомлене рішення, без здійснення зовнішнього примусу з боку лікаря та/або медичного працівника; вольового, що упереднюється у здатності людини реалізувати свою особисту свободу, у тому числі свободу фізичної та психологічної недоторканності; саме у цій складовій поєднуються два принципово відмінні між собою аспекти персональної автономії – здатність людини до автономії та безпо- середнє здійснення нею цієї автономії.

Таким чином, нормативно-правова конструкція права людини на прийняття рішень щодо здоров'я створює необхідний фундамент для конституційного га- рантування поваги до автономії людини, що своєю чергою дозволяє її не тільки просто будувати свій життєвий план відповідно до власних цінностей, переконань та мотивів, але й будувати його ефективно.

В основному тексті запропонованої до уваги статті читачу було запропоновано поглянути на досліджуване право через призму трьох конкретних шарів, що фор-

мують його сутність, а саме: 1) цінностей, за допомогою яких таке право існує; 2) можливості здійснення втручання державою у реалізацію такого права, оскільки воно не є абсолютним; 3) серцевини такого права як діяльного способу застосування конституційної норми, що визнає особисту автономію саме як *effet utile* елемента людської гідності.

Усі ці шари разом формують загальне уявлення та підстави для оцінки конституційно-правової природи права на прийняття рішень щодо здоров'я, а отже дозволяють орієнтовно визначити перелік можливостей особи у цій ділянці. Серед них: право отримувати зрозумілу інформацію про свій стан здоров'я, діагноз, ризики, переваги, альтернативи та ймовірні результати будь-якого рекомендованого лікування; право надавати згоду на лікування (включаючи методи, способи та засоби такого лікування); право повідомляти про побажання особи щодо лікування, зокрема у виборі альтернативних методів лікування; право призначати особу (законного представника) для прийняття рішень щодо лікування особи, коли остання не може/не здатна цього зробити.

В аспекті порушеної проблематики важливо усвідомити наступне: завдяки наявності у лікаря/медичного працівника спеціального професійного досвіду, що дозволяє останньому здійснювати контроль за інформацією щодо стану здоров'я пацієнта, такі відносини між лікарем та пацієнтом характеризуються до певної міри асиметрією влади і регулюються кількома засадами медичної етики, а саме принципами автономії пацієнта, благочинства та незаподіяння шкоди. Оскільки лікарі/медичні працівники, як і будь-яка людина, мають свої власні переконання, деякі їх рішення можуть (прямо) суперечити рішенням їхніх пацієнтів. Із цієї причини конституційна важливість принципу автономії як складника права на прийняття рішень щодо здоров'я виявляється у тому, що він діє як урівноважуючий інструмент між добровпливовими діями лікаря/медичного працівника та правом пацієнта приймати усвідомлені рішення.

Запропоновані міркування дають змогу стверджувати, що під час здійснення конституційного захисту права людини на прийняття рішень щодо здоров'я орган конституційного контролю повинен розглядати питання про те, чи достатньо здійснити перевірку на раціональність запровадженого нормативного регулювання, чи оскаржуваний закон або окреме його положення повинні пройти перевірку на пропорційність.

На нашу думку, відповідаючи на це питання, орган конституційного контролю повинен виходити з того, що якщо правове регулювання заперечує суть гарантованого конституцією права на людську гідність, заперечує саме його існування, зміст та засадничий сенс, то законодавчі норми, що встановлюють межі права на прийняття рішень щодо здоров'я повинні бути оцінені за допомогою тесту на пропорційність. Аналогічну відповідь варто надати у разі якщо втручання у досліджуване право також тягне за собою безпосереднє або приховане втручання в основоположне людське право, яке логічно і функціонально пов'язане з правом на прийняття рішень щодо здоров'я.

REFERENCES

- [1] Graber, M. A. (2013). *A new introduction to american constitutionalism*. New York: Oxford University Press.
- [2] Murkens, J. E. K. (2008). Neither parochial nor cosmopolitan: appraising the migration of constitutional ideas [Review of *The migration of constitutional ideas*, by S. Choudhry]. *The Modern Law Review*, 71(2), 303–319.
- [3] Chemerinsky, E. (2018). *We the people: a progressive reading of the constitution for the twenty-first century*. London: Picador.
- [4] Johnsen, D. E. (2007). Lessons from the right: progressive constitutionalism for the twenty-first century. *Harvard Law & Policy Review*, 1, 239–258. Retrieved from <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1298&context=facpub>
- [5] Hall, S. A. (1992). Should public health respect autonomy?. *Journal of Medical Ethics*, 18, 197–201. Retrieved from <https://jme.bmj.com/content/medethics/18/4/197.full.pdf>
- [6] Schneider, C. E., & Farrell, M. H. (2000). Information, decisions, and the limits of informed consent. In M. Freeman & A. Lewis (Eds.), *Law and Medicine: Current Legal Issues*, 3 (pp. 108–126). Oxford, Oxford Academic.
- [7] Humphrey, S. L., & Economou, D. (2015). Peeling the onion – A textual model of critical analysis. *Journal of English for Academic Purposes*, 17, 37–50. doi:10.1016/j.jeap.2015.01.004
- [8] Zolkefli, Y. (2017). Evaluating the concept of choice in healthcare. *Malaysia Journal of Medical Science*, 24(6), 92–96. doi: 10.21315/mjms2017.24.6.11
- [9] Wade, D. T., & Kitzinger, C. (2019). Making healthcare decisions in a person's best interests when they lack capacity: clinical guidance based on a review of evidence. *Clinical Rehabilitation*, 33(10), 1571–1585. doi:10.1177/0269215519852987
- [10] Peled-Raz, M. (2017). Human rights in patient care and public health – a common ground. *Public Health Review*, 38. Retrieved from <https://publichealthreviews.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40985-017-0075-2>
- [11] Sinnott-Armstrong, W. (2003, May 20). Consequentialism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/consequentialism/>
- [12] Kelly, B. (2015). Human rights in psychiatric practice: an overview for clinicians. *BJPsych Advances*, 21(1), 54–62. doi:10.1192/apt.bp.114.013409
- [13] Gardbaum, S. (2007). Limiting constitutional rights. *UCLA Law Review*, 54, 789–854. Retrieved from https://www.uclalawreview.org/wp-content/uploads/2019/09/25_54UCLARev789April2007.pdf
- [14] Demenchonok, E. (2009). The universal concept of human rights as a regulative principle: freedom versus paternalism. *The American Journal of Economics and Sociology*, 68(1), 273–302.
- [15] Valutyté, R., Jočienė, D., & Ažubalytė, R. (2021). Legality of human rights restrictions during the COVID-19 pandemic under the European Convention on Human Rights. *Tilburg Law Review*, 26(1), 1–15. doi: 10.5334/tilr.245
- [16] Case of *Bang v. Charles T. Miller Hospital* (No. 37,215): Opinion Supreme Court of Minnesota, 14 February 1958. Retrieved from <https://casetext.com/case/bang-v-charles-t-miller-hospital>
- [17] Case of *Natanson v. Kline* (No. 41,476): Opinion Supreme Court of Kansas, 9 April 1960. Retrieved from <https://law.justia.com/cases/kansas/supreme-court/1960/41-476-2.html>

- [18] Case of Williams v. Menahan (No. 42,633): Opinion Supreme Court of Kansas, 2 March 1963. Retrieved from <https://law.justia.com/cases/kansas/supreme-court/1963/42-633-0.html>
- [19] Dayton, K. A. (2012). Standards for health care decision-making: legal and practical considerations. *Utah Law Review*, 3, 1329–1444. Retrieved from <https://open.mitchellhamline.edu/facsch/249/>
- [20] Struder, M. R. (1987). The doctrine of informed consent: protecting the patient's right to make informed health care decisions. *Montana Law Review*, 48, 85–100. Retrieved from <https://scholarworks.umt.edu/mlr/vol48/iss1/3/>
- [21] Coggon, J., & Miola J. (2011). Autonomy, liberty, and medical decision-making. *Cambridge Law Journal*, 70(3), 523–547. doi: 10.1017/S0008197311000845.
- [22] Bayer, R. (2007). The continuing tensions between individual rights and public health. Talking Point on public health versus civil liberties. *EMBO Rep*, 8(12), 1099–1103. doi: 10.1038/sj.embor.7401134
- [23] Cohen, J., & Ezer, T. (2013). Human rights in patient care: a theoretical and practical framework. *Health Human Rights*, 15(2), 7–19.
- [24] Graeff, P. (2012). Measuring individual freedom: actions and rights as indicators of individual liberty. In F. McMahon [Ed.], *Towards a Worldwide Index of Human Freedom* (pp. 113–135). Vancouver: Fraser Institute.
- [25] Selinger, Ch.P. (2009). The right to consent: is it absolute?. *British Journal of Medical Practitioners*, 2(2), 50–54.
- [26] Mazzeschi, R. P. (2021). *International human rights law: theory and practice*. Berlin: Springer Nature.
- [27] Pellegrino, E. D., & Thomasma, D. C. (1987). The conflict between autonomy and beneficence in medical ethics: proposal for a resolution. *Journal of Contemporary Health Law and Policy*, 3(1), 23–46. Retrieved from <https://scholarship.law.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1689&context=jchlp>

Віктор Миколайович Бесчастний

Доктор юридичних наук, професор, доктор наук з державного управління
Керівник Секретаріату Конституційного Суду України
01033, вул. Жилянська, 14, Київ, Україна

Viktor M. Beschastnyi

Doctor of Law (Habil. degree), Professor, Doctor of Public Administration (Habil. degree)
Head of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine
01033, 14 Zhylianska Str., 14, Kyiv, Ukraine

Юлія Юріївна Ремінська

Доктор філософії у галузі права
Головний спеціаліст відділу міжнародного співробітництва Управління комунікацій Конституційного Суду України та міжнародного співробітництва Секретаріату Конституційного Суду України
01033, вул. Жилянська, 14, Київ, Україна

Yuliia Yu. Reminska

PhD in Law

Chief specialist, International Cooperation Division, Communications and International Cooperation Department of the Constitutional Court of Ukraine

01033, 14 Zhylianska Str., 14, Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Бесчастний В. М., Ремінська Ю. Ю. Право на прийняття рішень щодо здоров'я: «ізомери» конституційно-правової конструкції (теоретичні аспекти). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т.30. №2. С. 51–69.

Suggested Citation: Beschastnyi, V. M., & Reminska, Yu.Yu. (2023). The Right to Make Healthcare Decisions: «Isomers» of the Constitutional and Legal Construction (Theoretical Aspects). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 51–69.

Стаття надійшла / Submitted: 22/02/2023

Доопрацьовано / Revised: 23/03/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

Олена Ростиславівна Дашковська

Кафедра теорії права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

Галина Василівна Терела

Відділ теорії держави і права
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна

Василь Васильович Стрілець

Кафедра міжнародних відносин і суспільних наук
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Київ, Україна

ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД В УСРР (1925–1931)

Анотація. Метою статті є дослідження політико-правових передумов та організаційно-правових засад діяльності прокуратури з трудових справ в УСРР за весь період її функціонування (1925–1931). Застосовувався системний підхід до пізнання ідеології, законодавства та правозастосовних документів. Використовувалися загальнофілософський метод діалектики, загальнонаукові методи аналізу та синтезу, і спеціальні: історичний, герменевтичний та формально-юридичний методи. Визначено політико-правові передумови створення спеціалізованої прокуратури з трудових справ в УСРР у період впровадження нової економічної політики. Доведено, що нагляд за дотриманням законодавства в цей період варто розглядати не стільки як складову захисту трудових прав, скільки як спосіб забезпечення належних умов праці, які забезпечували реалізацію громадянами обов'язку працювати. Встановлено, що призначенням трудового догляду було забезпечення режиму «революційної законності» у сфері праці, тобто суворе дотримання законодавчих актів, директив партії та уряду задля задоволення інтересів держави диктатури пролетаріату. Функція загального нагляду прокуратури, що впроваджувалася в УРСР, інших республіках СРСР та в країнах «соціалістичного табору» на основі радянської моделі, мала за мету захист державних інтересів в особі її партійного керівництва. Для демократичних країн така функція не є характерною, оскільки суперечить принципу поділу влади. Доведено, що функція загального нагляду прокуратури з трудових справ зводилася до дублювання контрольного-наглядових повноважень інспекцій праці, примирних та судових органів.

Ключові слова: прокуратура з трудових справ, нагляд, трудове законодавство, функція загального нагляду, «революційна законність».

Olena R. Dashkovska

*Department of Legal Theory
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

Halyna V. Terela

*Department of Theory of State and Law
V. M. Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Vasyl V. Strilets

*Department of International Relations and Social Sciences
National University of life and Environmental sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

PROTECTION OF LABOR RIGHTS AND SPECIALIZED PROSECUTOR SUPERVISION IN THE USSR (1925–1931)

Abstract. *The purpose of the article is to study the political and legal prerequisites and organizational and legal foundations of the activity of the prosecutor's office for labor cases in the USSR during the entire period of its operation (1925–1931). There was applied a systematic approach to knowledge of ideology, legislation and law-enforcement documents. The methods used: general philosophical method of dialectics, general scientific methods of analysis and synthesis, special methods: historical, hermeneutic and formal-legal. It was proved that the supervision of compliance with the law in this period should be considered partly as a component for labor rights protection and as a way of proper working conditions securing to ensure realization of the work duty by citizens. It was found out that the purpose of labor care was to ensure the regime of «revolutionary legality» in the field of labor, i.e. strict compliance with legislative acts, and directives of the Communist Bolshevik Party and the government in order to satisfy the interests of the proletariat dictatorship state. The function of general supervision of the prosecutor's office, which was implemented in the Ukrainian SSR, other republics of the USSR and in the countries of the «socialist camp» based on the Soviet model aimed at protecting state interests in the person of its party's leader. Such a function is not typical for democratic countries as it contradicts the principle of power-sharing. It was proved that the function of the general supervision of the prosecutor's office on labor cases was reduced to the duplication of control and supervisory powers of labor inspectorates, conciliatory and judicial bodies.*

Keywords: *function of general supervision; labor law; revolutionary legality; supervision; the prosecutor's office on labor cases.*

ВСТУП

Одним із юрисдикційних механізмів захисту як приватних, так і публічних інтересів у сфері праці є інститут нагляду і контролю, який набуває різних організа-

ційно-правових моделей під впливом політико-правових чинників. Поряд із традиційним для багатьох країн наглядом, який здійснюється інспекціями праці, для пострадянських країн був та для частини з них залишається загальний нагляд прокуратури. Як відомо, сучасна Україна, торуючи шлях до кращих міжнародних та європейських практик захисту прав людини загалом та трудових, зокрема, відійшла від моделі загального прокурорського нагляду. Водночас, звернення до історичного досвіду функціонування спеціалізованої прокуратури з трудових справ в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (далі – УСРР) упродовж 1925–1931 рр., дозволяє, ґрунтуючись в першу чергу на архівних джерелах, з'ясувати, в чому полягало призначення такого нагляду, наскільки він був ефективним. Чому спеціалізована прокуратура функціонувала стислий проміжок часу? Чи могла прокуратура, яка діяла за принципом класовості і була політичним знаряддям комуністичної партії, ефективно виконувати функцію захисту трудових прав? Відповідь на ці питання сприятимуть розвінчуванню міфів про захист людини праці в УСРР.

Правове регулювання та діяльність спеціалізованої прокуратури з трудових справ в УСРР у фаховій літературі досліджувалися фрагментарно, здебільшого в рамках загальних історико-правових розвідок становлення та розвитку прокуратури, проведених вченими В. В. Сухоносом [1], В. Г. Клочковим [2]. У рамках історико-правової характеристики прокурорської діяльності в Україні до питання нормативного визначення функцій трудової прокуратури та повноважень місцевого прокурора з трудових справ зверталася О. П. Струневич [3]. Ідеологічні чинники становлення радянської прокуратури, що детермінували карально-репресивний характер її діяльності, досліджував В. А. Степаненко [4]. Аналізуючи судовий захист трудових прав у період нової економічної політики (далі – НЕП), О. С. Боева акцентувала увагу на важливості прокурорського нагляду за виконанням судових рішень з трудових справ [5]. Оскільки радянську модель прокурорського нагляду було взято за основу функціонування прокуратури в країнах «соціалістичного табору», науковці цих країн досліджували причини та наслідки таких кроків. Зокрема, рецепцію радянської моделі загального нагляду в Польській Народній Республіці аналізували Марцін Лиско [6; 7], Адам Обара [8], Марцін Дорохович, Каміль Капіца [9].

Разом з тим спеціальних досліджень організаційно-правових засад функціонування трудової прокуратури в УСРР через призму її призначення бракує, що актуалізує їх здійснення на основі залучення нормативних джерел та архівних матеріалів, частина з яких вперше вводиться до наукового обігу.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Для досягнення мети дослідження був використаний широкий спектр нормативних, правозастосовних актів, статистичних документів, які зберігаються у фонді

2623 «Народний комісаріат праці УСРР» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), фондах Р – 416 «Ніжинська окружна прокуратура, 1922–1930» та Р – 5495 «Прилуцька окружна прокуратура, м. Прилуки Прилуцького округу, 1923–1930» Державного архіву Чернігівської області, фонді Р – 4775 «Конотопська окружна прокуратура» Державного архіву Сумської області, фонді Р – 5655 «Бердичівська окружна прокуратура» Державного архіву Житомирської області, фонді Р – 2064 «Кременчуцька міська контрольна комісія Робітничо-селянської інспекції» Державного архіву Полтавської області, фонді Р – 112 «Київський окружний виконавчий комітет ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Київ, 1919–1925» Державного архіву Київської області.

Під час проведення дослідження застосовувався системний підхід до пізнання ідеології, законодавства, теоретичних концепцій та правозастосовних документів, що дозволило забезпечити принцип цілісності та єдності наукового пошуку політико-правових передумов, організаційно-правових засад та практики реалізації спеціалізованої прокуратури з трудових справ в УСРР упродовж 1925–1931 рр. Використовувалися як загальні (діалектичний) та загальнонаукові (аналізу та синтезу), так і спеціальні методи дослідження (історичний, герменевтичний, формально-юридичний). Загальнофілософський метод діалектики уможливив динамічне пізнання інституту прокурорського нагляду в його нормативному та доктринальному відображенні, взаємозв'язку з суспільними трансформаціями, притаманними державотворенню. Метод аналізу та синтезу надав можливість критично осмислити та синтезувати наукові досягнення, нормативно-правові акти та правозастосовні документи щодо особливостей загального нагляду, здійснюваного прокуратурою з трудових справ. Історичний метод, завдяки використанню таких його прийомів як ретроспективний аналіз та історичне порівняння, дозволив окреслити політико-правові передумови створення та припинення діяльності трудової прокуратури. Герменевтичний метод, що використовувався при тлумаченні архівних джерел, уможливив з'ясування особливостей практики реалізації прокурорського нагляду, його ефективності. Застосування формально-юридичного методу, притаманного правовим дослідженням, дозволило визначити правову природу загального нагляду у сфері праці з точки зору сучасного стану юриспруденції.

Мета дослідження – з'ясувати політико-правові передумови та організаційно-правові засади нагляду прокуратури з трудових справ в УСРР у період її функціонування (1925–1931). Для досягнення поставленої мети визначені такі завдання: дослідити передумови виокремлення спеціалізованої прокуратури в трудових справах, її призначення; охарактеризувати організаційно-правове забезпечення діяльності трудової прокуратури; проаналізувати стан реалізації функції загального нагляду у сфері праці.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Політико-правові передумови створення спеціалізованої прокуратури з трудових справ в УСРР, її призначення

Створення нових державних органів засвідчує, по-перше, суспільну потребу, яка будучи ідеологічно обґрунтованою, знайшла відображення в правосвідомості; по-друге, неефективне виконання функцій, які покладаються на новостворений орган, наявними складовими державного механізму [10, с. 162]. Відштовхуючись від цієї тези, проаналізуємо передумови становлення спеціалізованої прокуратури з трудових справ, яка функціонувала в УСРР упродовж 1925–1931 рр., будучи заснованою у період НЕП, згорання якого, у свою чергу, призвело до скасування спеціалізованої трудової прокуратури та загалом зміни системи державного нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю.

У період НЕП відбувся перехід у сфері праці від загальної трудової повинності до договірних трудових відносин, урегульованих на нормативному рівні в Кодексі законів про працю УСРР 1922 р. У процесі їх реалізації мав виконуватися обов'язок працювати, оскільки право на працю на законодавчому рівні не закріплювалося, звісно, залишаючись при цьому природним правом людини. Конституція УСРР 1919 р. визнавала «обов'язки всіх громадян Республіки на працю» (ст. 28) [11], Конституція УСРР 1929 р. визначала «працю за обов'язок» (ст. 14) [12]. Тому нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю в цей період варто розглядати не стільки як складову захисту трудових прав, скільки як спосіб забезпечення належних умов праці, які забезпечували виконання такого обов'язку. Академічний тлумачний словник трактує останній як «те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління» [13, с. 548]. Якщо виходити із традиційного розуміння юридичного обов'язку як міри необхідної поведінки, закріпленої в правових нормах, забезпечення дотримання такої передбачає можливість застосування державного примусу у вигляді встановлення юридичної відповідальності за невиконання обов'язку або створення перешкод для його реалізації.

Юрисдикційним інструментом забезпечення визначених законодавчими актами, насамперед КЗпП УСРР 1922 р., умов праці, був інститут нагляду і контролю. При цьому характерною ознакою трудового законодавства в період НЕП стало широке застосування адміністративного нагляду за дотриманням норм трудового права, здійснюваного державними інспекціями праці. На відміну від періоду «воєнного комунізму» профспілки були позбавлені права безпосереднього адміністрування у сфері нагляду та контролю, в основі чого лежала обґрунтована головою радянських профспілок М. П. Томським теорія «радянського тред-юніонізму» про розходження інтересів робітників та роботодавців приватних і госпрозрахункових державних підприємств [14, с. 83]. У попередній період «воєнного комунізму», навпаки, роботодавці націоналізованих підприємств були представниками держави диктатури пролетаріату, що заперечувало саму можли-

вість постановки питання про протиставлення інтересів робітників та роботодавців. Вимушено допускаючи діяльність приватних підприємств в умовах гострої економічної кризи партійне (більшовицьке) керівництво зіштовхнулося з необхідністю повернення такого державного органу як прокуратура, що була ліквідована після жовтневого перевороту 1917 р. Ці політико-організаційні процеси супроводжувалися ідеологічним обґрунтуванням переходу від принципу «революційної доцільності» до принципу «революційної законності». Останній був взятий за основу правового режиму суспільства, «за якого пріоритетною цінністю слугували інтереси держави» [15, с. 176]. «Нове право» мало стати інструментом здійснення функцій держави «та справляти значний вплив на виховання суспільства» [9, с. 256]. Проте «революційна законність» передбачала не лише суворе дотримання закону, але й партійних директив. Так, у плані прокуратури Конотопської округи на 1931 рік підкреслювалася важливість з'ясування «...де, в яких ланках не виконуються, викривляються або затримуються темпи виконання директив партії та уряду й тим самим ламається революційна законність» [16, арк. 1].

Першочергова роль у визнанні прокуратури гарантом законності в державі диктатури пролетаріату належала безпосередньо очільнику більшовиків В. Леніну, сутність поглядів якого зводилася до таких основних тез: (1) у всій радянській державі має бути єдиний і однаково зрозумілий правопорядок; (2) прокурор повинен підтримувати єдине розуміння закону незалежно від місцевих відмінностей та впливу; (3) прокурор не наділений адміністративними повноваженнями, він лише зобов'язаний стежити, щоб жодне рішення місцевого органу влади не порушувало закон; у разі виявлення такого порушення він зобов'язаний подати протест до суду; (4) для того, щоб мати можливість виконувати завдання захисту єдиного розуміння верховенства закону, прокурор повинен бути незалежним від місцевої влади [6, с. 844].

Визнаючи вирішальний вплив ленінських настанов на становлення соціалістичної моделі прокуратури, Марцін Лиско зауважує, що нормативно-правові акти в СРСР, що закріплювали статус прокуратури, відрізнялися від поглядів очільника більшовиків в одному важливому пункті щодо природи протесту прокурора. Останній мав спрямовуватися не до суду, а до органу, який видав оскаржуваний акт, або до органу вищого рівня [6, с. 845], що призвело до нівелювання ролі суду.

На прокуратуру покладалося зміцнення «революційної законності», здійснення «догляду» не лише за діяльністю «усіх органів влади до сільрад включно», але й професійних організацій [17]. Згідно Положення про судоустрій УСРР 1925 р. функція так званого «загального нагляду» прокуратури полягала у поширенні сфери дії як на органи влади (крім Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (*далі* – ВУЦВК) та Ради народних комісарів (*далі* – РНК) УСРР), господарські установи, громадські та приватні організації, так і на приватних осіб [18]. Таким чином, у рамках радянської наглядової парадигми забезпечувався «загальний (в деяких трактуваннях – «тотальний») контроль за різними сферами право-

відносин... При цьому прокуратура не належала до жодної з гілок влади, оскільки принцип поділу державної влади не визнавався в соціалістичній правовій доктрині» [19, с. 134].

В умовах першої п'ятирічки (1928–1933) та розгорнутого курсу на прискорену індустріалізацію, переходу до адміністративно-командних методів управління на виконання обов'язку працювати відбиток накладала не лише визначена юридично міра праці в рамках встановленого законом робочого часу, але й почасті зависокі планові виробничі завдання, що їх намагалися виконати та перевиконати в рамках різного роду «соціалістичних змагань». У такій ситуації захист прав особи був вторинним, як і захисна функція трудового права. Натомість першочерговою функцією цієї галузі права ставала виробнича, віддзеркалюючи необхідність задоволення загальнодержавного інтересу, що стало характерною ознакою радянського буття. Разом з тим такі процеси супроводжувалися пропагандистськи зумовленими заходами, спрямованими на обґрунтування захисту людини праці в Країні Рад. Власне прокуратура виступала в ролі «опікуна», здійснюючи нагляд за виконанням не лише законодавчих, а, насамперед, розпорядчих актів та партійних директив. Показово, що навіть термінологічно нагляд прокуратури в документах тих років йменувався як «догляд», засвідчуючи патерналістський характер взаємодії влади та громадян.

1.2. Організаційно-правове забезпечення діяльності прокуратури з трудових справ

Створення у складі прокуратури УСРР спеціалізованої прокуратури в трудових справах було визначено Положенням про судоустрій УСРР від 23 жовтня 1925 р. [18]. Цьому передувало запровадження посади прокурора з трудових справ при Верховному суді РСФРР згідно Положення про судоустрій РСФРР 1923 р.

Незважаючи на те, що прокуратура мала виключні повноваження на перевірку законності дій органів влади, в тому числі й інспекцій праці, в доповідній записці на ім'я губернського прокурора Київської губернії про роботу примирної камери Бердичівського повіту станом на 01 січня 1923 р. констатувалося, що час організації прокуратури в повіті характеризувався «незнанням і повною відірваністю від законності не тільки господарських і державних, але й каральних органів» [20, арк. 1].

Питання кадрового забезпечення прокуратури вирішувалося на засадах партійної (більшовицької) приналежності на відміну від принципу політичної нейтральності в демократичних країнах. Так, у звіті Прилуцької окружної прокуратури за 1928–1929 рр. був охарактеризований кадровий склад прокуратури як такий, де всі прокурори є членами партії, робітників та селян з-поміж них – 50%, службовців – 50%, висуванців – 40%, з них одна жінка. «Весь прокурорський персонал приймає активну участь в політичному житті округи і має достатнє навантаження громадськими обов'язками» [21, арк. 1].

Утворення спеціалізованої прокуратури в трудових справах відбувалося шляхом виокремлення напряму діяльності прокуратури «в галузі трудового догляду».

У складі центрального апарату Прокуратури УСРР був створений шостий підвідділ з трудових справ на чолі з завідувачем – помічником Генерального прокурора республіки. Кандидатура помічника Прокурора УСРР в трудових справах попередньо погоджувалася Народним комісаріатом праці УСРР (далі – НКП) та Всеукраїнською радою професійних спілок (далі – ВУРПС) і затверджувалася Президією ВУЦВК.

Однією із функцій прокуратури з трудових справ був нагляд за додержанням законодавства місцевими органами праці: окружними інспектурами та районними інспекціями праці при місцевих відділах праці. Прокурор з трудового догляду відвідував різного роду наради, що відбувалися в місцевих органах влади, з правом дорадчого голосу. З метою нагляду міг затребувати усі необхідні документи та матеріали. Наглядові повноваження спеціального прокурора з трудових справ при Прокурорів УСРР поширювалися як на місцеві органи праці, так і на центральний апарат НКП. Помічник прокурора республіки був наділений правом участі в розробці інструкцій, циркулярів, наказів НКП, та перевірки відповідності вимогам законів нормативних актів, підготовлених без його безпосередньої участі. У разі визнання акту незаконним прокурор з трудового догляду звертався з поданням до органу, який видав такий акт, про його скасування або зміну. У разі відмови виконання такої вимоги прокурор виносив протест на незаконний акт до вищестоящого органу з вимогою скасувати його або змінити. Протести на нормативні та розпорядчі акти місцевих органів праці подавалися до НКП. В свою чергу, незаконні акти НКП опротестовувалися прокуратурою республіки до Президії ВУЦВК або РНК УРСР.

Помічники прокурорів з трудових справ здійснювали нагляд за додержанням законів органами, які проводили дізнання і попереднє слідство. Таким органом дізнання були інспектори праці, а органом попереднього слідства виступали народні слідчі. У звіті про діяльність прокуратури Київської округи за період з 01 жовтня 1926 р. по 01 жовтня 1927 р. зазначалося, що більша частина дізнань щодо порушення норм КЗпП та колективних договорів провадилася за скаргами працівників (140), за повідомленнями преси (6), за ініціативою інших органів (9) [22, арк. 67]. Дізнання у більшості випадків стосувалися порушення порядку залучення до надурочних робіт, робіт в нічний час, несплати страхових внесків.

Прокуратурою проводилися виїзні перевірки інспекцій праці. Для прикладу, у 1929 р. помічник прокурора з трудових справ Ніжинської округи Головіна обстежила роботу інспектора праці Іченського району. У складеному акті було відзначено низку порушень, які можна умовно згрупувати у такі види: (1) організаційні порушення: відсутність плану діяльності інспектора праці; «хаотичний стан правничого матеріалу»; відсутність контролю за діяльністю інспектора з боку районного виконавчого комітету, на Президії якого жодного разу не заслуховувався звіт інспектора про виконану роботу; відсутність керівних вказівок інспектору з боку окружної інспектури праці; (2) порушення інспекційного нагляду: обстеження підприємств (а таких нараховувалося понад 30) інспектором не проводи-

лися; відсутність належного нагляду за страхуванням найманих сільськогосподарських робітників, у результаті чого застрахованих осіб нараховувалося лише 44, що складало незначний відсоток; невжиття інспектором жодних заходів щодо зафіксованого повідомлення про один нещасний випадок. Як наслідок, прокурор ініціювала дисциплінарне провадження [23, арк. 28].

Перевірки виконання законодавства про працю проводилися за скаргами та заявами громадян, а також на основі публікацій у засобах масової інформації. Зокрема, прокурор розглядав скарги на дії і рішення органів НКП, судових та конфліктних органів – розціночно-конфліктних комісій, примирних комісій при районних виконкомах, примирних камер третейських судів. За результатами розгляду скарг прокурор міг прийняти одне з рішень: залишити скаргу без задоволення; внести протест; притягнути винних до відповідальності [3, с. 192].

Коментуючи процес розгляду скарг прокурорами в Народній Польщі після запозичення радянської моделі прокуратури, Марцін Лиско [6, с. 853] підкреслює, що насправді така практика обтяжувала прокуратуру завданням розгляду широкого кола справ і змушувала деяких прокурорів взяти на себе роль посередника, звертаючись до органів влади та установ із втручаннями, які не ґрунтувалися на законі. Слушність такого висновку стосовно ситуації в УСРР можна проілюструвати звітом Прилуцької окружної прокуратури за 1928–1929 рр., в якому повідомлялося: «Виїжджаючи на підприємства та в радгоспи, прокурор на місці приймає скарги робітників і в межах можливості там їх вирішував» [21, арк. 34].

Трудова прокуратура здійснювала нагляд за колективними договорами та тарифними угодами стосовно їх відповідності вимогам законодавства, своєчасністю їх реєстрації в органах НКП та виконанням.

Поширеною на той час підставою відкриття проваджень були повідомлення про порушення у сфері праці, оприлюднені в пресі. Так, у наведеній нижче таблиці міститься витяг із задокументованих відомостей, складених окружним прокурором міста Бердичів, про опубліковані в місцевих часописах матеріали стосовно порушень у сфері праці, за даними яких передбачалося вжиття запобіжних заходів.

Таблиця 1.

Відомості про діяльність органу прокурорського нагляду міста Бердичів щодо запобіжних заходів за матеріалами, вміщеними в часописах робітничими та сільськими кореспондентами (витяг) [24, арк. 29, 52–53]

Назва часопису	Номер часопису	Назва статті	Заходи запобігання Окружної прокуратури
Березень, 1925			
Рабочее эхо	8	«Печальная история»	Окружній інспектурі праці провести розслідування.

Назва часопису	Номер часопису	Назва статті	Заходи запобігання Окружній прокуратури
Рабочее эхо	8	«Помогите найти работу»	Інспекторів охорони праці звернути увагу.
Квітень, 1925			
Пролетарская правда	67	«Нужно остановить хозяйничанье»	Окружній інспектурі охорони здоров'я перевірити.
Пролетарская правда	71	«Жандарм в кооперативе»	До Окружної інспектури охорони праці, провести дізнання.
Більшовик	82	«До самого даху хмара»	Окружній інспектурі охорони праці вжити належних заходів щодо усунення вад.
Пролетарская правда	90	«Экономия на недоплате»	До Окружної інспектури охорони праці, звернути увагу.

Нагляд трудової прокуратури поширювався на додержання законів при прийнятті та виконанні судових рішень як з цивільних, так і з кримінальних трудових справ. Для прикладу, Ніжинська окружна прокуратура за період з 01 жовтня 1926 р. по 01 жовтня 1927 р. взяла участь в судових засіданнях трудової сесії суду, де були розглянуті 6 цивільних справ [25, арк. 51]. Як бачимо, наведені дані засвідчували незначну ефективність роботи трудової сесії суду, що зрештою призвело до скорочення штату трудової сесії та передачі справ до єдиної камери суду, прийняте Постановою Президії Ніжинського окружного виконкому від 7 жовтня 1929 р. [26, арк. 169].

Прокуратурою з трудових справ здійснювався нагляд за дотриманням законів примирними комісіями (камерами), які створювалися при районних виконавчих комітетах рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (далі – райвиконком). Невіізний нагляд за їх діяльністю здійснювався шляхом опрацювання поданих до місцевих органів прокуратури повідомлень та супроводжуючих документів інспекторами праці. Таким чином, маємо приклад дублювання функцій двох державних органів, що «згідно із теорією управління... створює невідзначеність в системі і приводить до її розбалансованості». З приводу такої ситуації І. Крилова слушно зауважувала: «Парадоксально, але факт: чим більше контрольно-наглядових установ, тим нижче рівень законності в країні» [27, с. 161]. Варто погодитися з висновком О. І. Скибенко про те, що «...сама по собі функція так званого «загального нагляду» ... за своєю природою зводиться лише до дублювання перевірки, що має проводитись контрольним органом, тобто прокуратура в цьому випадку виконує субсидіарну роль, підміняючи повноваження іншого профільного інституту державної влади» [28, с. 102]. Проілюструвати таку ситуацію можна циркуляром Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції (далі – РСІ) від 01 жовтня 1931 р. «Про розмежування функцій органів РСІ та прокуратури щодо розслідування та розв'язання робітничо-селянських нотаток»,

у якому визнавалося: «Відсутність розмежування функцій прокуратури та органів РСІ часто-густо приводить до паралелізму в роботі та затримки вирішення питань...» [29, арк. 7]. У доповідній записці завідувач відділу охорони праці НКП нарікав, що «прокуратура на місцях не лише не надає підтримки інспекції праці», але часто затримує розгляд справ, порушених інспекторами, щодо притягнення роботодавців до відповідальності [30, арк. 177].

Прокурорський нагляд за дотриманням законодавства про працю можна вважати ефективним, якщо прокурор своєчасно виявляє порушення приписів нормативно-правових актів, «...домагається усунення як означених порушень, так і обставин, що їм сприяють» [31, с. 130], а діяльність спеціалізованої прокуратури є системною. Проте архівні документи містять непоодинокі факти, що не засвідчують ефективність нагляду трудової прокуратури. Так, характеризуючи названий вид нагляду, в звіті про діяльність Ніжинської окружної прокуратури за 1927–1928 рр. посилялися на невелику кількість підприємств як причину незначної кількості виявлених порушень законодавства про працю. «Та й ті, що виникають, – продовжували укладачі звіту, – мають настільки дрібний характер, що часом зовсім не вимагають зосередження на собі уваги прокурорського нагляду» [25, арк. 51]. Водночас підприємств, як впливає зі згаданого вище акту прокурора Головіної, на території лише одного Іченського району Ніжинської округи нараховувалося понад 30, а районів до складу округи входило на той час 12. Це переконливо засвідчує факт сприйняття порушення прав працівників як таких, що не були суспільно небезпечними діяннями.

Призначення спеціального прокурора з трудових справ на місцях відбувалося далеко не в усіх округах. Для прикладу, в Ніжинській окружній прокуратурі у 1927–1928 рр. працювало тільки три прокурори, «виконати пропозицію Генерального прокурора Республіки про вилучення зі складу осіб прокурорського нагляду окремого прокурора (без навантаження іншою роботою) не можна було, ... та й недоцільно, за характером округи як виключно сільськогосподарської...» [25, арк. 51]. У результаті, нагляд за дотриманням законодавства про охорону праці здійснював прокурор по загальному нагляду.

Сама постановка завдання здійснення загального нагляду спричиняла труднощі в його практичній реалізації, оскільки прокурори часто не мали відповідної кваліфікації для фахового виконання такої багатопланової діяльності. Це засвідчувало характерне для сталінського періоду правління явище «фасадізму», яке полягало в створенні інститутів правового захисту, що беззастережно функціонували лише на папері [6, с. 859].

У зв'язку з розпочатою восени 1929 р. суцільною колективізацією сільського господарства основний напрямок нагляду трудової прокуратури зміщувався на дотримання закону наймачами, в господарствах яких працювали наймані робітники (баграки), та в створених радгоспах. Показовими є звіти прокурорів про перевірку стану дотримання законодавства про працю у приватних господарствах

та державних сільськогосподарських підприємствах. Так, у звіті Прилуцької окружної прокуратури за 1928–1929 рр. констатувалася повна експлуатація наймитів в куркульських господарствах з огляду на те, що умови договорів з наймитами, які реєструвалися сільрадами, були не диференційовані, оскільки всі наймити пристосовуються до тимчасових правил, незалежно від того, де він працює, чи в куркульському господарстві, чи в середняцькому, чи в бідняцькому [21, арк. 34]. Водночас, за результатами обстеження 9-ти радгоспів, повідомлялося, що робітники, як постійні, так і сезонні, знаходяться в нормальних умовах праці. Такий висновок був зроблений, незважаючи на низку порушень, які були виявлені при обстеженні радгоспів, а саме: «...в деяких господарствах, немає окремого ліжка для робітника, а є для всіх суцільні нари, що негігієнічно. Немає певного меню, а панує однорідність котлового харчування, не завжди надаються розрахункові книжки, не задовільно поставлена меддопомога, кепське помешкання для гуртожитку» [21, арк. 34].

Зі згортанням НЕП, остаточною націоналізацією приватних підприємств, заборонаю приватної власності, необхідність у спеціалізованій прокуратурі з трудових справ відпала. Проте важливість здійснення прокуратурою загального нагляду в усіх сферах суспільного життя тільки посилювалася. У протоколі Ніжинської окружної наради робітників юстиції від 16–17 лютого 1930 р. акцентувалося: «...бурхливий розвиток соціалістичного сектору, що приводить до знищення ринкових взаємовідносин та заміни безпосередньо виробничо-трудовами, дають підстави для трансформації окремих правових інститутів, а ні в якому разі для відмирання права. Тому ліквідаційні настрої щодо революційної законності є шкідливі і можуть привести до послаблення диктатури пролетаріату в умовах загострення класової боротьби» [26, арк. 152]. Нове Положення «Про судоустрій УСРР» від 25 вересня 1931 р. не передбачало функціонування спеціалізованої прокуратури з трудових справ.

ВИСНОВКИ

Таким чином, спеціалізована прокуратура з трудових справ була створена в УСРР у період НЕП. Вимушено впроваджуючи НЕП більшовики дозволили діяльність приватних підприємств, що супроводжувалося розходженням інтересів працівників та роботодавців. У сфері праці склалася ситуація, коли, з одного боку, допускалися договірні трудові відносини, а з іншого боку, на конституційному рівні закріплювався обов'язок працювати за відсутності права на працю та свободи праці. Тому нагляд і контроль за дотриманням законодавства в цей період варто розглядати не стільки як складову захисту трудових прав, скільки як спосіб забезпечення виконання такого обов'язку. Прокуратура виступала в ролі «опікуна», здійснюючи нагляд за виконанням не лише законодавчих, а переважно, розпорядчих актів та партійних директив.

Призначенням трудового догляду було забезпечення режиму «революційної законності» у сфері праці, тобто суворе дотримання законодавчих актів, директив

партії та уряду, задля задоволення інтересів держави диктатури пролетаріату в особі її партійного керівництва.

Нагляд прокуратури з трудових справ в УСРР в 1925–1931 рр. можна визначити як функцію спеціалізованої прокуратури, що структурно складалася з окремого підвідділу при Прокуророві УСРР та помічників окружних прокурорів з трудового догляду на місцях, та полягала в діях із постійного спостереження за дотриманням законності у сфері праці.

На підставі проведеного дослідження можна виділити такі напрямки реалізації функції загального нагляду прокуратурою з трудових справ: нагляд за дотриманням роботодавцями законодавства про працю; нагляд за законністю діяльності щодо реалізації контрольно-наглядових повноважень окружними інспектурами та районними інспекціями праці; нагляд за додержанням законодавства органами, які проводять дізнання (спеціальні інспектори праці з дізнання) та попереднє слідство (народні слідчі); нагляд за законністю діяльності конфліктних органів – розціночно-конфліктних комісій, примирних комісій при райвиконкомах, примирних камерах третейських судів; нагляд за прийняттям та виконанням судових рішень з цивільних та кримінальних трудових справ. Таким чином, функція загального нагляду прокуратури з трудових справ зводилася до дублювання контрольно-наглядових повноважень інспекцій праці та повноважень примирних та судових органів. Зі згортанням НЕП, остаточною націоналізацією приватних підприємств необхідність у спеціалізованій прокуратурі з трудових справ відпала. Прокуратура продовжувала здійснювати функцію загального нагляду, в тому числі у сфері праці. Від здійснення такої функції прокуратури в Україні остаточно відмовилися тільки у 2014 р., прийнявши новий Закон «Про прокуратуру», що засвідчило «наближення статусу прокурора до загальноновизнаних міжнародно-правових стандартів» [32, с. 546].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку : монографія. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 448 с.
- [2] Клочков В. Г. Історія прокуратури України. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : НТВ «Правник», 2004. 245 с.
- [3] Струневич О. П. Історія прокурорської діяльності в Україні: теоретико-правовий аналіз : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2021. 423 с.
- [4] Степаненко В. А. Інститут прокуратури радянської України 1920–1930 рр.: історико-юридичний дискурс. *Гілея: збірник наукових праць*. 2014. Випуск 91 (№ 12). С. 63–66.
- [5] Боева О. Стан судового захисту трудових прав в Україні (з 1922 р. до 1936 р.): стисла характеристика, правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2020. Вип. 60. С. 68–74.
- [6] Łysko M. Recepcja wzorów radzieckich w zakresie nadzoru ogólnego prokuratury w Polsce Ludowej / Marcin Łysko *Wielokulturowość polskiego pogranicza : ludzie – idee –*

- prawo* : materiały ze zjazdu Katedr Historycznoprawnych, Augustów, 15–18 września 2002 roku / pod red. Adama Lityńskiego i Piotra Fiedorczyka Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003. S. 843–860. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/13923/1/M_Lysko_Recepcja_wzorcow_radzieckich.pdf (дата звернення: 29.03.2023)
- [7] Łysko M. Jednostka w działalności prokuratorskiego nadzoru ogólnego w Polsce Ludowej / Marcin Łysko. *Jednostka a państwo na przestrzeni wieków* / pod red. Joanny Radwanowicz-Wanczewskiej, Piotra Niczyporuka i Karola Kuźmicza Białystok : Wydawnictwo Temida 2, 2008 S. 107–124. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/13643/1/M_Lysko_Jednostka_w_dzialalnosci_prokuratorskiego_nadzoru_ogolnego_w_Polsce_Ludowej.pdf (дата звернення: 29.03.2023)
- [8] Obara A. Organizacja prokuratury powszechnej według ustawy z 20 lipca 1950 r. o Prokuraturze Rzeczypospolitej Polskiej. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2021. Tom LXXIII. Zeszyt 2. S. 241–252. URL: <https://doi.org/10.14746/cph.2021.2.12> (дата звернення 28.03.2023)
- [9] Dorochowicz M., Kapica K. (2020). Prokuratorska kontrola prawa miejscowego. *Przegląd Prawa I Administracji*. Wrocław, 2020. Tom CXXII. № 3994. S. 255–270. URL: <https://doi.org/10.19195/0137-1134.122.15> (дата звернення: 28.03.2023)
- [10] Долгополов А. Виникнення та історичний шлях розвитку прокуратури. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2015. Вип. 232. С. 162–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_grav_2015_232_28 (дата звернення: 28.03.2023)
- [11] Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10.03.1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (дата звернення: 30.03.2023)
- [12] Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15.05.1929. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text> (дата звернення: 30.03.2023)
- [13] Словник української мови [в 11 т.] / [АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні] ; редкол. І. К. Білодід (гол.) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1974. Том. 5. 840 с.
- [14] Лобок Д. Роль профсоюзів в становленні системи соціального партнерства в період нэпа, 1921–1925 гг. *Правоведение*. 2006. № 6. С. 82–90.
- [15] Губар С. Ідеологічні засади правового регулювання діяльності органів кримінальної юстиції в УСРР. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2. С. 171–183.
- [16] Державний архів Сумської області. Ф. Р – 4775. Оп. 1. Спр. 15242 Справа Народнього слідчого відділу Конотопської округи. План роботи прокуратури, статистические сведения о работе, другие материалы.
- [17] Резолюція 2 сесії ВУЦВК ІХ скликання «Про революційну законність». Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 1925. Ч. 90. Відділ перший. Ст. 516. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000092> (дата звернення: 30.03.2023)
- [18] Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Положення про судоустрій УСРР» від 23.10.1925. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP250018> (дата звернення: 30.03.2023)
- [19] Lapkin A. Legal Status of the Prosecutor’s Office in Ukraine. *Teisė*. 2022. Vol. 124. P. 133–143. URL: <https://doi.org/10.15388/Teise.2022.124.11> (дата звернення: 27.03.2023)

- [20] Державний архів Житомирської області. Ф. Р – 5655. Оп. 1. Спр. 10 Бердычевская окружная прокуратура. Секретариат. Доклады о деятельности. (Январь – октябрь 1923 г).
- [21] Державний архів Чернігівської області. Ф. Р – 5495. Оп. 1. Спр. 1108 Відчит Окпрокуратури. 1928–1929 рр.
- [22] Державний архів Київської області. Ф. Р – 112. Оп. 1. Спр. 5252 Звіт про діяльність Київської окпрокуратури з 1 жовтня 1926 р. по 1 жовтня 1927 р.
- [23] Державний архів Чернігівської області. Ф. Р – 416. Оп. 2. Спр. 108 Ніжинська окружна прокуратура. Загальний відділ. Акти, обстеження роботи райвиків та прилеглих йому установ, сільрад, райсудземкомісій та міроприємств охорони праці. 1930 р.
- [24] Державний архів Житомирської області. Ф. Р – 5655. Оп. 1. Спр. 1603 Бердычевская окружная прокуратура. Секретариат. Доклады о деятельности. Январь – октябрь 1923 г.
- [25] Державний архів Чернігівської області. Ф. Р – 416. Оп. 1. Спр. 927 Сведения о выступлениях прокурора округа в суде, партийных органах, учреждениях Нежинского округа, 1926–1927.
- [26] Державний архів Чернігівської області. Ф. Р – 416. Оп. 2. Спр. 558 Протоколи засідань Президії Ніжинського окрсуду про діяльність нарсудів, аналіз хлібозаготовчих справ, аналіз кримінальних справ та інше та відомості про рух та розгляд податкових справ, 3 лютого 1930–22 травня 1930.
- [27] Крилова І. Історичний нарис діяльності прокуратури. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 7. С. 157–161.
- [28] Скибенко О. Конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2021. 237 с.
- [29] Державний архів Полтавської області. Ф. Р – 2064. Оп. 1. Спр. 95 Кременчуцька міська контрольна комісія Робітничо-селянської інспекції.
- [30] ЦДАВО України. Ф. 2623. Оп. 1. Спр. 2606 Циркуляри, акти, протоколи засідань Наркомпраці УРСР про розслідування нещасних випадків в промисловості, роботу органів охорони праці в центрі і на місцях, січень – червень 1926 р.
- [31] Попович Є. Удосконалення нормативно-правового забезпечення нагляду органів прокуратури за дотриманням трудового законодавства. *Право і Безпека*, 2003. Т. 2, № 3, С. 128–132.
- [32] Yevdokimenko S., Naumova A., Yakymchuk S., Povydysch V. Foreign experience of administrative and legal support of citizens' rights by prosecutor's offices and possibilities of its use in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. № 27. P. 544–551. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.58> (дата звернення: 28.03.2023)

REFERENCES

- [1] Sukhonos, V. V. (2008). *Prosecutor's office in the system of state bodies of Ukraine: theoretical analysis of the current state and development prospects*. Sumy: VTD «Universytetska knyha».
- [2] Klochkov, V. G. (2004). *History of the Prosecutor's Office of Ukraine*. Kyiv: NTV «Pravnyk».
- [3] Strunevich, O. P. (2021). *History of prosecutorial activity in Ukraine: theoretical and legal analysis* (Doctoral thesis, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Dnipro, Ukraine).

- [4] Stepanenko, V. A. (2014). The Institute of the Prosecutor's Office in Soviet Ukraine 1920–1930: historical and legal discourse. *Gilea: collection of scientific works*, 91, 63–66.
- [5] Boeva, O. (2020). The state of judicial protection for labor rights in Ukraine (from 1922 to 1936): brief description, legal aspects. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*, 60, 68–74.
- [6] Lysko, M. (2003). (ed. by Adam Lityński and Piotr Fiedorczyk) Reception of Soviet patterns in the field of general supervision of the prosecutor's office in People's Poland. Materials from the Congress of Historical and Legal Departments, Augustów, 15–18 September 2002, Białystok, 843–860. Retrieved from https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/13923/1/M_Lysko_Recepcja_wzorcow_radzieckich.pdf
- [7] Lysko, M. (2008). Unit in the activity of general prosecutorial supervision in People's Poland. In: The individual and the state over the centuries (ed. by Joanna Radwanowicz-Wanczewska, Piotr Niczyporuk and Karol Kuźmierz). Białystok, 107–124. Retrieved from https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/13643/1/M_Lysko_Jednostka_w_dzialalnosci_prokuratorskiego_nadzoru_ogolnego_w_Polsce_Ludowej.pdf
- [8] Obara, A. (2021). Organization of the public prosecutor's office according to the Act of 20 July 1950 on the Public Prosecutor's Office of the Republic of Poland. *Legal and historical journal*, LXXIII, 2, 241–252. <https://doi.org/10.14746/cph.2021.2.12>
- [9] Dorochowicz, M., Kapica, K. (2020). Prosecutor's control of local law. *Review of Law and Administration*, CXXII, 3994, 255–270. <https://doi.org/10.19195/0137-1134.122.15>
- [10] Dolgoplov, A. (2015). The emergence and historical path of the prosecutor's office development. *Scientific Bulletin of the National University for Bioresources and Nature Management in Ukraine. Series: Law*, 232, 162–168. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2015_232_28
- [11] Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic: Law of the Ukrainian SSR (1919, march). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>
- [12] Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Socialist Soviet Republic: Law of the Ukrainian SSR (1929, may). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text>
- [13] Dictionary of the Ukrainian language (1970–1980): in 11 vol. Vol. 5 (1974). Kyiv: Naukova dumka.
- [14] Loboc, D. V. (2006). The role of trade unions in the formation of the system of social partnership during the NEP period, 1921–1925. *Jurisprudence*, 6, 82–90.
- [15] Gubar, S. (2015). Ideological principles of legal regulation for activities of criminal justice bodies in the Ukrainian SSR. *Philosophical and methodological problems of law*, 1–2, 171–183.
- [16] State Archives of Sumy Region. Fund. R – 4775. Description. 1. Case. 15242 The case of the People's Investigation Department of the Konotop District. Work plan of the prosecutor's office, statistical information on work, other materials.
- [17] Resolution of the VUCVK «On revolutionary legality» (1925, october). *Collection of enactments and orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine*, 90. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000092>
- [18] Decree of the VUCVK «Regulations on the Judicial System of the Ukrainian SSR» (1925, october). Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/KP250018>.
- [19] Lapkin, A. (2022). Legal Status of the Prosecutor's Office in Ukraine. *Teisė*, 124, 133–143. <https://doi.org/10.15388/Teise.2022.124.11>
- [20] State Archives of Zhytomyr Region. Fund R – 5655. Description 1. Case. 10 Berdychev District Prosecutor's Office. Secretariat. Activity reports. (January – October 1923).

- [21] State Archives of Chernihiv Region. Fund R-5495. Description 1. Case. 1108 Report of the District Prosecutor's Office. 1928–1929.
- [22] State Archives of Kyiv Region. Fund R – 112. Description 1. Case. 5252 Report on the activities of the Kyiv regional prosecutor's office (October 1, 1926 – October 1, 1927).
- [23] State Archives of Chernihiv region. Fund R – 416. Description 2. Case. 108 Nizhyn District Prosecutor's Office. General Department. Acts, examination of the work of district executive committees and related institutions, village councils, district judicial land commissions and labor protection measures. 1930.
- [24] State Archives of Zhytomyr Region. Fund R – 5655. Description 1. Case. 1603 Statistical information on the activities of the prosecutor's office, started on January 3, 1925, ended on December 31, 1925.
- [25] State Archives of Chernihiv Region. Fund R – 416. Description 1. Case. 927 Information on the district prosecutor's speeches in court, party bodies, and institutions of the Nezhinsky District, 1926–1927.
- [26] State Archives of Chernihiv Region. Fund R – 416. Description 2. Case. 558 Minutes of the meetings of the Presidium of the Nizhyn district on the activities of the courts, analysis of grain procurement cases, analysis of criminal cases, etc. and information on the movement and consideration of tax cases, February 3, 1930 – May 22, 1930.
- [27] Krylova, I. (2006). Historical outline for the activities of the prosecutor's office. *Bulletin for the Academy of Advocacy in Ukraine*, 7, 157–161.
- [28] Skibenko, O. (2021). *Constitutional and legal status of the Prosecutor's Office of Ukraine in the conditions of reform* (Ph.D. thesis, National Academy of Internal Affairs. Kyiv, Ukraine).
- [29] State Archives of Poltava Region. Fund R – 2064. Description 1. Case. 95 Kremenchuk City Control Commission of Workers' and Peasants' Inspection.
- [30] Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine). Fund 2623. Description 1. Case. 2606 Circulars, acts, minutes of meetings of the People's Commissariat of Labor of the Ukrainian SSR on the investigation of accidents in industry, the work of labor protection bodies in the center and in the fields.
- [31] Popovych, E. (2003). Improvement of regulatory and legal support for the supervision of the prosecutor's office over compliance with labor law. *Law and Security*, 2(3), 128–132.
- [32] Yevdokimenko, S., Naumova, A., Yakymchuk, S., & Povydysh, V. (2020). Foreign experience of administrative and legal support of citizens' rights by prosecutor's offices and possibilities of its use in Ukraine. *Amazonia Investiga*, 9(27), 544–551. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.58>

Олена Ростиславівна Дашковська

Докторка юридичних наук, професорка

Професорка кафедри теорії права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна

Olena R. Dashkovska

Doctor of Laws, Professor

Professor of the Department of Legal Theory
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, Pushkinska street, 77, Kharkiv, Ukraine

Галина Василівна Терела

Кандидатка історичних наук, доцентка
Докторантка відділу теорії держави і права
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
01601, вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна

Halyna V. Terela

PhD in History, Associate Professor,
Doctoral student of the Department of Theory of State and Law
V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine
01601, Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine

Василь Васильович Стрілець

Доктор історичних наук, кандидат юридичних наук
Професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук
Національний університет біоресурсів і природокористування України
03041, вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна

Vasyl V. Strilets

Doctor of Sciences in History, PhD in Law
Professor of the Department of International Relations and Social Sciences
National University of life and Environmental sciences of Ukraine
03041, Heroiv Oborony Str.15, building 3, of. 207, Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Дашковська О. Р., Терела Г. В., Стрілець В. В. Захист трудових прав та спеціалізований прокурорський нагляд в УСРР (1925–1931). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т.30. №2. С. 70–87.

Suggested Citation: Dashkovska, O. R., Terela, H. V., & Strilets, V. V. (2023). Protection of Labor Rights and Specialized Prosecutor Supervision in the USSR (1925–1931). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 70–87.

Стаття надійшла / Submitted: 17/04/2023
Доопрацьовано / Revised: 17/05/2023
Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УДК 341.171:341.24

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-88

Олександр Вікторович Базов

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

ПРАВОВІ І ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВСУДДЯ

Анотація. У статті досліджуються актуальні питання формування і розвитку правових і інституційних засад захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. Визначено роль і значення міжнародних договорів, норм міжнародного звичаєвого права, рішень міжнародних міжурядових організацій та їх органів, рішень міжнародних судів у сфері протидії злочинам проти довкілля. Проаналізовано особливості міжнародно-правового регулювання захисту навколишнього природного середовища, визначення серйозних порушень міжнародного права у сфері довкілля, умови та елементи віднесення відповідних міжнародних протиправних діянь до міжнародних злочинів, проблемні питання правозастосування у сфері притягнення до відповідальності винних осіб у разі вчинення ними міжнародних злочинів проти навколишнього природного середовища, зокрема і в умовах збройних конфліктів. Досліджено інституційні засади щодо протидії міжнародним злочинам у сфері довкілля, юрисдикційні повноваження Міжнародного кримінального суду та інших органів міжнародного кримінального правосуддя у цій сфері правовідносин. Розглянуто актуальні питання розслідування міжнародних злочинів у сфері довкілля у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, зокрема і злочинів у зв'язку з катастрофою на Каховській ГЕС. Надано конкретні пропозиції щодо міжнародно-правового регулювання розгляду злочинів проти довкілля, що стали наслідком збройної агресії Російської Федерації проти України. Запропонована необхідність міжнародно-правового визначення «злочину екоциду» та необхідність віднесення цього міжнародного злочину до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, що потребуватиме внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Проаналізовано механізми проведення документування та оцінки збитків, заподіяних навколишньому середовищу у зв'язку із збройним конфліктом і злочинами проти довкілля, та відшкодування таких збитків. З метою відшкодування шкоди, заподіяної Україні і її навколишньому природному середовищу пропонується створити спеціальну

міжнародну комісію в рамках ООН та посилити національні правові механізми з цього питання, зокрема прийняти відповідні законодавчі акти та ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: міжнародний суд, правові засади, інституційні засади, довілля, навколишнє середовище, міжнародний злочин, екоцид, відповідальність.

Oleksandr V. Bazov

Institute of international relations
Taras Shevchenko national university of Kyiv
Kyiv, Ukraine

LEGAL AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE BODIES

Abstract. *The article examines topical issues of the formation and development of the legal and institutional foundations of environmental protection in the activities of international criminal justice bodies. The role and significance of international treaties, norms of international customary law, decisions of international intergovernmental organizations and their bodies, decisions of international courts in the field of formation of the legal basis for the activity of international criminal courts. The features of international legal regulation of the protection of the natural environment, the definition of serious violations of international law in the field of the environment, the conditions and elements of classifying relevant international illegal acts as international crimes, problematic issues of law enforcement in the field of bringing guilty persons to justice in the event of their committing international crimes against the environment are analyzed. The institutional principles of combating international crimes in the field of environment, the jurisdictional powers of the International Criminal Court and other bodies of international criminal justice in this field of legal relations have been studied. Current issues of the investigation of international environmental crimes in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, in particular crimes in connection with the disaster at the Kakhovska HPP, were considered. Specific proposals have been made regarding the international legal regulation of consideration of crimes against the environment, which were the result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The need for an international legal definition of the "crime of ecocide" and the need to refer this international crime to the jurisdiction of the International Criminal Court, which will require amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court, are proposed. Mechanism for documenting and assessing damages caused to the environment in connection with the armed conflict and crimes against the environment, and compensation for such damages, were analyzed. In order to compensate for the damages caused to Ukraine and its natural environment, it is proposed to create a special international commission within the framework of the UN and to strengthen national legal mechanisms on this issue, in particular to adopt relevant legislative acts and ratify the Rome Statute of the International Criminal Court.*

Key words: international court, legal framework, institutional framework, environment, international crime, ecocide, responsibility.

ВСТУП

Загальні питання міжнародно-правового регулювання у сфері навколишнього природного середовища знайшли відображення в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: Р. Аго, К. Амбос, А. О. Андрусевич, М. Ш. Бассіоні, В. П. Базов, П. Берні, А. Бувєс, М. В. Буроменський, А. Бустаманте, В. Г. Буткевич, Г. Верле, Л. Грін, М. М. Гнатовський, Е. Давід, У. Дербі, І. Дінштайн, Л. Досвальд-Бек, А. Кассезе, А. Кісс, Р. С. Кларк, Дж. Кроуфорд, Х. Лаутерпахт, М. О. Медведева, В. В. Мицик, Ф. Сандс, М. Сассолі, Д. Флек, А. Томас, О. Трифферер, Л. Д. Тимченко, У. Шабас, Дж. Шварценбергер та ін. Окремі питання судового захисту довкілля як в мирний, так і воєнний час, зокрема, стали предметом дослідження М. Ш. Бассіоні [1], Г. Верле [2], А. Кассезе [3], У. Шабаса [4], П. Берні [5] та М. О. Медведєвої [6]. Проте окремого дослідження правових і інституційних засад діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя, зокрема і у сфері протидії злочинам проти навколишнього природного середовища, в Україні не проводилось. Автором вперше досліджуються актуальні питання правових і інституційних засад діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя у сфері захисту довкілля. Розглянуто міжнародно-правове регулювання у цій сфері правовідносин. Визначено особливості норм міжнародного права щодо захисту довкілля в мирний і воєнний час. Досліджено визначення міжнародних злочинів проти навколишнього природного середовища, надано конкретні пропозиції щодо вдосконалення міжнародно-правових норм з цього питання. З метою посилення ефективності боротьби з міжнародними злочинами у сфері довкілля запропоновано визначення такого міжнародного злочину проти навколишнього природного середовища як «злочин екоциду» та віднесення його до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, що потребуватиме, як зазначає автор, змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. З метою відшкодування шкоди, заподіяної Україні і її навколишньому природному середовищу, зокрема і у зв'язку з катастрофою на Каховській ГЕС, з урахуванням світового досвіду пропонується створити спеціальну комісію в рамках ООН та посилити національні правові механізми з цього питання.

Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу правових і інституційних засад захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонауковий метод аналізу, методи наукового пізнання (порівняльний, кількісного й якісного аналізу), статистичні методи, а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання використовувався на всіх етапах пізнавального процесу.

За допомогою методу аналізу розкриті характерні ознаки та вивчені окремі особливості міжнародного права навколишнього середовища, захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. Він надав змогу встановити, що галузь міжнародного права навколишнього середовища є комплексною, оскільки включає норми інших міжнародно-правових галузей: міжнародного гуманітарного, міжнародного повітряного, міжнародного морського, міжнародного економічного, права прав людини тощо. Розвиток цієї галузі міжнародного права та судовий захист довкілля обумовлюється розвитком наукових знань про ту чи іншу сферу діяльності людини або компоненти довкілля, розвитком технологій з використання природних ресурсів, рівнем розвитку екологічної правосвідомості й культури, а також рівнем політичної волі національних урядів ухвалювати міжнародно-правові акти у сфері захисту довкілля як в мирний, так і воєнний час. Джерелами права навколишнього середовища є міжнародні договори, міжнародні звичаї, загальні принципи права. Рішення міжнародних судових установ, зокрема і міжнародних кримінальних судів, та доктрина є допоміжними засобами у сфері захисту довкілля. Характерною рисою сучасного права навколишнього середовища є рамковий підхід до ухвалення багатосторонніх угод у сфері охорони довкілля. Важливим для становлення цієї галузі міжнародного права стало створення ООН і Міжнародного союзу охорони природи, а для ефективного міжнародного судового захисту – створення постійно діючого Міжнародного кримінального суду.

За допомогою методу узагальнення сформовано основні особливості та підходи, що знайшли відображення в міжнародно-правових актах щодо судового захисту довкілля в мирний і воєнний час.

Аналіз даних і статистичні методи були використані для визначення закономірностей, кореляцій і тенденцій у діяльності міжнародних кримінальних судів. Установлено, що органи міжнародного кримінального правосуддя постійно співпрацюють з науковими установами, експертними групами та міжнародними організаціями, щоб забезпечити надійне наукове дослідження та ухвалення рішень у справах про захист довкілля. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків, оцінка збитків та визначення значущості екологічної шкоди є важливим для визначення юрисдикційних повноважень органів міжнародного кримінального правосуддя та застосування положень відповідних міжнародних договорів. З'ясовано, що конкретні наукові методи, які застосовують органи міжнародного кримінального правосуддя під час розгляду і вирішення справ щодо захисту довкілля, можуть відрізнятися залежно від характеру справи та наявних ресурсів.

Метод дедукції надає можливість на основі загального терміну «екологічні права» стверджувати, що хоча Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. не передбачає захисту екологічних прав, Європейський суд з прав людини з цією метою може застосовувати положення статті 8 цієї Конвенції про право на повагу приватного і сімейного життя, однак позивачі у цьому

випадку мають довести прямий зв'язок між забрудненням довкілля та порушенням їх індивідуальних прав.

Порівняльний метод пізнання надав можливість виявити правові позиції та різні правові підходи органів міжнародного кримінального правосуддя у сфері захисту навколишнього природного середовища, насамперед у випадках вчинення міжнародних злочинів проти навколишнього природного середовища під час війни та інших збройних конфліктів.

У статті застосовувалися також і спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний і системно-структурний, які було використано під час розробки та вивчення термінологічного апарату даної роботи.

Нормативна база для цього дослідження включає міжнародні договори, а також законодавчі та інші нормативно-правові акти України, зокрема: Статут ООН, Віденська конвенція про право міжнародних договорів (1969), Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972), Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976), Додатковий протокол I до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977, Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998), Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 № 1906-IV.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРОЕННЯ

Міжнародні суди відіграють вирішальну роль у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища. Питання правових й інституційних засад діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя у сфері захисту довкілля є предметом регулювання міжнародного права, зокрема таких його галузей як міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне гуманітарне право, міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право. Насамперед, це стосується як формування матеріально-правових норм щодо визначення міжнародних злочинів, що можуть бути вчинені проти навколишнього природного середовища, так і утворення міжнародних судових інституцій, до юрисдикційних повноважень яких може бути віднесено розгляд таких злочинів та вирішення питань щодо притягнення до відповідальності винних у їх вчиненні осіб. Тому є не випадковим, що ці питання постійно знаходяться у полі зору провідних демократичних держав світу та міжнародного співтовариства в цілому. Актуальність цієї проблематики в черговий раз було продемонстровано у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, наслідком чого стали найбільш небезпечні злочини проти осіб та навколишнього природного середовища.

Міжнародне право навколишнього середовища сьогодні розвинулося до рівня самостійного комплексу міжнародного права. У правилах міжнародного права щодо захисту природного середовища йдеться не лише про захист інтересів окре-

мої держави та/або сусідніх з нею держав та їх населення, а про захист інтересів міжнародної спільноти загалом, так звані *global commons*. Ключовою засадою міжнародного права навколишнього середовища є принцип врахування інтересів інших, що встановлює межі здійсненню територіального верховенства у відносинах з сусідніми державами та міжнародним співтовариством загалом. Цікавим є те, що зародження цього принципу пов'язано з судовою практикою, зокрема з арбітражним рішенням у справі «Треїл Сметтер» (*Trail Smelter*) 1938 року [7, р. 1905]. Арбітражний суд повинен був розв'язати спір про забруднення повітря, яке канадська цинкова ливарня поширювала на територію Сполучених Штатів Америки. Арбітражний суд обґрунтував своє рішення заборонаю серйозної шкоди довікілью з причини транскордонного забруднення повітряних мас.

Важливою подією в міжнародному праві навколишнього середовища щодо розвитку принципу врахування інтересів інших становить Стокгольмська декларація конференції держав (1972) [8], відомий принцип 21 якої визначає абсолютну заборону завдавати шкоди навколишньому природному середовищу. Звичаєвоправова заборона заподіювати чи приводити до заподіяння тяжкої шкоди навколишньому природному середовищу на території чужої держави, або дозволяти таке заподіяння приватним особам, знайшла підтвердження в Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН щодо правомірності загрози чи застосування ядерної зброї [9]. Міжнародний Суд ООН опосередковано визнав звичайний характер застосування права природного середовища під час збройних конфліктів [9].

Концепція відповідального (тобто здійснюваного з урахуванням потреб довікілья) розвитку формула сталого розвитку (*sustainable development*) має важливе значення для розв'язання суперечностей між економічним розвитком і ощадливим поводженням з природними ресурсами, визначає напрямки для договірної консолідації у вирішенні проблем збереження довікілья для майбутніх поколінь. Важливі імпульси для міжнародно-правового захисту довікілья були сформульовані, зокрема, під час роботи Конференції Об'єднаних Націй з довікілья і розвитку в Ріо-де-Жанейро. У Декларації Ріо-де-Жанейро з довікілья і розвитку [10] визначена прихильність до антропоцентричного розуміння сталого розвитку (принцип 1). У принципі другому Декларації Ріо-де-Жанейро йдеться про підтвердження принципу Стокгольмської декларації щодо заборони завдання шкоди навколишньому природному середовищу, а в принципі п'ятнадцятому – про попередження та запобігання ризикам, мінімізацію ризиків для життя, здоров'я і основних природних умов, що можуть постати у взаємодії різних загроз. Важливими є положення цієї Декларації щодо відповідальності того, хто спричинив забруднення довікілья (принцип 16), та положення щодо необхідності проведення перевірок відповідності потребам довікілья. Ухвалена на Конференції в Ріо-де-Жанейро Агенда 21 (*Agenda 21*) становить програму дій у відповідь на виклики для міжнародного захисту навколишнього природного середовища. При використанні спільних природних ресурсів визнано принцип належного (*fair*) використання

(*principle of equitable utilization*) в якості принципу розподілу та справедливого задоволення інтересів.

Найбільш актуальним сьогодні для науки міжнародного права є дослідження питань щодо захисту населення та природного середовища в умовах особливо загрозливої діяльності (*ultra-hazardous activities*) та збройних конфліктів. Організація Об'єднаних Націй звертає увагу на тому, що завдана під час війни та інших збройних конфліктів шкода довікілью тривалий час впливає на стан екосистем і природних ресурсів та у більшості випадків виходить за межі національних територій та період життя одного покоління. Тому за дорученням Генеральної Асамблеї ООН Комісія міжнародного права проводить масштабну роботу щодо визначення ефективних напрямів подальшого вдосконалення міжнародно-правового регулювання цієї сфери міжнародних правовідносин. З цією метою, зокрема, Асамблея Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища у травні 2016 року прийняла резолюцію щодо прихильності охороні довкілля в районах, що постраждали від збройних конфліктів, особливо в охоронюваних і екологічно чутливих районах. Повною мірою ця проблема стосується й ситуації в Україні, особливо на її окупованих територіях, на територіях, де ведуться бойові дії, та територіях найбільш постраждалих від воєнних дій, зокрема і територій, постраждалих унаслідок зруйнування Каховської ГЕС, поки вона була під контролем РФ.

Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту навколишнього природного середовища містяться як в ординарних природоохоронних договорах, так і спеціальних договорах, умовою застосування яких є наявність збройного конфлікту. При цьому слід звернути увагу на тому, що припинення ординарного міжнародного договору з початком війни або іншого збройного конфлікту може бути лише у виняткових випадках. Виходячи з аналізу положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969) про неможливість виконання і докорінну зміну обставин (статті 61 та 62 Конвенції) впливає, що збройний конфлікт не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, у тому числі і природоохоронних, сторонами якого учасники збройного конфлікту стали в мирний час. Цей висновок підтверджується і Комісією міжнародного права ООН у Проекті статей про вплив збройних конфліктів на договори 2011 р., де міститься посилання на орієнтовний список договорів, сам предмет яких передбачає те, що вони продовжують діяти під час збройного конфлікту, серед них – договори з міжнародної охорони довкілля. Більшість багатосторонніх міжнародних природоохоронних договорів не містять положень про їх застосування у разі збройного конфлікту. Винятками, зокрема, є Конвенція ООН про право несудноплавного використання міжнародних водотоків (1997), в якій у ст. 29, що має звичайний характер, встановлено, що міжнародні водотоки і відповідні установки повинні підпадати під захист принципів і норм міжнародного права, що застосовуються під час збройних конфліктів, а також Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972), в якій у ст. 11(4) передба-

чається створення Списку всесвітньої спадщини, що знаходиться під загрозою, при цьому серед загроз визначає небезпеку збройних конфліктів.

Оскільки з часів прийняття Об'єднаними Націями у 1972 році Стокгольмської декларації і Конвенції про захист всесвітньої культурної і природної спадщини навколишнє середовище стало цінністю, що охороняється міжнародним правом у мирний і воєнний час, питання захисту навколишнього середовища в умовах війни та інших збройних конфліктів є предметом правового регулювання низки міжнародно-правових актів. Зокрема, норми міжнародного гуманітарного права визначають як загальні питання, так і особливості охорони навколишнього природного середовища під час війни та інших збройних конфліктів. Такі норми містяться в звичасвому міжнародному гуманітарному праві та міжнародних конвенціях, зокрема в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977 (статті 35, пункт 3, і статті 55), Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976), Конвенції про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсичної зброї та про їх знищення (1972), Конвенції про заборону застосування, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (1993), Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (1997), Конвенція щодо касетних боєприпасів (2008). Зазначені міжнародні конвенції мають як загальні риси, насамперед це стосується мети щодо захисту людства та навколишнього природного середовища, заборони застосування методів і засобів, що мають властивості заподіяння обширної, довгострокової і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, так і певні особливості міжнародно-правового регулювання і застосування, що впливає на вирішення питань щодо визначення міжнародних протиправних діянь та відповідальності за їх вчинення. Зокрема, Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976) застосовується як у мирний, так і воєнний час, а Додатковий протокол I до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977 – лише під час міжнародних збройних конфліктів. Конвенція (1976) визначає зобов'язання держав-учасниць не вдаватися до воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довготривалі або серйозні наслідки, в якості способів руйнування, заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці (стаття 1) та забороняє застосування засобів впливу «для зміни – шляхом умисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічний простір» (стаття 2), а Додатковий протокол I (1977) – забороняє використовувати будь-які засоби, включаючи управління природними процесами, що мають мож-

лівість завдати серйозної шкоди навколишньому середовищу. За змістом статті 1 Конвенції (1976) використання засобів впливу на природне середовище забороняється за наявності трьох умов одночасно, а саме, якщо таке використання: є ворожим; призводить до руйнувань, завдання збитків або заподіяння шкоди іншій державі-учасниці; має широкі, довготривалі або серйозні наслідки. Остання вимога, у свою чергу, не є кумулятивною, на відміну від відповідних положень Додаткового протоколу I (1977), тобто для притягнення до відповідальності достатньо наявності лише одного з перелічених наслідків (або широких, або довготривалих, або серйозних). Крім того, якщо стаття 35, пункт 3, Додаткового протоколу I (1977) має на меті захист довкілля *per se*, то Конвенція (1976) забороняє використовувати довкілля як зброю. Слід звернути увагу на тому, що під час роботи Дипломатичної конференції 1974–1977 рр. щодо підготовки додаткових протоколів до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949) Робоча група запропонувала критерій «стабільність екосистем», який Конференцією було відхилено та було прийнято критерій «обширної, довготривалої і серйозної шкоди» – той самий, що і в Конвенції (1976). При цьому, під «довготривалою» шкодою, що підпадає під дію Конвенції (1976) слід розуміти шкоду, що може мати місце протягом одного сезону або періоду в декілька місяців, а продовжуваність «довготривалої» шкоди, як це розуміється в Додатковому протоколі I може вимірюватись роками і навіть десятиріччям [11]. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976) застосовується до будь-якого засобу, який завдає обширної, довготривалої або серйозної шкоди: достатнім є наявність шкоди, що може бути віднесено до будь-якої однієї з цих категорій, щоб мале місце порушення Конвенції, в той час як Додатковий протокол I до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977 може бути застосовано за наявності обширної, довготривалої і серйозної шкоди [11]. Поріг застосування заборони в Додатковому протоколі I (1977) є більш високим, ніж у Конвенції (1976), оскільки, згідно підготовчих матеріалів до цього Протоколу його застосування залежить від обов'язкової наявності шкоди для здоров'я і життя людини, а тривалість шкоди при цьому повинна перевищувати десять років. Що стосується просторового розміру шкоди, то в підготовчих матеріалах до Конвенції 1976 року існує уточнення, що шкода повинна бути заподіяна на території в декілька сотень квадратних кілометрів [11]. Що стосується серйозності шкоди, вона обумовлена згідно Конвенції (1976) значною шкодою, яку спричинено «людському життю, природним і екологічним ресурсам або іншим багатствам» [11], а згідно Додатковому протоколі I (1977) – «шкодою для здоров'я і виживання населення» (стаття 55, пункт 1).

Враховуючи певну проблематичність визначення критеріїв щодо застосування Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976) та Додаткового протоколу

І до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977, а також те, що і Римський статут Міжнародного кримінального суду та Елементи злочинів не визначають критеріїв обширної, довготривалої і серйозної шкоди, слід констатувати наявність можливостей щодо широкого застосування судового розсуду під час розгляду та вирішення конкретних судових справ. Тому, зокрема, А. Мейровіц свого часу не випадково ставив питання щодо правомірності застосування дефоліантів під час війни у В'єтнамі [12, р. 189–190]. Слід зазначити, що виникає також питання щодо порушення Іраком статті 35, пункт 3, та статті 55 Додаткового протоколу I (1977) під час війни у Перській затоці, коли Ірак здійснив напади на іранські нафтові платформи, що викликало надзвичайно серйозний розлив нафти. Відповідь на це знаходиться в Резолюції Ради Безпеки ООН 540 (1983), в якій Рада Безпеки призвала воюючі сторони утримуватись від будь-яких дій, здатних поставити під загрозу «морську флору і фауну в зоні Перської затоки» [13]. Слід також звернути увагу на резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 46/216 від 20.12.1991 «Міжнародне співробітництво з метою послаблення екологічних наслідків ситуації у відносинах між Іраком і Кувейтом для Іраку та інших країн регіону», в якій йдеться про «екологічну катастрофу» для «Кувейту та сусідніх регіонів», про «загрозу для здоров'я... населення регіону» і «наслідках» цієї «катастрофічної ситуації для скотарства, землеробства і рибальства, а також дикої фауни і флори».

У подальшому Рада Безпеки ООН зробила висновок про відповідальність Іраку «в силу міжнародного права за всі втрати, за всю шкоду, в тому числі за шкоду навколишньому середовищу та умисне безглузде знешкодження природних ресурсів» [14]. Показовою в аспекті зазначеної тематики є практика Комісії ООН з компенсації, що була заснована відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН 687 (1991) у якості квазісудового органу з адміністративними функціями, діяльність якої обмежувалась перевіркою скарг й оцінюванням сум компенсації за збитки і шкоду постраждалим. Комісія розглянула шість категорій скарг, серед яких категорія F4 – скарги з приводу шкоди довкіллю були поділені на дві під категорії: 1) скарги з приводу шкоди навколишньому середовищу і виснаження природних ресурсів у районі Перської затоки, включаючи шкоду, завдану пожежами на установках з видобутку нафти і викидом нафти в море; 2) скарги з приводу компенсації за шкоду, якої зазнали іноземні держави за межами району Перської затоки при наданні ними допомоги державам, що зазнали прямої екологічної шкоди у результаті вторгнення.

Слід зазначити, що Програма ООН з навколишнього середовища здійснила велику кількість постконфліктних оцінок, починаючи з 1999 року, в яких було визначено наслідки війн для довкілля різних держав. Крім того, міжнародні дослідження шкоди довкіллю від воєнних конфліктів були свого часу здійснені Регіональним центром довкілля Центральної та Східної Європи, Світовим банком

тощо. Звіти цих міжнародних організацій можуть виявитися корисними для здійснення оцінки екологічних наслідків інших збройних конфліктів, зокрема оцінки екологічних наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України. Вважаємо за необхідне з метою відшкодування шкоди, заподіяної Україні й її навколишньому природному середовищу, створити спеціальну міжнародну комісію в рамках ООН та посилити національні правові механізми з цього питання, зокрема шляхом прийняття парламентом-Верховною Радою України відповідних законодавчих актів та ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Крім цього, з урахуванням наведеного, існує, на наш погляд, необхідність більш широкого тлумачення положень статті 35, пункт 3, та статті 55 Додаткового протоколу I (1977), що є важливим і під час розгляду та вирішення органами міжнародного кримінального правосуддя судових справ, пов'язаних з агресією Російської Федерації проти України.

Важливе значення у формуванні правових і інституційних засад щодо захисту довкілля органами міжнародного кримінального правосуддя належить міжнародному звичаю, оскільки кодифікація норм міжнародного права у сфері протидії міжнародним злочинам в умовах збройних конфліктів здійснюється саме на основі звичаєвих норм міжнародного права. Звичаєве міжнародне гуманітарне право містить зобов'язання держав з охорони навколишнього природного середовища під час війни та інших збройних конфліктів, що підтверджується, зокрема, дослідженням Міжнародного Комітету Червоного Хреста «Звичаєве міжнародне гуманітарне право» (норми 43–45). Зокрема, норма 43 визначає, що загальні принципи ведення воєнних дій застосовуються й до навколишнього природного середовища. Так: а) ніщо в природному середовищі не може бути об'єктом нападу, крім випадків, коли це є військовою цілью; б) заборонене руйнування будь-якої частини навколишнього природного середовища, крім випадків, коли цього вимагає нагальна військова необхідність; с) заборонені напади на військові об'єкти, якщо можна очікувати, що такий напад спричинить надмірну випадкову шкоду навколишньому природному середовищу порівняно з очікуваною конкретно та безпосередньою військовою перевагою. Згідно з нормою 44 під час використання тих чи інших методів та засобів ведення воєнних дій слід брати до уваги вимоги захисту та збереження навколишнього природного середовища. Під час проведення воєнних операцій слід вживати всіх практично можливих запобіжних заходів для уникнення або, у будь-якому разі, мінімізації випадкової шкоди навколишньому природному середовищу. Відсутність точних наукових знань щодо наслідків впливу конкретних воєнних операцій на навколишнє природне середовище не звільняє сторону конфлікту від життя таких запобіжних заходів. Держави визнають, що навколишнє природне середовище слід захищати для загального блага. Мета принципу запобігання полягає в тому, аби передбачити й не допустити спричинення шкоди навколишньому середовищу. У тих випадках, коли внаслідок проведення воєнної операції може виникнути загроза за-

подіяння серйозної і непоправної шкоди, відсутність повної науково обґрунтованої визначеності не може бути використана як привід відкласти застосування заходів, які могли б запобігти такій шкоді. Відповідно до норми 45 забороняється використання методів та засобів ведення воєнних дій, які мають за мету спричинити, або, як можна очікувати, спричинять масштабну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому природному середовищу. Знищення природного навколишнього середовища не може використовуватись як зброя. Сторони конфлікту повинні дотримуватися цієї норми та уникати використання методів та засобів ведення війни, які можуть знищити навколишнє середовище або завдати йому шкоди. Крім того, це положення відображає згоду міжнародної спільноти в тому, що саме по собі природне навколишнє середовище не повинно використовуватись як знаряддя війни. Тому заборонений навмисний вплив на природне середовище, який має масштабні, довготривалі або серйозні наслідки, як спосіб руйнування. Норма 42 указує, що під час здійснення нападів на споруди та установки підвищеної небезпеки, зокрема греблі, дамби, атомні електростанції, а також на інші споруди, розташовані біля або у безпосередній близькості до таких об'єктів, особлива увага повинна приділятися тому, щоб під час таких нападів уникати вивільнення небезпечних сил та надмірних втрат серед цивільного населення.

Питання визначення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права проти доквілля, що розглядаються у якості міжнародних воєнних злочинів, та відповідальності за їх вчинення регулюються міжнародним гуманітарним правом та міжнародним кримінальним правом. Відповідно до статті 35, пункт 3 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977, заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати, або, як можна очікувати, завдадуть широкої, тривалої і серйозної шкоди природному середовищу. Стаття 55 «Захист природного середовища» визначає, що «1. При веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довготривалої і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. 2. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено» [15]. Принцип необхідності вимагає, щоб сторони збройного конфлікту вживали лише тих заходів, які є необхідними для досягнення військової переваги. Порушення зазначеного правила під час збройних конфліктів як міжнародного, так і не міжнародного характеру, вважається воєнним злочином відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (статті 8(2)(в)(хiii), 8(2)(е)(хii)). Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію відносно воєнних злочинів проти доквілля, зокрема «умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад буде причиною... шкоди цивільним об'єктам або великої, довготривалої і серйозної шкоди навко-

лишньому природному середовищу, яка буде явно не спів розмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [16]. На додаток до необхідності дотримання кумулятивного стандарту склад злочину передбачає доведення, по-перше, умислу щодо вчинення нападу, по-друге, знання про те, що такий напад буде причиною значної екологічної шкоди, по-третє, що шкода буде явно не співрозмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. До кумулятивного стандарту додається вимога про здійснення тесту на пропорційність та військову необхідність. Принцип співмірності (пропорційності) в міжнародному гуманітарному праві означає, що конкретна і безпосередня військова перевага, здобута в результаті воєнної операції, повинна переважати випадкову шкоду, завдану в її ході цивільним особам та цивільним об'єктам. Іншими словами, слід уникати будь-яких зайвих, тобто не викликаних необхідністю досягнення законної воєнної мети, людських втрат і руйнування матеріальних цінностей. Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду визначає злочини проти довілля у якості міжнародних воєнних злочинів. При цьому, слід звернути увагу на тому, що злочини проти довілля можуть складати матеріальний елемент інших міжнародних злочинів, зокрема злочину геноциду, злочинів проти людяності, злочинів міжнародного тероризму. Саме такої правової позиції дотримується й Міжнародний кримінальний суд, який, зокрема, у справі *«Прокурор проти Омара Аль-Башира»* (2009) підтвердив правовий зв'язок між деградацією довілля та злочином геноциду [17].

Вважається, що притягнення до відповідальності за шкоду навколишньому природному середовищу, завдану під час війни, є проблематичним, свідченням чого є незначна судова практика з цього питання. Одним із прецедентів розгляду питання про кримінальну відповідальність за злочин у сфері довілля є справа австрійського генерала Л. Рендуліка, розглянута Нюрнберзьким трибуналом після завершення Другої світової війни. Генерала Л. Рендуліка Трибунал виправдав за використання тактики «випаленої землі» в Норвегії, пославшись на принцип воєнної необхідності [18]. Крім цього, зокрема, Міжнародний Суд ООН не розглянув позовні вимоги колишньої СФРЮ проти 10 держав, які були залучені до воєнної операції в Косово під егідою НАТО, де стверджувалось про порушення зазначеними державами діями з бомбування нафтоочисних та хімічних заводів зобов'язання з міжнародного гуманітарного права щодо неспричинення значної екологічної шкоди, а також що використовуючи зброю з вмістом збідненого урану ці держави порушили зобов'язання щодо незастосування забороненої зброї та неспричинення довготривалої шкоди здоров'ю населення та екологічної шкоди. ООН з представників ЮНЕП, центру ООН з народонаселення, а також держав – членів ЄС та міжнародних неурядових організацій створила спеціальну групу експертів, яка підготувала підсумкову доповідь про оцінку наслідків війни в колишній Югославії для навколишнього середовища. Група дійшла висновку, що хоча наслідки є вкрай негативними, однак конфлікт у Косово не спричинив

екологічної катастрофи в Балканському регіоні. У доповіді зазначалося, що екологічні наслідки воєнних дій були спровоковані «хранічними джерелами забруднення», а не бомбовими ударами [19]. Не мали успіху і спроби притягти НАТО до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права в Міжнародному трибуналі по колишній Югославії. Комітет, який було створено для перевірки бомбардування Югославії, дійшов висновку, що довести те, що кумулятивного стандарту Додаткового протоколу I (1977) досягнуто, – досить складне завдання [20, Р. 417]. У підсумковій доповіді Комітет дійшов висновку, що дії Альянсу не досягли порогового рівня, визначеного Додатковим протоколом I (1977), та що потреби розпочинати розслідування стосовно екологічної шкоди, спричиненої внаслідок цього збройного конфлікту, немає. Такий саме висновок Комітет зробив щодо шкоди для довкілля в результаті застосування НАТО снарядів із вмістом збідненого урану [21, р. 17].

Проте, у рішенні у справі про збройну діяльність на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди) 2005 р. Міжнародний Суд ООН визнав, що Уганда порушила свої зобов'язання за міжнародним правом відносно актів мародерства, пограбування та експлуатації природних ресурсів Конго, вчинених членами її збройних сил, а також порушила свої зобов'язання як окупаюча держава в районі Ітурі, оскільки не змогла запобігти таким актам пограбування та експлуатації природних ресурсів Конго [22].

Особливе значення в міжнародному праві мають положення щодо відповідальності за незаконне використання природних сил, поставлених на службу людині, намагаючись під час збройного конфлікту отримати воєнну перевагу внаслідок їх руйнування. Однак наслідком такого впливу на природні сили може бути серйозна небезпека для цивільного населення і цивільних об'єктів, тваринного і рослинного світу, свідченням чого стало аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 році і руйнування 6 червня 2023 року платини Каховської ГЕС в Україні, наслідком чого стало масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери, ґрунту, водних ресурсів, а також інші наслідки, що вже спричинили в Україні екологічну катастрофу небачених масштабів. Президент України Володимир Зеленський назвав це «найбільшим злочином екоциду» та «найбільшою техногенною екологічною катастрофою в Європі за останні десятиліття» [23]. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України станом на 10 червня 2023 р. орієнтовна сума збитків довкіллю через підлив РФ Каховської ГЕС вже становить понад 55 млрд. грн., під загрозою повного знищення опинилося 30% природоохоронного фонду Херсонської області [24]. Довгостроковий вплив на навколишнє природне середовище буде відчуватися протягом поколінь.

З метою недопущення таких жажливих подій і притягнення до відповідальності винних у вчиненні відповідних злочинів у статті 56 Додаткового протоколу I (1977), яка має назву «Захист установок і споруд, що містять небезпечні сили», визначена норма, відповідно до вимог якої встановлена заборона нападів на «уста-

новки і споруди, що містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції». Встановлено, що вони «не повинні ставати об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення. Інші воєнні об'єкти, розміщені в цих установках або спорудах чи поблизу них, не повинні ставати об'єктами нападу, якщо такий напад може викликати вивільнення небезпечних сил у таких установках або спорудах та наступні тяжкі втрати серед цивільного населення» [15]. Слід зазначити, що Генеральна Асамблея ООН підтвердила, що «будь-який напад, незалежно від його природи, на ядерні установки дорівнюється до використання радіологічної зброї з огляду на небезпечні радіоактивні сили, які вивільнюються при цьому» [25]. При цьому Генеральна Асамблея ООН у Резолюції 45/58 J зробила уточнення, що йдеться про «напади або загрозу збройного нападу на ядерну установку, на яку розповсюджуються гарантії МАГАТЕ, незалежно від того, чи функціонує вона вже або знаходиться в процесі будівництва».

Стосовно катастрофи на Каховській ГЕС, то як зазначив Президент України Володимир Зеленський під час спільної прес-конференції з прем'єр-міністром Канади Дж. Трюдо у Києві 10 червня 2023 року, Україна буде сприяти максимальному незалежному та об'єктивному розслідуванню Міжнародним кримінальним судом, що з цією метою генеральний прокурор України Андрій Костін уже відправив в Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду відповідне «звернення щодо розслідування підризу росіянами Каховської ГЕС». Слід звернути увагу на тому, що Офіс генпрокурора України вже розпочав кримінальне провадження за двома статтями КК України – воєнний злочин (стаття 438 КК) та екоцид (стаття 441 КК). Представники Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду вже перебували в Україні з метою розслідування причин катастрофи на Каховській ГЕС, збору належних допустимих доказів щодо причин і умов цієї катастрофи, впливу руйнування Каховської греблі на довкілля. Оскільки Римський статут не передбачає такого окремого міжнародного злочину як екоцид, на наш погляд, є достатньо підстав розглядати це мінімум як воєнний злочин, тобто злочин, ознаки якого передбачені статтею 8 (2) (b) (iv) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а саме як «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою», відносно якого Міжнародний кримінальний суд має юрисдикційні повноваження.

Отже, Міжнародний кримінальний суд має розслідувати цю справу як воєнний злочин, як напад на цивільну інфраструктуру України, що спричинило людські жертви та масштабні збитки довкіллю. Станом на сьогоднішній день не було ви-

сунуто жодних звинувачень за статтею 8 (2) (b) (iv) Римського статуту, незважаючи на те що в минулому були звернення до Прокурора Міжнародного кримінального суду з приводу вчинення серйозних екологічних злочинів, а саме по ситуації в Палестині [26] та по ситуації в Камбоджі [27].

У зв'язку з тим, що Міжнародний кримінальний суд є постійним судовим органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію відносно осіб, відповідальних за найбільш серйозні злочини, що викликають стурбованість міжнародної спільноти, та враховуючи, що останніми роками зростає критика Суду щодо відсутності переслідувань особливо небезпечних злочинів проти навколишнього природного середовища, на нашу думку, є важливим визначення на міжнародному рівні та віднесення до юрисдикційних повноважень Міжнародного кримінального суду такого міжнародного злочину як «екоцид», що потребуватиме внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду під час наступної Оглядової конференції щодо цього Статуту. Вважаємо, що з цією ініціативою може виступити й Україна, яка вже має певний досвід переслідування подібного злочину на національному рівні. Більш того, у зв'язку з загостренням глобальної кліматичної кризи все більше держав і інших зацікавлених сторін, у тому числі Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй вважають [28], що екоцид слід визначити як злочин відповідно до міжнародного права, нарівні зі злочином геноциду, злочинами проти людяності, воєнними злочинами та злочином агресії. Юрисдикційні повноваження щодо переслідування злочину екоциду можуть мати й інші органи міжнародного кримінального правосуддя, зокрема і спеціальний міжнародний кримінальний суд щодо злочину агресії Російської Федерації проти України.

ВИСНОВКИ

Правові й інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя створюють відповідні передумови для ефективної протидії міжнародним злочинам проти навколишнього природного середовища, зокрема і пов'язаних зі збройною агресією Російської Федерації проти України.

З метою підвищення ефективності правових і інституційних засад у сфері боротьби з міжнародними злочинами у сфері довкілля запропоновано міжнародно-правове визначення та віднесення до юрисдикції Міжнародного кримінального суду міжнародного «злочину екоциду». Для оперативного вирішення питань щодо відшкодування шкоди, заподіяної Україні та її навколишньому природному середовищу, зокрема й у зв'язку із катастрофою на Каховській ГЕС, пропонується створити спеціальну міжнародну комісію в рамках ООН та посилити національні правові механізми з цього питання, зокрема прийняти відповідні законодавчі акти та ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Bassiouni M. Ch. The subjects of international criminal law. *International criminal law: sources, subjects, and contents* / ed. by M. Cherif Bassiouni. The Netherlands : BRILL, 2008.
- [2] Gerhard Werle. *Principles of International Criminal Law*, 2nd edition (T. M. C. Asser Press, 2009).
- [3] Cassese A. *International Criminal Law*. Oxford University Press, 2003.
- [4] Schabas William. *Principles of International Criminal Law*. Oxford University Press, 2012.
- [5] Birnie P., Boule A., Redgwell C. *International Law and the Environment*. 3-d ed. Oxford : Oxford University Press, 2009.
- [6] Медведєва М. О. Міжнародне право навколишнього середовища. *Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. 2-ге вид., змін* [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатівський] ; за ред. В. В. Мицика. Т. 2: Основні галузі Харків : Право, 2020. 624 с.
- [7] Reports of International Arbitral Awards. Trail smelter case (United States, Canada). 16 April 1938 and 11 March 1941. Vol. III. URL: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf
- [8] United Nations Conference on the Human Environment, 5–16 June 1972, Stockholm. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
- [9] Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, ICJ Reports 1996.
- [10] United Nations Conference on Environment and Development, 3–14 June 1992, Rio de Janeiro. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf
- [11] Commentary on the Additional Protocols. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. (eds.). 1987.
- [12] Meyrowitz H. Le droit de la guerre dans le conflit vietnamien. *AFDI*. 1969.
- [13] Resolution 540 (1983) / adopted by the Security Council at its 2493rd meeting, on 31 October 1983. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/453/98/pdf/nr045398.pdf>
- [14] Resolution 687 (1991) / adopted by the Security Council at its 2981st meeting, on 3 April 1991. URL: <https://www.un.org/depts/unmovic/documents/687.pdf>
- [15] Додатковий протокол I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977. URL: https://icrc.org/rus/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf
- [16] Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. The official site of the International Criminal Court. URL: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>
- [17] Prosecutor v. Omar Al-Bashir, ICC-02/05–01/09–3, Decision on the Prosecution’s Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al-Bashir, 4 March 2009. URL: <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc639096.pdf>
- [18] Orellana M. A. Criminal punishment for environmental damage: Individual and state responsibility at a crossroad. *Georgetown International Environmental Law Review*. Summer 2005. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_ga3970/is_200507/ai_n14684851
- [19] Bostian I. L. The environmental consequences of the Kosovo conflict and the NATO bombing of Serbia. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*. 1999. Vol. 11. P. 230–240.

- [20] Kiss A., Shelton D. *International environmental law*. Nairobi : UNER, 2004.
- [21] Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia, 13 June 2000. URL: <http://www.istry.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal>.
- [22] Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). Judgment of the International Court of Justice of 19 December 2005. *I. C. J. Reports*. 2005.
- [23] Зеленський просить світ покарати Путіна за екоцид. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/8/7406014/index.amp>
- [24] Руслан Стрілець. Орієнтовна сума збитків довкіллю через підрив росією Каховської ГЕС вже становить понад 55 млрд. гривень. *Урядовий портал*. URL: <https://kmu.gov.ua/news/ruslan-strilets-oriientovna-suma-zbytkiv-dovkilliu-cherez-pydryv-rosiieiu-kakhovskoi-hes-vzhe-stanovy-t-ponad-55-mlrd-hryven>
- [25] Resolution 41/59 I (1991) / adopted by the General Assembly at its 41st session, on 3 December 1986. URL: <https://www.un.org/en/ga/41/docs/41res.shtml>
- [26] Al-Haq. Palestinian Human Rights Organizations Submit File to ICC Prosecutor URL: <https://www.alhaq.org/advocacy/6144.html>
- [27] Global Diligence. Cambodia: Land Grabbing ICC Case. URL: <https://www.globaldiligence.com/projects-and-news/2020/cambodia-land-grabbing-icc-case>
- [28] Stop Ecocide International. UN Secretary-General: Including Ecocide Rime at ICC Highly Desirable. URL: <https://www.stopecocide.earth/press-releases-summary/un-secretary-general-including-ecocide-crime-at-icc-highly-desirable>

REFERENCES

- [1] Bassiouni, M. Ch. (2008). The subjects of international criminal law. *International criminal law: sources, subjects, and contents* / M. Cherif Bassiouni (Ed.). The Netherlands: BRILL.
- [2] Gerhard, Werle. (2009). *Principles of International Criminal Law*. 2nd edition. T. M. C. Asser Press.
- [3] Cassese, A. (2003). *International Criminal Law*. Oxford University Press.
- [4] William, Schabas. (2012). *Principles of International Criminal Law*. Oxford University Press.
- [5] Birnie, P., Boule, A., & Redgwell, C. (2009). *International Law and the Environment*. 3-d ed. Oxford: Oxford University Press.
- [6] Medvedeva, M. O. (2020). International environmental law. *International public law in 2 vol.* [Mitsik, V. V., Buromenskiy, M. V., & Gnatovskiy, M. M.]; V. V. Mitsik (Ed.). 2nd ed. V.2: Main branches. Kharkiv: Pravo.
- [7] *Reports of International Arbitral Awards*. Trail smelter case (United States, Canada) (1938, April & 1941, March). Vol. III. Retrieved from https://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf
- [8] *United Nations Conference on the Human Environment* (1972, June). Stockholm. Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
- [9] *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*. (1996). ICJ Reports.
- [10] United Nations Conference on Environment and Development (1992, June). Rio de Janeiro. Retrieved from https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf

- [11] *Commentary on the Additional Protocols*. (1987). Sandoz, Y., Swinarski, C., & Zimmermann, B. (Ed.).
- [12] Meyrowitz, H. (1969). Le droit de la guerre dans le conflit vietnamien. *AFDI*.
- [13] Resolution 540 (1983) / adopted by the Security Council at its 2493rd meeting (1983, October). Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/453/98/pdf/nr045398.pdf>
- [14] Resolution 687 (1991) / adopted by the Security Council at its 2981st meeting (1991, April). Retrieved from <https://www.un.org/depts/unmovic/documents/687.pdf>
- [15] Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts. Retrieved from https://icrc.org/rus/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf
- [16] Rome Statute of the International Criminal Court (1998, July). *The official site of the International Criminal Court*. Retrieved from <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>
- [17] Prosecutor v. Omar Al-Bashir, ICC-02/05–01/09–3, Decision on the Prosecution’s Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al-Bashir (2009, March). Retrieved from <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc639096.pdf>
- [18] Orellana, M. A. (2005). Criminal punishment for environmental damage: Individual and state responsibility at a crossroad. *Georgetown International Environmental Law Review*. Retrieved from http://findarticles.com/p/articles/mi_ga3970/is_200507/ai_n14684851
- [19] Bostian, I. L. (1999). The environmental consequences of the Kosovo conflict and the NATO bombing of Serbia. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 11, 230–240.
- [20] Kiss, A., & Shelton, D. (2004). *International environmental law*. Nairobi: UNER.
- [21] Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia (2000, June). Retrieved from <http://www.isty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal>.
- [22] Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). *Judgment of the International Court of Justice* (2005, December). I. C. J. Reports.
- [23] Zelensky asks the world to punish Putin for ecocide. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/8/7406014/index.amp>
- [24] Ruslan, Strelets. The estimated amount of damage to the environment due to Russia’s detonation of the Kakhovska HPP is more than 55 billion hryvnias. *Government portal*. Retrieved from <https://kmu.gov.ua/news/ruslan-strelets-orientovna-suma-zbytkiv-dovkilliu-cherez-pydryv-rosiieiu-kakhovskoi-hes-vzhe-stanovyty-ponad-55-mlrd-hryven>
- [25] Resolution 41/59 I (1991) / adopted by the General Assembly at its 41st session (1986, December). Retrieved from <https://www.un.org/en/ga/41/docs/41res.shtml>
- [26] Al-Haq. Palestinian Human Rights Organizations Submit File to ICC Prosecutor. Retrieved from <https://www.alhaq.org/advocacy/6144.html>
- [27] Global Diligence. Cambodia: Land Grabbing ICC Case. Retrieved from <https://www.globaldiligence.com/projects-and-news/2020/cambodia-land-grabbing-icc-case>
- [28] Stop Ecocide International. UN Secretary-General: Including Ecocide Crime at ICC Highly Desirable. Retrieved from <https://www.stopecocide.earth/press-releases-summary/un-secretary-general-including-ecocide-crime-at-icc-highly-desirable>

Олександр Вікторович Базов

Кандидат юридичних наук, докторант

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

01033, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна

Oleksandr V. Bazov

PhD, Doctoral student

Institute of international relations

Taras Shevchenko national university of Kyiv

01033, 60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т.30. №2. С. 88–107.

Suggested Citation: Bazov, O. V. (2023). Legal and institutional framework for the protection of the environment in the activities of international criminal justice bodies. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 88–107.

Стаття надійшла / Submitted: 15/05/2023

Доопрацьовано / Revised: 20/06/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 342.922+34:004.81

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-108

Баранов Олександр Андрійович

*Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Київ, Україна*

*Кафедра інформаційного, господарського та
адміністративного права, КПП ім. Ігоря Сікорського
Київ, Україна*

Дубняк Марія Вікторівна

*Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Київ, Україна*

*Кафедра інформаційного, господарського та
адміністративного права, КПП ім. Ігоря Сікорського
Київ, Україна*

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТНОСТІ

Анотація. У багатьох країнах світу задля підвищення ефективності публічної сфери широко впроваджуються цифрові технології. Останніми роками спостерігаються багаточисельні спроби застосування технологій штучного інтелекту у сфері публічних відносин, пов'язаних із наданням адміністративних послуг. Зокрема, в Україні особливу популярність отримала концепція повної автоматизації процесу користування різноманітними електронними публічними реєстрами, загальна кількість яких уже перевищує кілька сотень. Але існування загальної проблеми щодо невизначеності правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, негативно впливає на втілення цієї концепції у життя. У статті досліджується проблема формування підходів щодо визначення засад правового регулювання адміністративних правовідносин, реалізація яких відбувається із використанням технологій штучного інтелекту. За результатами поглибленого аналізу доведено, що прогресивна ініціатива щодо автоматизації процедури державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права не отримала ефективного законодавчого забезпечення. Так, новітні зміни у законодавстві щодо автоматизації реалізації певних адміністративних відносин призвели до виникнення системних недоліків. Зокрема, йдеться про наявність правової невизначеності, суттєвих протиріч у застосуванні правових принципів, неузгодженості між певними категоріями

та термінами тощо. Реальна причина появи недоліків у законодавстві не може бути зведена лише до рівня кваліфікації авторів запропонованих змін, вона є фундаментально системною. Основною причиною є те, що правова доктрина України не передбачає можливості реалізації правовідносин без безпосередньої участі суб'єкта права, зокрема реалізації публічних правовідносин із використанням технологій штучного інтелекту. Для формування можливих шляхів вирішення виявлених проблем проведено дослідження змісту та особливостей реалізації публічних правовідносин на прикладі системи надання адміністративних послуг з державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права за умови використання технологій штучного інтелекту. Досліджено проблеми правового регулювання публічних відносин, реалізація яких відбувається в автоматичному режимі. Запропоновано теоретико методологічне обґрунтування базових положень та принципів правового регулювання публічних відносин, реалізація яких відбувається в умовах використання технологій штучного інтелекту. Визначається за необхідне внесення змін до правової доктрини України положення стосовно введення правової фікції щодо визнання за певних умов штучного інтелекту суб'єктом права. Крім того, сформульовано рекомендації щодо проведення правових досліджень проблем застосування технологій штучного інтелекту в сфері публічних відносин.

Ключові слова: публічні реєстри, правове регулювання, штучний інтелект, державна реєстрація, форсайт, делегування, автоматичний режим.

Oleksandr A. Baranov

*State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

*Department of Information, Economic and Administrative Law
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Kyiv, Ukraine*

Mariia V. Dubniak

*State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

*Department of Information, Economic and Administrative Law
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Kyiv, Ukraine*

ADMINISTRATIVE LEGAL RELATIONS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE: THE PROBLEM OF SUBJECTIVITY

Abstract. *Digital technologies are applied in many countries of the world in order to increase the efficiency of public sphere. In recent years there have been numerous attempts to implement*

artificial intelligence technologies into public sphere connected with providing administrative services. In Ukraine, in particular, the concept of fully automated process of using various digital public registers, the total number of which already exceeds several hundred, has gained particular popularity. However, existence of a general problem regarding the uncertainty of the legal regulation of public sphere related to the use of artificial intelligence has a negative impact on the implementation of the mentioned concept. The article is devoted to the issue of developing approaches to defining basis of legal regulations of administrative legal relations involving with the use of artificial intelligence technologies. The research done has proven that the progressive initiative on automating the process of state registration of the legal status of subjects of law has not been secured by effective legislation. The latest changes in the legislation regarding automating of certain administrative relations have caused a number of systems flaws. In particular, we are talking about the legal uncertainty, there are gaps in legal terminology, as well as significant controversies in application of legal principles etc. The real reason of legislation flaws is not only the cause of qualification drawbacks of legal innovators, it is of fundamentally system nature. The key reason is that legislative doctrine of Ukraine does not cover relations which occur without direct participation of a subject of law, namely relations in the public sphere with artificial intelligence involved. In order to define potential ways of resolving current legal issues the research of the content and peculiarities of public legal relations with artificial intelligence involved has been done on the example of the system of state registration of the legal status of subjects of law. The issues of legal regulations of relations in public sphere which are implemented with the use of automatic mode in state registration of the legal status of subjects of law have been analyzed. Theoretical and methodological basis of principles and approaches to legal regulation of relations in the public sphere with artificial intelligence involved have been developed. The importance of implementing into legal doctrine certain legal fiction describing conditions under which artificial intelligence can be regarded as a subject of law is stated. A number of recommendations on conducting legal researches on issues of involving artificial intelligence in public sphere are given as well.

Key words: *public registers, legal regulation, artificial intelligence, state registration, foresight, delegation, automatic mode of state registration.*

ВСТУП

У світі спостерігається активний процес упровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, зокрема технологій штучного інтелекту. Багато хто вважає широке застосування штучного інтелекту одним із важливих факторів забезпечення різкого підвищення ефективності будь-якої діяльності, що відкриває гарні перспективи для досягнення Цілей сталого розвитку людства. Але на цьому шляху існує багато невирішених проблем, серед яких найбільш важливою визнається проблема формування правової бази щодо застосування технологій штучного інтелекту. Повною мірою все це стосується багаточисельних спроб застосування технологій штучного інтелекту у сфері публічних відносин, пов'язаних із наданням адміністративних послуг, зокрема у сфері державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права.

Після війни в Україні потрібно буде будувати ефективну економіку. У багатьох країнах світу основою національної економіки є мале та середнє підприємство.

В Євросоюзі 99% всіх підприємств – це 25 мільйонів малих і середніх підприємств (далі – МСП). МСП надають робочі місця близько 100 мільйонам людей, мають більше половини внеску у ВВП Європи. Вони відіграють ключову роль у створенні доданої вартості в кожному секторі економіки [1]. Така надзвичайна соціальна вага МСП відбулася завдяки тому, що майже в усьому законодавстві, яке присвячено загальноекономічним питанням розвитку ЄС, частину норм обов'язково присвячено забезпеченню сприятливих умов функціонування малого та середнього підприємства. Зокрема, йдеться *про панування* принципу – «спочатку думати про мале», прозорість критеріїв визначення МСП, *сприяння створенню МСП, скорочення* бюрократизму та бюрократії, спрощення оподаткування, скорочення часу державних платежів, зменшення бар'єрів доступу до системи державних закупівель та кредитів тощо [2].

Оскільки, ініціатива створення МСП не завжди супроводжується наявністю достатніх людських, фінансових та часових ресурсів, то підприємці-початківці мають певні труднощі щодо державної реєстрації свого юридичного статусу.

Дослідження інституту державної реєстрації юридичного статусу проводили Болгар О. [3], Логвиненко М. і Листопад Л. [4]. Особливості використання інформаційних технологій, шляхи вдосконалення нормативно-правових актів у сфері державної реєстрації вивчали Давидова І. [5] і Гезь О. [6]. Питання вдосконалення правового регулювання окремих етапів процедури державної реєстрації суб'єктів права вивчали в роботі Грабильнікової О. [7]. Цілі, принципи та функції системи державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права розглядала Квасницька О. [8], правову сутність інституту державної реєстрації вивчали Руденко Н. [9] і Фетько Ю. [10].

Верховна Рада України, намагаючись покращити для МСП умови державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права, внесла зміни до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» шляхом додавання нової статті 25–1 [11].

Однак правова модель «державної реєстрації в автоматичному режимі», яку запроваджено новою статтею, стала джерелом виникнення низки правових проблем у процесі державної реєстрації фізичних осіб – підприємців. Насамперед, це стосується проблеми правової невизначеності: відсутності однозначного визначення змісту правовідносин, які мають місце в процесі державної реєстрації як у цілому, так і на окремих його стадіях; відсутність чіткого визначення конкретних суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та юридичної відповідальності суб'єктів дотичних до цього процесу; необґрунтоване надання правового статусу так званому «програмному забезпеченню» як суб'єкту правовідносин щодо державної реєстрації тощо.

З огляду на важливість та перспективність упровадження цифрових технологій у сферу публічних відносин вважаємо вкрай актуальним визначення засад правового регулювання адміністративних правовідносин, зокрема в частині дер-

жавної реєстрації правового статусу суб'єктів права, реалізація яких відбувається із використанням технологій штучного інтелекту.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження складає широкий інструментарій методів наукового пізнання, зокрема, теоретичні загальнонаукові та комплексні методи, такі як: діалектичний, історичний, аналіз і синтез, абстрагування, аналогії, моделювання, сходження від абстрактного до конкретного. Методи групування: графічно-ілюстраційний, порівняльно-правовий, системно-структурний склали основу для спеціально-юридичних досліджень.

Переслідуючи позитивну мету мінімізації бюрократизму та автоматизації управлінських алгоритмів у процесі цифрової трансформації, законодавець під час оновлення правового регулювання не завжди приймає науково виважені та методологічно обґрунтовані рішення. Наприклад, при введенні автоматичного режиму державної реєстрації правового статусу суб'єктів права необґрунтовано визначається суб'єктний склад відповідних адміністративних правовідносин, що породжує правову невизначеність та створює підґрунтя для виникнення сумнівів щодо законності їх реалізації. Проведення досліджень нормативних підходів і механізмів правового регулювання процедур державної реєстрації ґрунтувалося на системному вивченні першоджерел і відповідних редакцій нормативних актів, пояснювальних записок до них.

Історичний та порівняльно-правовий метод у цьому дослідженні дозволили встановити системні недоліки перманентних змін до законодавства про державну реєстрацію юридичного статусу суб'єктів права. Діалектичний, історичний, ілюстраційно-графічний та порівняльно-правовий методи застосовувались у процесі дослідження певних етапів становлення та трансформації інституту державної реєстрації, юридичного статусу державного реєстратора та повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері державної реєстрації. Використані методи дозволили виявити правову невизначеність, яка виникала у зв'язку із численними, негармонізованими та безсистемними змінами нормативно-правового регулювання процедур державної реєстрації. Дослідження дозволило встановити, що необґрунтовані зміни щодо введення автоматичного режиму державної реєстрації вносились у законодавство, в якому вже існувала певна низка протиріч у визначенні правових засад функціонування системи державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права.

Отримані висновки дозволи визначити подальшу логіку досліджень та необхідність розробки теоретико-методологічних засад та принципів правового регулювання публічних відносин, реалізація яких відбувається в умовах цифрової трансформації. Логіка дослідження вимагала відповіді на певні питання. Чи призводило впровадження цифрових технологій до необхідності вдосконалення правового регулювання суспільних відносин? Які у цьому випадку виникали

правові проблеми, які протиріччя були причиною їх виникнення, як вони були виявлені та як вирішені? На основі порівняльно-правового методу було проаналізовано реалізацію інституту державної реєстрації в автоматичному режимі та правові процедури фото-відео фіксації порушень правил дорожнього руху в автоматичному режимі. Проведене порівняння дозволило сформувавши базовий висновок: застосування цифрових технологій для реалізації конкретних публічних правовідносин не повинно мати наслідком зміну суб'єктивних прав та обов'язків, а також юридичної відповідальності їх суб'єктів.

Далі необхідно було сформувавши підходи для вирішення проблеми визначення засад правового регулювання адміністративних правовідносин, реалізація яких відбувається із використанням цифрових технологій. Метод абстрагування дозволив установити, що проблеми правового регулювання процедури державної реєстрації фізичної особи-підприємця в автоматичному режимі є частиною більш широкого дискурсу щодо створення та функціонування загальнодержавних публічних реєстрів. Системно-структурний метод та метод моделювання забезпечили розробку принципів побудови системи загальнодержавних публічних реєстрів, а метод групування дозволив для зазначеного випадку класифікувати особливості адміністративних відносин, основні права, обов'язки та відповідальність їх учасників.

З урахуванням отриманих теоретико-методологічних принципів функціонування системи загальнодержавних публічних реєстрів, завдяки застосуванню графічно-ілюстраційного методу, методу форсайт моделювання та прогнозування було побудовано соціально-правову модель системи державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права та її вдосконалену версію – форсайт соціально-правову модель системи державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права з використанням технологій штучного інтелекту (*далі – ШІ*).

Для подальших досліджень була використана раніше розроблена методологія щодо визначення засад правового регулювання приватних правовідносин, реалізація яких відбувається із використанням технологій штучного інтелекту [26; 27]. Так, було запропоновано введення правової фікції – ШІ як суб'єкт права, може розглядатися в якості суб'єкта публічного права, якщо йому делеговані повноваження іншим суб'єктом публічного права системи державної реєстрації. Детальне обґрунтування розповсюдження дії даної фікції на всю сферу публічних відносин потребує проведення додаткових конституційно-правових та адміністративно-правових досліджень, зокрема дослідження щодо можливості введення в публічному праві інституту делегування повноважень.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних фахівців, присвячені дослідженню інституту державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права, використанню цифрових технологій у сфері державної реєстрації та власні наукові напрацювання щодо визначення теоретико-методологічних засад правового регулювання приватних правовідносин, реалізація яких відбувається із використанням технологій штучного інтелекту.

Нормативну базу цього дослідження складають нормативно-правові акти у сфері державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права, надання адміністративних послуг, функціонування електронних публічних реєстрів тощо. Емпіричну основу даного дослідження склали Рішення Конституційного Суду України та доктринальні підходи до формування засад правового регулювання приватних правовідносин, реалізація яких відбувається із використанням цифрових технологій.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Економіка разом з іншими сферами суспільного життя останні декілька років знаходяться у процесі цифрової трансформації. Реформуються моделі ведення бізнесу завдяки використанню різноманітних цифрових технологій, зокрема технологій Інтернету речей, штучного інтелекту, смарт-контрактів, блокчейн технологій, обробки великих даних тощо. Так само в багатьох сферах діяльності, зокрема у сфері надання адміністративних послуг, класичні процеси змінюються на нові завдяки використанню цифрових технологій. Все це створює виклики для правової системи, оскільки вимагає формування релевантного нормативного-правового підґрунтя для здійснення економічної чи будь-якої іншої діяльності.

У подальшому будемо використовувати наступне визначення : *цифрові технології* – це сукупність та послідовність методів, способів, засобів та процесів, що використовуються для створення, передачі (поширення, розповсюдження), обробки, використання та зберігання інформації (інформаційних продуктів) на основі застосування комп'ютерів, комп'ютерних програм і телекомунікацій [12].

В умовах широкомасштабної цифрової трансформації доцільно дотримуватися наступної стратегії створення нового або оновлення чинного законодавства:

1) формування змісту нових правовідносин має відбуватися за умови максимального використання існуючих положень правової доктрини та відповідних галузей права;

2) створення нового або оновленого законодавства можна вважати виправданим лише за умови появи особливостей у реалізації суспільних відносин, які будуть виникати завдяки застосуванню цифрових технологій.

Проведемо аналіз удосконалення чинного законодавства обумовлений процесами цифрової трансформації на прикладі внесення нової статті 25–1 до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [11] (далі – Закон).

У частині першій статті 25–1 Закону встановлюється, що без участі державного реєстратора в автоматичному режимі з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг може проводитися низка реєстраційних дій в Єдиному державному реєстрі, зокрема державна реєстрація фізичної особи – підприємця. Крім того, у частині 5 цієї статі зазначається, що реєстраційна дія в Єдиному державному реєстрі, проведена в автоматичному режимі вважається

дією технічного адміністратора Єдиного державного реєстру, а в частині 3 зазначається, що всі дії в процесі реєстрації «здійснює» програмне забезпечення в режимі реального часу.

Основна мета внесення нової статті 25–1 Закону – це спрощення та прискорення формальної процедури державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права. Для цього передбачено автоматизацію процесу державної реєстрації, що дозволяє виключити певні етапи, такі як: заповнення паперової заяви; подання її на розгляд державному реєстратору; перевірку правильності оформлення заяви і здійснення державним реєстратором реєстраційної дії шляхом внесення запису до Державного реєстру.

Дослідимо історію змін визначень засадничих термінів «державний реєстратор» та «державна реєстрація», а також повноважень органів центральної виконавчої влади у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (таблиці № 1 – № 3).

Таблиця 1. Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців

Термін	Коментар
державна реєстрація	
перша редакція Закону від 15.05.2003	
– засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру (ч. 1 ст. 4);	Наявна правова невизначеність щодо державного статусу системи державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.
редакція Закону від 26.11.2015	
– офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, ... , засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу – підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом (п. 4 ст. 1);	Правова невизначеність усунена завдяки законодавчому віднесенню до функції держави питання створення та функціонування офіційної загальнодержавної системи державної реєстрації будь-яких юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Такий статус цієї загальнодержавної системи реєстрації відповідає її значущості як для виконання державою своїх функцій та завдань щодо функціонування будь-яких сфер соціальної активності в Україні, так і захисту прав і інтересів суб'єктів права.

Таблиця 2. Державний реєстратор юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців

Термін	Коментар
державний реєстратор	
перша редакція Закону від 15.05.2003	
– посадова особа, яка відповідно до цього Закону здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (ст. 1);	Наявна невизначеність правового статусу державного реєстратора у системі державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.
редакція Закону від 16.03.2006	
– посадова особа, яка відповідно до цього Закону <i>від імені держави здійснює</i> державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців ... (ст. 1);	Правова невизначеність частково усунена завдяки законодавчому віднесенню шляхом декларативного делегування функцій держави щодо реєстраційних дій.
редакція Закону від 16.10.2012	
– посадова особа центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, яка відповідно до цього Закону від імені держави здійснює ... (ст. 1);	Правова невизначеність усунена повністю шляхом віднесення державного реєстратора до центрального органу виконавчої влади, у даному випадку до Міністерства юстиції.
редакція Закону від 26.11.2015	
– особа, яка перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації, нотаріус (п. 5 ст. 1);	Виникнення нової правової невизначеності щодо правомірності здійснення державним реєстратором реєстраційних дій від імені держави.
– суб'єкт державної реєстрації – виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріуси, акредитовані суб'єкти (п. 14 ст. 1);	
редакція Закону від 12.05.2022 (внесення до Закону нової статті 25–1)	
– суб'єкт державної реєстрації – виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріуси – у разі державної реєстрації юридичних осіб (крім випадків, передбачених абзацами другим – четвертим цього пункту) та фізичних осіб – підприємців (крім випадків, передбачених статтею 25–1 цього Закону) (п. 14 ст. 1).	Виникнення чергової правової невизначеності щодо правомірності здійснення реєстраційних дій без участі державного реєстратора. Відбулося поза будь-яким юридичним сенсом передача функції держави щодо офіційного визнання шляхом засвідчення державою факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою (ст. 25–1): – програмному забезпеченню Єдиного державного реєстру; – технічному адміністратору Єдиного державного реєстру.

Таблиця 3. Повноваження органів центральної виконавчої влади у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців

Повноваження	Коментар
редакція Закону від 15.05.2003	
<p>Спеціально уповноваженим органом з питань державної реєстрації є <i>центральный орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері підприємництва</i>.</p> <p>Спеціально уповноважений орган з питань державної реєстрації: забезпечує формування та ведення Єдиного державного реєстру (ч. 1 ст. 7).</p>	<p>Визначено центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері підприємництва.</p>
Указ Президента України від 06.04.2011 №395	
<p>Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з <i>формування та забезпечення реалізації політики</i> з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців;</p>	<p>Не законом, а лише Указом Президента України визначено центральний орган виконавчої влади, який забезпечує <i>формування та забезпечення реалізації політики</i> з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Невідповідність положенням статті 19 Конституції України.</p>
редакція Закону від 16.10.2012	
<p>– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, здійснює реєстрацію (легалізацію) об'єднань громадян (у тому числі професійних спілок та їх об'єднань) ... (ч. 4 ст. 3).</p>	<p>Опосередковано визначено центральний орган виконавчої влади з <i>формування та забезпечення реалізації політики</i> з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців – Міністерство юстиції.</p>
редакція Закону від 26.11.2015	
<p>До повноважень Міністерства юстиції України у сфері державної реєстрації належить <i>формування державної політики</i> у сфері державної реєстрації</p> <p>1) формування державної політики у сфері державної реєстрації;</p> <p>5) здійснення повноважень держателя Єдиного державного реєстру (ч. 2 ст. 5).</p>	<p>Виникнення чергової правової невизначеності. Відсутність центрального органу виконавчої влади із <i>забезпечення реалізації державної політики</i> з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.</p>

Таким чином, дослідження еволюції змін Закону свідчить в цілому про наявність системних недоліків, зокрема про наявність правової невизначеності в частині засадничих термінів «державний реєстратор», «державна реєстрація»

та повноважень центральних органів виконавчої влади, про наявність юридичної непослідовності та алогічності, колізій, «білих плям» у визначенні обов'язків та відповідальності суб'єктів здійсненні державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, що є притаманними всім його редакціям.

З метою проведення подальшого аналізу на основі графічно-ілюстраційного методу розробимо соціально-правову модель Системи державної реєстрації відповідно до положень Закону: без автоматичного режиму державної реєстрації (без статті 25–1) – рисунок 1 та з наявністю автоматичного режиму державної реєстрації (зі статтею 25–1) – рисунок 2.

Рисунок 1

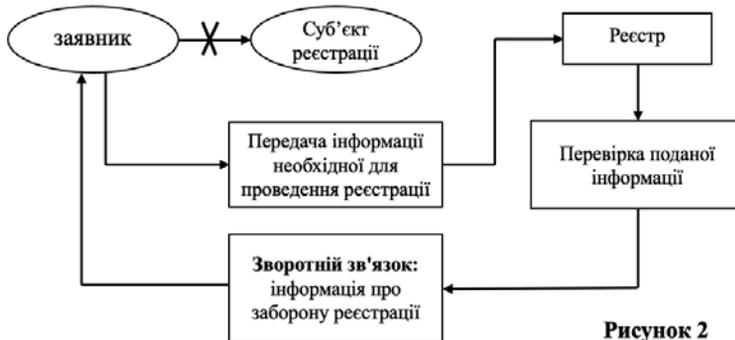

Рисунок 2

Звернемо увагу на положення статті 1 Закону України «Про державні адміністративні послуги», в якій зазначається наступне: *адміністративна послуга* – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону. Там же визначено, що *державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації* є суб'єктами надання адміністративної послуги [13].

Отже, державна реєстрація юридичного статусу суб'єктів права має правовий статус адміністративної послуги, що потрібно чітко визначити в Законі. Зрозумі-

ло, що у такому випадку ані програмне забезпечення Єдиного державного реєстру, ані технічний адміністратор Єдиного державного реєстру не можуть бути визначеними суб'єктами надання адміністративної послуги.

Що стосується так званого «автоматичного режиму», то в Законі не надається тлумачення поняття «державної реєстрації в автоматичному режимі», але за своєю сутністю така дія має бути віднесена до адміністративної послуги.

Крім того, у статті 1 Закону України «Про особливості надання публічних електронних публічних послуг» зазначено наступне [14]:

– *електронна публічна послуга* – послуга, що надається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні, **у тому числі адміністративна послуга** (у тому числі в автоматичному режимі), яка надається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем ...;

– *автоматичний режим надання електронної публічної послуги* (далі – *автоматичний режим*) – надання електронної публічної послуги програмними засобами інформаційно-телекомунікаційних систем, **без додаткового опрацювання суб'єктом надання електронної публічної послуги у режимі реального часу**.

Отже, *електронна публічна послуга або адміністративна послуга* можуть надаватись органами державної влади або органами місцевого самоврядування, а автоматичний режим їх надання означає здійснення лише окремих певних операцій за допомогою цифрових технологій (програмних засобів інформаційно-телекомунікаційних систем), які не потребують **додаткового опрацювання суб'єктом надання послуги**. При цьому правовий режим реалізації основних правовідносин, наприклад, державної реєстрації не змінюється, тобто не змінюється їх склад, зміст, суб'єкти, їх права, обов'язки та відповідальність.

Крім того, слід звернути увагу на вислів, який позбавлено будь-якого правового сенсу: «автоматичний режим надання електронної публічної послуги – **надання електронної публічної послуги програмними засобами інформаційно-телекомунікаційних систем**».

Таким чином, згідно з базовими законами застосування автоматичного режиму не передбачає зміни правового режиму надання адміністративної послуги, а значить положеннями Закону не можна змінювати правовий режим державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права. Але згідно статті 25–1 Закону змінюється правовий режим державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права завдяки виключенню з цього процесу суб'єкта реєстрації – державного реєстратора (рисунок 1,б).

Висновок: редакція статті 25–1 Закону, в якій визначаються умови застосування автоматичного режиму проведення державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права призводить до правової невизначеності та виникнення правової колізії внаслідок виключення з процесу реєстрації державного реєстратора як суб'єкта права.

Чергова ситуація, яка породжує правову невизначеність та виникнення правової колізії, пов'язана з введенням у процес державної реєстрації «технічного адміністратора Єдиного державного реєстру». Частиною 5 статті 25–1 Закону встановлено, що реєстраційна дія в Єдиному державному реєстрі, проведена в автоматичному режимі, *вважається дією технічного адміністратора Єдиного державного реєстру*.

За визначенням (п. 16 ст. 1 Закону) технічний адміністратор Єдиного державного реєстру (далі – технічний адміністратор) – це визначене Міністерством юстиції України державне унітарне підприємство, віднесене до сфери його управління, що здійснює заходи зі створення, доопрацювання та супроводження програмного забезпечення Єдиного державного реєстру, порталу електронних сервісів та відповідає за їх технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист даних, що містяться в Єдиному державному реєстрі, надає, блокує та анулює доступ до Єдиного державного реєстру та проводить навчання роботи з цим реєстром [11].

Адміністратором Єдиних та Державних реєстрів, створення та забезпечення функціонування яких належить до компетенції Міністерства юстиції України, є державне підприємство «Національні інформаційні системи» (далі – ДП «НАІС») [15].

Згідно статуту, основними завданнями ДП «НАІС», є адміністрування систем, здійснення заходів зі створення, розробки, впровадження, супроводження та модернізації програмного забезпечення Систем, технічне та технологічне супроводження, збереження та захист даних, здійснення технічних та технологічних заходів з надання, блокування та анулювання доступу до Систем, інші заходи (дії) передбачені законодавством [16].

Отже, технічний адміністратор не має юридичних повноважень, пов'язаних з безпосереднім наданням адміністративної послуги з державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права, він не має права приймати жодного рішення з цього питання, він не може вчиняти жодних дій у процесі державної реєстрації. Тому покладання відповідальності за юридичні наслідки реєстраційної дії відносно державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права на технічного адміністратора Єдиного державного реєстру призводить до виникнення чергової правової колізії. У свою чергу Законом не покладається відповідальність за негативні юридичні наслідки реєстраційної дії щодо державної реєстрації фізичної особи – підприємця на будь-якого іншого вповноваженого суб'єкта реєстрації, що призводить до правової невизначеності.

Конституційний принцип правової держави передбачає встановлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження і забезпечення прав і свобод людини [17]. Елементами верховенства права є принципи рівності та справедливості, правової визначеності, ясності та недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необ-

меженості трактування у правозастосовній практиці й неминуче призводить до свавілля [18].

Для гармонізації законних інтересів окремого індивіда та суспільства важливо відповісти на запитання: чи гарантована особі, громадянину належна правова процедура та чи не порушуються в цьому разі гарантовані конституційні права та основоположні свободи [19, с. 166].

У національній судовій практиці є прецеденти розгляду справ щодо правомірності встановлення певних юридичних фактів за допомогою цифрових технологій без участі уповноваженого представника держави. Прикладами цього можуть бути спірні питання про притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, яке фіксується в автоматичному режимі.

КУпАП (у редакції від 16.11.2008) було доповнено статтею 14–1, згідно якої стало можливим визначати відповідальність власників (співвласників) транспортних засобів завдяки фіксації порушень у сфері безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі, спеціальними технічними засобами, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобами фото- і кінозйомки, відеозапису [20]. Крім того, згідно статті 258 КУпАП, була визначена процедура застосування зазначеної норми, яка передбачала наступне:

- протокол про адміністративне правопорушення не складається, а постанова у справі про адміністративне правопорушення виноситься без участі особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, якщо таке правопорушення зафіксовано за допомогою працюючих в автоматичному режимі спеціальних технічних засобів;

- протягом 3-х днів постанова у справі про адміністративне правопорушення та матеріали автоматичної фотофіксації надсилаються особі, яка притягається до адміністративної відповідальності [21].

Практика застосування зазначеного механізму притягнення до адміністративної відповідальності спричинила великий суспільний резонанс, неоднозначну судову практику та широкий науковий дискурс. Зокрема, науковці звертали увагу, що запровадження подібного механізму порушує:

- важливі загальновизнані положення адміністративно-деліктного права;
- принципи адміністративної відповідальності, зокрема відповідальності лише за наявності вини, індивідуалізації відповідальності й покарання, обґрунтованості, презумпції невинуватості тощо;
- загальні правила накладення адміністративних стягнень [22, с. 103].

Конституційний Суд України визнав статтю 14–1 КУпАП неконституційною внаслідок порушення системи процесуальних механізмів провадження у справах про притягнення до адміністративної відповідальності та невідповідності конституційному визначенню України як правової держави [17]. Рішення Конституційного Суду було виконано у 2015 році шляхом внесення до КУпАП нових статей 14–2, 258 та 279–1.

Згідно зі статтею 14–2 КУпАП фіксація правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху відбувається в автоматичному режимі за допомогою технічних засобів – приладів контролю за дотриманням правил дорожнього руху з функціями фото-, відеофіксації.

Відповідно до статті 279–1 КУпАП (у редакції від 18.10.2022) у разі якщо адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху зафіксовано в автоматичному режимі здійснюється наступне:

– *посадова особа уповноваженого підрозділу Національної поліції* встановлює відповідальну особу (ч. 1 ст. 279–1);

– *посадова особа уповноваженого підрозділу Національної поліції* після перевірки вносить інформацію про зазначене адміністративне правопорушення до Реєстру адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху (ч. 6 ст. 279–1) [21].

Отже, сама по собі фото-фіксація порушень водіями правил дорожнього руху (далі – ПДР) є лише способом збору доказів правопорушення і жодним чином не змінює правову природу процедурної діяльності щодо адміністративного розслідування факту порушень особою ПДР і притягнення останньої до адміністративної відповідальності [23].

Протягом понад десяти років відбувалося вдосконалення законодавства щодо легалізації процедури фіксації в автоматичному режимі адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. У результаті законодавець все ж таки визначив для прийняття рішення спеціальний суб'єкт права як представника державної влади – посадову особу вповноваженого підрозділу Національної поліції.

Таким чином, КУпАП (у редакції від 18.10.2022) повністю відповідає положенням Конституції України та адміністративно-деліктного права, оскільки:

– *технічними засобами в автоматичному режимі* здійснюється лише фіксація факту порушення водіями правил дорожнього руху;

– *прийняття рішення* щодо встановлення особи відповідальної за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі здійснюється суб'єктом права як представником держави – посадовою особою вповноваженого підрозділу Національної поліції.

Таким чином, переслідуючи мету вдосконалення системи державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права шляхом зменшення організаційних та інших перепон завдяки введенню автоматичного режиму, законодавець повинен урахувати конституційний принцип правової держави. Це означає забезпечення принципу рівності та справедливості, правової визначеності, ясності та недвозначності правової норми, уникнення колізій тощо.

Проблеми здійснення державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів в автоматичному режимі є частиною більш широкої наукової дискусії щодо визначення системи правового регулювання створення та функціонування загально-

державних публічних реєстрів. Особливою проблемою при цьому є визначення засад правового регулювання забезпечення автоматичної реєстрації в загальнодержавних публічних реєстрах, зокрема з використанням технологій штучного інтелекту.

Загальнодержавні публічні електронні реєстри. При дослідженні правових проблем, пов'язаних із публічними електронними реєстрами потрібно врахувати наступне:

- офіційна інформація має надважливе значення при виконанні суспільно важливих завдань у сучасному взаємопов'язаному та взаємообумовленому динамічному світі;
- офіційна інформація має відповідати таким показникам як своєчасність, повнота, достовірність та актуальність;
- єдиним джерелом офіційної інформації має бути створена державою Система загальнодержавних публічних електронних реєстрів.

При створенні Системи загальнодержавних публічних електронних реєстрів доцільно дотримуватися наступних принципів:

1. Принцип стратегічного значення. Загальнодержавні публічні електронні реєстри (*далі – публічні реєстри*) мають стратегічне значення для ефективного функціонування держави та виконання нею завдань та функцій, для забезпечення ефективності діяльності в усіх сферах соціальної активності.

2. Принцип корисності. Публічні реєстри (*реєстри, кадастри, реєстри, бази даних тощо*) призначені для реєстрації, накопичення, обробки та надання офіційної своєчасної, повної, достовірної й актуальної інформації, яка є корисно необхідною для найбільш важливих соціальних та особистих потреб.

3. Принцип централізації (державності). Забезпечення створення та функціонування загальнодержавних публічних електронних реєстрів – функція виключно держави.

4. Принцип конкретності. Функціонування кожного загальнодержавного публічного електронного реєстру забезпечується конкретним центральним органом виконавчої влади (*далі – ЦОВВ*).

5. Принцип ефективності. Ефективне забезпечення осіб, суспільства та держави корисною, необхідною, офіційною інформацією відбувається завдяки мінімізації правових, фінансових, організаційних та інших бар'єрів щодо користування публічними реєстрами, а також завдяки максимізації застосування цифрових технологій.

Дослідження правових проблем функціонування загальнодержавних публічних електронних реєстрів в автоматичному режимі будемо проводити з використанням форсайт соціально-правової моделі. Така модель має будуватися на основі науково обґрунтованих уявлень про результати майбутніх соціальних та цифрових трансформацій з урахуванням положень правової доктрини, теорії права,

Конституції України, результатів правових досліджень у сфері впровадження цифрових технологій.

Сформуємо форсайт соціально-правову модель системи державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (*далі – Система державної реєстрації, СДР*) як типову форсайт модель складових Системи загальнодержавних публічних електронних реєстрів.

Форсайт соціально-правова модель СДР повинна мати такі основні характеристики:

1) система державної реєстрації є стратегічно важливою для забезпечення прав, інтересів та потреб людини, суспільства та держави в усіх сферах соціальної активності завдяки актуальному визначенню правового статусу юридичних суб'єктів – юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

2) формування та реалізації державної політики щодо СДР покладається на конкретний центральний орган виконавчої влади (*далі – ЦОВВ*), який є відповідальним за її ефективне та стале функціонування;

3) у СДР функціонує Загальнодержавний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (*далі – Єдиний державний реєстр, ЄДР*), який призначено для забезпечення реєстрації, накопичення, оброблення, зберігання та надання офіційної інформації щодо юридичного статусу суб'єктів права;

4) ЄДР функціонує як єдина державна інформаційно-телекомунікаційна система. Відповідальність за своєчасність, повноту, достовірність та актуальність даних в ЄДР несе ЦОВВ;

5) внесення до ЄДР визначеної законом інформації є офіційним визнанням та засвідчення державою правового статусу юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

6) ЦОВВ є держателем ЄДР, який для забезпечення його функціонування вживає необхідних правових, організаційних, фінансових та інших заходів відповідно до своїх прав, обов'язків та відповідальності, визначених законом;

7) ЦОВВ має визначені законом повноваження щодо можливості делегування виконання частини своїх повноважень, завдань та функцій іншим суб'єктам СДР (суб'єктам державної реєстрації);

8) делегування повноважень, завдань та функцій іншим суб'єктам СДР та порядок їх виконання здійснюється відповідно до положень, затверджених постановою Кабінету Міністрів України;

9) ЦОВВ здійснює оперативне керування СДР через функціональний структурний підрозділ з державної реєстрації.

Форсайт соціально-правова модель СДР з використанням технологій штучного інтелекту описує процеси державної реєстрації як у звичайному режимі, так і в автоматичному режимі зображена на рисунку 3.

Рисунок 3

Майбутня СДР з використанням технологій штучного інтелекту передбачає:

1) визначення мети функціонування СДР як виконання державою функції в частині реєстрації, накопичення, оброблення, зберігання та надання офіційної інформації щодо юридичного статусу суб'єктів права;

2) створення та функціонування СДР як єдиної цілісної системи із вичерпно визначеною сукупністю системоутворюючих та допоміжних функцій;

3) визначення ЦОВВ головним у формуванні та реалізації державної політики щодо СДР;

4) можливість делегування ЦОВВ своїх певних повноважень щодо деяких дій із державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права;

5) встановлення адміністративно-організаційного зв'язку між ЦОВВ та суб'єктами державної реєстрації;

6) визначення повноважень суб'єкту державної реєстрації положеннями Закону, постанов КМУ та наказами ЦОВВ;

7) повну цифровізацію процесу державної реєстрації, зокрема таких його складових як прийом документів, перевірка змісту документів та юридичних фактів, формування висновків щодо реєстрації або відмови в реєстрації тощо;

8) два варіанти дій заявника:

– у звичайному режимі, коли інформаційна взаємодія відбувається безпосередньо з суб'єктом державної реєстрації;

– в автоматичному режимі, коли інформаційна взаємодія з питань державної реєстрації відбувається безпосередньо із програмним комплексом ЄДР.

Інформаційна взаємодія в СДР може класифікуватися наступним чином:

1) за суб'єктним складом: ЦОВВ, суб'єкти державної реєстрації, заявники, програмне забезпечення ЄДР;

2) за характером інформаційної взаємодії: інтерактивна, передбачає наявність інформаційного обміну щодо змісту документів та інформації, яку необхідно надати для проведення реєстрації;

3) за характером обробки інформації суб'єктом державної реєстрації:

– *складна обробка* – передбачає застосування складних когнітивних функцій таких, як прийом інформації, розпізнавання, аналіз та порівняння змісту інформації, виявлення невідповідності поданої інформації встановленим вимогам, формування рекомендацій для усунення невідповідності та інших недоліків, запит інформації, прийняття рішень щодо: – виявлення недоліків щодо наданої інформації та формування зауважень; – надання інформації про реєстрацію; – надання інформації про відмову в державній реєстрації тощо;

– *проста обробка* – передбачає перевірку інформації за фактичними даними на основі звіряння з інформацією з інших реєстрів;

4) за характером інформаційної взаємодії:

– *безпосередня* – інформаційний обмін здійснюється безпосередньо між суб'єктом права та суб'єктом державної реєстрації;

– *гібридна* – інформаційний обмін суб'єктів права здійснюється як безпосередньо із суб'єктами державної реєстрації, так і з програмним забезпеченням ЄДР.

Для здійснення складної обробки інформації за допомогою програмного забезпечення ЄДР відповідно до сучасного розвитку цифрових технологій доцільно використовувати технології штучного інтелекту.

У такому випадку, будемо спиратися на наступне визначення: *штучний інтелект* (далі – ШІ) – це певна сукупність методів, способів, засобів та технологій, зокрема, комп'ютерних програм, що імітує (моделює) одну, кілька або всі когнітивні функції, які мають критерії, характеристики та показники, еквівалентні критеріям, характеристикам та показникам відповідних когнітивних функцій людини [12].

Отже, ми підійшли до формулювання базового для сучасного процесу цифрової трансформації проблемного питання, яке потребує фундаментальних юридичних досліджень.

У загальному це питання звучить так:

– хто чи що має бути визначено як «суб'єкт» правовідносин у випадку автоматичного режиму реалізації суспільних відносин, коли частина або всі функції цього суб'єкту виконуються завдяки використанню цифрових технологій, зокрема технологій штучного інтелекту?

У контексті цього дослідження деталізуємо базове питання для певних етапів державної реєстрації:

1) які особливості формування та реалізації правовідносин мають місце за умови введення автоматичного режиму державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права?

2) які функції державного реєстратора виконуються в автоматичному режимі завдяки використанню цифрових технологій, зокрема технологій штучного інтелекту?

3) кого чи що має бути визначено «суб'єктом» правовідносин у випадку автоматичного режиму державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права, коли частина або всі функції державного реєстратора виконуються завдяки використанню цифрових технологій, зокрема технологій штучного інтелекту?

Виходячи з класичного визначення можливо стверджувати, що *правовідносини* це завжди вольові суспільні відносини безпосередньо між суб'єктами, які регулюються нормами права в частині встановлення суб'єктивних прав, обов'язків і відповідальності цих суб'єктів по відношенню один до одного [24]. Підкреслюючи безпосередність відносин між суб'єктами правовідносин, ми тим самим звертаємо увагу на наявність безпосередньої інформаційної взаємодії між ними. Наявність безпосередньої інформаційної взаємодії між суб'єктами права і безпосереднього виявлення ними волі на вчинення тієї чи іншої дії (бездіяльності) є визначальним на всіх етапах правовідносин: формування, фіксації та реалізації.

Суспільні відносини, які регулюються нормами права, є найбільш важливими для суспільства, тому має бути чітко обґрунтована необхідність правового регулювання та його цілі, що мають бути досягнуті. Крім того, необхідно досліджувати можливі наслідки дії майбутнього правового регулювання: економічні, політичні, соціальні [25].

Будемо виходити з концепції незмінності сутності правовідносин, навіть якщо для їх реалізації використовуються цифрові технології, зокрема технології штучного інтелекту. Тобто автоматизація певних процесів, як застосування цифрових технологій, сама по собі не змінює сутність процесів надання адміністративних послуг, зокрема послуг державної реєстрації юридичного стану суб'єктів права. Застосування цифрових технологій не має призводити до викривлення компетенції, повноважень, прав та обов'язків держави суб'єктів процесів державної реєстрації. Але треба завжди бути готовими до врахування певних особливостей реалізації традиційних правовідносин, які можуть виникнути завдяки застосуванню цифрових технологій.

Проблема визначення засад правового регулювання суспільних відносин, які реалізуються завдяки використанню штучного інтелекту, сьогодні найбільш актуальна та дискусійна у світових юридичних колах. Суттєвою перешкодою для побудови єдиних правових засад щодо регулювання застосування штучного інтелекту стало не досягнення консенсусу в отриманні відповіді на питання: штучний інтелект – це об'єкт чи суб'єкт суспільних відносин?

Стверджується, що широке використання ШІ у життєдіяльності людей, що дозволяє ефективно реалізовувати будь-яку соціальну діяльність, беззаперечно в майбутньому буде робити його обов'язковим атрибутом суспільних відносин. Залежно від функціонального призначення конкретного ШІ, від ступеня авто-

номності його функціонування (незалежності від волі людей) його можна розглядати або як об'єкт, або як суб'єкт певних конкретних суспільних відносин [26].

У подальших дослідженнях щодо визначення засад правового регулювання у випадку застосуванням ШІ в СДР будемо використовувати підхід запропонований у роботі [27]. Сутність зазначеного підходу полягає у можливості визнання ШІ (робота із ШІ) в якості суб'єкта суспільних відносин як правового еквівалента фізичної особи. Правова еквівалентність означає еквівалентність у юридичних правах, обов'язках та відповідальності.

У зазначеній роботі [27] було досліджено модель правовідносин, яка набуває широкої популярності у сфері рітейлу (роздрібною торгівлі). Йдеться про використання продавцем для обслуговування покупців робота-складу та про використання покупцем для закупівлі товарів свого робота-холодильника. Тобто ми маємо ситуацію, коли певні етапи правовідносин купівлі-продажу здійснюються в автоматичному режимі завдяки використанню цифрових технологій, зокрема технологій штучного інтелекту. Ця ситуація з точки зору правовідносин є аналогічною ситуації державної реєстрації в автоматичному режимі юридичного статусу режиму суб'єктів права.

У межах моделі рітейлу взаємодія між продавцем та покупцем відбувається у двох режимах:

- а) безпосереднього – при укладанні та виконанні рамкового контракту постачання товарів;
- б) опосередковано – при укладанні та виконанні локальних контрактів, які є невід'ємною частиною рамкового контракту, призначених для купівлі конкретних товарів завдяки автоматичному режиму взаємодії відповідно робота-складу та робота-холодильника.

Теорія права передбачає випадки, коли правовідносини здійснюються не безпосередньо їх суб'єктом, а його представником, який наділяється відповідними повноваженнями. При цьому представник суб'єкта правовідносин має право діяти лише у визначених межах повноважень, які надані йому або законом або суб'єктом правовідносин та виключно в інтересах суб'єкта, якого він представляє. Інститут представництва описано у главі 17 Цивільного кодексу України, згідно якої представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

У випадку наявності представництва модель правовідносин буде мати наступні складові (рисунок 4):

– *безпосередні правовідносини* – це правовідносини, які реалізуються безпосередньо їх суб'єктами за обов'язкової наявності безпосередньої інформаційної взаємодії між ними;

– *опосередковані правовідносини* – це такі правовідносини, в яких хоча б один суб'єкт правовідносин бере участь через представника. Тобто опосеред-

ковані правовідносини – це такі правовідносини, які реалізуються представником на основі делегування йому суб'єктом безпосередніх правовідносин вичерпної частини своїх прав і обов'язків за наявності інформаційної взаємодії або між представниками, або між представником і безпосереднім суб'єктом правовідносин.

– *гібридні правовідносини* – це комплексні правовідносини, в яких їх суб'єкти беруть безпосередню участь в одній частині правовідносин, а інша частина тих самих правовідносин здійснюється за допомогою представників за наявності інформаційної взаємодії як між представниками, так і між безпосередніми суб'єктами правовідносин. Гібридні правовідносини за їх юридичною природою – це завжди сукупність безпосередніх і опосередкованих правовідносин [27].

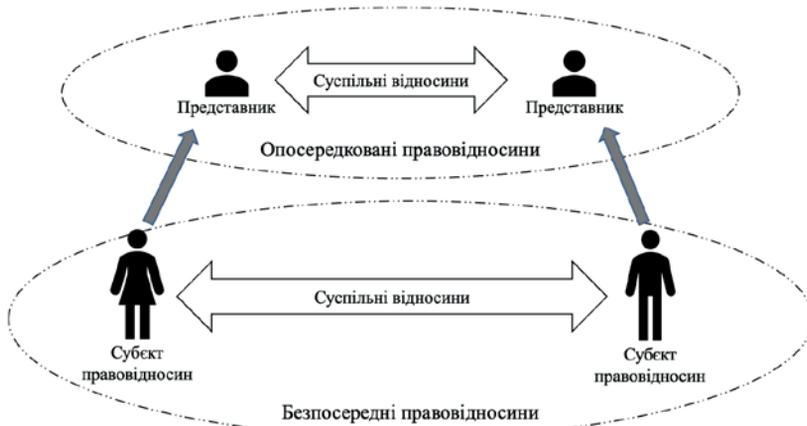

Рисунок 4

Досягнення мети діяльності або окремої дії відбувається в процесі реалізації суспільних відносин. Якщо для досягнення мети потрібно реалізувати суспільні відносини як певну системну сукупність взаємопов'язаних суспільних відносин, то будемо їх називати складними суспільними відносинами, а відповідні правовідносини – складними правовідносинами.

У реальному житті, зазвичай, досягнення більшості соціальних цілей відбувається за допомогою реалізації складних правовідносин, частина з яких здійснюється представниками. Функціонал дій, прав, обов'язків та відповідальності представників визначається законом, договором, юридичним актом або суб'єктом правовідносин, якого він представляє. У такому випадку представник має право реалізовувати правовідносини лише в межах наданих йому повноважень.

У світі широко обговорюються перспективи впровадження цифрових технологій, серед яких особливе місце займають технології штучного інтелекту. Саме застосування штучного інтелекту буде мати фундаментальний вплив практично на всі аспекти суспільства. Прикладом є праці, в яких стверджується, що штучний

інтелект принесе великі зміни, надаючи широкі можливості для досягнення Цілей сталого розвитку, для значного підвищення продуктивності у всіх сферах суспільного життя, для покращення якості життя людей [28; 29]. У такому випадку сучасні цифрові технології відкривають широкі перспективи для підвищення ефективності реалізації функціонально широкого спектру інституту представництва шляхом упровадження технологій штучного інтелекту.

Припустимо, що в складних правовідносинах, які в більшості випадків можна віднести до гібридних правовідносин, при реалізації функцій представництва буде здійснено заміну суб'єкта права з певним функціоналом на штучний інтелект, який забезпечує реалізацію еквівалентного функціоналу.

Така заміна суб'єкта права з фізичної особи на штучний інтелект стає можливою на основі доведеного принципу визнання ШІ як правового еквівалента фізичної особи [26]. Цей принцип означає, що наявність еквівалентності когнітивних функціоналів фізичної особи та штучного інтелекту при реалізації певної діяльності є підґрунтям для визнання еквівалентності обсягу їх правоздатності та дієздатності. Зрозуміло, що наявність еквівалентності когнітивних функціоналів є необхідною умовою здійснення функцій представництва штучним інтелектом.

Така заміна суб'єкта права – фізичної особи на штучний інтелект стає можливою на основі доведеного принципу визнання ШІ як правового еквівалента фізичної особи [26]. Цей принцип означає, що наявність еквівалентності когнітивних функціоналів фізичної особи та штучного інтелекту, що є необхідною умовою представництва при реалізації певної діяльності є підґрунтям для визнання еквівалентності обсягу їх правоздатності та дієздатності.

Використання в теорії права визнання ШІ, як правового еквівалента фізичної особи, стає можливим за умови введення в доктрину права наступної юридичної догми: ШІ, який виконує частину функцій людини в процесі надання послуг або проведення робіт, є суб'єктом права [27]. Внаслідок цієї догми стає можливим сформулювати наступну юридичну фікцію: ШІ як суб'єкт права, може розглядатися в якості представника в розумінні ст. 237 ЦКУ, який зобов'язаний або має право вчиняти правочини від імені його власника (розпорядника), якого він (ШІ) представляє.

Застосуємо описаний вище підхід для визначення засад правового регулювання державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права у випадку застосування ШІ. Для подальшого аналізу використаємо форсайт соціально-правову моделі СДР з використанням технологій штучного інтелекту (рисунок 3).

У СДР використання штучного інтелекту для автоматизації складної обробки інформації дозволяє здійснити:

– розпізнавання, збір та обробку різноманітних документів, наприклад, реєстраційних форм, статутів, протоколів засновників, довідок з податкової, назв суб'єктів, адрес, реквізитів тощо;

– перевірку та аналіз інформації, наприклад, перевірку достовірності документів, які засвідчують певні юридичні факти, довідки, даних з інших реєстрів чи баз даних тощо;

– створення інтерактивних форм для заповнення реєстраційної документації із інтерактивними засобами допомоги щодо їх правильного заповнення тощо;

– організацію інтерактивної взаємодії із заявниками, зокрема надання відповіді на запитання, надання рекомендацій та інформації щодо процесу реєстрації;

– оформлення документів, наприклад, надання виписок з ЄДР, довідок тощо.

Форсайт соціально-правову модель СДР опишемо як систему правовідносин традиційних суб'єктів (ЦОВВ, суб'єктів реєстрації та заявників) та особливого суб'єкта права – штучного інтелекту (Реєстратор-ШІ) (рисунок 5). Реєстратор-ШІ має окремі алгоритми дій для кожного виду державної реєстрації згідно вимог Закону.

Суб'єкти правовідносин у СДР:

1) ЦОВВ – суб'єкт публічного права:

- формує та реалізує державну політику щодо функціонування СДР;
- відповідає за державну реєстрацію всіх видів юридичного статусу;
- держатель ЄДР та Реєстратора-ШІ;
- визначає порядок здійснення державної реєстрації;
- делегує частину власних повноважень з державної реєстрації державним реєстраторам та Реєстратору-ШІ;

2) ЦОВВ – державний реєстратор:

- взаємодіє із заявником;
- здійснює державну реєстрацію окремих видів юридичного статусу суб'єктів права, яка реалізується завдяки взаємодії із Реєстратором-ШІ;

3) державний реєстратор – суб'єкт публічного права:

- взаємодіє із заявником;

– здійснює державну реєстрацію окремих видів юридичного статусу суб'єктів права, яка реалізується завдяки взаємодії із Реєстратором-ШІ;

4) Реєстратор-ШІ – суб'єкт публічного права:

– взаємодіє із заявником;

– здійснює отримання, збір, обробку, перевірку, передачу та зберігання інформації, необхідної для реєстрації юридичного статусу суб'єктів права, надання свідоцтва та довідки про державну реєстрацію;

– взаємодіє з державними реєстраторами та ЦОВВ як державним реєстратором;

– здійснює державну реєстрацію юридичного статусу суб'єктів права;

5) заявник – суб'єкт публічного чи приватного права:

– взаємодіє із Реєстратором-ШІ для державної реєстрації юридичного статусу;

– взаємодіє із відповідними державними реєстраторами та ЦОВВ як реєстратором для державної реєстрації окремих видів юридичного статусу.

До окремих видів державної реєстрації відноситься така реєстрація, яка вимагає змістовного аналізу найменувань та символіки, установчих документів на відповідність вимогам Конституції України та законів України тощо. Таку реєстрацію здійснюють:

– Міністерство юстиції України – у разі державної реєстрації політичних партій, всеукраїнських професійних спілок, тощо згідно з вимогами Закону;

– територіальні органи Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі – у разі державної реєстрації первинних, місцевих, обласних, регіональних та республіканських професійних спілок, тощо згідно з вимогами Закону;

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії – у разі державної реєстрації юридичних осіб – релігійних організацій.

Об'єкт правовідносин у СДР – державна реєстрація різних видів юридичного статусу суб'єктів публічного чи приватного права.

Права, обов'язки та відповідальність усіх суб'єктів правовідносин у СДР визначаються згідно із Законом з урахуванням певних особливостей відповідно до делегованих повноважень.

Особливості обов'язків суб'єктів правовідносин у СДР визначаються в наступних випадках для:

– державних реєстраторів та ЦОВВ як державного реєстратора щодо отримання, збору, обробки, перевірки, передачі та зберігання інформації, необхідної для реєстрації юридичного статусу суб'єкта права тощо;

– Реєстратора-ШІ щодо отримання, збору, обробки, перевірки, передачі та зберігання інформації, необхідної для реєстрації юридичного статусу суб'єкта права, державної реєстрації, надання свідоцтва та довідки про державну реєстрацію тощо;

– заявника щодо подання вичерпної, повної та достовірної інформації, необхідної для реєстрації юридичного статусу суб'єкта права.

Особливості прав суб'єктів правовідносин у СДР визначаються в наступних випадках для:

– заявника – щодо права на захист порушених прав та оскарження в суді рішення, дій чи бездіяльності державного реєстратора, ЦОВВ як державного реєстратора, Реєстратора-ШІ.

Особливості відповідальності суб'єктів правовідносин у СДР наступні:

– Реєстратор-ШІ – ЦОВВ несе відповідальність за рішення, дій чи бездіяльність Реєстратора-ШІ як його держатель та як такий, що делегував йому повноваження;

– державний реєстратор – несе відповідальність за рішення, дії чи бездіяльність у межах делегованих йому повноважень.

Загальний алгоритм здійснення державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права наступний:

1) державна реєстрація юридичного статусу заявника:

– заявник передає безпосередньо Реєстратору-ШІ інформацію, яка є необхідною для реєстрації певного юридичного статусу суб'єкта права;

– Реєстратор-ШІ після обробки інформації приймає рішення щодо державної реєстрації юридичного статусу заявника, вносить відповідні дані до ЄДР та повідомляє про це заявника;

2) державна реєстрація певних видів юридичного статусу заявника:

– заявник передає державному реєстратору чи ЦОВВ як державному реєстратору інформацію, яка є необхідною для реєстрації окремого юридичного статусу суб'єкта права;

– державний реєстратор чи ЦОВВ як державний реєстратор після аналізу та обробки наданої інформації приймає рішення щодо державної реєстрації юридичного статусу заявника;

– передає необхідну для державної реєстрації інформацію Реєстратору-ШІ;

– Реєстратор-ШІ вносить відповідні дані до ЄДР і повідомляє про це заявника та державних реєстраторів;

– якщо державний реєстратор чи ЦОВВ як державний реєстратор після аналізу та обробки наданої інформації *відмовляє* у державній реєстрації юридичного статусу заявника, то про це повідомляється заявник та Реєстратор-ШІ, який вносить відповідні записи до ЄДР.

Таким чином, запропонована форсайт соціально-правова модель СДР дозволяє реалізувати мету щодо кардинального зменшення організаційних та інших витрат у процесі державної реєстрації суб'єктів права завдяки використанню технологій штучного інтелекту. Зазначена соціально-правова модель відповідає принципу правової визначеності та позбавлена правових колізій.

Основною реалізованого підходу до побудови правової моделі СДР з використанням технологій штучного інтелекту стало застосування опосередкованих правовідносин. Саме завдяки опосередкованим правовідносинам забезпечується введення штучного інтелекту в процес проведення державної реєстрації як представника ЦОВВ за юридичним статусом еквівалентного традиційному державному реєстратору. Еквівалентність гарантується делегуванням ЦОВВ відповідних повноважень Реєстратору-ШІ.

У даному випадку правовий інститут «делегування» за юридичним сенсом співпадає із інститутом цивільного права – «представництво», який формально в даному випадку не може бути використаний з огляду на публічно-правовий характер державної реєстрації. Треба зауважити, що теорія права, законодавство та правозастосовна практика рясніють прикладами передачі певних повноважень від одних суб'єктів публічного права до інших. Така передача за правовою сутністю співпадає з розумінням делегування повноважень, яке викладено в даній роботі.

Таким чином, маємо підстави запропонувати наступну юридичну фікцію: ШІ як суб'єкт права може розглядатися в якості суб'єкта публічного права, якщо йому делеговані повноваження іншим суб'єктом публічного права.

Введення у законодавство запропоновану юридичну фікцію дозволить створити вільне від правої невизначеності та колізій правове забезпечення функціонування технологій штучного інтелекту в системі загальнодержавних публічних електронних реєстрів. Крім того, вбачається, що запропонована методологія може бути застосована для формування правового регулювання використання технологій штучного інтелекту в інших сегментах публічних правовідносин, зокрема для надання адміністративних, соціальних та інших публічних послуг при здійсненні дозвільної діяльності, при реалізації публічного управління та регулювання тощо.

ВИСНОВКИ

Широке впровадження цифрових технологій, зокрема технологій штучного інтелекту, відкриває вражаючі перспективи для забезпечення різкого підвищення ефективності публічного управління та регулювання у сфері забезпечення національної безпеки, зміцнення системи державної влади, розвитку економіки та інших сегментів суспільного життя, підвищення якості життя громадян, в цілому для організації досягнення Цілей сталого розвитку.

Використання своєчасної, повної, достовірної й актуальної офіційної інформації є однією з визначальних умов ефективного функціонування держави, що має надзвичайне значення для виконання суспільно важливих завдань у сучасному взаємопов'язаному та взаємообумовленому динамічному світі. Саме задля забезпечення такої умови в державі має бути створена Система загальнодержавних публічних електронних реєстрів із використанням технологій штучного інтелекту.

Однією із важливих складових Системи загальнодержавних публічних електронних реєстрів є Загальнодержавний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, який функціонує в системі державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів публічного та приватного права. Але правове забезпечення державної реєстрації юридичного статусу характеризується наявністю системних недоліків, зокрема правової невизначеності в частині засадничих термінів та повноважень центральних органів виконавчої влади, юридичної непослідовності та алогічності, колізій та «білих плям». Такий негативний стан ще більше погіршився особливо після останніх змін у законодавстві із забезпечення правового регулювання застосування автоматичного режиму державної реєстрації.

Ефективність системи державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів публічного та приватного права може бути значно покращена завдяки широкому використанню цифрових технологій, зокрема технологій штучного інтелекту, але за умови вдосконалення правового забезпечення його застосування. У цьому випадку виникає проблема визначення правових засад та формування законодавства щодо правового регулювання застосування технологій штучного інтелекту, яка сьогодні є вельми актуальною в усьому світі.

Розроблено теоретико-методологічні засади формування вдосконаленого законодавства на основі запропонованої форсайт соціально-правової моделі системи державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів публічного та приватного права з використанням технологій штучного інтелекту.

Задля вирішення правової проблеми застосування штучного інтелекту та забезпечення правової визначеності теоретично обґрунтовано введення відповідних правової догми та правової фікції, що дозволяє в межах сучасного законодавства визначати III суб'єктом права, який може розглядатися в якості суб'єкта публічного права, якщо йому делеговані повноваження іншим суб'єктом публічного права.

Введення правового інституту делегування повноважень від одного суб'єкта публічного права до іншого дозволяє сформулювати коректні зміни до законодавства, які повністю враховують особливості застосування та функціонування технологій штучно інтелекту.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Розроблені теоретико-методологічні засади щодо правового регулювання застосування штучного інтелекту в системі державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів права можуть бути використано для вдосконалення законодавства у сфері публічних електронних реєстрів. Крім того, вбачається, що вони можуть бути застосовані для формування правового регулювання використання технологій штучного інтелекту в різних сегментах публічних правовідносин, зокрема для надання адміністративних, соціальних та інших публічних послуг при здійснен-

ні дозвільної діяльності, при реалізації публічного управління та регулювання тощо.

Запропонований підхід до формування форсайт соціально-правової моделі системи державної реєстрації юридичного статусу суб'єктів публічного та приватного права рекомендується використовувати у загальному випадку розгляду та аналізу правовідносин, реалізація яких відбувається за допомогою цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту.

Вважаємо за доцільне провести ґрунтовні конституційно-правові та адміністративно-правові дослідження щодо обґрунтування введення інституту делегування повноважень у публічне право.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An SME Strategy for a sustainable and digital Europe. COM(2020) 103 final European Commission. Brussels, 10.3.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A103%3AFIN> (дата звернення: 15.03.2023)
- [2] Small and medium-sized enterprises. Fact Sheets on the European Union. European Parliament. 2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/63/small-and-medium-sized-enterprises> (дата звернення: 15.03.2023).
- [3] Болгар О. В. Інститут державної реєстрації як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 54. Т. 1. С. 30–33.
- [4] Логвиненко М. І., Листопад Л. В. Адміністративно-правове регулювання державної реєстрації юридичних осіб в Україні. *Правові горизонти*. 2019. № 16 (29). С. 7–11.
- [5] Давидова І. В. Використання інформаційних технологій як гарантія інформаційної безпеки під час створення юридичних осіб. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. 55–59.
- [6] Гезь П. О. Удосконалення нормативно-правової основи протидії правопорушенням у сфері державної реєстрації в Україні: пошук перспектив. *Juridical science*. 2021.
- [7] Грабильнікова О. А. Етапи вдосконалення процедури реєстрації суб'єктів господарювання. *Trends in science and practice of today*. 2021. № 28. С. 170.
- [8] Квасницька О. О. Цілі, принципи та функції державної реєстрації суб'єктів підприємництва. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 663–668.
- [9] Руденко Н. Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. *Вісник Центру комерційного права*. 2003. № 13. С. 2–3.
- [10] Фетько Ю. Б. Правова природа та сутність державної реєстрації. *Київський часопис права*. 2022. № 2. С. 106–110.
- [11] Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України за станом на 01.01.2023. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263.
- [12] Баранов О. А. Трансформація: соціальна & цифрова & правова : монографія у 3-х т. Одеса : Вид. дім «Гельневтика». 2022. Т. 1. Порятунку цивілізації: економіка результату. 272 с.
- [13] Про державні адміністративні послуги : Закон України за станом на 19.11.2022 / Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 409.

- [14] Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України за станом на 31.03.2023. Відомості Верховної Ради України. 2021. №47. Ст. 383.
- [15] Деякі питання щодо визначення адміністратора Єдиних та Державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України : зареєстр. в Мін-ві юстиції України від 25.06.2015 № 754/27199 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0754-15#Text> (дата звернення: 15.03.2023)
- [16] Статут Державного підприємства «Національні інформаційні системи» : затв. наказом Мін-ва юстиції України від 10.01.2019 № 754/27199. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A103%3AFIN> (дата звернення: 15.03.2023).
- [17] Рішення Конституційного Суду України від 22.12.2010 №23-рп/2010 у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14–1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху). *Офіційний вісник України*. 2011. №101. С. 128.
- [18] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). *Офіційний вісник України*. 2005. №39. С. 95.
- [19] Крайній П. І., Торончук І. Ж. Система фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі: окремі аспекти правозастосування. *Право і суспільство*. 2020. №4. С. 163–169.
- [20] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху 586-VI, перша редакція – прийняття від 24.09.2008. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. №10–11. Ст. 137.
- [21] Кодекс України про адміністративні правопорушення за станом на 20.03.2023. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. №51. Ст. 1122.
- [22] Комзюк В. Т. Щодо недоліків законодавчого регулювання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави*. 2016. С. 101–107.
- [23] Невядомський Д. Відеофіксація порушень ПДР: нові правила – старі цілі. Державний диктат замість соціального договору. Закон і Бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/142956videofiksaciya_porushen_pdr_novi_pravila__stari_cili.html (дата звернення: 15.03.2023).
- [24] Теорія держави та права / Гусарев Д. та ін. Київ : НАВС, Освіта України. 2017. 320 с.
- [25] Правила оформлення проєктів законів та основні вимоги законодавчої техніки : методичні рекомендації за станом на 27.11.2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
- [26] Баранов О. А. Інтернет речей (IoT): робот зі штучним інтелектом у правовідносинах. *Юридична Україна*. 2018. №5. С. 75–95.
- [27] Баранов О. А. Інтернет речей (IoT): регулювання надання послуг роботами зі штучним інтелектом. *Інформація і право*. 2018. №4. С. 46–70.
- [28] Makridakis Spyros. The forthcoming Artificial Intelligence (AI) revolution: Its impact on society and firms. *Futures*. 2017. №90. P. 46–60.

- [29] Nishant Rohit, Mike Kennedy, Jacqueline Corbett. Artificial intelligence for sustainability: Challenges, opportunities, and a research agenda. *International Journal of Information Management*. 2020. № 53. P. 102–104.

REFERENCES

- [1] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An SME Strategy for a sustainable and digital Europe. COM (2020) 103 final European Commission. Brussels, 10.3.2020. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A103%3AFIN>.
- [2] Small and medium-sized enterprises. Fact Sheets on the European Union. European Parliament. 2022. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/63/small-and-medium-sized-enterprises>
- [3] Bolgar, O. (2021). Institute of state registration as an object of administrative and legal regulation. *International Humanitarian University Herald*, 54, 1, 30–33.
- [4] Logvinenko, M. I., & Listopad, L. V. (2019). Administrative and legal regulation of state registration of legal entities in Ukraine. *Legal horizons*, 16 (29), 7–11.
- [5] Davydova, I. V. (2019). Using of information technologies as a guarantee of information security during creating legal entities. *Journal of civil studies*, 35, 55–59.
- [6] Hez, P. (2020). Improving the legal basis for counteraction offenses in the state registration sphere in Ukraine: searching for prospects. *Juridical science*, 2(104), 116–122.
- [7] Grabylnikova, O. A. (2021). Stages of improvement of the procedure of registration of economic entities. *Trends in science and practice of today*, 28, 170.
- [8] Kvasnytska, O. O. (2004). Goals, principles and functions of state registration of business entities. *Current Problems of State and Law*, 22, 663–668.
- [9] Rudenko, N. (2003). State registration of legal entities and individual entrepreneurs. *Bulletin Of The Center For Commercial Law*, 13, 2–3.
- [10] Fetko, Yu.B. (2022). Legal nature and essence of state registration. *Kyiv Law Journal*, 2, 106–110.
- [11] On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organisations : Law of Ukraine (2023, January). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2003, 31–32, 263.
- [12] Baranov, O. A. (2022). *Transformation: social & digital & legal: a monograph in 3 volumes. Vol 1. Saving of civilization: the economy of the result*. Odesa: Publishing house «Helneutika».
- [13] On Administrative Services : Law of Ukraine (2022, November). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2013, 32, 409.
- [14] On the peculiarities of providing public (electronic public) services : Law of Ukraine (2023, March). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2021, 47, 383.
- [15] Some questions regarding the definition of the administrator of the Unified and State registers, the holder of which is the Ministry of Justice of Ukraine : registered in the Ministry of Justice of Ukraine (2015, June) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0754-15#Text>
- [16] Statute of the State Enterprise «National Information Systems»: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine (2019, January) Retrieved from <https://nais.gov.ua/files/general/2023/03/16/20230316121134-48.pdf>

- [17] The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the citizen of Baginsky, Artem Oleksandrovych, regarding the official interpretation of the provisions of the first part of Article 14–1 of the Code of Ukraine on administrative offenses (the case of administrative responsibility in the field of ensuring road traffic safety). *Official Herald of Ukraine*, 2011, 101, 128.
- [18] The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 51 people’s deputies of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Article 92, Clause 6 of Chapter X «Transitional Provisions» Land Code of Ukraine (the case of permanent use of land plots). *Official Herald of Ukraine*, 2005, 39, 95.
- [19] Krainiy, P. I., & Toronchuk, I. Zh. (2020). The system of recording administrative offenses in the field of ensuring road traffic safety in automatic mode: certain aspects of law enforcement. *Law and Society*, 4, 163–169.
- [20] On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Regulation of Relations in the Field of Road Traffic Safety 586-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2009, 10–11, 137.
- [21] Code of Ukraine on administrative offenses (2023, March). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1984, 51, 1122.
- [22] Komzyuk, V. T. (2016). Regarding the shortcomings of the legislative regulation of administrative responsibility for offenses in the field of road safety, recorded in automatic mode. *Actual problems of the formation of civil society and the formation of the legal state*, 101–107.
- [23] Neviadomskiy, D. Video recording of traffic violations: new rules – old goals. State dictate instead of a social contract. *Law and Business*. Retrieved from https://zib.com.ua/ua/142956videofiksaciya_porushen_pdr_novi_pravila__stari_cili.html.
- [24] Husarev, D. and oth. (2017). *Theory of the state and law*. Kiev: National Academy of Sciences, Education of Ukraine.
- [25] Rules for drawing up draft laws and the main requirements of the legislative technique: methodological recommendations (2014, November) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text>
- [26] Baranov, O. A. (2018). The Internet of Things (IoT): Robot with Artificial Intelligence in Legal Relations. *Legal Ukraine*, 5, 75–95.
- [27] Baranov, O. A. (2018). Internet of Things (IoT): regulation of service provision by robots with artificial intelligence. *Information and law*, 4, 46–70.
- [28] Makridakis, Spyros. (2017). The forthcoming Artificial Intelligence (AI) revolution: Its impact on society and firms. *Futures*. 90, 46–60.
- [29] Nishant, Rohit, Mike, Kennedy, & Jacqueline, Corbett. (2020). Artificial intelligence for sustainability: Challenges, opportunities, and a research agenda.» *International Journal of Information Management*. 53, 102–104.

Олександр Андрійович Баранов

Доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Керівник Наукового центру цифрової трансформації і права
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
04053, пров. Несторівський, 4. Київ, Україна

Професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського
03056, проспект Перемоги, 37, Київ, Україна

Oleksandr A. Baranov

Doctor of Law, Senior Researcher
Head of the Scientific Center for Digital Transformation and Law
State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
04053, prov. Nestorivskij, 4. Kyiv, Ukraine

Professor, Department of Information, Economic and Administrative Law
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
03056, avenue Peremogi 37, Kyiv, Ukraine

Марія Вікторівна Дубняк

Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Наукової лабораторії теорії цифрової трансформації і права,
Наукового центру цифрової трансформації і права
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
04053, пров. Несторівський, 4. Київ, Україна

Старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративно-
го права
Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського
03056, проспект Перемоги, 37, Київ, Україна

Mariia V. Dubniak

PhD in Law, senior researcher
Scientific laboratory of the theory of digital transformation and law,
Scientific Center for Digital Transformation and Law
State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
04053, prov. Nestorivskij, 4. Kyiv, Ukraine

Senior Lecturer, Department of Information, Economic and Administrative Law
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
03056, avenue Peremogi 37, Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Баранов О. А., Дубняк М. В. Адміністративні правовідносини та штучний інтелект: проблема суб'єктності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №2. С. 108–141.

Suggested Citation: Baranov, O. A., & Dubniak, M. V. (2023). Administrative legal relations and artificial intelligence: the problem of subjectivity. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 108–141.

Стаття надійшла / Submitted: 05/05/2023

Доопрацьовано / Revised: 05/06/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

Василь Федорович Чехун

Національна академія наук України
Київ, Україна

Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології імені Р. Є. Кавецького
Національної академії наук України
Київ, Україна

Ольга Василівна Россильна

Відділ проблем модернізації господарського права та законодавства
Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України
Київ, Україна

СУЧАСНІ ДРАЙВЕРИ МЕДИЦИНИ МАЙБУТНЬОГО В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті досліджено основні правові та медико-соціальні передумови для вдосконалення системи охорони здоров'я в Україні. Актуальність дослідження обумовлена невтішними даними статистики, що свідчать про знижений рівень виживаності та підвищений рівень смертності серед населення України порівняно з найбільш розвинутими державами світу. Доведено, що соціально-економічне благополуччя населення безпосередньо пов'язане з розвитком системи охорони здоров'я. Сучасні світові тенденції диктують необхідність урахування та впровадження відповідних елементів 5Р медицини: персоналізованість, предиктивність, превентивність, партисипативність та точність. Метою статті є аналіз поточного стану законодавства України в контексті забезпечення функціонування елементів 5Р медицини, а також уніфікація глосарію, який дає змогу змістити акцент з лікування хвороб на персоналізоване збереження здоров'я кожної окремої людини. Досліджено переваги наближення вітчизняного законодавства до положень права Європейського Союзу. Встановлено недостатній рівень нормативно-правового регулювання превентивної медицини як одного з ключових напрямків збереження здоров'я та запобігання захворюванням. Здійснено розмежування між профілактикою та превентивною медициною, а також проаналізовано суміжні поняття «біохакінг» та «збереження здоров'я». Оптимальною методологічною основою дослідження служили як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: діалектичний, історичний, порівняльний, формально-логічного та системно-структурного аналізу тощо. Така методологічна система дозволила розпочати роботу над розробкою інтегративної правової моделі, яка ґрунтуватиметься на сучасних підходах до людиноорієнтованої медицини, що потребує міжгалузевого та комплексного підходу до поставлених задач та подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: профілактика, громадське здоров'я, превентивна медицина, біохакінг, збереження здоров'я, медичне право.

Vasyl F. Chekhun

National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

RE Kavetsky Institute of Experimental Pathology, Oncology and Radiobiology,
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Olha V. Rossylina

Department of Problems of Modernization of Economic Law and Legislation
V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of
the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

CURRENT DRIVERS OF MEDICINE OF THE FUTURE IN UKRAINE: SOCIAL AND LEGAL ANALYSIS

Abstract. *The article examines the main legal, medical and social prerequisites for improving the healthcare system in Ukraine. The relevance of the study is determined by the disappointing statistics, which indicate a reduced survival rate and an increased mortality rate among the population of Ukraine compared to the most developed countries in the world. It is proven that the socio-economic well-being of the population is directly related to the development of the healthcare system. Modern world trends dictate the need to take into account and implement the relevant elements of 5P medicine: personalized, predictive, preventive, participatory and precision. The purpose of the article is to analyze the current state of Ukrainian legislation in the context of ensuring the functioning of the elements of 5P medicine, as well as the unification of the glossary, which makes it possible to shift the emphasis from the treatment of diseases to the personalized preservation of the health of each person. The advantages of the adoption of domestic legislation to the provisions of the law of the European Union are studied. An insufficient level of legal regulation of preventive medicine as one of the key directions of health preservation and disease prevention has been established. A distinction has been made between prophylaxis and preventive medicine, and the related concepts of «biohacking» and «health preservation» have been analyzed. Both general scientific and special methods of scientific research, in particular: dialectical, historical, comparative, formal-logical and systemic-structural analysis, etc., served as the optimal methodological basis of the study. Such a methodological system made it possible to start work on the development of an integrative legal model, which will be based on modern approaches to human-oriented medicine, which requires an interdisciplinary and complex approach to the tasks and further research in this field.*

Keywords: *prophylaxis, public health, preventive medicine, biohacking, health preservation, medical law.*

ВСТУП

Проблема здоров'я населення та забезпечення активного довголіття були і залишаються пріоритетом економічно благополучних країн світу. Одним із базових

соціальних прав громадян є право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ч. 1 ст. 49 Конституції України). Збереження і зміцнення здоров'я населення та забезпечення його якісною медичною допомогою з дотриманням принципів рівності та справедливості залишається ключовим драйвером у трансформації законодавчої бази та реформуванні системи охорони здоров'я цивілізованих держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що сьогодні на перший план виходять пріоритети, пов'язані з пошуком шляхів продовження тривалості та якості життя людини, а також перенаправлення основних засад державного регулювання у сфері охорони здоров'я з лікування хвороб на профілактику та превентивну медицину. Лише за останні десятиліття світова концепція розвитку охорони здоров'я здійснила еволюційний стрибок від 3Р до 5Р медицини [1; 2; 3; 4; 5], особливостями якої є: 1. Personalized (персоналізована): специфічна для кожного пацієнта в діагностиці, терапії та моніторингу; 2. Predictive (предиктивна): аналізує та розраховує ризик виникнення та розвитку хвороби у людини; 3. Preventive (превентивна): допомагає приймати рішення, які запобігають появі захворювань; 4. Participatory (партисипативна – мотивування участі пацієнта): намагається поставити пацієнта в центр системи охорони здоров'я, навчаючи та надаючи відповідні інструменти, щоб пацієнт міг взяти на себе відповідальність за своє здоров'я; 5. Precision (точна): прагне створити алгоритм, спроможний передбачити певні проблеми зі здоров'ям з найвищим рівнем точності та правильності.

Досягти успіху в досягненні найвищої мети науки, яка, за відомим висловом А. Шопенгауера, спрямована на збереження здоров'я людини, можливо лише за умов створення сучасного алгоритму взаємодії на всіх рівнях провадження правил формули 5Р медицини. У вітчизняній науковій літературі висвітлюються окремі аспекти такого підходу, в яких адаптуються європейські принципи та стандарти сучасних основ медицини майбутнього. Однак не завжди гармонізуються, як сама термінологія, так і етапи, які дозволяють успішно реалізовувати можливості оновленої системи охорони здоров'я.

У час бурхливого розвитку інноваційних технологій і сучасних можливостей інструментів штучного інтелекту, виникає нагальна потреба чіткої верифікації і визначень (дефініцій) символів і термінів, які забезпечать (дозволять) ідентифікувати не лише окремі явища і процеси, але нададуть нового імпульсу в розвитку суспільно-економічної формації та нормативно-правових засад європейського вектору руху України.

Ураховуючи, що медицина є і буде залишатися пріоритетним реципієнтом інноваційних технологій, а штучний інтелект лише прискорювати динаміку оновлення ринку медичних послуг, розмежування термінологічних визначень набуває особливого значення. Так, зокрема, навіть у науковій літературі ще часто зустрічається тотожність у дефініціях «система профілактики» та «система превентив-

ної медицини» [6; 7; 8]. За такими, здавалось би, незначними відмінностями в термінології вибудовується хибна модель у частині законодавчого регулювання, джерел фінансування та структури заходів, які б могли забезпечити значно кращі показники медичних та соціально-економічних результатів розвитку суспільства.

У той же час, коли Україна набула статусу країни кандидата на вступ до ЄС, для своєчасної адаптації законодавчої та нормативної документації, дотичної до системи охорони здоров'я, необхідно звернути особливу увагу на відмінності у рівнях заходів превентивної та профілактичної медицини європейських країн та України. У вітчизняній моделі їх три проти п'яти міжнародних: 1 – допервинна або превентивна, 2 – первинна, 3- вторинна, 4 – третинна, інколи виділяють 5 – четвертий рівень профілактики.

Цілями статті є теоретичне осмислення наявних елементів, які мають потенціал стати драйверами сучасної людиноорієнтованої системи охорони здоров'я, уніфікація підходів до визначення глосарію в науково-інформаційному просторі України з урахуванням соціально-правових аспектів та світових тенденцій у сферах громадського здоров'я та охорони здоров'я загалом.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Для досягнення сформульованих цілей і завдань у дослідженні використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: діалектичний, історичний, порівняльний, формально-логічного та системно-структурного аналізу тощо. За допомогою діалектичного методу досліджується формування та розвиток ідеї, роль і значення профілактичної та превентивної медицини на шляху до медицини майбутнього, розвиток нових тенденцій для підтримки власного здоров'я як у межах нормативно визначеної системи охорони здоров'я, так і використовуючи елементи самоуправління власним здоров'ям.

Методи порівняння, синтезу та системного аналізу, абстракції та систематизації забезпечили можливість дослідити особливості концепції 5P медицини, а також оцінити перспективи адаптації та впровадження елементів такої моделі (персоналізованість, предиктивність, превентивність, партисипативність, точність) в сучасну систему охорони здоров'я України. Застосовуючи метод системного аналізу, розкрито потенціал інноваційних технологій, зокрема на шляху до розвитку превентивності, для медицини майбутнього. Метод економічного аналізу надав змогу встановити кореляцію між рівнем благополуччя населення країни та розвитку в ній системи профілактичних та превентивних заходів. За допомогою методу узагальнення з'ясовані потенційні драйвери для модернізації системи охорони здоров'я, беручи за основу вектор людиноорієнтованості, з метою зміни нормативної парадигми системи підтримки і збереження здоров'я як найвищої соціальної цінності.

Використовуючи формально-юридичний та системно-структурний методи, виявилось можливим вивчити та уніфікувати термінологічний апарат даного до-

слідження. Більш ґрунтовного значення цьому додав ретроспективний аналіз окремих питань профілактики за допомогою історичного методу пізнання. Це дозволило встановити, що питання попередження виникненню захворювань у різних проявах досліджувалося та обговорювалося протягом тривалого часу та мало свої позитивні практичні прояви. Порівняльний метод пізнання дозволив виявити різні підходи щодо наукових та нормативно-правових критеріїв узгодження термінологічної специфіки понять «профілактика» та «превентивна медицина», а також установити відмінності від інших суміжних понять: «збереження здоров'я», «біоакінг».

Застосування міждисциплінарного підходу забезпечило можливість комплексного аналізу нормативно-правового механізму створення та впровадження спроможної системи громадського здоров'я, в основі якої лежить комплекс профілактичних заходів, а також удосконалення підходів до особистого здоров'я громадян на підставі зміщення акцентів з лікування хвороб на застосування персоналізованих елементів превентивної медицини. Також цей метод дозволив сформуувати системний глосарій з урахуванням сучасних соціально-правових аспектів та тенденцій у світовій медицині, а також беручи до уваги досягнення медико-біологічних наук (молекулярної генетики, біоінженерії та ін.).

Інформаційна база дослідження включає в себе міжнародні та нормативно-правові акти України, зокрема: Конституція України, Закони України «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р., «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 р., міжнародні джерела інформації, включаючи моніторингові звіти та програмні документи іноземних та вітчизняних установ та організацій.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Питання профілактики хвороб виникло і супроводжує людину з моменту появи *homo sapiens*. Наукові основи профілактичної медицини були започатковані в XIX ст. Відомий вислів М. І. Пирогова щодо майбутнього медицини профілактичної набуває глобального значення. На початку XX ст. розроблена стратегія та запропонована система профілактичних заходів М. О. Семашком, яка на той час виявилась ефективною і дозволила збільшити тривалість життя людини в період 1926–1972 рр. [9]. Після розпаду СРСР наша країна успадкувала медичну систему Семашко. Однак аналіз тривалості життя в економічно розвинутих країнах довів необхідність зміни парадигми системи підтримки і збереження здоров'я. Розпочата ще на початку 90-х років минулого століття реформа медичної галузі досі не втрачає актуальності та навіть набирає обертів. Це не є огульна дискредитація старої системи, а об'єктивна реальність, обумовлена появою нового витка науково-технічних можливостей та пріоритетів суспільства нової формації.

Серед пріоритетних напрямів державної бюджетної політики у сфері охорони здоров'я на 2022–2023 роки було виокремлено створення спроможної системи

громадського здоров'я, переорієнтація системи охорони здоров'я від політики лікування до політики профілактики захворювань [10], що є цілком розумним та прогресивним підходом. Робота з профілактики захворювань, зміцнення здоров'я та підвищення рівня добробуту передбачена також Європейською програмою роботи на 2020–2025 та потребує наявності програм, які демонструють чіткі наміри здійснення цілеспрямованих і специфічних дій у сфері громадського здоров'я [11].

Поняття «профілактика» досить чітко визначене в чинному законодавстві України. Один із фундаментальних нормативно-правових актів у сфері медичного права – Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [12] включає, серед іншого, різні варіації методів профілактики для визначення таких категорій як «медична допомога», «медична практика», «медичне втручання». На підставі цього можна зробити висновок про те, що профілактика є невід'ємним елементом медичної діяльності на рівні з діагностикою та лікуванням, проте якій приділяється значно менше уваги, ніж іншим складовим цього процесу.

Прийняття Закону України «Про систему громадського здоров'я» [13] сприяє гармонізації вітчизняного законодавства у сфері громадського здоров'я із законодавством ЄС. Категорія громадського здоров'я (*public health*) є розробленою та звичною для європейського співтовариства, проте в нормативно-правовому регулюванні України це важливий крок до комплексного реформування також у цій сфері. В аспекті міжнародно-правового виміру громадське здоров'я окреслюють, виходячи з основних 4 підходів: 1) як наука та мистецтво; (2) як система охорони здоров'я; (3) як здоров'я населення; (4) як зобов'язання уряду(-ів) та/або колективне право [14, с. 54]. Основними цілями розвитку та вдосконалення моделі громадського здоров'я є запобігання захворюванням, травматизму, інвалідності та смерті, сприяння збереженню здорового середовища для життя не лише зараз, а й у довгостроковій перспективі, у результаті чого люди менше хворіють, рідше потребують суттєвої медичної допомоги і довше живуть [15]. Такий ефект підтверджений досвідом європейських країн та дослідженнями ВООЗ, відповідно до яких профілактичні заходи сприяють зниженню смертності від серцево-судинних захворювань на 50–75% у країнах з високим рівнем доходів і на 78% у світі.

Зазначений Закон окреслює дефініцію через окремі рівні профілактики: первинну, вторинну та третинну. Узагальнюючи відповідні норми, можна охарактеризувати профілактику як комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливих умов життєдіяльності людини для запобігання виникненню і впливу факторів ризику хвороб, прогресуванню хвороб на ранніх стадіях та їх наслідкам (зокрема, заходи профілактики для раннього виявлення хвороб, у тому числі диспансеризація (скринінг); консультування та інформаційно-просвітницька діяльність щодо раннього виявлення патологій; використання хіміопр-

філактичних засобів для контролю факторів ризику хвороб), а також заходи, спрямовані на контроль ускладнень після хвороб та реабілітацію хворих (зокрема, щодо реабілітації та контролю хронічного болю; паліативної допомоги; діяльності груп підтримки пацієнтів). Профілактичні ініціативи у сфері громадського здоров'я, такі як санітарні заходи, очистка води, збагачення харчових продуктів, імунізація, безпекові заходи щодо транспортних засобів призвели та продовжують сприяти значному покращенню здоров'я та тривалості життя. Проте, як слушно зауважує Richard B. Johnston, система вищої медичної освіти орієнтована, перш за все, на навчання діагностиці та лікуванню захворювань, страхові компанії не зацікавлені покривати витрати на профілактичні заходи, а органи управління у сфері охорони здоров'я, зокрема й у США, недофінансуються у своєму прагненні запобігти основним викликам, які стоять на шляху до гарного здоров'я [16].

Відповідно до норм цього Закону первинна профілактика хвороб, яка може бути масовою або індивідуальною, має також багато подібних функціональних рис до категорії «збереження здоров'я», яка є відносно новою для медичного законодавства, як і загалом комплексне та системне нормативно-правове регулювання відносин громадського здоров'я. Збереження здоров'я визначається як комплекс заходів, спрямованих на підвищення спроможності населення до контролю власного здоров'я та його детермінант, а також покращення показників здоров'я. Такі новації у вітчизняному законодавстві, розширення бази даних про стан здоров'я людини, активний розвиток молекулярно-генетичного напрямку досліджень, тенденція до постійного моніторингу стану здоров'я, поширення біохакингу, підвищення рівня самосвідомості та відповідальності громадян щодо власного здоров'я саме призводить до необхідності перегляду та оновлення системи охорони здоров'я. Вона потребує переходу від системи, що орієнтована на лікування хвороб, до системи ефективного управління здоров'ям, що, зокрема, потребує підготовки нових спеціалістів «зі здоров'я», а не «з хвороб», а також активного залучення та оновлення знань і навичок фахівців з традиційної, предиктивної, превентивної медицини, системних біологів, генетиків, біотехнологів, біоінформатиків тощо з метою збільшення резервів життєдіяльності людини для запобігання захворюванням, подовження тривалості здорового життя, здорового активного старіння [17, с. 48].

«Збереження здоров'я» є близьким до принципу партисипативності, що відображається у підході 5P медицини та означає активну позицію людини у відносинах з усіма учасниками лікувально-діагностичного процесу, у т.ч. у процесі прийняття медичних рішень. Саме на такій ініціативній позиції людини будуються сучасний тренд на біохакинг, який наразі не має єдиного усталеного визначення. Відтак, біохакинг окреслюють як:

1. Загальний (парасольковий) термін для всіх видів втручань у біохімію для покращення здоров'я та продуктивності або способів оптимізувати власне тіло

за допомогою нових відкриттів у харчуванні, добавках, фізичних вправах і більш крайніх заходів, таких як кріотерапія та епігенетика [18].

2. Сучасний напрямок самоосвіти, який має на меті навчитися ефективно використовувати своє тіло та розуміти, як воно працює, що можливо зробити лише володіючи ґрунтовними знаннями з основ біології, генетики та анатомії [19].

3. «Зроби сам» (DIY) форма вдосконалення або підвищення людської діяльності, за якої люди намагаються змінити аспекти своєї біології, щоб покращити своє здоров'я, продуктивність або добробут [20].

4. Сучасне поняття на стику науки, медицини, технологій та глибинних знань про людину, яке пропонує управляти своїм організмом як системою, в результаті чого оптимізуються та поліпшуються системи саморегуляції організму, настають динамічна рівновага й гомеостаз, що укріплює здоров'я, поліпшує самопочуття, підвищує енергоресурсність [21].

Межа між саморегуляцією і самоуправлінням власним здоров'ям, суспільні відносини щодо яких наразі лежать поза межами нормативно-правового регулювання, та самолікуванням певних симптомів та/або захворювань дуже тонка. ВООЗ визначає самолікування як використання споживачем лікарських засобів, які знаходяться у вільній торгівлі для профілактики та лікування порушень самопочуття та симптомів, установлених ним самим [22, с. 9]. Постійне вдосконалення рекламного законодавства у фармацевтичній галузі [23] сприяє зменшенню безконтрольного вживання лікарських засобів, позитивно впливає на формування відповідального ставлення кожного до власного здоров'я.

Ретельний аналіз нормативних документів, а також організації основ кращих закордонних практик профілактичної медицини дозволить сформувати вітчизняну мережу законодавчих актів, які сприятимуть успішній реалізації державної політики підвищення тривалості та якості життя людини.

За результатами даних літератури [24; 25] та інших джерел Єврокомісія визнала, що система профілактичних заходів, яка оцінювалася на основі багатofакторного міжнародного рейтингу (ЕНСІ), за 48 показниками в 37 країнах світу виявилася найбільш ефективною. До базових критеріїв якості функціонування профілактичної моделі медицини були віднесені фактори законодавчого регулювання, джерела фінансування, структура організаційних та медичних заходів та їх результати. Встановлено трійку країн-лідерів у рейтингу результатів профілактичних заходів, до якої входять Нідерланди, Норвегія та Німеччина.

На особливу увагу в цій системі заслуговує концепція допервинного рівня профілактики, як відносно новий напрям у можливостях, формування здорового способу життя. Її поява викликана значним прогресом у фундаментальних знаннях природничих наук. Розшифровка геному людини та механізмів епігенетичної регуляції експресії генів, можливостей редагування геному дала в контексті із урахуванням факторів навколишнього середовища нові інструменти для можливостей сучасної медицини [26; 27; 28; 29; 30; 31; 32]. Володіння методами передбачення

розвитку патологій дає можливість майбутнім батькам отримати інформацію про ризики і фактори сприяння формуванню та розвитку здорового плода, а також його супроводу до народження [33]. Такий спосіб запобігання розвитку патології в іноземній літературі трактується як допервинна (превентивна) профілактика [33; 29; 30; 31; 32; 35; 36; 37]. Інноваційні технології стали драйверами перехідного процесу від хворобоцентристської до превентивно-профілактичної медицини. З іншого боку, комплекс заходів спрямований на збереження здорового способу життя шляхом превентивного видалення або упередження дії агресивних факторів живої та неживої природи в науковій літературі визначається як «життєвий вибір», що дає можливість підкреслити особистості в забезпеченні власного благополуччя [38; 39; 40; 41].

Превентивна медицина базується на сучасних досягненнях молекулярно-генетичних досліджень, біоінженерії та інформаційно-аналітичних технологій, які дозволяють передбачати саму можливість розвитку патологічного процесу в конкретної людини із урахування звучання власного акорду генів, а при можливості й у комплексі з оцінкою функціонального стану її мікробіому. Превентивна медицина це виявлення та упередження розвитку патогенетичних процесів на різних рівнях організації живих систем із залученням новітніх маркерів та таргетних засобів та/чи комплексу дієвих заходів, спрямованих на запобігання розвитку та/або прояву хвороби окремо взятого індивіда. Тому не випадково XXI ст. називають початком ери біомедицини, в рамках якої своїх повноважень набуває постгеномна медицина, молекулярно-генетична діагностика, наноматеріали, біосенсори, молекулярна фармакологія та ін.

Дані генетичних досліджень, які є однією з основоположних засад превентивної медицини можуть з високим ступенем вірогідності спрогнозувати стан здоров'я людини в майбутньому. В превентивній медицині особливе значення має саме діагностика. За різними оцінками результати діагностичних тестів мають величезний ефект, впливаючи приблизно на 60–70% усіх клінічних рішень, при цьому вони все ще становлять лише 4–5% витрат на охорону здоров'я [42; 43]. Ураховуючи дані таких досліджень, лікар може скласти індивідуальний план превентивних заходів, які будуть цілком індивідуалізовані та враховувати всі особливості та передумови.

Співвідношення на користь якісної діагностики красномовно говорить саме за себе. Така недооцінка діагностичної цінності призводить до обмеженого доступу на ринок більш безпечних і ефективних методів лікування, нижчого (часто «не заснованого на вартості») відшкодування, слабшого захисту прав інтелектуальної власності, недостатньо розвинутих систем стимулювання діагностичних інновацій, а також обмеженої прибутковості інвестицій відносно високих витрат на дослідження та розробку [44].

Превентивна медицина – це принципово нова ідеологія медицини майбутнього, яка базується на результатах фундаментальних досліджень, глибокої міждис-

циплінарної кооперації та мистецтві сучасного клініциста з вмінням успішно користуватись інноваційними технологіями в рамках трансформованого нормативно-правового поля.

Трансформація медичної галузі, і зокрема профілактичної та превентивної її складових – це тривалий процес, який вимагає глибокого аналізу і реформ у суміжних секторах економіки.

Вивчення досвіду організації превентивної медицини провідних європейських країн допоможе значно прискорити цей процес. Глибокий аналіз наукової літератури країн, які можна вважати за зразок або стандарт, на який варто орієнтуватися свідчить, що драйвером ініціатив у сфері превентивної медицини виступає держава. Сфера державних інтересів у секторі превентивної медицини обумовлена постійною боротьбою за провідні позиції у соціально-економічному і технологічному вимірах. У цьому контексті здоров'я населення загалом, і кожної окремої людини, як потенційного носія суспільного добробуту, надзвичайно важлива. Саме тому зміна парадигми відносно адекватних зусиль, спрямованих на формування гармонійного співвідношення громадського й особистого здоров'я кожної окремої людини має знайти чітке відображення в системі формування сучасних моделей розвитку суспільства майбутнього.

Нова модель організації збереження і підтримки здоров'я людини має знайти місце при підготовці нових і перегляді чинних актів законодавчого регулювання, пошуку потенційних джерел фінансування та розробці структурованих програм і заходів, які забезпечать їх реальну результативність. Складність вирішення поставлених задач може бути пов'язана з численними об'єктивними і суб'єктивними факторами, в тому числі, й у межах відомої рамки боротьби «старого з новим». Знайти формулу, яка б дозволила сформувати оптимальну модель поєднання профілактичної і превентивної медицини і чітко відокремити їх місце і функції буде повністю відповідати меті підвищення як особистого, громадського здоров'я, так і покращенню показників соціально-економічної ефективності держави.

Систематизація інноваційних технологій та визначення шляхів законодавчого та нормативного регулювання їх упровадження в алгоритм медичних послуг здатні надати потужного імпульсу в досягненні як особистого, так і громадського здоров'я. Напрацювання сучасної моделі персоналізованої медичної допомоги на засадах унікального персоналізованого інформаційного поля та елементів штучного інтелекту дозволить оптимізувати лікувальний ефект у конкретного пацієнта з мінімізацією економічних витрат на його досягнення [28; 45; 46].

ВИСНОВКИ

Медицина сучасності зробила значний стрибок у діагностиці та лікуванні більшості захворювань. Проте перед медициною майбутнього постають нові виклики, а саме: зміщення орієнтації з лікування хвороб на їх профілактику та запобігання, а також збереження здоров'я та підсилення природніх захисних функцій організ-

му. За умови обрання такого вектору, як основи державної політики у сфері охорони здоров'я, така медицина все більше набуватиме характеристик медицини 5P (персоналізована, предиктивна, превентивна, партисипативна, точна), що й визначить основні орієнтири та драйвери розвитку.

Наразі з метою ідеологічної трансформації системи охорони здоров'я для неї постануть такі виклики:

- визначення критеріїв та чітке законодавче розмежування певних категорій: «профілактика», «превентивна медицина», «персоналізована медицина», «управління здоров'ям» тощо;
- побудова комунікаційних стратегій для різних соціальних груп з обґрунтуванням необхідності першочергової орієнтації на здоров'ї та посиленні його захисних можливостей;
- зміна та вдосконалення парадигми вищої медичної освіти. Зокрема, персоналізована, превентивна, профілактична, предиктивна медицина потребує не лише лікарів загальної практики, а й спеціалістів нової кваліфікації (незалежно від їх назви): менеджер з розвитку людського капіталу, фахівець зі штучного інтелекту у сфері медичних технологій, менеджер з управління здоров'ям, лікар-дизайнер оздоровчих програм, організатор простору здоров'я тощо.

Для цілей побудови чіткої та прозорої структури системи охорони здоров'я необхідно розділити 2 терміни «профілактика» та «превенція або превентивна медицина». Вдається доцільним, виправданим та таким, що відповідає потребам часу, застосування терміну «профілактика» в контексті формування та забезпечення функціонування системи громадського здоров'я на національному та глобальному рівнях як комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливих умов життєдіяльності людини для запобігання виникненню і впливу факторів ризику хвороб, прогресуванню хвороб на ранніх стадіях та їх наслідкам, а також заходи, спрямовані на контроль ускладнень після хвороб та реабілітацію хворих.

На відміну від профілактики, превентивна медицина має більш індивідуалізований характер, що корелюється також з підходами персоналізованої медицини, а тому комплекс заходів, які пропонуються пацієнту, є максимально адаптованим до його потреб та особливостей. «Превентивна медицина» – це поняття, яке є характерним для системи «охорони здоров'я» та «медичної допомоги», проте наразі не знайшло свого відображення у чинному медичному законодавстві й не зайняло належне йому місце.

На відкуп переважно саморегулюванню наразі залишаються питання біохакінгу та управління власним здоров'ям і певними біологічними процесами в організмі з метою продовження довголіття та зміщення меж фізіологічного старіння (антиейджинг) за допомогою самоосвіти, самовдосконалення та поглиблення власних знань у галузях біології, біохімії, генетики, інформаційних технологій та, безумовно, з урахуванням індивідуальних рекомендацій лікарів відповідних спеціальностей.

Відомо, що нові підходи викликають неминучий супротив, проте завжди знайдуться в суспільстві 10% так званих «інноваторів», які наважаються першими впроваджувати певну методологію, переконуються в ефективності і перспективності та поширюють її серед широких верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Galas DJ, Hood L. Systems biology and emerging technologies will catalyse the transition from reactive medicine to Predictive, Personalized, Preventive and Participatory (P-4). *Medicine, IBC*. 2009. Vol. 1. P. 1–4. DOI: 10.4051/ibc.2009.2.0006.
- [2] Pires I. M., Denysyuk H. V., Villasana M. V., Sá J., Lameski P., Chorbev I., Zdravovski E., Trajkovik V., Morgado J. F., Garcia N. M. Mobile 5P-Medicine Approach for Cardiovascular Patients. *Sensors*. 2021, 21, 6986. <https://doi.org/10.3390/s21216986>.
- [3] Cohen B.-F. 5P Medicine – A revolution for age-related diseases. 20.07.2022. URL: <https://starkage.com/en/5p-medicine-a-revolution-for-age-related-diseases/> (дата звернення: 15.05.2023).
- [4] Diaz-Roncero A. What is 5P Medicine and how can Big Data help make it a reality? URL: <https://perseivivarium.com/blog/what-is-5p-medicine-and-how-can-big-data-help-make-it-a-reality/> (дата звернення: 15.05.2023).
- [5] Попович В. І. Медицина «4P» як основа нової системи охорони здоров'я. *Здоров'я України*. 2019. № 1. С. 6–7.
- [6] Chaulk C. Preventive health care in six countries: models for reform? *Health Care Financ Rev* 1994; 15(4): 7–19.
- [7] World Health Organization. Global action plan for the prevention and control of noncommunicable diseases 2013–2020. 2013. URL: <https://www.who.int/nmh/publications/ncd-action-plan/en/> (дата звернення: 15.05.2023).
- [8] Liu L., Johnson H. L., Cousens S., Perin J., Scott S., Lawn J. E., Black R. E. Global, regional, and national causes of child mortality: an updated systematic analysis for 2010 with time trends since 2000. *Lancet* 2012; 379(9832): 2151–2161, [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(12\)60560-1](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(12)60560-1).
- [9] Бобров О. Е. Система Семашко. Пережиток прошлого или система нереализованных возможностей? *Новини медицини та фармації*. 2008. № 8(242). URL: http://www.mif-ua.com/archive/article_print/5101 (дата звернення: 15.05.2023).
- [10] Показники державного бюджету на 2022–2023 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/p_DB.pdf (дата звернення: 15.05.2023).
- [11] Всесвітня організація охорони здоров'я. Європейське регіональне бюро. Спільні дії для міцнішого здоров'я. Європейська програма роботи на 2020–2025 рр. 2021. 60 с.
- [12] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
- [13] Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>.
- [14] Демченко І. Громадське здоров'я: міжнародно-правові підходи до визначення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 53–58.
- [15] Бадіков Т. Новий етап у розвитку громадського здоров'я в Україні. 2022. URL: <https://grp.org.ua/news/novyy-etap-u-rozvytku-hromadskoho-zdorov-ia-v-ukraini/> (дата звернення: 15.05.2023).
- [16] Richard B. Johnston Promoting education is preventive medicine at its best. *Pediatric Research*. 2020. № 87. P. 185–187. <https://doi.org/10.1038/s41390-019-0656-5>

- [17] Семидоцька Ж. Д., Чернякова І. О., Борзенко А. Б. Здоров'я людини і сучасні біомедичні технології : навч. посібн. Харків : ХНМУ 2020. 96 с.
- [18] Norton S. The Beginners' Guide to Biohacking. *iNews*. 2016. URL: <https://inews.co.uk/essentials/lifestyle/wellbeing/beginners-guide-biohacking/> (дата звернення: 15.05.2023).
- [19] Дробот К. Що потрібно знати біоакерам? Гайд по наукових матеріалах. URL: <https://myhelix.com.ua/articles/category-anti-aging/post-131-shcho-potribno-znati-bioakeram-gayd-po-naukovih-materialah> (дата звернення: 15.05.2023).
- [20] Geng C. What to know about biohacking. *Medical News Today*. 2022. URL: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/biohacking>.
- [21] Як загальмувати природні процеси старіння. Поради фахівця. *Landlord*. 2021. URL: <https://landlord.ua/news/iak-zahalmuvaty-pryrodni-protsesy-starinnia-porady-fakhivtsia/>.
- [22] Guidelines for the Regulatory Assessment of Medicinal Products for use in Self-Medication. World Health Organization. 2000. 30 p. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/66154/WHO_EDM_QSM_00.1_eng.pdf
- [23] Янев О. Терапія рекламного законодавства. *Юридична газета*. 2021. №21(751). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/terapiya-reklamnogo-zakonodavstva.html>
- [24] Stiglitz J. Scrooge and intellectual property rights. *BMJ*. 2006. № 333. P. 1279–1280. <https://doi.org/10.1136/bmj.39048.428380.80>.
- [25] Euro Health Consumer Index 2017. *Health Consumer Powerhouse Ltd*. 2018. URL: <https://healthpowerhouse.com/media/EHCI-2017/EHCI-2017-report.pdf>.
- [26] Goldston S. E. Concepts of primary prevention: a framework for program development. Sacramento, California Department of Mental Health, 1987.
- [27] Lopez A. D., Mathers C. D., Ezzati M., Jamison D. T., Murray C. J. Global and regional burden of disease and risk factors, 2011: systematic analysis of population health data. *Lancet*. 2011. № 367(9524). P. 1747–1757, [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(06\)68770-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(06)68770-9).
- [28] Maschewsky-Schneider U., Goecke M., Hölscher U., Kolip P., Kuhn A., Sewöster D., Zeeb H. Selection of a new health target for Germany. *Bundesgesundheitsblatt Gesundheitsforschung Gesundheitsschutz*. 2013. № 56(9). P. 1329–1334. <https://doi.org/10.1007/s00103-013-1805-3>.
- [29] Gollwitzer E. S., Marsland B. J. Impact of early-life exposures on immune maturation and susceptibility to disease. *Trends Immunol*. 2015. № 36(11). P. 684–696. <https://doi.org/10.1016/j.it.2015.09.009>.
- [30] Partridge S., Balayla J., Holcroft C. A., Abenheim H. A. Inadequate prenatal care utilization and risks of infant mortality and poor birth outcome: a retrospective analysis of 28,729,765 U. S. deliveries over 8 years. *Am J Perinatol*. 2012. № 29(10). P. 787–794. <https://doi.org/10.1055/s-0032-1316439>.
- [31] Gluckman P. D. Effect of in utero and early-life conditions on adult health and disease. *The N Engl J Med*. 2008. № 359. P. 65–73.
- [32] Gillman M. W. Primordial prevention of cardiovascular. *Circulation*. 2015. № 131(7). P. 599–601. <https://doi.org/10.1161/circulationaha.115.014849>.
- [33] Odent M. Primal health. London: Century Hutchinson, 1986.
- [34] Chiolero A., Paradis G., Paccaud F. The pseudo-high-risk prevention strategy. *Int J Epidemiol*. 2015. № 44(5). P. 1469–1473. <https://doi.org/10.1093/ije/dyv102>.
- [35] Gofrit O. N. Shemer J., Leibovici D., Modan B., Shapira S. C. Quaternary prevention: a new look at an old challenge. *Isr Med Assoc J*. 2000. № 2(7). P. 498–500.

- [36] Bekker M., Helderma J. K., Lecluijze I., Jansen M., Ruwaard D. The Dutch national prevention program 'Everything is Health': evaluating governance as a precondition to health impact. *Eur J Public Health*. 2015. №25: ckv168.010. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv168.010>.
- [37] Frist B. US healthcare reform should focus on prevention efforts to cut skyrocketing costs. *US News and World Report*. 24.03.2016.
- [38] The Commonwealth Fund. International profiles of health care systems. URL: http://www.commonwealthfund.org/~media/files/publications/fund-report/2010/jun/1417_squires_intl_profiles_622.pdf.
- [39] Bray F., Møller B. Predicting the future burden of cancer. *Nat Rev Cancer*. 2006. №6(1). P. 63–74. <https://doi.org/10.1038/nrc1781>.
- [40] Leavell H. R., Clark E. G. Preventive medicine for the doctor in his community. Huntington, NY: Robert E. Krieger Publishing Company, 1979.
- [41] World Health Organization. The European health report 2012: charting the way to well-being. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/197113/EHR2012-Eng.pdf
- [42] Forsman RW. Why is the laboratory an afterthought for managed care organizations? *Clin Chem*. 1996. №42(5). P. 813–816.
- [43] Hanson C., Plumhoff E. Test utilization and the clinical laboratory. Mayo Clinic. 2012. URL: <http://www.mayomedicallaboratories.com/articles/communique/2012/05.html>.
- [44] Akhmetov and Bubnov Assessing value of innovative molecular diagnostic tests in the concept of predictive, preventive, and personalized medicine. *The EPMA Journal*. 2015. №6. P. 19. DOI 10.1186/s13167-015-0041-3.
- [45] Chriqui J. F. Obesity prevention policies in U. S. states and localities: lessons from the field. *Curr Obes Rep*. 2013. №2(3). P. 200–210. <https://doi.org/10.1007/s13679-013-0063-x>.
- [46] American Hospital Association. The promise of telehealth for hospitals, health systems and their communities. TrendWatch, 2015. URL: <http://www.aha.org/research/reports/tw/15jan-tw-telehealth.pdf>.

REFERENCES

- [1] Galas D. J., & Hood, L. (2009). Systems biology and emerging technologies will catalyze the transition from reactive medicine to Predictive, Personalized, Preventive and Participatory (P-4). *Medicine, IBC*, 1, 1–4. DOI: 10.4051/ibc.2009.2.0006.
- [2] Pires, I. M., Denysyuk, H. V., Villasana, M. V., Sá, J., Lameski, P., Chorbev, I., Zdravevski, E., Trajkovik, V., Morgado, J. F., & Garcia, N. M. (2021). Mobile 5P-Medicine Approach for Cardiovascular Patients. *Sensors*, 21, 6986. <https://doi.org/10.3390/s21216986>.
- [3] Cohen, B.-F. 5P Medicine – A revolution for age-related diseases. (2022, July). Retrieved from <https://starkage.com/en/5p-medicine-a-revolution-for-age-related-diseases/>.
- [4] Diaz-Roncero, A. What is 5P Medicine and how can Big Data help make it a reality? Retrieved from <https://perseivarium.com/blog/what-is-5p-medicine-and-how-can-big-data-help-make-it-a-reality/>.
- [5] Popovych, V. I. (2019). «4P» medicine as the basis of a new health care system. *Health of Ukraine*, 1, 6–7.
- [6] Chaulk, C. (1994) Preventive health care in six countries: models for reform? *Health Care Financ Rev*, 15(4), 7–19.

- [7] World Health Organization (2013) *Global action plan for the prevention and control of noncommunicable diseases 2013–2020*. Retrieved from <https://www.who.int/nmh/publications/ncd-action-plan/en/>.
- [8] Liu, L., Johnson, H. L., Cousens, S., Perin, J., Scott, S., Lawn, J. E., & Black, R. E. (2012). Global, regional, and national causes of child mortality: an updated systematic analysis for 2010 with time trends since 2000. *Lancet*, 379(9832), 2151–2161. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(12\)60560-1](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(12)60560-1).
- [9] Bobrov, O. E. (2008). The Semashko system. A relic of the past or a system of unrealized opportunities? *News of medicine and pharmacy*, 8(242). Retrieved from http://www.mif-ua.com/archive/article_print/5101.
- [10] State budget indicators for 2022–2023. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/p_DB.pdf.
- [11] World Health Organization. Regional Office for Europe. (2021). *European Programme of Work 2020–2025*. 50 p.
- [12] Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Healthcare: Law of Ukraine. (1992, November). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
- [13] On the System of Public Health: Law of Ukraine. (2022, September). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>.
- [14] Demchenko, I. (2018). Public health: international legal approaches to the definition. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 53–58.
- [15] Badikov, T. (2022). A new stage in the development of public health in Ukraine. Retrieved from <https://rpr.org.ua/news/novyy-etap-u-rozvytku-hromadskoho-zdorov-ia-v-ukraini/>.
- [16] Richard, B. (2020). Johnston Promoting education is preventive medicine at its best. *Pediatric Research*, 87, 185–187. <https://doi.org/10.1038/s41390-019-0656-5>.
- [17] Semydotska, Zh.D., Chernyakova, I. O., & Borzenko, A. B. (2020). *Human health and modern biomedical technologies*.
- [18] Norton, S. (2016). The Beginners' Guide to Biohacking. *iNews*. Retrieved from <https://inews.co.uk/essentials/lifestyle/wellbeing/beginners-guide-biohacking/>.
- [19] Drobot, K. What do biohackers need to know? Guide to scientific materials. Retrieved from <https://myhelix.com.ua/articles/category-anti-aging/post-131-shcho-potribno-znati-biohakeram-gayd-po-naukovih-materialah>.
- [20] Geng, C. (2022). What to know about biohacking. *Medical News Today*. Retrieved from <https://www.medicalnewstoday.com/articles/biohacking>.
- [21] How to slow down natural aging processes. Expert advice (2021). *Landlord*. Retrieved from <https://landlord.ua/news/iak-zahalmuvaty-pryrodni-protsesy-starinnia-porady-fakhivtsia/>.
- [22] Guidelines for the Regulatory Assessment of Medicinal Products for use in Self-Medication. World Health Organization. (2000). Retrieved from https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/66154/WHO_EDM_QSM_00.1_eng.pdf
- [23] Yanyev, O. (2021). Therapy of advertising legislation. *Legal Newspaper*, 21 (751). Retrieved from <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/terapiya-reklamnogo-zakonodavstva.html>
- [24] Stiglitz, J. (2006). Scrooge and intellectual property rights. *BMJ*, 333, 1279–1280. <https://doi.org/10.1136/bmj.39048.428380.80>.
- [25] Euro Health Consumer Index 2017 (2018). *Health Consumer Powerhouse Ltd*. Retrieved from <https://healthpowerhouse.com/media/EHCI-2017/EHCI-2017-report.pdf>.

- [26] Goldston, S. E. (1987). *Concepts of primary prevention: a framework for program development*. Sacramento, California Department of Mental Health.
- [27] Lopez, A. D., Mathers, C. D., Ezzati, M., Jamison, D. T., & Murray, C. J. (2011). Global and regional burden of disease and risk factors, 2011: systematic analysis of population health data. *Lancet*, 367(9524), 1747–1757. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(06\)68770-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(06)68770-9).
- [28] Maschewsky-Schneider, U., Goecke, M., Hölscher, U., Kolip, P., Kuhn, A., Sewöster, D., & Zeeb, H. (2013). Selection of a new health target for Germany. *Bundesgesundheitsblatt Gesundheitsforschung Gesundheitsschutz*, 56(9), 1329–1334. <https://doi.org/10.1007/s00103-013-1805-3>.
- [29] Gollwitzer, E. S., & Marsland, B. J. (2015). Impact of early-life exposures on immune maturation and susceptibility to disease. *Trends Immunol*, 36(11), 684–696, <https://doi.org/10.1016/j.it.2015.09.009>.
- [30] Partridge, S., Balayla, J., Holcroft, C. A., & Abenheim, H. A. (2012). Inadequate prenatal care utilization and risks of infant mortality and poor birth outcome: a retrospective analysis of 28,729,765 U. S. deliveries over 8 years. *Am J Perinatol*, 29(10), 787–794. <https://doi.org/10.1055/s-0032-1316439>.
- [31] Gluckman, P. D. (2008). Effect of in utero and early-life conditions on adult health and disease. *The N Engl J Med*, 359, 65–73.
- [32] Gillman, M. W. (2015). Primordial prevention of cardiovascular. *Circulation*, 131(7), 599–601. <https://doi.org/10.1161/circulationaha.115.014849>.
- [33] Odent, M. (1986). Primal health. London: Century Hutchinson.
- [34] Chioloro, A., Paradis, G., & Paccaud, F. (2015). The pseudo-high-risk prevention strategy. *Int J Epidemiol*, 44(5), 1469–1473. <https://doi.org/10.1093/ije/dyv102>.
- [35] Gofrit, O. N. Shemer, J., Leibovici, D., Modan, B., & Shapira, S. C. (2000). Quaternary prevention: a new look at an old challenge. *Isr Med Assoc J*, 2(7), 498–500.
- [36] Bekker, M., Helderma, J. K., Lecluijze, I., Jansen, M., & Ruwaard, D. (2015). The Dutch national prevention program 'Everything is Health': evaluating governance as a precondition to health impact. *Eur J Public Health*, 25, ckv168.010. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv168.010>.
- [37] Frist, B. (2016). US healthcare reform should focus on prevention efforts to cut skyrocketing costs. *US News and World Report*, 24.03.2016.
- [38] The Commonwealth Fund. International profiles of health care systems. Retrieved from http://www.commonwealthfund.org/~media/files/publications/fund-report/2010/jun/1417_squires_intl_profiles_622.pdf.
- [39] Bray, F., Möller, B. (2006). Predicting the future burden of cancer. *Nat Rev Cancer*, 6(1), 63–74. <https://doi.org/10.1038/nrc1781>.
- [40] Leavell, H. R., & Clark, E. G. (1979). *Preventive medicine for the doctor in his community*. Huntington, NY: Robert E. Krieger Publishing Company.
- [41] World Health Organization. The European health report 2012: charting the way to well-being. Retrieved from http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/197113/EHR2012-Eng.pdf
- [42] Forsman, R. W. (1996). Why is the laboratory an afterthought for managed care organizations? *Clin Chem.*, 42(5), 813–6.
- [43] Hanson, C., & Plumhoff, E. (2012). Test utilization and the clinical laboratory. *Mayo Clinic*. Retrieved from <http://www.mayomedicallaboratories.com/articles/communique/2012/05.html>.

- [44] Akhmetov, & Bubnov (2015) Assessing value of innovative molecular diagnostic tests in the concept of predictive, preventive, and personalized medicine. *The EPMA Journal*, 6, 19. DOI 10.1186/s13167-015-0041-3.
- [45] Chriqui, J. F. (2013). Obesity prevention policies in U. S. states and localities: lessons from the field. *Curr Obes Rep*, 2(3), 200–210. <https://doi.org/10.1007/s13679-013-0063-x>.
- [46] American Hospital Association. (2015). The promise of telehealth for hospitals, health systems and their communities. *TrendWatch*. Retrieved from <http://www.aha.org/research/reports/tw/15jan-tw-telehealth.pdf>.

Василь Федорович Чехун

Академік Національної академії наук України
Доктор медичних наук, професор
Національна академія наук України
01030, вул. Володимирська, 54, м. Київ, Україна

Радник при дирекції Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології імені Р. Є. Кавецького Національної академії наук України
03022, вул. Васильківська, 45, м. Київ, Україна

Vasyl F. Chekhun

Academician of NAS of Ukraine,
Doctor of Medical Sciences, Professor
National Academy of Sciences of Ukraine
01030, 54 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine

Directorate Advisor

RE Kavetsky Institute of Experimental Pathology, Oncology and Radiobiology, National Academy of Sciences of Ukraine
03022, 45 Vasylkivska Str., Kyiv, Ukraine

Ольга Василівна Россильна

Кандидат юридичних наук
Старший науковий дослідник
відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, Україна

Olha V. Rossylina

PhD in Law, Senior researcher
Department of Problems of Modernization of Economic Law and Legislation

V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of
the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Чехун В. Ф., Россильна О. В. Сучасні драйвери медицини майбутнього в Україні: соціально-правовий аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №2. С. 142–159.

Suggested Citation: Chekhun, V. F., & Rossylna, O. V. (2023). Current drivers of medicine of the future in Ukraine: social and legal analysis. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30, 2, 142–159.

Стаття надійшла / Submitted: 15/05/2023

Доопрацьовано / Revised: 15/06/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

Сергій Олександрович Грицай

Кафедра галузевого права та загальноправових дисциплін
Інститут права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
м. Київ, Україна

ВІД КРИПТОВАЛЮТИ ДО ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ХРОНОЛОГІЧНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Анотація. *За останні роки криптовалюти мали великий вплив на світову фінансову систему. Що підвищило вимоги до державних регуляторів, у необхідності законодавчих ініціатив, для встановлення правил їх регулювання. Метою проведення дослідження є законотворчий процес становлення на протязі 2017–2023 років правової бази в Україні, яка призвана регулювати криптовалюту, що отримала вираз у правовій дефініції «віртуальні активи». Методологічна основа дослідження включала в себе сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних правових методів наукового пізнання. Череди законопроектів щодо регулюванню криптовалют в Україні до появи профільного Закону України 2074-ІХ «Про віртуальні активи», містила загальну помилку, у спробі приділити більше уваги порядку оподаткування того, що не мало чіткого законодавчого визначення та класифікації. Первинна редакція Закону 2074-ІХ від 15.03.2022 року, може так і не набрати чинності, так як є потреба у наближенні його до Європейського регламенту МіСА. У правовому вакуумі, до набрання чинності Закону 2074-ІХ, криптовалюта здатна виконувати функцію обміну маючи фрагментовано ознаки грошового сурогату. Що є приємним на законодавчому рівні у багатьох розвинутих країн світу та буде протирічити первинній редакції Закону 2074-ІХ. Прийняття на початку 2023 року у першому читання законопроекти № 6447 та № 6576, вірогідно стануть логічним завершенням еволюції правового визначення криптовалют в Україні у період 2017–2023 роках: від намагань прирівняти їх к фіатним грошам до повного відмежування від цієї ідеї, з первинним віднесенням їх до нематеріальних активів та ймовірного отримання статусу особливого майна – цифрової річчі.*

Ключові слова: *Біткоїн, цифрова річ, цифрова валюта, електронні гроші, безготівкові гроші, грошовий сурогат, ФінТех.*

Serhii O. Hrytsai

Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines
The Institute of Law and Social Relations
Open International University of Human Development «Ukraine»
Kiev, Ukraine

FROM CRYPTOCURRENCY TO VIRTUAL ASSETS: FORMATION OF UKRAINIAN LEGISLATION THROUGH THE PRISM OF CHRONOLOGICAL LEGAL ANALYSIS

Abstract. *In recent years, cryptocurrencies have had a major impact on the global financial system. This has increased the requirements for state regulators to take legislative initiatives to establish rules for their regulation. The purpose of the study is to analyze the legislative process of establishing a legal framework in Ukraine during 2017–2023 to regulate cryptocurrencies, which is expressed in the legal definition of «virtual assets». The methodological basis of the study included a combination of philosophical, general scientific and special legal methods of scientific cognition. A series of draft laws on cryptocurrency regulation in Ukraine before the advent of the relevant Law of Ukraine 2074-IX «On Virtual Assets» contained a common mistake in an attempt to pay more attention to the taxation of something that did not have a clear legislative definition and classification. The initial version of the Law 2074-IX dated 15.03.2022 may not enter into force, as there is a need to bring it closer to the European MiCA Regulation. In a legal vacuum, before the entry into force of Law 2074-IX, cryptocurrencies are able to perform the function of exchange, having fragmented features of a monetary surrogate. This is acceptable at the legislative level in many developed countries and will contradict the original version of Law 2074-IX. The adoption of draft laws No. 6447 and No. 6576 in the first reading in early 2023 is likely to be the logical conclusion of the evolution of the legal definition of cryptocurrencies in Ukraine in the period 2017–2023: from attempts to equate them with fiat money to complete disassociation from this idea, with their initial classification as intangible assets and the possible granting of the status of special property – a digital thing.*

Key words: *Bitcoin, digital thing, digital money, electronic money, non-cash money, money surrogate FinTech.*

ВСТУП

Револьюційні зміни у світі комп'ютерних технологій, фінансів та інвестицій, що разом сформували нове поняття FinTech; дає результати у вигляді нових фінансових інструментів та принципово інших бізнес-моделей, що створюються також на основі технологій блокчейн. Можна стверджувати, що на даному етапі своєї еволюції, світ перейшов на новий етап життя, де головну роль виконує інформація. Прогрес не оминув і економічні процеси які все більш базуються на інформації. Все це стало причиною глобального переходу від індустріальної економіки до інформаційної, а точніше цифрової. Цифрова економіка, це перед усім продажі і постачання продукції все у більшій мірі через комп'ютерні мережі.

Заступник Керівника Офісу Президента України під час засідання Консультативної ради створеної НКЦПФР, зазначив: «Сьогодні ми повинні сконцентрувати свої зусилля на спільній роботі по запровадженню ринку віртуальних активів в Україні. У нас є відповідальний орган – це Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, яка активно вже працює з міжнародними партнерами та профільними органами. Але має бути максимальна залученість всіх сторін до цього процесу, адже ми працюємо на результат вже зараз».

«Комісія активно працює з міжнародними колегами із Ernst&Young, за підтримки проекту USAID Financial Sector Reform, та іншими профільними органами над імплементацією європейського регламенту MiCA в український ринок віртуальних активів. І ми вдячні за ті результати, що маємо сьогодні та експертизу, яку отримали. Саме ці спільні напрацювання стануть фундаментом ключових змін до основного закону про віртуальні активи та Податкового кодексу України», – повідомив зі свого боку Голова НКЦПФР [1; 2].

В українському офісі криптовалютної біржі Binance впевнені, що для індустрії критично важливо, щоб поряд з профільним законом запрацювала ще й податкова регуляція ринку [3].

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Метою дослідження є процес становлення у період 2017–2023 років нормативно-правової бази щодо регулювання в Україні так званих криптовалют, які отримали згодом вираз у правовій дефініції «віртуальні активи». З погляду на мету дослідження сформовано ряд задач: провести хронологічно-правовий аналіз нормативних актів і законопроектів; відслідкувати тенденцію поглядів, виражених у листах-роз'ясненнях від державних фінансових регуляторів; дійти висновків теоретичного характеру щодо визначення поняття криптовалют, через диференціацію критеріїв притаманних «грошовим сурогатам»; виявити тренди розвитку їх правового регулювання.

Цілі зумовлюють методологію їх досягнення, рівно як поставлені задачі визначають методи їх вирішення. Методологічна основа дослідження включала в себе сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних правових методів наукового пізнання. Використовувалася наступна система методів наукового пізнання: а) загальнонаукові – дедукція та індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція, аналогія, аналітична та діалектична, системний підхід; б) спеціально-юридичні методи пізнання, як то формально правовий, правове прогнозування, ретроспективний та порівняльно правовий метод, метод порівняння, системно-структурний; в) методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження. Разом це мало забезпечити отримання науково достовірних та об'єктивних результатів, а також досягнення сформульованої мети і виконання завдань дослідження.

Джерельна база дослідження ґрунтувалася на аналізі законодавчої бази України, включаючи широкий спектр проектів законів що стосувалися криптовалют за семеричний період 2017–2023 років. У емпіричну основу дослідження входили і офіційні листи-роз'яснення фінансових регуляторів щодо криптовалют.

Структурування дослідження. Поставлена мета дослідження потребувала поглибленого вивчення, окремих її складових, для чого результативна частина дослідження розбивається на ряд етапів з метою формування необхідної послідовності висновків: 2. Результати. 2.1. Криптовалюта: історичний екскурс; 2.2.

Еволюція законотворчої діяльності до появи профільного закону; 2.3. Визначення поняття криптовалюти шляхом диференціації критеріїв «грошові сурогати»; 2.4. Профільний закон України «Про віртуальні активи»; 2.5. Законодавчі ініціативи: формування цілісного правового поля.

Загально філософський (універсальний) метод пізнання застосовувався на всіх етапах дослідження. Діалектичний метод із системно-структурним підходом застосовувався до вивчення наукової літератури та нормативно-правового матеріалу за семіричний період законотворчої діяльності в Україні. Історичний метод при проведенні дослідження дозволив врахувати особливості розвитку законодавства в Україні у період 2017–2023 років, щодо криптовалют: від численної кількості законопроектів, що були подані у Парламент України до прийняття Закону України «Про віртуальні активи». Метод порівняльного аналізу використовувався для дослідження найкращої з запропонованих законодавцями та науковцями практики регулювання відповідних правовідносин пов'язаних з криптовалютою, націлений на розробки рекомендацій та виявлення трендів з удосконалення чинного законодавства. Міждисциплінарний підхід до вивчення різнопланових аспектів (визначення правової природи, податкового регулювання і інші) запропонованих у законопроектах механізмів правового регулювання відносин пов'язаних з криптовалютою, сприяв належному обґрунтуванню запропонованих рекомендацій щодо пошуку шляхів вдосконалення чинного законодавства України. Арістотелівський метод був корисний при аналізі змісту чинного законодавства щодо правової природи об'єкту дослідження, роз'яснення проблем їх забезпеченості, з точки зору законодавчої техніки у відповідних законопроектах та нормативних актах.

Обрана джерельна база та методологія її дослідження відповідає сформульованій меті та вирішення поставлених завдань і загалом сприяє створенню оптимальної структури отриманих висновків.

2. РЕЗУЛЬТАТИ

2.1. Криптовалюта: історичний екскурс

Саме поняття цифрових валют було вперше введене ще в 1983 році в дослідницькій роботі Девіда Чаума, який згодом реалізував його у формі DigiCash. Європейський центральний банк в 2012 році дав їх наступне визначення: «цифрові гроші в нерегульованому середовищі, випущені й контрольовані їхніми розроблювачами й використовувані в якості методу оплати серед членів певного віртуального співтовариства, [...] віртуальні валюти (які, на відміну від електронних грошей, не мають матеріального еквівалента з тією назвою, що є законним засобом платежу)» [4].

Виходячи із прийнятої позиції Європейського центрального банку «віртуальна валюта», по-перше, не має матеріальної форми, по-друге, не є законним засобом платежу [5].

Окрім готівки, домогосподарства й фірми вже давно тримають цифрові або електронні – рахунку. Уже десятиліттями банки випускають ці цифрові гроші – депозити до запитання. Як і центральні банки, що відкривають резервні рахунки для комерційних банків. Що змінилося в останні роки, так це легкість, з якої користувачі можуть одержати доступ до своїх електронних грошей і витратити їх. [6]

Безпосередньо термін «криптовалюта» став широко використовуватися лише після публікації Andy Greenberg 20 квітня 2011 року у журналі Forbes статті «Crypto Currency» [7]. А одне з об’ємних, у плані опису поняття «криптовалюта» дає у своєму звіті Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (*надалі – FATF*). Біткоїни (Bitcoin), є найвідомішим елементом серед криптовалют:

«Біткоїн був запущений у 2009 році й став першою децентралізованою конвертованою валютою й першою криптовалютою. Біткоїни являють собою розрахункові одиниці у формі унікального ланцюжка цифрових і буквених знаків, що становлять у сукупності валюту, що й мають цінність тільки внаслідок того, що користувачі готові платити за них. Торгівля біткоїнами здійснюється користувачами в цифровій формі з високим ступенем анонімності, і біткоїни можуть обмінюватися (купуватися або продаватися) на долари США, євро й інші фіатні або віртуальні валюти. Кожний може скачати безкоштовний відкритий програмний додаток з веб-сайту для відправлення, одержання й зберігання біткоїнів, а також для контролю операцій у системі Біткоїн. Користувачі також можуть одержати біткоїн-адреси, які функціонують як рахунку на сайтах провайдерів послуг з обміну біткоїнів або на сайтах служб онлайн гаманців. Інформація про операції (грошових потоках) є загальнодоступною й розміщується в загальному реєстрі операцій, де самі операції ідентифікуються по біткоїн-адреси, що представляє собою ланцюжок цифрових і буквених знаків без систематичної прив’язки до фізичної особи. У цьому зв’язку систему Біткоїн називають «псевдо-анонімною» (фізична особа не відома, але можна простежити ланцюг операцій по «гаманцям» – прим. авт.). Максимальне число біткоїнів, яке буде згенеровано, становить 21 мільйон (однак кожна одиниця може бути розділена на більш дрібні частини), і цей рівень буде досягнутий до 2140 року. ...». [8]

Біткоїн – далеко не остання цифрова валюта, але Сатосі Накамото (прим. авт. як передбачається є розробник – біткоїн) вдалося придумати просту й дуже надійну систему, об’єднавши попередні розробки й додавши власні ідеї. [9]

Альткоїни (Altcoin) з’явилися в 2011 році, рівно через два роки після запуску біткоїн [10]. Друга по капіталізації криптовалюта й найбільший з альткоїнів є Ethereum. Він з’явився в 2015 році. Вони створювалися, як альтернатива біткоїн, спочатку на тієї ж блокчейн платформі. І мали загальну назву «fork», а після,

деякі із представників альткоїнів обзавелися власною платформою. Частка альткоїнів у 2021 році на крипторинку досягла рівня приблизно 33% [11].

Обґрунтовано вважається, що слово «криптовалюта» у перспективі не повинна стати правовою дефініцією. Таке твердження сформовано з огляду на те, що воно не відображає, щодо об'єкту який воно описує, а ні економічної сутності, а ні технологічної. Тобто такому об'єкту не притаманні у повному обсязі характеристики, які відносяться до слів з яких воно складено: крипто та валюта. Для такого об'єкту, який нині описує слово «криптовалюта», більш об'єктивно підходить назва як то «приватний токен» інколи «крипто знаки / токен» [12].

У світі існує багато класифікацій криптовалют, але узагальнюючи можна сформуванати класифікацію так званих елементів цифрових технологій, що більшою мірою функціонують у фінансовому секторі економіки (*digital finance technology – DFT*), виходячи з їх характеристик у вигляді чотирьох груп: DFT – ігрові, DFT – передплатені, DFT – національна валюта, DFT – міжнародна валюта. Згідно цій класифікації криптовалюта відноситься до DFT – ігрові [13].

Наявність у минулому прототипів криптовалют, у вигляді: різних проектів P2P-мереж, волонтерської мережі по обробці радіосигналів з космосу «seti@home», проекту досліджень захворювань і білків «folding@Home», «B-money», «E-cash / «Digicash», – в цілому сприяли їх появі. Сьогоднішня популярність електронних грошей, як засобу безготівкових розрахунків, що має щорічний ріст, і далі сприяє прискоренню впровадження інноваційних технологій у фінансовій сфері. У епоху свого розвитку, електронні гроші пропонувалися не фінансовими організаціями, а інноваційними фінтех-компаніями. Електронні гроші тривалий час обслуговували розрахунково-платіжні операції поза межами правового поля, що схоже на сьогоднішній стан криптовалют. І тільки після визнання їх явних переваг з боку державних регуляторів, – електронні гроші стали елементом національної платіжної системи у багатьох країнах [14].

Беручи до уваги історичний розвиток електронних грошей, та їх функціональну схожість з криптовалютою, буде обґрунтованим припустити, що останніх чекає подібний сценарій розвитку з точки зору правового регулювання.

Формування правової бази в Україні умовно можна поділити на два етапи: а) до появи профільного закону; б) і після його появи у вигляді Закону України «Про віртуальні активи»; де вже на законодавчому рівні ввели ряд правових дефініцій, класифікацію і правові засади їх регулювання, що і ознаменувало початок легітимізації криптовалют в Україні.

2.2. Еволюція законотворчої діяльності до появи профільного закону

Проведемо дослідження становлення у визначенні поняття криптовалют до появи профільного Закону України «Про віртуальні активи», які мали місце у законопроектах поданих до Парламенту України.

Таблиця 1. Пропозиції щодо визначення криптовалют у законопроектах.

група	Запропоноване визначення криптовалюта	Законопроект
А.	<p>Криптовалюта це програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн в якості облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду)</p>	<p>Проекту Закону про обіг криптовалюти в Україні від 06.10.2017 № 7183 [15]</p>
	<p>Криптовалюта це децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку. Криптовалюта для цілей правового регулювання вважається фінансовим активом.</p>	<p>Проекту Закону про стимулювання ринку криптовалюти та їх похідних в Україні від 10.10.2017 № 7183–1 [16]</p>
	<p>Застосовувалася термінологія Проекту Закону про стимулювання ринку криптовалюти та їх похідних в Україні від 10.10.2017 № 7183–1 [16]</p>	<p>Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні) від 30.10.2017 № 7246 [17]</p>
Б.	<p>Віртуальні активи – будь-яка форма запису в рамках розподіленого реєстру записів у цифровій формі, що може використовуватися як засіб обміну, одиниця обліку чи як засіб збереження вартості. Під терміном «віртуальний актив» у цьому Кодексі розуміються криптовалюти та токен-активи (п.п. 14.1.33, п. 4.1, ст.14);</p> <p>Криптовалюта – віртуальний актив у формі токenu, що функціонує як засіб обміну або збереження вартості (п.п. 14.1.95–1, п. 4.1, ст. 14);</p> <p>Токен – цифрова одиниця обліку в рамках розподіленого реєстру записів у цифровій формі, який має криптографічний захист. Токен-актив – віртуальний актив у формі токenu, який посвідчує майнові та/або немайнові права власника токена, що відповідають зобов'язанням емітента токена (п.п. 14.1.273, п. 4.1, ст. 14).</p>	<p>Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні від 14.09.2018 № 9083 [18]</p>

група	Запропоноване визначення криптовалюта	Законопроект
Б.	<p>Блокчейн – технологія досягнення консенсуса відносно стану розподіленої бази даних у визначений момент часу в умовах взаємної недовіри сторін або сам розподілений реєстр транзакцій (дій) в системі (п.п.14.1.33, п. 4.1, ст. 14);</p> <p>Віртуальні активи – токени, а також криптовалюта» (п.п.14.1.33–1, п. 4.1, ст.14);</p> <p>Криптовалюта – нематеріальний цифровий актив, що визначає одиниці цінності, безпосереднє право власності на які фіксується згідно записів в розподіленому реєстрі транзакцій (блокчейні) (п.п.14.1.95–1, п. 4.1, ст. 14);</p> <p>Токен – запис у розподіленому реєстрі транзакцій (блокчейні), який засвідчує наявність у власника прав власності або вимоги на об’єкти цивільного права» (п.п.14.1.273, п. 4.1, ст. 14).</p>	<p>Проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні від 27.09.2018 №9083–1 [19]</p>
В.	<p>Віртуальний актив – особливий вид майна, який є цінністю у цифровій формі, яка створюється, обліковується та відчужується електронно. До віртуальних активів відносяться криптоактиви, токен-активи та інші віртуальні активи (п.п.14.1.32–1, п. 4.1, ст.14);</p> <p>Криптоактив – вид віртуального активу у формі токену, який створюється, обліковується та відчужується в розподіленому реєстрі та не посвідчує майнових та/або немайнових прав власника криптоактиву (п.п.14.1.95–1, п. 4.1, ст. 14);</p> <p>Токен – електронна одиниця обліку у формі запису в розподіленому реєстрі (п.п.14.1.245–1, п. 4.1, ст. 14);</p> <p>Токен-актив – вид віртуального активу у формі токену, який створюється, обліковується та відчужується в розподіленому реєстрі, посвідчує майнові та/або немайнові права власника токен-активу, які відповідають зобов’язанням особи, яка випустила токен-актив. Операції з токен-активом оподатковуються за правилами, що застосовуються до майнових та/або немайнових прав, які посвідчує токен-актив» (п.п.14.1.245–2, п. 4.1, ст. 14);</p> <p>Розподілений реєстр – база даних в електронній формі, яка містить в собі записи про виконані операції з токенами, та яка формується, зберігається та оновлюється на основі алгоритмів, які забезпечують узгодженість даних між усіма програмно-технічними комплексами, які підтримують функціонування такої бази даних (п.п.14.1.223–1, п. 4.1, ст. 14)</p>	<p>Проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з крипто-активами від 15.11.2019 №2461 [20]</p>

Виходячи з отриманих результатів у Таблиці 1 можна зробити ряд проміжних висновків. Еволюцію у визначенні криптовалюти можна умовно розділити на три групи А, Б, В: група А (Законопроект 7183 та 7183–1); група Б (Законопроект 9083 та 9083–1); група В (Законопроект 2461). Описуючи наявні тренди у сформованих нами групах А,Б,В акцентуємо уваги тільки на властивостях що притаманні грошам та активам (фінансово-правовий аспект), сторонячись технічних засад та принципів.

Група А. Описуючи тренд у групі А, можна зазначити наступні відмінності та схожості між Законопроектом 7183 та 7183–1, 7246:

1) Законопроект 7183 передбачав, що криптовалюта наділена властивостями: є об'єктом права власності + засіб обміну;

2) Законопроект 7183–1 передбачав, що криптовалюта наділена властивостями: є об'єктом права власності + засіб обміну + вимір вартості + збереження вартості + фінансовий актив.

Між Законопроектом 7183 та 7183–1 є пряма схожість тільки у властивості «засіб обміну (міни)» при тому що на другому етапі видалено дефініцію «є об'єктом права власності» та додано ряд нових. Так Законопроект 7183–1 ввів нове поняття «фінансовий актив», на нашу думку саме замість «є об'єктом права власності».

3) Як було зазначено у пояснювальній записці до Законопроекту 7246: Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні)» та проект Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» № 7183–1 від 10.10.2017 повинні розглядатися у комплексній взаємодії, оскільки спрямовані на вирішення спільного завдання, а саме, створення умов для стимулювання розвитку діяльності криптовалют в Україні та їх видобування (реальні умови для майнерів), використання криптовалют у повсякденному житті та захист прав, законних інтересів споживачів й надавачів цих послуг, професійних учасників ринку.

Законопроектом 7246 передбачалося звільнити від оподаткування прибуток підприємств (включаючи «майнінг»), крім фінансових установ, що надають фінансові послуги на ринку криптовалют у відповідності до Законопроекту 7183–1, отриманий від операцій з купівлі-продажу криптовалют. Такі новації передбачались через доповнення нових п.п.142.4, п.п.165.1.60, п.п.196.1.19 Податкового кодексу України.

Група Б. Описуючи тренд у групі Б, можна зазначити наступне:

1) Законопроект 9083 передбачав наступну класифікацію та визначення:

– Віртуальний актив (це криптовалюта та токен-активи) які наділені властивостями: засіб обміну + одиниця обліку + засіб збереження вартості;

– Криптовалюта (це віртуальний актив у формі токену) які наділені властивостями: засіб обміну + збереження вартості;

– Токен (це цифрова одиниця), Токен-актив (це віртуальний актив у формі токена) яка наділена властивостями: посвідчує майнові/немайнові права власника токена за зобов'язаннями емітента токена.

2) Законопроект 9083–1 передбачав наступну класифікацію та визначення:

– Віртуальний актив (це токени, а також криптовалюта);

– Криптовалюта наділена властивостями: нематеріальний цифровий актив + визначає одиниці цінності + право власності;

– Токен (запис в розподіленому реєстрі) який наділений властивостями за-свідчувати наявність у власника прав власності або вимоги на об'єкти цивільного права.

Між Законопроектом 9083 та 9083–1 слід відмітити наступні важливі моменти у їх правовій еволюції:

по-перше, потрібно відзначити тренд-утворюючу різницю, а саме те що у Законопроекті 9083–1 криптовалюту пропонувалося визначити «нематеріальним цифровим активом», таким чином віднесення криптовалюти до нематеріального активу відбулося вперше;

по-друге, Законопроект 9083–1 у порівнянні з 9083 втратив властивості, які частково були і у класі А, та притаманні грошам: засіб обміну + одиниця обліку + засіб збереження вартості. Та серед тих, що притаманні грошам залишив лише властивість «одиниці цінності».

Перехідною еволюційною ланкою між групою А та Б, було активне введення слова «актив», зокрема у Законопроекті 7183–1, у розумінні тлумачення криптовалют, яка твердо закріпилося у групі Б (Законопроект 9083 та 9083–1).

Фінансовий актив, відповідно до Національного стандарту бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» це: а) грошові кошти та їх еквіваленти; б) контракт, що надає право отримати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства; в) контракт, що надає право обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно вигідних умовах; г) інструмент власного капіталу іншого підприємства. Фінансовий актив, призначений для перепродажу – фінансовий актив, придбаний з метою подальшого продажу для отримання прибутку від короткотермінових змін його ціни та/або винагороди посередника [21].

Група В. Описуючи тренд у класі В можна відмітити з основного, що Законопроект 2461 був продовженням саме Законопроекту 9083 а не Законопроекту 9083–1 (який був останнім серед законодавчих ініціатив, у попередній групі Б).

Законопроект 2461 передбачав наступну класифікацію та визначення:

– Віртуальний актив (це особливий вид майна, що включає криптоактиви, токен-активи та інші віртуальні активи) являє собою цінність у цифровій формі;

– Криптоактив (це вид віртуального активу у формі токена) який наділений властивостями: не посвідчує майнових прав та/або нематеріальних прав власника криптоактиву;

– Токен (це електрона одиниця обліку);
 – Токен – актив (вид віртуального активу у формі токену) який наділений властивостями: посвідчує майнові права та/або немайнові права власника токену-активу, які відповідають зобов'язанням особи, яка випустила токен-актив.

Серед примітного у Законопроекті 2461, у частині формування класифікації, можна виділити той факт, що законодавцем була спроба замінити поняття «криптовалюта» на «криптоактив», чого у попередніх законопроектах не відзначалось.

Обговорення щодо тренду еволюції по групам А,Б,В з визначення поняття криптовалюта, продовжимо у розділі дискусія та узагальнення.

На етапі становлення, подавляючи більшість законопроектів, що вносилися на розгляд Парламенту України були присвячені не так як визначенню та врегулюванню обігу криптовалют, як у більшій мірі спробі їх оподаткування. Ці ініціативи мали за мету внесення змін до Податкового кодексу України та/або інших нормативних актів. Згрупуємо у хронологічному порядку ці ініціативи в законотворчій діяльності у Таблиці 2.

Таблиця 2. Законопроекти, що мали на меті оподаткування криптовалют

№	Законопроект
1	ч. 2 ст. 5 та ч. 4 ст. 8 проєкту Закону про обіг криптовалют в Україні від 06.10.2017 р. № 7183 [15]
2	ч. 1 ст. 9, п. 5 Прикінцевих та перехідних положень Проєкту Закону про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні від 10.10.2017 № 7183–1 [16]
3	додавання нових п. 142.4, п. 165.1.60, п. 196.1.19 Податкового кодексу України через прийняття проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні) від 30.10.2017 № 7246 [17]
4	пункти 3, 4, 5 проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні від 14.09.2018 № 9083 [18]
5	пункти 3, 4, 5, 7 проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні від 27.09.2018 № 9083–1 [19]
6	пункти 3, 6 проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з крипто-активами від 15.11.2019 № 2461 [20]

Позиція законотворців та податкових органів при спробі у формуванні законопроектів (Таблиця 2), щодо оподаткування криптовалют, виходило з того що такі відносини пов'язані з обігом певних цінностей, а отже й з отриманням під час або в результаті такого обігу певної вигоди (доходу чи прибутку).

2.3. *Визначення поняття криптовалюти шляхом диференціації критеріїв «грошові сурогати»*

У цьому питанні протягом 2014–2023 років також простежувалася певного роду права еволюція.

Однією з функцій Національного банку України є монопольне здійснення емісії національної валюти України та організація готівкового грошового обігу, відповідно до стаття 7 Закону України «Про Національний банк України» [22]. Згідно статті 99 Конституції України [23], статті 192 Цивільного кодексу України [24], Закону України «Про платіжні послуги» [25], Закону України «Про валюту і валютні операції» [26]: гривня як грошова одиниця України, є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів, як засобу платежу забороняються, згідно частини другої статті 32 Закону України «Про Національний банк України» [22].

У таблиці 3 наведено у згрупованому вигляді листи Національного банку України, якими висловлюється позиція національного регулятора до криптовалют.

Таблиця 3. Листи-роз’яснення, заяви фінансових регуляторів України, що мали відношення до криптовалюти

№	Дата	Найменування документу
1	10.11.2014	Роз’яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin [27]
2	08.12.2014	Лист №29–208/72889. Щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin [28]
3	30.11.2017	Спільна заява фінансових регуляторів (НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг), щодо статусу криптовалют в Україні [29]
4	22.03.2018	Лист №40–0006/16290 «Про визнання такими, що втратили актуальність, окремих листів Національного банку України» [30]

Національний банк України 10.11.2014 року опублікував лист: Роз’яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin, зазначивши серед іншого:

« [...] розглядає «віртуальну валюту/криптовалюту» Bitcoin як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства. [...] Наголошуємо, що всі ризики за використання в розрахунках «віртуальної валюти/

криптовалюти» Bitcoin несе учасник розрахунків за ними. Національний банк України як регулятор не відповідає за можливі ризики і втрати, пов'язані з використанням «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin. [...]». [27]

Окрім цього, пізніше, а саме 08.12.2014 року НБУ у відповіді на звернення від 28.10.2014 року щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin, серед іншого зазначив:

«[...] Поряд з цим, випуск віртуальної валюти Bitcoin не має будь-якого забезпечення та юридично зобов'язаних за нею осіб, не контролюється державними органами влади жодної із країн. Отже, Bitcoin є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості. [...] Враховуючи наведене, вважаємо, що уповноважені банки не мають правових підстав для зарахування іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin за кордоном. [...]» [28]

Окремо заслуговує уваги спільна заяви фінансових регуляторів України від 17.11.2018 року, у якій вони зазначили свою переконливість у наступному: складна правова природа криптовалют не дозволяє визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою і платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом. Поняття «криптовалюта» та регулювання операцій з нею не підпадають під режим регулювання:

– Обігу грошових коштів. Оскільки криптовалюта не існує у формі банкнот, монет, записів на рахунках у банках, вона не може бути визнана грошима (грошовими коштами, коштами, грошовими знаками) у трактуванні українського законодавства;

– Валютного законодавства. Оскільки криптовалюта не має прив'язки до грошової одиниці жодної з держави, вона не може бути визнана валютою або законним платіжним засобом іноземної держави, та не є валютною цінністю в трактуванні валютного законодавства;

– Обігу електронних грошей та використання платіжних засобів. Оскільки криптовалюта не випускається банком і не є грошовим зобов'язанням певної особи, вона не може бути визнана електронними грошима;

– Цивільних правовідносин щодо регулювання діяльності із цінними паперами. У криптовалюти відсутні ознаки документа та емітента, а саме: не має установленної форми документа з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, не має визначення взаємовідносин емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та не передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливості передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам. А отже, криптовалюта не може бути цінним папером;

– Крім того, у криптовалюти відсутні ознаки документа у вигляді грошових знаків, відсутній емітент, а також відсутня мета виготовлення. Таким чином,

криптовалюта не може бути визнана грошовим сурогатом (згідно з його визначенням у Законі України «Про Національний банк України»).

Однак, звернемо увагу на важливий момент, щодо тверджень з вище наведеної спільної заяви, а саме останнього абзацу, щодо віднесення криптовалют до «грошового сурогату». Зазначимо той факт, що на фоні даної спільної заяви фінансових регуляторів, – Національний банк України залишив у силі свій лист від 10.11.2014 (Таблиця 3), тобто не скасував його, навіть на момент проведення цього дослідження. Як приклад, це було зроблено 22.03.2018 року листом № 40–0006/16290, а саме у зв'язку з втратою актуальності НБУ скасував лист від 08.12.2014 року за № 29–208/72889 (Таблиця 3).

У зв'язку з виявленими у ході дослідження неоднозначної думки НБУ щодо визначення криптовалюти. Надалі проведемо правовий аналіз щодо правової дефініції «грошовий сурогат» у контексті характеристик криптовалют, з урахуванням поглядів НБУ (викладених у листах Таблиця 3).

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національний банк України» грошовий сурогат, це: будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті, крім валютних цінностей».

Беручи за основу дефініцію «грошового сурогату» визначимо поняття криптовалюти, через покроковий аналіз окремих складових елементів, що містяться у визначенні «грошового сурогату», а точніше їх характеристик.

Таблиця 4. Співвідношення критеріїв визначення «грошовий сурогат» з криптовалютою на фоні гривні

№	Критерії що визначають «грошовий сурогат»	Співставлення критеріїв з криптовалютою відносно гривні
1	будь-які документи у вигляді грошових знаків	Фраза «будь-які документи» дозволяє віднести до «будь-чого», у т.р. і до цифрової форми криптовалют. Як правова дефініція «грошові знаки» відсутня, існують тільки енциклопедичні визначення: – гроші в готівковій формі, виготовлені з металу (монети), паперу або пластику (банкноти, казначейські білети тощо), рідше – інших матеріалів [31]; – різновиди грошових одиниць, що беруть участь у грошовому обігу і торговельно-грошових операціях. Випускаються з паперу, металу різного номіналу, включаючи розмінну монету для зручності ведення розрахункових та торговельних операцій [32].

№	Критерії що визначають «грошовий сурогат»	Співставлення критеріїв з криптовалютою відносно гривні
2	відрізняються від грошової одиниці України	Дійсно криптовалюта відрізняється від гривні. Так як грошовою одиницею України є виключно гривня: згідно з п. 1 Постанови Президії Верховної Ради України «Про затвердження назви і характерних ознак грошової одиниці України» [33], ч. 1 ст. 99 Конституції України [23], ч. 1 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» [22], Закону України «Про платіжні послуги» [25].
3	випущені в обіг не Національним банком України	Дійсно криптовалюта не випущена НБУ, на противагу гривні. Так як відповідно до п. 2 ст. 7, абзацу дев'ятого п. 1 ч. 1 ст. 15, ч. 1 ст. 34 Закону України «Про Національний банк України», виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку України [22].
4	виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті	Криптовалюта не може бути використана офіційно в господарському обороті, а гривня може. Так, як відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» використання на території України грошових сурогатів як засобу платежу забороняється [22].
5	не (крім) валютні цінності	Дійсно криптовалюта не валютні цінності. Так, як згідно п.п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні цінності» валютні цінності це: національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали [26].

На підставі отриманих результатів з Таблиці 4 буде проведено обговорення щодо інтерпретованого визначення криптовалюти (відносно ключових критеріїв «грошові сурогати») у розділі дискусія та узагальнення.

2.4. Профільний Закон України «Про віртуальні активи»

09 червня 2020 року до Парламенту України був внесений проект закону за №3637 «Про віртуальні активи» (надалі – Законопроект 3637) [34], який вже 02 грудня 2020 року був прийнятий Парламентом України за основу. Після обговорень та незначних доробок у Комітеті з питань цифрової трансформації 15 липня 2021 року був підготовлений до 2-го читання. І нарешті 08 серпня 2021 року прийнята Парламентом України доопрацьована версія Законопроекту 3637 [35]. Однак не був підписаний Президентом України, як того вимагає процедура затвердження законів України, та повернутий з пропозиціями назад на доопрацювання до Парламенту України [36].

17 лютого 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про віртуальні активи» №2074-IX (далі – Закон 2074) [37], який був підписаний Президентом України 15 березня 2022 року. Цей закон повністю легалізує обіг криптовалют в Україні на законодавчому рівні. Відповідно до пункту 1 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набирає чинності: а) з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами»; б) запровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, що додатково зазначено у пункті 2 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення», як обмеження у можливості застосування санкцій, передбачених статтею 23 Закону 2074. На виконання пункту 1 розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 7150 зі змінами до Податкового кодексу України [38] від 13.03.2022 [39].

Офіційне визначення поняття криптовалюта, яке прийняло правову дефініцію «віртуальні активи» прийняло наступний вираз: нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може повідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав

Узагальнюючи правові засади введені Законом України «Про віртуальні активи», можна охарактеризувати тезисна наступним чином. Віртуальні активи – це нематеріальне благо. Така ж правова природа, як інформації або літературного твору [40]. Вони не є засобом платежу та не можуть бути предметом обміну на майно чи послуги [41]. Віртуальні активи поділяються на забезпечені та незабезпечені [13]. Власність на віртуальний актив підтверджується володінням віртуального ключа [42], що являє собою набором технічних засобів [43]. Забезпечений віртуальний актив надає право вимагати об'єкт забезпечення [44]. Об'єкт забезпечення визначається правочином, яким віртуальний актив створено. Операції з віртуальними активами, забезпеченими валютними цінностями (національною чи іноземною валютою, банківськими металами), регулюються Національним банком України [45]. Забезпечені цінними паперами – Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку [46]. Види послуг з віртуальними активами: зберігання або адміністрування, обмін, переказ, надання посередницьких послуг. Постачальники отримують дозволи щодо кожного виду послуг [47]. Постачальником послуг щодо віртуальних активів, забезпечених валютними цінностями, може бути лише фінансова установа [48]. Учасники ринку віртуальних активів набувають право на судовий захист. Національний банк України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку здійснюють нагляд за діяльністю постачальників послуг та застосовують заходи впливу [49]. Фінансові санкції, варіюються залежно від ступеня порушення, від найменшої (за надання недо-

стовірної інформації) до найтяжчої провини (за провадження діяльності без дозволу) [50].

За період з 17.02.2022 року, а саме з моменту ухвалення Парламентом України Закону 2074 та до початку 2023 року, відбулися значні події. Вони суттєво вплинули на задуми Парламенту України щодо запуску з 01.10.2022 року обов'язкових змін до Податкового кодексу України (щодо оподаткування віртуальних активів) та одночасного введення у дію Закону 2074. У виявленні причин таких змін до планів запуску крипто-ринку в Україні ми і продовжимо наше дослідження.

Європейські регулятори вперше згадали про необхідність регулювання ринків крипто-активів (надалі – Markets in Crypto-Assets Regulation або MiCA) незабаром після того, як Facebook запустив стейблкоїн Libra. Міністр фінансів Франції заявив через кілька хвилин після запуску проекту, що Libra ніколи не стане суверенною валютою і потребуватиме надійного захисту прав споживачів. Банкрутства FTX, Terra і Celsius Network посилили рішучість влади. Європа визначила, що існуюче законодавство не може бути застосоване до більшості крипто-активів та їх постачальників. Тому було створено нове, яке регулює крипту та діяльність крипто-компаній [51].

Рада ухвалила свій переговорний мандат щодо MiCA 24 листопада 2021 року. Переговори між спів-законодавцями розпочалися 31 березня 2022 року і закінчилися тимчасовою угодою, досягнутої 05 жовтня 2022 року [52].

05 жовтня 2022 року законодавці Євросоюзу схвалили текст законопроекту Markets in Crypto Assets Regulation (MiCA) [53], який стане основою для регулювання криптовалют у Європейського Союзу. А вже 10 жовтня члени Комітету з економічних та валютних питань Європейського парламенту ухвалили законопроект про регулювання криптовалют, таким чином підтримавши регламент MiCA та всі відповідні положення.

За словами представників Комітету Євросоюзу, ініціатива MiCA зможе вплинути на здатність учасників ринку диверсифікувати свій бізнес за рахунок розробки стратегії крипто-активів, а також на здібності підвищувати довіру перед банками та пропонувати крипто-компаніям єдину ліцензію для роботи в ЄС. Цей регламент залишилося лише ухвалити Європейському парламенту до кінця місяця жовтня 2022 року, після чого він мав набути чинності після спливу терміну 18 місяців [54].

Однак на початку 2023 року Європейський парламент переніс розгляд регламенту регулювання криптовалют на території ЄС, відомий як MiCA, на квітень 2023 року. За інформацією преси, перекладачі не встигають опрацювати 400 сторінок документа для перекладу 24 офіційними мовами країн-членів блоку [55].

20 квітня 2023 року Європарламент прийняв MiCA, як загальні правила ЄС для нагляду, захисту прав споживачів та екологічних гарантій криптоактивів, включаючи криптовалюту. MiCA охоплюватиме криптоактиви, які не регулюються чинним законодавством про фінансові послуги. Ключові положення для тих, хто

випускає та торгує криптоактивами (включаючи токени з посиланнями на активи та токени електронних грошей), охоплюють прозорість, розкриття інформації, авторизацію та нагляд за транзакціями. Споживачі будуть краще поінформовані про ризики, витрати та витрати, пов'язані з їхньою діяльністю. Крім того, нова законодавча база сприятиме цілісності та фінансовій стабільності ринку шляхом регулювання публічних пропозицій криптоактивів. Узгоджений текст МіСА включає заходи проти маніпулювання ринком та запобігання відмиванню грошей, фінансуванню тероризму та іншим злочинним діям. [56]

Після ухвалення документ стає Законом у кожній з 27 країн-членів ЄС, і набуде чинності після 18-місячного перехідного періоду [51]. Таким чином Регламент МіСА вступить у закону силу на кінець 2024 року.

На фоні розробки та прийняття регламенту МіСА, згадаємо, що 28.02.2022 року Україна подала заявку на членство у Європейському союзі. У свою чергу Рада Європейського союзу 07.03.2022 року звернулася до Європейської комісії з проханням надати свій висновок по заявці від України. І вже 17 червня 2022 року Європейська комісія оприлюднила свій висновок, у якому рекомендувала визнати європейську перспективу Україні та надати статус кандидата на вступ до європейської спільноти. 23 червня 2022 року лідери Європейського союзу у Брюсселі схвалили рекомендації Європейської комісії, щодо надання Україні статусу кандидата на вступ в Європейський союз [57].

У зв'язку з набуттям Україною статусу кандидата на членство в ЄС, норми вітчизняного законодавства, зокрема і щодо віртуальних активів, повинні бути адаптовані до європейських стандартів, не виключенням є і регламент МіСА [58].

Національний інститут стратегічних досліджень з метою вирішення першочергових проблем, зокрема і тієї що нами приведена вище, у сфері впорядкування обігу віртуальних активів в Україні рекомендував, як доцільне: створити робочу групу з розроблення та приведення у відповідність нормативно-правової бази, що необхідна для реалізації Закону України «Про віртуальні активи» задля створення прогресивної моделі регулювання обігу віртуальних активів в Україні, залучаючи до роботи компетентні органи, зокрема Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Національний банк України, Міністерство фінансів України, Міністерство цифрової трансформації України, Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та інші органи виконавчої влади [59].

Як повідомив Урядовий портал, 17.11.2022 року Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку створила консультаційну раду для отримання якісної експертизи та професійної оцінки у напрямку впровадження віртуальних активів. Основним завданням ради є розробка та узгодження законопроекту про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами та змін до Закону України «Про віртуальні активи». А також узгодження інших питань щодо нормативного врегулювання діяльності

на ринку віртуальних активів. До складу ради увійдуть представники профільних органів, провідних фахівців ринку та інші зацікавлені учасники. Для Комісії важлива та цікава думка всіх сторін процесу, тому вона готова до відкритого конструктивного діалогу [60].

Перше засідання Консультаційної ради з питань регулювання віртуальних активів (*надалі – Консультаційна рада*), яка організована Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (*надалі – НКЦПФР*), відбулося 01.12.2022 року. У заході взяли участь: представники Офісу Президента, керівництво та фахівці НКЦПФР, спеціалісти Національного банку України, представники депутатського корпусу, профільних органів, провідних фахівців ринку і інші учасники. Учасники, під час засідання, обговорили важливість швидкого запуску ринку віртуальних активів в Україні та напрямки діяльності, розглянули Європейський регламент MiCA (*Markets in Crypto assets*). Також ознайомились з вже розробленими змінами до статей щодо сфери застосування, визначення термінів базового закону «Про віртуальні активи» та концепцією оподаткування [1; 2].

За результатами зустрічі 01.12.2022 року Консультаційної ради, НКЦПФР вже 27.12.2022 року на своїй офіційній сторінці відзвітувало: Консультаційна рада розпочала обговорення та напрацювання законодавчих змін, необхідних для запуску ринку крипто-активів в Україні. Перший драфт законопроекту планується підготувати вже до кінця січня 2023 року. Наразі експерти ради розглядають Європейський регламент MiCA, засади якого мають бути покладені в основу законопроекту та відповідно імплементовані в національне нормативне поле. Зокрема, протягом поточного тижня триватиме обговорення та збір пропозицій і коментарів щодо ліцензування та умов діяльності постачальників послуг (Розділ II регламенту MiCA). Крім того, найближчим часом буде запропоновано до розгляду питання віртуальних активів, які не є токенами з прив'язкою до активів та токенами електронних грошей (Розділ III регламенту MiCA) [61].

2.5. Законодавчі ініціативи: формування цілісного правового поля

Парламент України прийняв на початку 2023 року за основу два законопроекти: проект Закону про внесення змін та доповнень до Цивільного кодексу України [62] та проект Закону про цифровий контент та цифрові послуги [63]. Зазначені законопроекти розширюють кола об'єктів цивільних прав та направлені на регулювання використання віртуальних активів та цифрового контенту, шляхом віднесення їх до об'єктів цивільного права, на які поширюватимуться норми регулювання Цивільного кодексу. Обидва законопроекти розроблені в рамках імплементації до національного законодавства (у нашому випадку Закону 2074 та суміжні з ним) актів інститутів Євросоюзу (у контексті дослідження це MiCA) відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [64, 65].

За прийняття відповідних законопроектів № 6447 та № 6576 у першому читанні на пленарному засіданні 12 січня 2023 року проголосували 273 та 261 нардепів

відповідно. При голосуванні враховувався той факт, що між Європейським Парламентом та Парламентом України у травні 2019 року було прийнято Директиву 2019/770 про договори постачання цифрового контенту та цифрових послуг, яка набирає чинності для держав-членів ЄС 1 січня 2022 року [66].

Законопроектом № 6447 передбачені зміни до Цивільного кодексу України, зокрема статті 115, 177, 179. Яким визначено з поміж інших об'єктів цивільних прав цифрові речі, їх сутність як предмета цифрового середовища, який перебуває в обороті лише у цифровій формі, та щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, а також окреслено коло цифрових речей, якими є віртуальні активи, цифрові контенти, онлайніві облікові записи, гроші та цінні папери, що існують виключно у цифровій формі та поширено на цифрові речі правовий режим матеріальних речей, якщо інше не встановлено Цивільним Кодексом, іншими законами або не впливає із сутності цифрової речі [62].

Положеннями пов'язаного законопроекту № 6576 визначається сфера цивільних правовідносин, виділяються суб'єктивні та об'єктивні критерії відповідності цифрового контенту (послуги) умовам укладеного договору, встановлюються правові наслідки ненадання цифрового контенту (послуги) за договором, а також невідповідності контенту (послуги). Крім того, визначаються підстави та правові наслідки відмови від договору, за яким надається цифровий контент (послуга) [63; 66; 67].

3. ОБГОВОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ

3.1. Законопроекти всіх сформованих груп дослідження (А, Б, В) у Таблиці 1: були у меншій мірі присвячена визначенню і класифікації криптовалют, а у більшій мірі мали за мету оподаткування криптовалют (Таблиця 2). На наш погляд, саме у цьому і полягала помилка тренду 2017–2019 років у законотворчій діяльності, яка мала у пріоритеті розробку механізму оподаткування криптовалют. Незважаючи на те, що не було сформоване їх досконале визначення та обґрунтування правової природи на фоні відсутності класифікації та не впорядкованості у видах об'єктів цивільних прав. Не ефективно проводити оподаткування того, що не має чіткого окреслення.

Якщо відсутність поняття і класифікації мало критичну форму, то необхідність упорядкування у видах об'єктів цивільних прав, не мало крайньої необхідності. Так як ст. 177 Цивільного кодексу України закінчується словами «а також інші матеріальні і нематеріальні блага», що у свою чергу дозволяло охопити не тільки усі уже створені людиною об'єкти (незалежно від форми їх існування (цифрова або матеріальна)), але і ті, що лише з'являться у майбутньому. Це формулювання є продовженням закладеного цивілістичного принципу свободи, щодо можливості вчинення будь-яких дій, які не порушують права третіх осіб та звісно і наявних імперативних приписів закону; що також можна зіставити з існуючою теорією «об'єкт-блага».

3.2. Досліджуючи еволюцію процесів законотворчої діяльності у визначенні криптовалюти та їх властивостей, існуючи в Україні законопроекти, умовно розділили на три групи дослідження А, Б, В: група А (Законопроект 7183 та 7183–1, 7246); група Б (Законопроект 9083 та 9083–1); група В (Законопроект 2461). При дослідженні акцент уваги приділявся тільки на властивостях що притаманні грошам та активам (фінансово-правовий аспект), уникаючи аналізу технічних засад та принципів функціонування криптовалюти. Що дало змогу зробити наступні узагальнення:

«Група А». У трьох законопроектах є спільна властивість криптовалют «засіб обміну (міни)». Порівняно з першим, (7183) є примітним те що другий (7183-1) втратив дефініцію «є об'єктом права власності», але поряд отримав ряд нових властивостей, які притаманні фіатним грошам і були успадковані останнім законопроектом цієї групи. Що на думку автора стало деструктивним (прирівнювання криптовалюти до грошей) у діяльності законотворчого періоду «Групи А».

«Група Б». Між законопроектами у середині групи слід відмітити наступні важливі моменти у їх правовій еволюції:

по-перше, потрібно відзначити тренд-утворюючу різницю, а саме те що у Законопроекті 9083–1 криптовалюту пропонувалося визначити «нематеріальним цифровим активом», таким чином віднесення криптовалюти до нематеріального активу відбулося вперше;

по-друге, Позитивним є той факт що Законопроект 9083–1 у порівнянні з 9083 втратив властивості грошей, які були і в останніх законопроектах «Групи А».

Порівняння «Групи А» і «Групи Б». Перехідною еволюційною ланкою між групою А та Б, було повсюдне введення слова «активи» (як-то узагальнююча – «віртуальні активи») замість «валюта»: зокрема у Законопроекті 7183–1, у розумінні тлумачення криптовалют, яке твердо закріпилося у «Групі Б», а згодом успадковане і «Групою В».

«Група В». Серед примітного у групі, є початок формування класифікації. І можна виділити той факт, що законодавцем була спроба замінити поняття «криптовалюта» на «криптоактив», чого у попередніх законопроектах мало тільки відображення у їх визначеннях (Законопроект 7183–1). Відзначається приємність Законопроекту 2461 (група В) від Законопроекту 9083 (група Б), найбільше в успадкуванні елементів класифікації. Позитивним моментом законотворчої діяльності «групи В», є повне відмежування криптоактивів від грошей. Окрім цього, є примітним той факт, що криптовалюта як вид віртуального активу, по своїм властивостям перейшла з розряду нематеріального цифрового активу у розряд особливого виду майна.

3.3. Провівши аналіз правової позиції фінансових регуляторів, що викладена у ряді офіційних листів та роз'яснення (Таблиця 3) можна стверджувати, що у період з 2014–2023 роках Національний банк України офіційно визнає криптовалюту

Bitcoin, як «грошовий сурогат» відповідно до чинного листа від 10.11.2014, який не скасований на момент проведення дослідження.

Інтерпретуючи критерії, які характеризують «грошовий сурогат» (Таблиця 4), автор на їх фундаментально-нормативній понятійній основі, спробував сформулювати визначення криптовалюти, враховуючи позицію НБУ у листі 10.11.2014 року: *Криптовалюта це цифровий документ у вигляді криптознаків, що виготовлений з метою здійснення платежів в господарському обороті (розрахунків), який не відноситься до валютних цінностей і є відмінним від гривні, а тому не емітований Національним банком України і являється забороненим для використання як засіб платежу в Україні.*

Таким чином криптовалюта, яка не є грошима або валютними цінностями, враховуючи що вона була прирівняна НБУ до грошового сурогату, все таки притаманна одна з функцій грошей, – функцію обміну. Також на це вказує активна практика застосування криптовалют, як засобу обміну, наприклад, при покупці товарів і послуг в Інтернеті і багато інших.

Хоча цей інтерпретований висновок у майбутньому буде протирічити що ще не набрали законної сили частині 7 статті 4 Закону 2074: віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги).

Однак це не звучить абсурдно, не тільки з погляду теоретичного обґрунтування і сучасної практики. Але і з погляду на те, що багато розвинутих країн світу (США, Великобританія, Австралія, і інші) не визнають криптовалюту законним засобом платежу, але визнають функцію криптовалют, – як здатну до обміну [68; 69; 70]. У той час у світі є й випадки її тотальної заборони, як приклад у Китаї з 2017 року заборонені ICO та діяльність бірж [71].

Вважаємо проблема що зачеплена даним дослідженням має під собою підґрунтя, а у законодавстві України повинні бути проведені зміни з метою наближення його до практики провідних країн світу.

3.4. Прийняття первинної редакції профільного закону про віртуальні активи, стала індикатором для суспільства того, що у перспективі українські компанії та міжнародні інвестори зможуть легально працювати в Україні. Тобто діяльність усякого роду крипто- установ, обмінники, бірж, стартапів, – здійснюватиметься у правовому полі держави. І у свою чергу держава захищатиме віртуальні активи, що належать установам, підприємствам та громадянам від різного роду незаконних на них посягань.

Криптовалютна еко-система, яку намагаються створити в Україні, і яка в першу чергу призначена для взаємодії держави та іноземних і вітчизняних інвесторів крипто-бізнесу, на сьогодні перебуває тільки на стадії її формування. Прийнятий у 2023 році європейський регламент MiCA має бути покладений в основу нової редакції Закону України «Про віртуальні активи» для уніфікації відносин з Європейським Союзом, кандидатом у члени якого є Україна.

3.5. На початку 2023 року розглянуто два Законопроекти № 6447 та № 6576, які є сателітами до профільного Закону України «Про віртуальні активи» у меті формування єдиного правового середовища з регулювання в Україні передових цифрових технологій.

Законопроект № 6576 заповнює «правову прогалину» у регулюванні надання цифрового контенту та (або) цифрової послуги за договором. Окрім цього, його прийняття забезпечить імплементацію у національне законодавство України норми Директиви 2019/770 Європейського Парламенту і Ради. Це потрібно Україні як кандидату у члени ЄС у рамках виконання її зобов'язання щодо приведення вітчизняного законодавства до законодавства Європейського союзу.

Законопроект № 6447 передбачено введення до законодавства визначення «цифрова річ», яка перебуває в обігу лише у цифровій формі; до них віднесено віртуальні активи, цифровий контент, облікові записи онлайн, гроші та цінні папери, які існують виключно у цифровій формі.

Серед існуючого законодавства, яка тим чи іншим чином визначає поняття окремих видів цифрових речей можна зазначити: Закон України «Про віртуальні активи», Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Однак, комплексного та всеохоплюючого визначення, жоден із вказаних нормативно-правових актів не мав до запропонованих змін Законопроект № 6447.

ВИСНОВКИ

1. Є не доцільним введення у дію першої редакції профільного Закону 2074 від 15.03.2022 року, у зв'язку з необхідністю приведення його норм до Регламенту МіСА, з метою виконання зобов'язання України, як кандидата у члени ЄС.

2. Віртуальному активу / криптовалюти, яка не є грошима або валютними цінностями, і враховуючи що вона була прирівняна НБУ до грошового сурогату (лист НБУ від 10.11.2014), все таки притаманна одна з функцій грошей, – функція обміну (як мінімум, до набрання чинності Закону 2074). Тому що такий інтерпретований висновок (через поняття грошовий сурогат) у майбутньому буде протирічити ч. 7 ст. 4 Закону 2074, яка забороняє віртуальному активу бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги).

Вважаємо проблема, що зачеплена даним дослідженням має під собою теоретичне і практичне підґрунтя і потребує подальшого дослідження з метою обґрунтування необхідності змін у профільному законі, тим самим наблизив його до практики провідних країн світу, де за криптовалютою визнано функцію обміну.

3. При формуванні численної кількості законопроектів щодо регулюванню криптовалют в Україні (Таблиця 1) до появи профільного Закону 2074, загальною

законотворчою помилкою була спроба приділити більше уваги порядку оподаткування того, що не мало чіткого визначення та класифікації. Подібна помилка була притаманна і законодавчому процесу в Європейському Союзі, що викликало необхідність розробки та впровадження Регламенту МіСА.

4. Еволюція законотворчої ініціативи у спробі регулювання криптовалют в Україні мала наступний тренд, на основі сформованих груп дослідження (Таблиця 2):

період 2017 року – «Група А» криптовалюта наділена функціями грошей;

період 2018 року – «Група Б» криптовалюта поступово втрачає функції грошей, та віднесена до нематеріального активу;

період 2019 року – «Група В» криптовалюта повністю втратила функції грошей, починається заміна у назви складового слова «валюта» на «актив» і формується класифікація з віднесенням її правової природи до особливого виду майна;

період 2020 року, ознаменовано законопроектом 3637 та прийняття на його основі профільного Закону 2074 у 2022 році, який остаточно відокремив криптовалюту від фіатних грошей і сформував класифікацією. Однак, визначив віртуальний актив (криптовалюту) нематеріальним активом. Тим самим віддав пріоритет законодавчого тренду «Групи Б» ігноруючи наявний тренд у останній «Групі В» (Законопроєкту 2461 від 15.11.2019).

5. Прийняття на початку 2023 року у першому читанні нових законопроєктів № 6447 та № 6576, робить імовірним зміни у визначенні Законом 2074 природи віртуального активу (як нематеріального активу) шляхом віднесення його до особливого виду майна, – цифрової річчі. Це призведе наближення Закону 2074 до наративу, що були притаманні останній дослідній «групи В» (Законопроєкту 2461 від 15.11.2019) в еволюції законодавчих ініціатив. Що стане логічним завершенням еволюції законодавчих ініціатив у регулюванні криптовалют в Україні у період 2017–2023 років, які мали шлях: від наділення їх функціями грошей до повного відмежування від них, та початковим визначенням їх природи як нематеріального активу з ймовірним надання в найближчому майбутньому статусу особливого майна – цифрової річчі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Відбулось перше засідання Консультаційної ради з питань регулювання віртуальних активів. (01.12.2022). Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, 2022. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/vidbulos-pershe-zasidannia-konsultatsiinoi-rady-z-pytan-rehuliuвання-virtualnykh-aktiviv/> (дата звернення: 30.01.2023).
- [2] Кабінет Міністрів України – Відбулось перше засідання Консультаційної ради з питань регулювання віртуальних активів. (01.12.2022). Урядовий портал, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidbulos-pershe-zasidannia-konsultatsiinoi-rady-z-pytan-rehuliuвання-virtualnykh-aktiviv> (дата звернення: 30.01.2023).
- [3] Генеральний менеджер Binance в Україні Кирило Хом'яков: Україна сьогодні – найкращий світовий кейс з використання криптовалют. *РБК-Україна*. 05.12.2022. URL:

- <https://daily.rbc.ua/rus/show/generalniy-menedzher-binance-ukrayini-kirilo-1670234476.html> (дата звернення: 31.01.2023).
- [4] European Central Bank. Virtual currency schemes. Frankfurt-on-Main : European Central Bank, 2012. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>.
- [5] Hrytsai S. The place of virtual assets in the structure of digital financial technology. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. Вип. 1, № 3. С. 34–48. DOI:10.46299/j.isjmef.20220103.3.
- [6] Цифровые деньги и цифровые валюты центральных банков: главное, что нужно знать. *ECONS.ONLINE*. 13.02.2020. URL: <https://econs.online/articles/opinions/tsifrovye-dengi-i-cbdc/> (дата звернення: 11.04.2022).
- [7] Greenberg A. Crypto Currency. *Forbes*. 20.04.2011. URL: <https://www.forbes.com/forbes/2011/0509/technology-psilocybin-bitcoins-gavin-andresen-crypto-currency.html> (дата звернення: 08.04.2022).
- [8] FATF. Отчет ФАТФ. Виртуальные валюты. Ключевые определения и потенциальные риски в сфере ПОД/ФТ. Франция. Париж : FATF, 2014. URL: https://eurasiangroup.org/files/FATF_docs/Virtualnye_valyuty_FATF_2014.pdf (дата звернення: 12.04.2022).
- [9] Сидорова Е. 15 удивительных фактов о Сатоши Накамото, которые должен знать каждый криптолюбитель. *ihodl.com*. 02.03.2018. URL: <https://ru.ihodl.com/analytics/2018-03-02/15-udivitelnyh-faktov-o-satoshi-nakamoto-kotorye-dolzhen-znat-kazhdyj-kriptolyubitel/> (дата звернення: 07.04.2022).
- [10] Что такое альткойны: ответы на вопросы, которые вы боялись задать. *currency.com*. 10.08.2020. URL: <https://currency.com/ru/chto-takoe-altkoiny> (дата звернення: 12.04.2022).
- [11] Акопян А., Макей Т. Виды криптовалют: обзор биткойна, альткойнов и токенов. 17.12.2021. URL: <https://currency.com/ru/vidy-kriptovalyut-obzor-bitkoina-altkoinov-tokenov> (дата звернення: 12.04.2022).
- [12] Грицай С. О. Криптовалюта – чи може бути правовою дефініцією? *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 2. С. 92–97. DOI:10.51547/ppp.dp.ua/2022.2.15.
- [13] Hrytsai S. Classification of elements of the latest digital financial technology. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2022. Вип. 1. № 2. С. 1–15. DOI:10.46299/j.isjpp.20220102.1.
- [14] Грицай С. О. Генезис цифрових фінансових технологій до появи в Україні поняття «Віртуальні активи». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 355–359. DOI:10.32782/2524–0374/2022–5/82.
- [15] Проект Закону про обіг криптовалюти в Україні від 06.10.2017 № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення 07.02.2023).
- [16] Проект Закону про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні від 10.10.2017 № 7183–1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення 07.02.2023).
- [17] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні) від 30.10.2017 № 7246. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62816 (дата звернення: 16.03.2023).

- [18] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні від 14.09.2018 № 9083. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (accessed 07/02/2023).
- [19] Проект (друга редакція) Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні від 27.09.2018 № 9083–1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64696 (дата звернення 07.02.2023).
- [20] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами від 15.11.2019 № 2461. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67423 (дата звернення 07.02.2023).
- [21] Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти»: наказ М-ва фінансів України від 30.11.2001 № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1050-01> (дата звернення: 07.02.2023).
- [22] Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679 – XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14> (дата звернення: 22.04.2022).
- [23] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 22.04.2022).
- [24] Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435 – IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 16.04.2022).
- [25] Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 № 1591 – IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1591-20> (дата звернення: 22.04.2022).
- [26] Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 № 2473 – VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T182473> (дата звернення: 18.04.2022).
- [27] Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin: роз'яснення Національного банку України. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0435500-14> (дата звернення: 07.02.2023).
- [28] Щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin: Лист Національного банку України 2014 № 29–208/72889. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v2889500-14> (дата звернення: 07.02.2023).
- [29] Спільна заява фінансових регуляторів (НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг) щодо статусу криптовалют в Україні. (30.11.2017). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovalyut-v-ukrayini> (дата звернення: 20.02.2023).
- [30] Про визнання такими, що втратили актуальність, окремих листів Національного банку України: Лист Національного банку України 2018. № 40–0006/16290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v6290500-18> (дата звернення: 07.02.2023).
- [31] Грошові знаки. *Електронна версія – Великої української енциклопедії*. URL: <http://vue.gov.ua/%D0%93%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B8> (дата звернення: 07.02.2023).
- [32] Що таке грошові знаки? *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. URL: <http://slovopedia.org.ua/38/53395/378563.html> (дата звернення 07.02.2023).
- [33] Про затвердження назви і характерних ознак грошової одиниці України: постанова Президії Верховної Ради України від 10.12.1991 № 1952-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1952-12> (дата звернення: 07.02.2023).

- [34] Проект закону «Про віртуальні активи» від 09.06.2020 № 3637. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/135146> (дата звернення: 16.03.2023).
- [35] Проект (доопрацьований) закону «Про віртуальні активи» від 17.09.2021 № 3637. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/264601> (дата звернення: 16.03.2023).
- [36] Пропозиції Президента України до проекту закону «Про віртуальні активи». (06.10.2021). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/963319> (дата звернення: 16.03.2023).
- [37] Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> (дата звернення: 15.04.2022).
- [38] Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 18.04.2022).
- [39] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 № 7150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 15.04.2022).
- [40] Грицай С. О. Правова сутність дефініції «віртуальні активи» у законі України «Про віртуальні активи». *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. С. 244–248. DOI:10.24144/2788-6018.2022.01.45.
- [41] Грицай С. О. Сфера застосування законодавства України про віртуальні активи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 2. С. 54–59. DOI:10.32782/392278.
- [42] Грицай С. О. Правовий режим віртуальних активів в Україні. *Juris Europensis Scientia*. № 2. С. 65–68. DOI:10.32837/chern.v0i2.349.
- [43] Грицай С. О. Порядок реалізації віртуальних активів в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Серія «Юридичні науки». Вип. 61, № 1. С. 18–23. DOI:10.32689/2522-4603.2022.1.3.
- [44] Hrytsai S. Foreclosure in Ukraine on secured virtual assets. *Law in the postmodern epoch: general characteristics and manifestation particularities in separate law branches : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 200–217. DOI:10.30525/978-9934-26-284-5-8.
- [45] Грицай С. О. Національний банк України як суб'єкт адміністрування віртуальних активів в Україні. *Право та державне управління*. № 1. С. 87–93. DOI:10.32840/rdu.2022.1.1.
- [46] Грицай С. О. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку як суб'єкт адміністрування віртуальних активів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. № 1. С. 86–92. DOI:10.32844/2618-1258.2022.1.14.
- [47] Грицай С. О. Порядок отримання дозволу на надання послуг, пов'язаних з віртуальними активами в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом: Юридичні науки*. Вип. 62, № 2. С. 11–17. DOI:10.32689/2522-4603.2022.2.2.
- [48] Грицай С. О. Учасники ринку віртуальних активів в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. № 3. С. 152–157. DOI:10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.25.
- [49] Hrytsai S. Some aspects of international cooperation in the sphere of turnover of virtual assets in Ukraine. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. № 2. С. 36–40. DOI:10.30525/2592-8813-2022-2-6.
- [50] Грицай С. О. Відповідальність за порушення вимог щодо обігу віртуальних активів в Україні. *Нове українське право*. № 3. С. 60–67. DOI:10.51989/NUL.2022.3.9.

- [51] Які закони будуть діяти для європейських криптовалютних компаній через рік? *GagarinNews*. 20.01.2023. URL: <https://gagarin.news/ua/news/how-mica-regulation-will-change-the-european-crypto-sphere/> (дата звернення: 26.01.2023).
- [52] Digital finance: agreement reached on European crypto-assets regulation (MiCA). *European Council*. 30.06.2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/30/digital-finance-agreement-reached-on-european-crypto-assets-regulation-mica/> (дата звернення: 24.01.2023).
- [53] Proposal for a regulation of the European parliament and of the council on markets in crypto-assets, and amending directive (eu) 2019/1937. MiCA. 05.10.2022. № 13198/22. 380 с. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13198-2022-INIT/en/pdf> (дата звернення: 25.01.2023).
- [54] Регулювання ринку криптоактивів. Регламент MiCA 2022. *L&M Finance Group ua*. 19.10.2022. URL: <https://lmfgr.com/tpost/ezucha2ia1-regulyuvannya-rinku-kriptoaktivv-reglame> (accessed 26/01/2023).
- [55] В ЄС запропонували вимоги до зберігання криптовалют банками. *ForkLog*. 24.01.2023. URL: <https://forklog.com.ua/zakonodavtsi-yes-zaproponuvaly-zhorstki-vymogy-do-zberigannya-kryptovalyut-bankamy/> (дата звернення: 24.01.2023).
- [56] Crypto-assets: green light to new rules for tracing transfers in the EU. *European Parliament*. 20.04.2023. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230414IPR80133/crypto-assets-green-light-to-new-rules-for-tracing-transfers-in-the-eu> (дата звернення: 27.04.2023).
- [57] European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. *Council of the EU and the European Council*. 23.06.2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/> (дата звернення: 20.07.2022).
- [58] Грицай С. Зміна профільного закону про віртуальні активи: імплементація європейського регламенту МІСА. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. (Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»). Вип. 66, № 1. С. 72–82. DOI:10.18372/2307-9061.66.17420.
- [59] Олійник Д. І. Обіг віртуальних активів в Україні. (27.06.2022). Київ, Україна : Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. С. 6. URL: <http://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/obih-virtualnykh-aktyviv-v-ukrayini> (дата звернення: 31.01.2023).
- [60] Кабінет Міністрів України – Професійний діалог: НКЦПФР створила консультативну раду з питань регулювання віртуальних активів. (17.11.2022). Урядовий портал, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/profesijnij-dialog-nkcprf-stvorila-konsultacijnu-radu-z-pitan-regulyuvannya-virtualnih-aktiviv> (дата звернення: 31.01.2023).
- [61] Консультативна рада з питань регулювання віртуальних активів приступила до розробки змін в профільний закон. (27.12.2022). Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, 2022. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/konsultatsiina-rada-z-pytan-rehulivannia-virtualnykh-aktyviv-prystupyla-do-rozrobky-zmin-v-profilnyi-zakon/> (дата звернення: 31.01.2023).
- [62] Проект Закону про внесення змін та доповнень до Цивільного кодексу України, спрямованих на розширення кола об'єктів цивільних прав. Законопроект. 17.12.2021.

- № 6447. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73472 (дата звернення 30.01.2023).
- [63] Проект Закону про цифровий контент та цифрові послуги. Законопроект. (31.01.2022). № 6576. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73687 (дата звернення 30.01.2023).
- [64] Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. Постанова Кабінету Міністрів України. 04.10.2017. № 759. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/759-2017-%D0%BF> (дата звернення: 31.01.2023).
- [65] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міждержавна угода, яка ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. (27.06.2014). №984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011 (дата звернення: 31.01.2023).
- [66] Telegram: Contact @yzheleznyak. І важливі зміни у тому числі для розвитку криптоактивів в Україні. (12.01.2023). URL: <https://t.me/yzheleznyak/3274> (accessed 30/01/2023).2023.
- [67] Рада схвалила два законопроекти про легалізацію віртуальних активів. *БізнесЦензор*. 13.01.2023. URL: https://biz.censor.net/news/3393140/rada_shvalyla_dva_zakonoprojekty_pro_legalizatsiyu_virtualnyh_aktiviv (дата звернення: 30.01.2023).
- [68] Crypto asset investments. (29.06.2022). Australian Taxation Office, 2022. URL: https://www.ato.gov.au/Individuals/Investments-and-assets/Crypto-asset-investments/?=Redirected_URL (дата звернення: 24.02.2023).
- [69] Cryptoassets: Collection. Collection. Find out how HMRC will tax people who use cryptoassets such as cryptocurrency or bitcoin. HMRC, 2018. URL: <https://www.gov.uk/government/collections/cryptoassets> (дата звернення: 07.03.2023).
- [70] IRS Virtual Currency Guidance: Virtual Currency Is Treated as Property for U. S. Federal Tax Purposes; General Rules for Property Transactions Apply. IR-2014-36. IRS, 2014. URL: <https://www.irs.gov/newsroom/irs-virtual-currency-guidance> (дата звернення: 17.03.2023).
- [71] The People's Bank of China. 2023. URL: <http://www.pbc.gov.cn/english/130437/index.html> (accessed 17/03/2023).

REFERENCES

- [1] *The first meeting of the Advisory Council on the Regulation of Virtual Assets was held.* (2022). National Securities and Stock Market Commission. Retrieved from <https://www.nssmc.gov.ua/vidbulos-pershe-zasidannia-konsultatsiinoi-rady-z-pytan-rehuliuвання-virtualnykh-aktiviv/>
- [2] *The Cabinet of Ministers of Ukraine held the first meeting of the Advisory Council on the Regulation of Virtual Assets.* (2022). Government portal. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/vidbulos-pershe-zasidannia-konsultatsiinoi-rady-z-pytan-rehuliuвання-virtualnykh-aktiviv>
- [3] General Manager of Binance in Ukraine, Kyrylo Khomyakov: Ukraine today is the world's best-case study in the use of cryptocurrencies. (2022, December 5). Retrieved January 31, 2023, from RBC-Ukraine website: <https://daily.rbc.ua/rus/show/generalniy-menedzher-binance-ukrayini-kirilo-1670234476.html>
- [4] European Central Bank. (2012). *Virtual currency schemes*. Frankfurt-on-Main: European Central Bank. Retrieved from European Central Bank website: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>

- [5] Hrytsai, S. (2022). The place of virtual assets in the structure of digital financial technology. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 1(3), 34–48. doi: 10.46299/j.isjmef.20220103.3
- [6] Digital Money and Digital Currencies of Central Banks: Key Things to Know. (n.d.). Retrieved April 11, 2022, from ECONS.ONLINE – economic talk website: <https://econs.online/articles/opinions/tsifrovye-dengi-i-cbdc/>
- [7] Greenberg, A. (2011, April 20). Crypto Currency. Retrieved April 8, 2022, from Forbes website: <https://www.forbes.com/forbes/2011/0509/technology-psilocybin-bitcoins-gavin-andresen-crypto-currency.html>
- [8] FATF. (2014). *FATF Report. Virtual Currencies. Key definitions and potential AML/CFT risks* (No. June). France. Paris: FATF. Retrieved from FATF website: https://eurasiangroup.org/files/FATF_docs/Virtualnye_valyuty_FATF_2014.pdf
- [9] Sidorova, Ye. (2018, March 2). 15 surprising facts about Satoshi Nakamoto that every crypto-amateur should know. Retrieved April 7, 2022, from Ihodl.com website: <https://ru.ihodl.com/analytics/2018-03-02/15-udivitelnyh-faktov-o-satoshi-nakamoto-kotorye-dolzhen-znat-kazhdyj-kriptolyubitel/>
- [10] What are altcoins: Answers to questions you were afraid to ask. (2020, August 10). Retrieved April 12, 2022, from Currency.com website: <https://currency.com/ru/chto-takoe-altkoiny>
- [11] Akopyan, A., & Makey, T. (2021, December 17). Types of cryptocurrencies: Overview of bitcoin, altcoins and tokens. Retrieved April 12, 2022, from <https://currency.com/ru/vidy-kriptovalyut-obzor-bitkoina-altkoinov-tokenov>
- [12] Hrytsai, S. (2022b). Cryptocurrency – Can it be a legal definition? *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, (2), 92–97. doi: 10.51547/ppp.dp.ua/2022.2.15
- [13] Hrytsai, S. (2022c). Classification of elements of the latest digital financial technology. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*, 1(2), 1–15. doi: 10.46299/j.isjpp.20220102.1
- [14] Hrytsai, S. (2022d). Genesis of digital financial technologies before the concept of «Virtual Assets» appeared in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, (5), 355–359. doi: 10.32782/2524–0374/2022–5/82
- [15] *Draft Law on Cryptocurrency Circulation in Ukraine*. Pub. L. No. 7183 (2017).
- [16] *Draft Law on Stimulating the Market for Cryptocurrencies and Their Derivatives in Ukraine*. Pub. L. No. 7183–1 (2017).
- [17] *Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine (regarding stimulation of the market of cryptocurrencies and their derivatives in Ukraine)*. Pub. L. No. 7246 (2017).
- [18] *Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets in Ukraine*. Pub. L. No. 9083 (2018).
- [19] *Draft (second version) of the Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets in Ukraine*. Pub. L. No. 9083–1 (2018).
- [20] *Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Other Laws of Ukraine on Taxation of Transactions with Crypto Assets*. Pub. L. No. 2461 (2019).
- [21] *On approval of the National Accounting Regulation (Standard) 13 «Financial Instruments»*, Pub. L. No. 559 (2001).
- [22] *About the National Bank of Ukraine*. Pub. L. No. 679– XIV (1999).
- [23] *The Constitution of Ukraine*. Pub. L. No. 254к/96-BP (1996).
- [24] *Civil Code of Ukraine*. Pub. L. No. 435– IV (2003).

- [25] *About payment services*. Pub. L. No. 1591– IX (2021).
- [26] *On currency and currency transactions*. Pub. L. No. 2473– VIII (2018).
- [27] *Clarification on the legality of using the «virtual currency/cryptocurrency» Bitcoin in Ukraine*. (2014). National Bank of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0435500–14>
- [28] *Regarding the classification of transactions with the «virtual currency/cryptocurrency Bitcoin» as transactions in foreign currency trading, as well as the existence of grounds for crediting foreign currency received from the sale of Bitcoin to the current account in foreign currency of an individual*. (2014). National Bank of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v2889500–14>
- [29] *Joint Statement of Financial Regulators (NBU, NSSMC, National Financial Services Commission) on the Status of Cryptocurrencies in Ukraine*. (2017). National Bank of Ukraine. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovalyut-v-ukrayini>
- [30] *On Recognition of Certain Letters of the National Bank of Ukraine as Outdated*. (2018). National Bank of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v6290500–18>
- [31] Banknotes. (n.d.). In *Electronic version of the Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from http://vue.gov.ua/%D0%93%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B8
- [32] What are banknotes? (n.d.). In *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Retrieved from <http://slovopedia.org.ua/38/53395/378563.html>
- [33] *On Approval of the Name and Characteristics of the Monetary Unit of Ukraine*. Pub. L. No. 1952– XII (1991).
- [34] *Draft Law «On Virtual Assets»*. Pub. L. No. 3637 (2020).
- [35] *Draft (revised) Law on Virtual Assets*. Pub. L. No. 3637 (2021).
- [36] *Proposals of the President of Ukraine to the Draft Law «On Virtual Assets»*. (2021). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/963319>
- [37] *About virtual assets*. Pub. L. No. 2074– IX (2022).
- [38] *The Tax Code of Ukraine*. Pub. L. No. 2755– VI (2010).
- [39] *Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets*. , Pub. L. No. 7150 (2022).
- [40] Hrytsai, S. (2022). Legal essence of the definition of «virtual assets» in the Law of Ukraine «On Virtual Assets». *Electronic scientific publication «Analytical and Comparative Jurisprudence»*, (1), 244–248. doi: 10.24144/2788–6018.2022.01.45
- [41] Hrytsai, S. (2022). Scope of application of Ukrainian legislation on virtual assets. *Current issues of national jurisprudence*, (2), 54–59. doi: 10.32782/392278
- [42] Hrytsai, S. (2022). Legal regime of virtual assets in Ukraine. *Juris Europensis Scientia*, (2), 65–68. doi: 10.32837/chern.v0i2.349
- [43] Hrytsai, S. (2022). Procedure for the sale of virtual assets in Ukraine. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 61(1), 18–23. doi: 10.32689/2522–4603.2022.1.3
- [44] Hrytsai, S. (2023). Foreclosure in Ukraine on secured virtual assets. In *Law in the postmodern epoch: General characteristics and manifestation particularities in separate law branches: Scientific monograph* (pp. 200–217). Riga, Latvia: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-284-5-8
- [45] Hrytsai, S. (2022). The National Bank of Ukraine as an entity administering virtual assets in Ukraine. *Law and public administration. Collection of scientific papers*, (1), 87–93. doi: 10.32840/pdu.2022.1.1

- [46] Hrytsai, S. (2022). The National Securities and Stock Market Commission as an entity administering virtual assets in Ukraine. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, (1), 86–92. doi: 10.32844/2618–1258.2022.1.14
- [47] Hrytsai, S. (2022). The procedure for obtaining a permit to provide services related to virtual assets in Ukraine. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management: Legal sciences*, 62(2), 11–17. doi: 10.32689/2522–4603.2022.2.2
- [48] Hrytsai, S. (2022). Virtual asset market participants in Ukraine. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, (3), 152–157. doi: 10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.25
- [49] Hrytsai, S. (2022). Some aspects of international cooperation in the sphere of turnover of virtual assets in Ukraine. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (2), 36–40. doi: 10.30525/2592-8813-2022-2-6
- [50] Hrytsai, S. (2022). Liability for violation of requirements for the circulation of virtual assets in Ukraine. *New Ukrainian law*, (3), 60–67. doi: 10.51989/NUL.2022.3.9
- [51] What laws will be in force for European cryptocurrency companies in a year? (2023, January 20). Retrieved January 26, 2023, from GagarinNews website: <https://gagarin.news/ua/news/how-mica-regulation-will-change-the-european-crypto-sphere/>
- [52] Digital finance: Agreement reached on European crypto-assets regulation (MiCA). (2022, June 30). Retrieved January 24, 2023, from European Council website: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/30/digital-finance-agreement-reached-on-european-crypto-assets-regulation-mica/>
- [53] Council of the European Union. *Proposal for a regulation of the European parliament and of the council on markets in crypto-assets, and amending directive (eu) 2019/1937*. Pub. L. No. 13198/22, 380 (2022).
- [54] Regulation of the cryptoassets market. MiCA 2022 Regulation. (2022, October 19). Retrieved January 26, 2023, from L&M Finance Group ua website: <https://lmfgr.com/post/ezucha2ia1-regulyuvannya-rinku-kriptoaktivv-reglame>
- [55] EU proposes requirements for cryptocurrency storage by banks. (2023, January 24). Retrieved January 24, 2023, from ForkLog website: <https://forklog.com.ua/zakonodavtsi-yes-zaproponuvaly-zhorstki-vymogy-do-zberigannya-kryptovalyut-bankamy/>
- [56] «Crypto-assets: green light to new rules for tracing transfers in the EU», *European Parliament*, 20, april 2023. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230414IPR80133/crypto-assets-green-light-to-new-rules-for-tracing-transfers-in-the-eu>.
- [57] European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. (2022, June 23). Retrieved July 20, 2022, from Council of the EU and the European Council website: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/>
- [58] Hrytsai, S. (2023b) Changes to the specialized law on virtual assets: implementation of the European MiCA Regulation. *Scientific works of the National Aviation University*. (Series «Legal Bulletin «Air and Space Law»»). (1), 72–82. DOI:10.18372/2307–9061.66.17420.
- [59] Olijnyk, D. I. (2022). *Turnover of virtual assets in Ukraine* (p. 6). Kyiv, Ukraine: National Institute for Strategic Studies. Retrieved from National Institute for Strategic Studies website: <http://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/obih-virtualnykh-aktyviv-v-ukrayini>
- [60] *The Cabinet of Ministers of Ukraine – Professional Dialogue: NSSMC establishes advisory council on regulation of virtual assets*. (2022). Government portal. Retrieved from <https://>

www.kmu.gov.ua/news/profesijnij-dialog-nkcpfr-stvorila-konsultacijnu-radu-z-pitan-regulyuvannya-virtualnih-aktiviv

- [61] *The Advisory Council for the Regulation of Virtual Assets has started drafting amendments to the relevant law.* (2022). National Securities and Stock Market Commission. Retrieved from <https://www.nssmc.gov.ua/konsultatsiina-rada-z-pytan-rehuliuвання-virtualnykh-aktiviv-prystupyla-do-rozrobky-zmin-v-profilnyi-zakon/>
- [62] *Draft Law on Amendments to the Civil Code of Ukraine aimed at expanding the range of objects of civil rights.* Pub. L. No. 6447 (2021).
- [63] *Draft Law on Digital Content and Digital Services.* Pub. L. No. 6576 (2022).
- [64] *About the Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration.* , Pub. L. No. 759 (2017).
- [65] *Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand.* , Pub. L. No. 984_011 (2014).
- [66] Telegram: Contact @yzheleznyak. (2023, January 12). *And important changes, including for the development of crypto assets in Ukraine.* Retrieved from <https://t.me/yzheleznyak/3274>
- [67] Rada approves two bills on legalization of virtual assets. (2023, January 13). Retrieved January 30, 2023, from BiznesCenzor website: https://biz.censor.net/news/3393140/rada_shvalyla_dva_zakonoprojekty_pro_legalizatsiyu_virtualnykh_aktiviv
- [68] *Crypto asset investments.* (2022). Australian Taxation Office. Retrieved from https://www.ato.gov.au/Individuals/Investments-and-assets/Crypto-asset-investments/?=Redirected_URL
- [69] *Cryptoassets: Collection.* (2018). HMRC. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/collections/cryptoassets>
- [70] *IRS Virtual Currency Guidance: Virtual Currency Is Treated as Property for U. S. Federal Tax Purposes; General Rules for Property Transactions Apply.* (2014). IRS. Retrieved from <https://www.irs.gov/newsroom/irs-virtual-currency-guidance>
- [71] The People's Bank of China. (2023). Retrieved March 17, 2023, from <http://www.pbc.gov.cn/english/130437/index.html>

Сергій Олександрович Грицай

Кандидат юридичних наук, доцент

Доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

04071, 23 Львівська вул., м. Київ, Україна

Serhii O. Hrytsai

Candidate of Law (Ph.D. in law), Associate Professor (title)

Associate Professor at the Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines

Institute of Law and Social Relations

Open International University of Human Development «Ukraine»

04071, 23 Lvivs'ka Street, Kiev, Ukraine

Рекомендоване цитування: Грицай С. О. Від криптовалюти до віртуальних активів: становлення законодавства України через призму хронологічно правового аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 160–193.

Suggested Citation: Hrytsai, S. O. (2023). From cryptocurrency to virtual assets: formation of Ukrainian legislation through the prism of chronological legal analysis. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 160–193.

Стаття надійшла / Submitted: 09/04/2023

Доопрацьовано / Revised: 09/05/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.141

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-194

В'ячеслав Віталійович Вапнярчук

Кафедра кримінального процесу
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ КОНЦЕПЦІЙ НЕДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У ВІТЧИЗНЯНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. У статті аналізуються окремі розроблені в кримінальній процесуальній науці концепції можливого визнання певної інформації недопустимою для доказування (користуючись термінологією чинного закону – концепції визнання доказів недопустимими), які знайшли свою реалізацію у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та судовій практиці. Здійснена класифікація всіх концепцій недопустимості доказів на дві групи: – в першу включені ті, в яких використовується категоричний (однозначний) підхід до вирішення порушеного питання (концепція «нещадного виключення доказів», або «чаю та чорнил»), до другої – ті, в яких використовується диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону (всі інші концепції). Висловлена думка про те, що право на існування, подальшу теоретичну розробку та практичне впровадження мають ті з них, які використовують диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону при формуванні доказової основи правової позиції суб'єкта доказування (при збиранні доказів). Розкрита сутність окремих концепцій, які знайшли своє законодавче регламентування та практичну реалізацію, зокрема: «істотності порушення кримінального процесуального закону», «плодів отруєного дерева», «асиметрії правил допустимості доказів», «недобросовісної помилки», «розбитого дзеркала». Проаналізовано норми КПК України, які регулюють ці концепції, а також низку рішень Верховного Суду, в яких вони знайшли свою реалізацію (навіть у випадках відсутності прямого нормативного регламентування). Такий стан речей щодо законодавчої та правозастосовної реалізації вказаних концепцій загалом оцінено як позитивне явище, що у свою чергу сприяє підвищенню ефективності кримінального провадження, виконанню його цілей і завдань, належному здійсненню кримінального процесуального доказування, забезпеченню прав та інтересів учасників кримінального провадження, засади рівності сторін перед законом і судом та презумпції невинуватості. Матеріали статті представляють як теоретичну, так і практичну цінність. Вони можуть бути використані для подальшого наукового дослідження сутності концепцій недопустимості доказів у кримінальному провадженні, а також для належного розуміння та здійснення правозастосовної кримінальної процесуальної діяльності.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, докази, допустимість доказів, концепції недопустимості, концепція «істотності порушення кримінального процесуального закону», концепція «плодів отруєного дерева», концепція «асиметрії правил допустимості доказів», концепція «недобросовісної помилки», концепція «розбитого дзеркала».

Vyacheslav V. Vapnyarchuk

Department of criminal procedure Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

REGARDING THE IMPLEMENTATION OF CERTAIN CONCEPTS OF INADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN DOMESTIC CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION AND JUDICIAL PRACTICE

Abstract. *The article analyzes separate concepts developed in criminal procedural science of the possible recognition of certain information as inadmissible for evidence (using the terminology of the current law – the concept of recognition of evidence as inadmissible), which found their implementation in domestic criminal procedural legislation and court practice. All concepts of inadmissibility of evidence are classified into two groups: – the first includes those in which a categorical (unequivocal) approach to solving the issue is used (the concept of «merciless exclusion of evidence» or «tea and ink»), the second includes those in which use a differentiated approach to the consequences of violations of the criminal procedural law (all other concepts). The opinion expressed is that those who use a differentiated approach to the consequences of violations of the criminal procedural law when forming the evidentiary basis of the legal position of the subject of proof (when collecting evidence) have the right to exist, further theoretical development and practical implementation. The essence of certain concepts, which have found their legislative regulation and practical implementation, is revealed, in particular: «essences of violation of the criminal procedural law», «fruits of the poisoned tree», «asymmetry of the rules of admissibility of evidence», «bad faith mistake», «broken mirror». The norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate these concepts, as well as a number of decisions of the Supreme Court, in which they found their implementation (even in cases where there is no direct normative regulation), are analyzed. This state of affairs regarding the legislative and enforcement implementation of the specified concepts is generally assessed as a positive phenomenon, which in turn contributes to increasing the effectiveness of criminal proceedings, the fulfillment of its goals and objectives, the proper implementation of criminal procedural evidence, ensuring the rights and interests of participants in criminal proceedings, the principle of equality of parties before the law and the court and the presumption of innocence. The materials of the article represent both theoretical and practical value. They can be used for further scientific research into the essence of concepts of inadmissibility of evidence in criminal proceedings, as well as for proper understanding and implementation of law enforcement criminal procedural activities.*

Key words: *criminal proceedings, criminal procedural evidence, evidence, admissibility of evidence, concepts of inadmissibility, concept of «substantial violation of the criminal pro-*

cedural law», concept of «fruits of the poisoned tree», concept of «asymmetry of the rules of admissibility of evidence», concept of «bad faith mistake», concept of “broken mirror».

ВСТУП

Розвиток науки вітчизняного кримінального процесу обумовлює необхідність дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих питань кримінального процесуального доказування. Одним із найбільш важливих в теорії доказів є проблема визнання доказів недопустимими. В наукових публікаціях, присвячених цьому питанню, єдиного підходу щодо нього не склалося. Тому спроба систематизації сформованих концепцій недопустимості доказів та на підставі їх критичного аналізу вироблення власного бачення щодо можливості їх використання є досить важливим і необхідним. Саме цими обставинами пояснюється необхідність написання цієї статті, її логіка та зміст.

Окремі аспекти певних концепцій недопустимості доказів були предметом дослідження таких учених, як Д. Філін [1], М. Стоянов [3], Н. Басай [4] та ін. Незважаючи на те, що порушеною проблематикою займалося чимало науковців, багато її аспектів нині залишаються малодослідженими чи дискусійними, особливо в контексті їх реалізації у законодавстві та правозастосуванні. Цей контекст є досить важливим, зважаючи на постійне динамічне реформування кримінального процесуального законодавства та на численні кроки щодо розширення меж допустимості доказів в судовій практиці, зокрема Верховного Суду.

Метою статті є дослідження окремих розроблених концепцій визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні та аналіз стану їх реалізації у вітчизняному кримінальному законодавстві та судовій практиці.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Означена проблематика стосується наукознавчих проблем теорії і практики кримінального процесуального доказування, пов'язаних із вирішенням питань щодо допустимості/недопустимості доказів у кримінальному провадженні, окресленням меж наукового пошуку в цій царині знань.

Задля розв'язання окреслених проблем у роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, звернення до діалектичного та історичного методів пізнання дозволило дослідити еволюцію наукових поглядів щодо розробки та практичної реалізації численних концепцій визнання отриманих під час кримінального провадження фактичних даних недопустимими як докази у кримінальному, визначити основні напрямки наукового пошуку в цій галузі знань, виокремити чинники, що детермінують цей процес.

Метод семантичного аналізу застосовано для з'ясування змісту поняття «допустимість доказів». Порівняльний метод надав можливість піддати аналізу розроблені в кримінальній процесуальній доктрині концепції недопустимості доказів та стан їх реалізації у правозастосуванні. Використання формально-логічного

та системно-структурного методів дозволило дійти висновку, що всі концепції недопустимості доказів можуть бути класифіковані на дві групи: – в першу, в яких використовується категоричний (однозначний) підхід, до другої – ті, в яких використовується диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону, а також і до того, що право на існування, подальшу теоретичну розробку та практичне впровадження мають ті з них, які використовують диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону при формуванні доказової основи правової позиції суб'єкта доказування (при збиранні доказів). Метод системного аналізу забезпечив проведення узагальнення накопичених теоретичних знань та результатів судової практики в контексті предмета дослідження. Метод правового прогнозування надав можливість звиснувати щодо розширення меж допустимості доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та судовій практиці

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК «недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посылатися суд при ухваленні судового рішення». Насамперед, тут доцільно висловити заувагу щодо некоректності використання в кримінальному процесуальному законі поняття «недопустимий доказ». Виходячи з аналізу ч. 1 ст. 86 КПК, можна припустити, що недопустимим закон вважає доказ, який отриманий з порушенням встановленого законом порядку. Але таке розуміння суперечить сутності доказу в кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 84 КПК). Коли при отриманні певних фактичних даних мають місце відступи від передбаченої законом процедури, то мова про докази не може йти взагалі. Докази можуть бути лише допустимими, оскільки в протилежному випадку це не докази. Для усунення такої логічної суперечності, мабуть доцільно було б взагалі відмовитись від використання в КПК терміну «недопустимий доказ». Це не означає, на наш погляд, що встановлення такої властивості доказу як його допустимість і можливий негативний висновок з цього приводу зроблений бути не може. Однак, він буде свідчити про те, що не доказ є недопустимим, а що певні фактичні дані були отримані з порушенням визначеного законом порядку і таким чином не можуть вважатися доказом.

У наукових працях, присвячених механізму визначення допустимості доказів, виділяються концепції можливого визнання певної інформації недопустимою для доказування (користуючись термінологією чинного закону – концепції визнання доказів недопустимими).

Передусім зазначимо, що всі ці концепції можна поділити на дві групи. До першої належать ті, в яких використовується категоричний (однозначний) підхід до вирішення порушеного питання (концепція «нешадного виключення доказів», або «чаю та чорнил»), до другої – ті, в яких використовується диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону (всі інші концепції).

Концепція «нещадного виключення доказів». Сутність її полягає в тому, що будь-яке, навіть незначне порушення вимог кримінального процесуального закону щодо порядку отримання доказів тягне за собою визнання їх недопустимими. В юридичній літературі цю концепцію інколи йменують концепцією «*чаю та чорнил*». Своєю назвою вона завдячує фразі «ложка чорнила псує стакан чаю» [1, с. 45–46]. З нашого погляду, сприйняття цієї концепції у вітчизняному кримінальному провадженні є досить сумнівним. Такий формалістський підхід¹ призводитиме до безглуздої втрати важливої доказової інформації при будь-якому порушенні кримінального процесуального закону, в тому числі й незначному².

Концепція «істотності порушення кримінального процесуального закону». Її сутність полягає у використанні диференційованого підходу до наслідків порушень кримінального процесуального закону при формуванні доказової основи правової позиції суб'єкта доказування (при збиранні доказів) шляхом поділу їх на істотні та неістотні, а також на ті, які як зв'язані, так і не зв'язані з порушенням прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Неістотні порушення правової процедури отримання доказів, як не зв'язані (незначні порушення правової процедури; дефекти процесуального оформлення) так і зв'язані, з порушенням прав та свобод людини (порушене не фундаментальне право; порушення є несуттєвим), – не тягнуть за собою визнання отриманої інформації недопустимою як докази у кримінальному провадженні. В той же час істотні порушення правової процедури отримання доказів, як зв'язані (ч. 2 ст. 87 КПК) так і не зв'язані, з порушенням конституційних чи конвенційних прав та свобод людини (ч. 3 ст. 87 КПК), – мають наслідком визнання отриманої доказової інформації недопустимою як докази.

Варто також відзначити, що окремі процесуальні порушення (навіть ті, які не передбачені як такі в чинному КПК (зокрема у ст. 87 КПК як у частині 2, так і 3 цієї статті)) можуть бути також кваліфіковані як істотні. Мова йде зокрема, приміром про такі: проведення слідчої (розшукової) дії без понять; здійснення розслідування за межами чи з порушенням строків досудового розслідування тощо.

Таке розуміння сутності цієї концепції недопустимості доказів знайшло своє не тільки законодавче регламентування, а й правозастосовне тлумачення у вітчизняній судовій практиці. Зокрема, відповідно до постанови Верховного Суду від

¹ Про необхідність розмежування понять «кримінальна процесуальна форма» та «формалізм» у вітчизняному кримінальному процесі, а також про можливі негативні наслідки у правозастосованні, що можуть виникнути у випадку їх змішування, див., зокрема: [2, с. 100–112.].

² Критичному аналізу цієї концепції приділяло увагу досить багато науковців. Див., зокрема: [3, с. 120; 4, с. 51–52]. Прихильників цієї концепції серед сучасних вітчизняних науковців ми не виявили. Її положення інколи використовується практиками (особливо захисниками) в суді, якщо це відповідає інтересам їх правової позиції.

28 січня 2020 року у справі № 359/7742/17 (провадження № 51-2114км19), «застосовуючи положення ст. 87 КПК при оцінці доказів, наданих сторонами, суд виходить із того, що ці положення можуть бути підставою для визнання доказів недопустимими не за будь-якого порушення процесуального закону, а лише у випадку істотного порушення прав і свобод людини» [5].

Згідно з постановою Верховного Суду від 25 вересня 2018 року у справі № 210/4412/15-к (провадження № 51-80км17) «перелік діянь, які передбачені у ст. 87 КПК, як підстави для визнання фактичних даних недопустимими доказами, не є вичерпним і становить порушення фундаментальних гарантій, які є орієнтиром для визначення змісту поняття «істотне порушення» у випадках, які не підпадають під цей перелік. До таких, наприклад, можна віднести порушення вимог ч. 7 ст. 223 КПК про обов'язкове запрошення понять при проведенні визначених законом слідчих дій» [6].

Окремі науковці, як самостійну, інколи виділяють таку науково-теоретичну концепцію недопустимості доказів, – положення якої, до речі, вже теж знайшли своє законодавче регламентування в чинному КПК України, – як *концепцію «плодів отруєного дерева»*. Виокремлення її як самостійної вбачається цілком допустимим, якщо не виділяється концепція «істотності порушення кримінального процесуального закону». Адже можливість застосування правила «плодів отруєного дерева» залежить від істотності порушення прав і свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК).

Так, відповідно до постанов Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі № 639/8329/14-к (провадження № 51-8259км18) та від 12 листопада 2019 року у справі № 236/863/17 (провадження № 51-8865км18), «суд, вирішуючи питання щодо допустимості доказу в контексті ч. 1 ст. 87 КПК, має обґрунтувати, чому він вважає порушення фундаментального права або свободи настільки істотним, щоб обумовити недопустимість доказу. Застосовуючи ч. 1 ст. 87 КПК при визнанні недопустимими похідних доказів, суд має встановити не лише те, що первісний доказ отриманий з порушенням фундаментальних прав і свобод людини і використовувався в процедурах, які призвели до отримання похідного доказу, а також те, що похідний доказ здобутий саме завдяки тій інформації, яка міститься в первісному доказі, що визнаний недопустимим» [7; 8].

У постанові від 30.05.2019 у справі № 164/1457/16-к (провадження № 51-8008км18) Верховний Суд зазначив, що «відповідно доктрини «плодів отруєного дерева» недопустимими є докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини. Ця доктрина передбачає заборону використання даних, отриманих на підставі або з використанням доказів, визнаних недопустимими. Тобто слід надавати оцінку допустимості всього ланцюжка доказів, що базуються один на іншому, а не кожного окремого доказу автономно. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що при недопустимості одного доказу в єдиному ланцюжку суд повинен у подібному випадку вирішити питання про спра-

ведливість судового розгляду в цілому. Тобто, якщо процес у даній справі у цілому і загалом справедливий, то й отримані у незаконний спосіб докази можуть бути прийнятними (див. рішення ЄСПЛ у справі «Хан проти Сполученого Королівства»)» [10].

Концепція «асиметрії правил допустимості доказів». Сутність її полягає в різних можливих правових наслідках порушень, допущених при одержанні доказів, для сторони обвинувачення і сторони захисту [3, с. 116; 11, с. 28]. На думку прихильників цієї концепції, докази, що свідчать на користь обвинуваченого (наприклад, упізнаючий не впізнав обвинуваченого), залишаються допустимими, незважаючи на жодні процесуальні порушення, оскільки інакше порушується право обвинуваченого на захист.

Противники застосування «асиметрії» при вирішенні питання допустимості доказів висловлюють думку, що вимоги допустимості мають бути однаковими як для сторони обвинувачення, так і сторони захисту; не повинно виникати підстав для подвійного стандарту зі збирання, представлення й оцінки обвинувальних і виправдувальних доказів; сторони обвинувачення й захисту будуть знаходитися в нерівному становищі, що створюватиме асиметрію прав учасників кримінального судочинства. Інші науковці вважають, що асиметрія може діяти, але з певними обмеженнями (приміром, крім випадків, коли у слідчій дії брав участь захисник, який не висловлював заперечень щодо незаконних дій слідчого).

На наш погляд, ця концепція недопустимості доказів є досить важливою й такою, що має право на реалізацію у вітчизняному кримінальному провадженні, оскільки надає перевагу в першу чергу стороні захисту, гарантуючи тим самим ефективну дію такої загальної засади як рівність сторін у кримінальному провадженні. Більш того, відзначимо, що для цього є і достатнє нормативне підґрунтя, а саме положення ч. 3 ст. 17 КПК.

Відзначимо, що вітчизняна судова практика теж поділяє цю позицію і вже реалізувала цю концепцію. Так, відповідно до постанови Верховного Суду від 29 вересня 2020 року № 601/1143/16 (провадження № 51–2996 км 19) «якщо суд без достатнього обґрунтування відкидає докази, що свідчать на користь обвинуваченого, це суперечить основоположній вимозі, що сторона обвинувачення має довести висунуте обвинувачення, і одному з фундаментальних принципів кримінального права, а саме *in dubio pro reo*. Тому, відхиляючи докази на користь обвинуваченого, суд має надати детальні і переконливі пояснення такому рішення» [12].

Крім того, якщо доказ отримано і надано суду стороною обвинувачення, суд має бути вкрай обережним, оцінюючи вплив формальних порушень під час отримання доказу на можливість його використання для спростування обвинувачення.

Правила оцінки доказів, особливо вимога дотримуватися передбаченого законом порядку при отриманні доказів, мають за мету запобігання неправомірному втручанням держави та заохочення добросовісної поведінки правоохоронних

органів. Вимога визнати докази, отримані з порушеннями, недопустимими спрямована на те, щоб сторона, що допустила порушення, не могла скористатися його результатами. Використання цих правил на шкоду стороні, яка жодним чином не відповідальна за порушення процесуальних правил, суперечить їх меті.

Суд звертає увагу на асиметричний підхід законодавця до правил доведення в кримінальному процесі. Наприклад, Кодекс у частині 3 статті 17 КПК передбачає, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, однак не містить подібної категоричної заборони щодо доказів, які надаються на спростування обвинувачення і свідчать на користь сторони захисту».

Важливого теоретичного і практичного значення на сьогодні набула *концепція «недобросовісної помилки»*. Її сутність полягає в тому, що доказ (і доказування загалом) визнається недопустимим, якщо встановлено, що в діях суб'єкта доказування мала місце недобросовісна помилка. У випадках же, коли правозастосовний орган не знав або при розумному допущенні не міг знати, що його дії є незаконними, здобуті ним у результаті таких дій докази не втрачають властивості допустимості [4, с. 47–48].

Використання положень саме цієї концепції дозволяє пояснити визнання допустимими доказами, зокрема, результатів окремих процесуальних дій (наприклад, негласних слідчих (розшукових)), проведених у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину, хоча пізніше кваліфікація вчиненого правопорушення була змінена на злочин невеликої або середньої тяжкості, що не дає можливості здійснення таких дій. Якщо ж слідчий, який ініціював проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, прокурор, який погодив відповідне клопотання слідчого, та слідчий суддя, який дав дозвіл на її проведення, не мали заперечень щодо кваліфікації вчиненого правопорушення (тобто, які виходячи з наявних на певний момент фактичних обставин провадження добросовісно помилялись щодо цього), то використання такого виду способу формування доказової основи є цілком правомірним і результати такої негласної слідчої (розшукової) дії повинні визнаватися допустимими. Якщо ж буде встановлено недобросовісну помилку (умисне безпідставне завищення кваліфікації), то виходячи із розуміння цієї концепції результати такої дії слід визнавати недопустимими для використання в доказуванні.

Варто зазначити, що аналогічну позицію з приводу висловленого вище питання у одному із своїх рішень висловив і Верховний Суд, і тим самим зреалізував на практиці цю концепцію недопустимості доказів. «Якщо на момент проведення НСРД існували достатні підстави для обґрунтованого припущення щодо вчинення особою діяння, яке кваліфікується відповідно до закону про кримінальну відповідальність як тяжкий або особливо тяжкий злочин, а в ході проведення подальшого досудового розслідування кваліфікацію було змінено на таку, що передбачає відповідальність за нетяжкий злочин або проступок, то фактичні дані, отримані в результаті проведення НСРД, можуть бути доказами в цьому кримі-

нальному провадженні. Якщо ж на момент проведення НСРД вказані підстави для кваліфікації діяння як тяжкого не існували (тобто кваліфікація була помилковою або свідомо «завищеною»), отримані в їх результаті фактичні дані не можуть бути визнані доказами» (*постанова ВС від 16.02.2022 у справі № 758/5719/16-к (провадження № 51-5770км21)*) [13].

Ще одним прикладом реалізації концепції «недобросовісної помилки» є положення одного з рішень Верховного Суду, який розглядав питання щодо правомірності проникнення до житла за добровільною згодою володільця. Відповідно до цього рішення «для того, щоб особа мала можливість прийняти інформоване рішення, чи надати доступ до свого володіння, вона має володіти інформацією, яка дозволяє їй врахувати свої права та інтереси й, можливо, інтереси інших осіб, які можуть бути порушені допуском органів правопорядку до володіння.

... для того, щоб зробити висновок про добровільність згоди особи на доступ до свого володіння, слід пересвідчитися, що вона розуміла: – у зв'язку з чим вимагається доступ до володіння; – які є підстави для проведення відповідних дій; – які саме дії планується провести після отримання доступу до володіння і яка їхня мета; – якій частині володіння планується проводити дії; – протягом якого часу планується проводити дії; – до яких обмежень у користуванні володінням це може призвести.

Дозвіл має стосуватися саме тих дій, про які особа проінформована. Проникнення до частини володіння або здійснення інших дій, на які не отримана ясно виражена згода, не може вважатися таким, що здійснене за добровільною згодою».

А це означає, що слідчий повинен правильно визначити й той обсяг інформації, що має надаватися володільцю для отримання добровільної інформованої згоди на доступ до його володіння. Якщо ж він буде визначений умисно не правильно (тобто недобросовісно помилково), то й відповідним наслідком повинно бути визнання результатів такого проникнення недопустимими як докази у кримінальному провадженні.

Дещо оригінальною є концепція «розбитого дзеркала», сутність якої полягає в підході до оцінки доказів з точки зору не єдиного масиву інформації, що міститься у передбаченому законом джерелі, а відносно самостійних її блоків, кожен з яких пов'язаний єдиним змістом і підтверджує або спростовує одну або декілька обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (якщо дзеркало розбилось, можна подивитися, що видно в кожній його частинці). На думку прихильників цієї концепції, використання правил диференціації наслідків порушення порядку отримання доказів є правомірним лише у випадках, коли такі порушення стосуються не всього доказу, а лише окремого блоку [1, с. 45–46].

Можемо констатувати, що ця концепція, незважаючи на відсутність чіткого нормативного підґрунтя, станом на сьогодні теж знайшла свою реалізацію у вітчизняній судовій практиці. Так, у постанові від 29 вересня 2020 року Верховний

Суд зазначає, що «висновок експерта не може визнаватися цілкомито недопустимим лише на тій підставі, що частина інформації, використана під час проведення експертизи, не підтвердилася в ході судового розгляду. Виключення показань, що стосувалися лише однієї з обставин ДТП, досліджених експертами, могло позначитися на висновках експертів, оскільки ця обставина включалася в експертні розрахунки. Однак суд не може без залучення експерта визначити, яким чином виключення частини відомостей, на яких ґрунтувався експертний висновок, вплинуло на правильність експертного висновку в цілому» [12].

В іншому своєму рішенні Верховний Суд «не визнавав недопустимими протокол огляду місця події від 08 лютого 2017 року та показання працівників поліції й понятих в цілому, а визнав лише в частині, де вони ґрунтуються на показаннях засудженого, отриманих у період з вечора 07 лютого до 19:10 наступного дня» [14].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що:

– по-перше, право на існування мають ті концепції визнання певної інформації недопустимою для доказування (концепції визнання доказів недопустимими або концепції недопустимості доказів), які використовують диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону при формуванні доказової основи правової позиції суб'єкта доказування (при збиранні доказів). До них належать як всі проаналізовані (за винятком «нещадного виключення доказів» або «чаю та чорнил»), так і ті, що залишилися поза увагою у цій публікації;

– по-друге, у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві окремі концепції недопустимості доказів уже знайшли своє унормування, правозастосовне тлумачення та реалізацію в судовій практиці. Це, з нашого погляду, є досить позитивним явищем, адже сприяє підвищенню ефективності кримінального провадження, виконанню його цілей і завдань, належному здійсненню кримінального процесуального доказування, забезпеченню прав та інтересів учасників кримінального провадження, засади рівності сторін перед законом і судом та презумпції невинуватості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Филин Д. Дифференциация доказательственной информации. *Законность*. 2002. №2. С. 45–46.
- [2] Трофименко В. Проблема співвідношення кримінальної процесуальної форми і формалізму. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №4 (80). С. 100–112.
- [3] Стоянов М. М. Властивості доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 246 с.

- [4] Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 264 с.
- [5] Постанова Верховного Суду від 28.01.2020 у справі № 359/7742/17 (провадження № 51-2114км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87334567>
- [6] Постанова Верховного Суду від 25.09.2018 у справі № 210/4412/15-к (провадження № 51-80км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981>
- [7] Постанова Верховного Суду від 08.10.2019 у справі № 639/8329/14-к (провадження № 51-8259км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666>
- [8] Постанова Верховного Суду від 12.11.2019 у справі № 236/863/17 (провадження № 51-8865км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85583584>
- [9] Постанова Верховного Суду від 30.05.2019 у справі № 164/1457/16-к (провадження № 51-8008км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82261840>
- [10] Рішення ЄСПЛ у справі «Хан проти Сполученого Королівства» (12.05.2000 р.). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=215>
- [11] Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2006. 227 с.
- [12] Постанова Верховного Суду від 29.09.2020 у справі № 601/1143/16 (провадження № 51-2996 км 19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92335214>
- [13] Постанова Верховного Суду від 16.02.2022 у справі № 758/5719/16-к (провадження № 51-5770км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103487334>.
- [14] Постанова Верховного Суду від 26.09.2022 у справі № 737/641/17 (провадження № 51-6562км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106598651>

REFERENCES

- [1] Filin, D. (2002). Differentiation of evidence-based information. *Legality*, 2, 45–46.
- [2] Trofymenko, V. (2015). The problem of the relationship between the criminal procedural form and formalism. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4(80), 100–112.
- [3] Stoyanov, M. M. (2010). Properties of evidence in the criminal process of Ukraine (Candidate dissertation, Odessa).
- [4] Basai, N. M. (2012). Recognition of evidence as inadmissible in the criminal process of Ukraine: grounds, procedural order and legal consequences. (Candidate dissertation, Odessa).
- [5] Resolution of the Supreme Court on case No. 359/7742/17 (2020, January). Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87334567>
- [6] Resolution of the Supreme Court on case No. 210/4412/15-k (2018, September). Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981>
- [7] Resolution of the Supreme Court on case No. 639/8329/14-k (2019, October). Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666>
- [8] Resolution of the Supreme Court on case No. 236/863/17 (2019, November). Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85583584>
- [9] Resolution of the Supreme Court on case No. 164/1457/16-k (May, 2019). Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82261840>
- [10] Decision of the ECtHR in the case «Khan v. United Kingdom» (2000, May). Retrieved from <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=215>

- [11] Yurchyshyn, V. D. (2006). Expert opinion as a source of evidence in the criminal process of Ukraine (Candidate dissertation, Ivano-Frankivsk).
- [12] Resolution of the Supreme Court on case No. 601/1143/16 (2020, September). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92335214>
- [13] Resolution of the Supreme Court on case No. 758/5719/16-k (2022, February). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103487334>
- [14] Resolution of the Supreme Court on case No. 737/641/17 (2022, September). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106598651>

В'ячеслав Віталійович Вапнярчук

Доктор юридичних наук, професор

Професор кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

Vyacheslav V. Vapnyarchuk

Doctor of Law, Professor

Professor of the department of criminal procedure

Law Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Вапнярчук В. В. Щодо реалізації окремих концепцій недопустимості доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та судовій практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №2. С. 194–205.

Suggested Citation: Vapnyarchuk, V. V. (2023). Regarding the implementation of certain concepts of inadmissibility of evidence in domestic criminal procedural legislation and judicial practice. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 194–205.

Стаття надійшла / Submitted: 10/05/2023

Доопрацьовано / Revised: 10/06/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

РЕФОРМА СУДОВОЇ СИСТЕМИ. ПРОКУРАТУРА. РОЗВИТОК АДВОКАТУРИ

УДК 347.963

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-206

Сергій Васильович Подкопаєв

Відділ дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
Харків, Україна

ДО ПИТАННЯ ДІЄВОСТІ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРОРІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Законодавець здійснив важливі кроки в напрямі посилення незалежності прокурорів шляхом віднесення прокуратури до системи правосуддя та встановлення гарантій незалежності прокурорів, що наближаються до суддівських. Мета дослідження полягає в аналізі стану реалізації тих гарантій незалежності, які в силу новизни та проблемних питань реалізації потребують підвищеної уваги, визначенні сучасних тенденцій у цій сфері та можливих шляхів вирішення існуючих проблем. Зроблено висновки про важливість не лише юридичного закріплення гарантій незалежності, а й фактичного забезпечення їх максимальної дієвості. Аналіз досвіду функціонування Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (КДКП) і Ради прокурорів України (РПУ), діяльність яких пов'язана із реалізацією низки гарантій незалежності прокурорів, свідчить про непослідовність дій з боку держави. Це ставить під загрозу незалежність прокурорів, породжує питання більш загального порядку – технології проведення реформи прокуратури. Виокремлено напрями вдосконалення організаційної складової функціонування КДКП та РПУ: збільшення кількості прокурорів у складі КДКП; перегляд законодавчо встановлених обмежень для прокурорів у призначенні до складу КДКП чи РПУ; вирішення питання про відрядження прокурора для роботи до РПУ на постійній основі; перегляд нормативної основи діяльності органів прокурорського самоврядування; зміна корпоративної культури в системі прокуратури. Встановлено можливе порушення принципу єдності статусу прокурорів при визначенні розміру їх заробітної плати. Зроблено висновки, що регулювання оплати праці прокурорів підзаконними нормативними актами в минулому та сучасні спроби обмежити її розмір шляхом прийняття нових законів актуалізує питання невиправданого втручання інших гілок влади в систему правосуддя.

Ключові слова: прокуратура, прокурори, незалежність, гарантії, реформа, Рада прокурорів України, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів.

Serhii V. Podkopaiev

Department of Criminal Procedure and Judicial Organization
Academician Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

ABOUT THE EFFICACY OF GUARANTEES OF THE INDEPENDENCE OF PROSECUTORS IN UKRAINE

Abstract. *The legislator has established important steps toward strengthening the independence of the prosecutors by introducing the prosecutor's office to the system of justice and the establishment of guarantees of the prosecutors' independence, which are converging to the judges' ones. The purpose of the study is to analyze the state of implementation of those guarantees of independence, which, due to the novelty and problematic issues of implementation, require increased attention, to identify current trends in this area and possible ways to solve existing problems. It is concluded that not only the legislative consolidation of the guarantees of independence, but also actual assurance of their maximum effectiveness is important. The analysis of the experience of the functioning of the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors (QDCP) and the Council of Prosecutors of Ukraine (CPU), whose operation is connected with the implementation of a number of guarantees of the prosecutors' independence, indicates inconsistent actions of the state. This jeopardizes the prosecutors' independence, raises questions that are general – the technology of conducting the prosecutor's office reform. The directions of improvement of the organizational component of functioning of the QDCP and the CPU are emphasized: increasing the number of prosecutors in the QDCP; review of legally consolidated restrictions for prosecutors on appointment to the QDCP or the CPU; resolving the issue of assignment a prosecutor to work permanently in the CPU; revision of the normative basis for the operation of prosecutorial self-governance bodies; changing corporate culture in the prosecutor's system. A possible violation of the principle of unity of the status of prosecutors in determining the amount of their salaries has been established. It is concluded that the regulation of prosecutors' salary by by-laws in the past and modern attempts to limit its size by adopting new laws actualize the issue of unjustified interference of other branches of power in the justice system.*

Keywords: *prosecutor's office, prosecutors, independence, guarantees, reform, Council of Public Prosecutors of Ukraine, Qualification and Disciplinary Commission of Public Prosecutors*

ВСТУП

Про подальше зміцнення інституціональної автономії прокуратури та незалежності прокурорів в Україні йдеться в низці програмних документів різного рівня: Плані дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова», затвердженому Комітетом Міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 року [1], Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затвердженій наказом Генерального прокурора №489 від 16 жовтня 2020 року [2]. Про поси-

лення гарантій незалежності прокуратури зазначено й у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 [3].

Так само і раніше в п. 5.8. Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленій Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, її розробниками не безпідставно акцентовано увагу на забезпеченні «... більшої інституційної незалежності прокуратури та гарантій захисту від політичного впливу», створенні й ефективному функціонуванні «... органів прокурорського самоврядування як додаткової гарантії незалежності прокуратури», забезпеченні «... більшої функціональної незалежності прокурорів від неналежного внутрішнього впливу» тощо [4].

Крім того, також слід звернути увагу, що про «запобігання виникненню передумов для втручання політичних сил у діяльність органів прокуратури» як один із основних напрямів реформи прокуратури [5, п. 1.1.1.5.1.], про «запобігання зовнішньому втручання у діяльність органів прокуратури» як середньострокову ціль реформування прокуратури [6, п. 1.1.1.5.1.; 7, ціль 1.3.2.] чи пріоритетне завдання [8, п. 1.4.2.1. б); 9, п. 1.4.2.1. в)] поряд із підвищенням «незалежності органів прокурорського самоврядування» [8, п. 1.4.2.1. а); 9, п. 1.4.2.1. б)] неодноразово йшлося і в річних національних програмах під егідою Комісії Україна – НАТО, затверджених відповідними Указами Президента України.

Незалежність прокурорів є важливою. У п. 5 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (далі – Закон 1697-VII) вона визначається як засада діяльності прокуратури, що обумовлює існування «... гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов’язків» [10].

У міжнародних документах у сфері прокурорської діяльності та статусу прокурорів незалежність прокурорів, як і незалежність суддів, розглядається не як прерогатива чи привілей для носіїв відповідного правового статусу, а як гарантія справедливого, безстороннього й ефективного відправлення правосуддя задля забезпечення інтересів суспільства та осіб, які задіяні в процесі [11, п. 27]; розуміється в якості природного наслідку незалежності судової влади [12, пара. IV.].

Дійсно, в силу тісної взаємодії між прокурорами та суддями встановлення високого рівня незалежності судів є необхідною, але не достатньою умовою для забезпечення справедливого правосуддя в кримінальних справах. Прокурори так само мають бути незалежними, «інакше деякі справи можуть ніколи не бути спрямовані до суду, відповідна інформація не буде надана тощо» [13, с. 6].

Питання забезпечення незалежності прокурорів багатоаспектне і може розглядатися з різних позицій, приміром: меж автономії прокуратури як державної інституції; видів і обсягу конкретних законодавчо визначених гарантій для про-

курорів тощо. У будь-якому разі на сьогодні ми можемо констатувати підвищення рівня забезпечення незалежності прокурорів *de jure*. Кроки в позитивному напрямі державою зроблено.

Підтвердженням цьому може бути, *по-перше*, зміна у 2016 році конституційного статусу прокуратури в Україні та віднесення її до системи правосуддя [14]. Однак не лише структурне положення ст. 131¹ Основного Закону визначає нове місце прокуратури в системі державної влади України. Конституційний Суд України (*далі* – КСУ) в п. 2.3. свого рішення від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 зазначив, що це також опосередковано впливає із припису Конституції України, відповідно до якого саме в системі правосуддя згідно із законом утворюються та діють органи й установи, що провадять стосовно суддів і прокурорів рівнозначно – їх добір, професійну підготовку, оцінювання та розгляд справ щодо їх дисциплінарної відповідальності (ч. 10 ст. 131) [15].

У подальшому КСУ, констатує в п. 3 свого рішення від 01 березня 2023 року № 1-р(П)/2023 про те, що «...прокуратура інституційно є елементом загальної системи правосуддя...» акцентує на обов'язку держави забезпечити незалежність прокурора [16].

По-друге, відображення в ст. 16 Закону № 1697-VII гарантій незалежності для прокурорів, які за формою тяжіють до суддівських [10]. Власне, однією із головних цілей прийняття даного Закону, як про це вказано у пояснювальній записці до його проекту, було «...запровадження положень, покликаних підвищити професійність прокурора та його незалежність, а також передбачити участь органів прокурорського самоврядування у вирішенні питань, пов'язаних із діяльністю прокуратури» [17]. Тобто здебільшого нові законодавчі положення стосуються саме посилення гарантій незалежності прокурорів та ролі органів прокурорського самоврядування у вирішенні питань, пов'язаних із внутрішньою діяльністю прокуратури.

Водночас чи свідчить це про підвищення рівня незалежності прокурорів *de facto*?

Деякі зарубіжні дослідники незалежності прокурорів, здійснюючи пошук відповідей на питання, що робить прокурорів незалежними та чи стримують незалежні прокурори політичну корупцію, надаючи емпіричну оцінку її стану в низці країн, доходять висновку, що в тих країнах, які мають проблеми в галузі управління та високий рівень корупції, не зважаючи на заохочення і допомогу країн-донорів чи міжнародних організацій в модернізації національного законодавства, в тому числі для підвищення рівня незалежності *de jure* – насправді нічого не змінюється та навіть «...чим більшою є незалежність за законом, тим насправді прокурори є менш незалежними» [13, с. 100; 18, с. 223–224, 229].

Тому важливо мати не лише юридичне, формальне відображення гарантій незалежності прокурорів на рівні Закону, а й реальне забезпечення їх максимально можливої дієвості, тобто фактично впровадити.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано низку загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання, які є загальноприйнятими в сучасній правовій доктрині.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція і закони України, підзаконні нормативні акти програмного характеру, у тому числі відомчі, а також міжнародні документи у сфері прокурорської діяльності та статусу прокурорів, нормативні документи та рішення органів прокурорського самоврядування.

Використано рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду, матеріали звіту за результатами експертного аналізу, що був проведений під егідою ОБСЄ в межах проєкту «Зміцнення незалежності та підзвітності суддів і прокурорів: укріплення верховенства права в країнах Східного партнерства» у період з січня 2018 року по січень 2019 року.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

На сьогодні на перший план, у силу своєї новизни (порівняно з попереднім Законом України «Про прокуратуру» 1991 року) та проблемних питань реалізації, виходять передбачені п. п. 1, 5, 6 ч. 1 ст. 16 Закону № 1697-VII такі гарантії незалежності прокурорів, як: особливий порядок призначення на посаду прокурора, звільнення з посади, притягнення до дисциплінарної відповідальності; належне матеріальне, соціальне та пенсійне забезпечення; функціонування органів прокурорського самоврядування. Більшість із цих гарантій реалізується завдяки діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (*далі – КДКП*) та органів прокурорського самоврядування, передусім Ради прокурорів України (*далі – РПУ*).

2.1. Досвід формування КДКП та РПУ: «крок вперед, два кроки назад»

В організаційному плані звертає на себе увагу непослідовність дій держави щодо формування нових інституцій та наявність політичної складової в цьому процесі. Так, відправною точкою в становленні КДКП та РПУ є Закон № 1697-VII 2014 року [10]. Проте перше формування їх складу відбулося лише через півтора року, коли на виконання вимог п. 6¹ розділу XIII (Перехідні положення) цього Закону (в редакції станом на початок 2016 року) у квітні 2016 року було проведено всеукраїнську конференцію працівників прокуратури [19]. Однак фактично КДКП та РПУ на той час так і не розпочали свою роботу, адже для КДКП не було сформовано мінімально необхідний кількісний склад через не призначення трьох осіб за квотою від Уповноваженого Верховної Ради України, а прийнятим 12 травня того ж року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України» взагалі відтерміновано до 15 квітня 2017 року набрання чинності положень в частині діяльності КДКП та РПУ [20]. Тим самим перенесено початок діяльності вже сформованих (РПУ)

чи частково сформованих (КДКП) органів ще на один рік. Тому функціонування КДКП та РПУ розпочалося у 2017 році, через два з половиною роки з часу прийняття Закону № 1697-VII, яким передбачено існування таких інституцій [21].

У цілому юридичною спільнотою та міжнародними експертами сам факт створення і функціонування зазначених органів було сприйнято позитивно [22]. Доцільність та правильність такого кроку не ставилися під сумнів, а процес становлення й удосконалення їх діяльності знайшов підтримку з боку системи прокуратури та міжнародних структур [23; 24; 25].

Попри це Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» (*далі – Закон № 113-IX*) діяльність КДКП та РПУ у вересні 2019 року було зупинено, а частина їх компетенції відійшла до кадрових комісій, які утворювалися Генеральним прокурором [26]. І це при тому, що на той час у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, як ми вже звертали увагу, навпаки вказувалося на забезпечення «... більшої інституційної незалежності прокуратури та гарантій захисту від політичного впливу», йшлося про створення й ефективне функціонування «... органів прокурорського самоврядування як додаткової гарантії незалежності прокуратури», а так само про забезпечення «... більшої функціональної незалежності прокурорів від неналежного внутрішнього впливу» [4], а в Річних національних програмах під егідою Україна – НАТО на відповідні роки зверталася увага на запобігання «... виникненню передумов для втручання політичних сил у діяльність органів прокуратури» [5, п. 1.1.1.5.1.], «... зовнішньому втручанню у діяльність органів прокуратури» [6, п. 1.1.1.5.1.; 7, ціль 1.3.2.].

На думку розробників проекту вказаного Закону № 113-IX, потреба у його прийнятті та, відповідно, і в утворенні кадрових комісій була зумовлена тим, що в прокуратурі не відбулося повноцінного кадрового перезавантаження з метою очищення від осіб, які не відповідають вимогам доброчесності й професійності, а «... утворені у системі прокуратури такі нові структури, як Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів та Рада прокурорів України, як продемонструвала практика їх діяльності за ці роки, виявилися нездатними у повній мірі незалежно і ефективно виконувати покладені на них функції» [27].

З цього приводу, не заперечуючи наявних потреб у вдосконаленні організації та діяльності новостворених інституцій, на що ми вже неодноразово звертали увагу [28; 29], зазначимо про невідповідність такого кроку законодавця: (а) положенням міжнародних стандартів та логіці процесу реформи прокуратури в Україні; (б) наданим відгукам, у тому числі з боку міжнародних інституцій, у контексті створення та початку функціонування нових інституцій. Крім того, будь-які ґрунтовні чи комплексні дослідження практики діяльності як КДКП, так і РПУ, на підставі яких в той час можна було зробити висновок, про який йдеться у пояснювальній записці до зазначеного проекту, фактично були відсутні.

Тим самим відбувся свого роду «відкат» від уже досягнутих позитивних зрушень у напрямі забезпечення незалежності прокурорів. Не дивно, що в цілому дана ситуація викликала «найкритичніше занепокоєння» з боку GRECO, яка визнала такі органи в Україні «запорукою незалежності та автономії прокурорів», що мають функціонувати «для захисту органів прокуратури від неналежного політичного впливу, як реального, так і потенційного» [30, пара.134]. Крім того, ситуація породжує питання більш загального порядку, а саме: про технологію проведення реформи (або модернізації) прокуратури, підготовку до неї, корегування первинних результатів, підбиття підсумків за остаточними результатами проведення тощо.

Вже за наслідками реформи міжнародні експерти в 2021 році, констатуючи призупинення Законом № 113-IX діяльності КДКП та РПУ, звертають увагу на те, що вона «... проводилася без громадського обговорення, без чітких пояснень потреби в ній та її цілей, без достатньої правової визначеності, та створила кадрову комісію, склад та порядок роботи якої не були чітко визначені та, як видається, наділяли Генерального прокурора ... широкими дискреційними повноваженнями...» [31, п. 3].

Так само і Голова Венеціанської комісії під час свого виступу у травні 2022 року на Європейській конференції Генеральних прокурорів, акцентуючи на повторюваних ситуаціях, що становлять небезпеку для незалежності прокуратури, говорила про поспішність «... інституціональних реформ, які почалися без попередньої точної оцінки недоліків і потреб існуючої системи» та зазначала, що «... деякі запропоновані реформи не спрямовані на вирішення проблем, пов'язаних із покращенням системи, а на відсторонення нинішніх володарів функцій, наприклад, довільну зміну критеріїв для обрання членів прокурорських рад або аналогічних суб'єктів». Також доповідачка наголосила, що Комісія «завжди рішуче виступає проти таких видів реформ, які мотивуються лише переслідуванням окремих осіб», а також на важливості проведення реформ після відповідного обговорення в парламенті та поза ним, консультацій з юридичною спільнотою, передусім із самими прокурорами [32, с. 10–12].

На жаль, доводиться констатувати, що відсутність фахових публічних дискусій чи громадських обговорень з приводу реформ прокуратури є свого роду «негативною традицією» для України. Ще 10 років тому в контексті аналізу проєкту нового на той час Закону України «Про прокуратуру» (в подальшому прийнятого та чинного на сьогодні) ми звертали увагу на відсутність публічних обговорень, слухань, в тому числі парламентських з його (проєкту) концептуальних положень, у той час як це було важливим, враховуючи значимість прокуратури як державної інституції [33, с. 170].

2.2. Можливі напрями вдосконалення організаційної складової функціонування КДКП та РПУ в аспекті забезпечення незалежності прокурорів

Відновлення діяльності РПУ та КДКП відбулося восени 2021 року, майже після дворічної перерви. При цьому в організаційному плані ще й досі залишається

невирішеним питання забезпечення більшості прокурорів у складі КДКП, які мають обиратися прокурорами [34, пара. 105], а також формування складу КДКП та РПУ за зрозумілою, прозорою процедурою, що посилить довіру до цих інституцій та забезпечить від будь-яких сумнівів з даного приводу з боку громадськості [35; 36]. Очевидно, що передбачена п. 9 ст. 3 Закону № 1697-VII прозорість діяльності прокуратури, як базова засада, що забезпечується в тому числі й відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, не може слугувати належним підґрунтям для функціонування прокуратури у випадку, коли суб'єкти, покликані здійснювати відповідні процедури, самі сформовані в непрозорий спосіб.

Крім того, доцільно переглянути встановлені ч. 5 ст. 71, ч. 2 ст. 74 Закону № 1697-VII обмеження для прокурорів, які перебувають на адміністративній посаді, в призначенні до складу РПУ чи КДКП, особливо враховуючи характер компетенції цих органів. Для прикладу: РПУ згідно з ч. 4 ст. 39 вносить рекомендації Генеральному прокурору для призначення на адміністративні посади в органах прокуратури (заступників Генерального прокурора, керівників та заступників обласних прокуратур, керівників окружних прокуратур). При цьому РПУ враховує професійні та морально-ділові якості кандидата, а також його управлінсько-організаторські здібності й досвід роботи (ч. 5 ст. 39). Виникає питання про здатність її члена належно виконувати обов'язки з оцінювання кандидатів на відповідні здібності, самому здебільшого не маючи такого досвіду. При цьому також бажано, щоб методику проведення оцінювання прокурорів (при вирішенні РПУ питань внесення рекомендації про призначення на вакантні адміністративні посади) на підставі вже затверджених нею критеріїв було розроблено та оприлюднено [37].

Згідно з ч. 2 ст. 71 Закону № 1697-VII до складу РПУ входять тринадцять осіб, з яких одинадцять прокурорів, у тому числі чотири представники від обласних прокуратур та п'ять – від окружних прокуратур. Усі вони здійснюють свої повноваження члена РПУ без припинення прокурорських повноважень за основним місцем роботи. Така ситуація не завжди сприяє зосередженню основних зусиль на виконанні обов'язків як члена РПУ та не посилює незалежність від безпосереднього керівника чи керівників вищого рівня. Враховуючи те, що більшість її членів (прокурорів) є представниками прокуратур нижчого рівня (дев'ять із одинадцяти) які, як правило, не мають належного досвіду перебування на адміністративній посаді в прокуратурі, а сама вона не має атрибутів окремої юридичної особи, на сьогодні РПУ скоріше сприймається професійним середовищем як допоміжний елемент системи прокуратури, а не найважливіший компонент у її регулюванні та самоврядуванні.

На нашу думку, також потребує перегляду й Положення про Раду прокурорів України, затверджене всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 року, п. п. 4 п. 5.6. якого передбачає можливість припинення повноважень та відкликання членів РПУ за рішенням всеукраїнської конференції прокурорів,

а п. 5.8. встановлює можливість їх звітування перед конференцією за ініціативи голови або не менше третини членів РПУ чи за рішенням конференції у випадку «невиконання чи неналежного виконання членом Ради прокурорів покладених на нього обов'язків» [38]. При цьому Закон № 1697-VII не наділяє всеукраїнську конференцію прокурорів компетенцією з відкликання членів РПУ, а так само заслуховування їх індивідуальних звітів, адже в п. 1 ч. 2 ст. 67 йдеться лише про заслуховування звіту виключно РПУ. За певних умов це потенційно може використовуватися як спосіб тиску на її конкретних членів.

Звернемо увагу на ситуацію, описану в звіті ОБСЄ 2020 року, зі зміцнення функціональної незалежності прокурорів у східноєвропейських країнах. Так, під час проведення дослідження відповідного питання деякі респонденти припускали, що члени органів прокурорського самоврядування, які обираються з числа прокурорів, насправді залежать від Генерального прокурора. Наприклад, один із прокурорів згадав, що хоча члени органів самоврядування офіційно й обираються конференцією, насправді вибори є простою формальністю. Він пояснив, що за його досвідом учасники зборів прокурорів зазвичай отримують список кандидатур, без будь-яких альтернатив, за декілька днів до зборів, і всі представлені кандидати завжди обиралися у складі однієї групи, а не окремо [39, п. 88]. Тобто за такого стану справ так само може вирішуватися питання і про «відкликання» члена РПУ. Якщо органи прокурорського самоврядування «знаходяться під значним контролем старших прокурорів або Генерального прокурора, вони не зможуть ефективно виконувати свої функції із захисту функціональної незалежності прокурорів» [39, п. 78].

У практичній площині, для прикладу, в ситуації, пов'язаній зі звільненням керівника однієї з місцевих прокуратур, РПУ прийняла фактично протилежні рішення, якими, з одного боку, встановила наявність ознак загрози незалежності прокурора – керівника місцевої прокуратури в частині можливого незаконного впливу, а також (за результатами розгляду та обговорення матеріалів про звільнення у зв'язку з неналежним виконанням посадових обов'язків, установлених для адміністративної посади) не рекомендувала звільнення прокурора з посади керівника місцевої прокуратури (рішення РПУ від 26 грудня 2018 року № 155 та № 156) [40]; а з другого, через деякий час – рекомендувала звільнити цього прокурора з посади керівника місцевої прокуратури (рішення РПУ від 20 лютого 2019 року № 16) [41]. У подальшому останнє рішення РПУ було визнано протиправним та скасовано в судовому порядку [42].

Зазначене вище свідчить також і про важливість зміни корпоративної культури в системі прокуратури, особливо з огляду на її тривалі історичні традиції побудови та функціонування з урахуванням принципів централізації й єдиноначальності. Правова традиція країни в цій сфері продовжує здійснювати свій вплив на внутрішньосистемну незалежність прокурорів. Відповідно, необхідним є чітке розуміння факту зміни змісту та обсягу традиційних принципів організації

й діяльності прокуратури, у тому числі принципу колегіальності, щодо вирішення питань, пов'язаних зі статусом прокурорів. Віднесення прокуратури до загальної системи правосуддя, зміна її ролі, наявність нових гарантій незалежності прокурорів та їх зміст і способи забезпечення має усвідомити кожен прокурор, однак такий процес, на жаль, досить тривалий.

Слід також звернути увагу, що на відміну від аналогічних за своєю правовою природою та компетенцією органів (Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури), Закон № 1697-VII не зобов'язує КДКП звітувати про свою діяльність перед найвищим органом прокурорського самоврядування – всеукраїнською конференцією прокурорів. Таким чином, КДКП, як один із основних суб'єктів кадрового забезпечення взагалі позбавлена будь-якого контролю, у тому числі соціального, з боку професійного прокурорського середовища. Враховуючи компетенцію КДКП, пов'язану із формуванням кадрового складу прокуратури, розвитком кар'єри прокурорів, їх дисциплінарної відповідальності тощо вважаємо, що така ситуація не сприяє зміцненню незалежності прокурорів та зумовлює внесення відповідних змін до ч. 2 ст. 67 Закону № 1697-VII.

У плані процедури на сьогодні щонайменше уваги звертається на необхідність більш чіткого визначення підстав дисциплінарної відповідальності прокурорів та розширення видів дисциплінарних стягнень для забезпечення диференційованого та пропорційного проступкам підходу при їх накладені [34, пара. 149].

1.3. Заробітна плата прокурора: de jure & de facto

Не менш важливим проблемним питанням усе ще залишається матеріальне та соціальне забезпечення прокурорів. Звернемо увагу на положення ч. ч. 1, 3, 4 ст. 81 Закону № 1697-VII, згідно з яким заробітна плата прокурора «регулюється цим Законом та не може визначатися іншими нормативно-правовими актами». Посадовий оклад прокурора окружної прокуратури з 1 січня 2022 року становить «25 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року». Посадові оклади інших прокурорів устанавлюються пропорційно до зазначеного посадового окладу з відповідним коефіцієнтом.

Закон України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» у ст. 7 закріпив, що з 1 січня 2023 року прожитковий мінімум на одну особу з розрахунку на місяць для основних соціальних і демографічних груп населення становить: працездатних осіб – 2684 гривні; працездатних осіб, що застосовується для визначення посадового окладу прокурора окружної прокуратури, – 1600 гривень [43]. Водночас у п. 7. (Прикінцеві положення) цього Закону встановлено, що дія абз. 6 ст. 7 не поширюється на працівників органу досудового розслідування, на який відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України покладається функція зі здійснення досудового розслідування корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень.

Ураховуючи, що згідно з ч. 6 ст. 81 Закону № 1697-VII посадовий оклад прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (*дали* – САП) не може бути меншим за посадовий оклад керівника структурного підрозділу центрального управління Національного антикорупційного бюро України, який здійснює досудове розслідування, виходить, що прокурори САП на відміну від прокурорів інших підрозділів Офісу Генерального прокурора отримують інший посадовий оклад та заробітну плату, працюючи на посадах одного рівня і виконуючи при цьому однакові функції. Тим самим дещо порушується принцип єдності статусу прокурорів. Це потенційно може призвести до ситуації часткового дисбалансу в механізмі кадрового забезпечення прокуратури, своєрідного поділу прокурорів і в підсумку – взагалі негативно вплинути на єдність прокуратури України як єдиної системи.

До того ж розмір прожиткового мінімуму, який застосовується для визначення посадового окладу прокурора окружної прокуратури, – 1600 гривень, є нижчим ніж для інших категорій працівників, у яких розмір посадового окладу так само «прив'язаний» до встановленого прожиткового мінімуму.

Слід нагадати, що донедавна питання заробітної плати врегульовувалися постановами Кабінету Міністрів України (*дали* – КМУ), тобто підзаконними нормативними актами. Таку ситуацію, незважаючи на неодноразові спроби її вирішення, в тому числі й за ініціативи РПУ [44], вдалося змінити лише рішенням Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 6-р/2020 [45]. У ньому констатовано запровадження законодавцем відмінного від передбаченого положеннями ст. 81 Закону 1697-VII нормативного регулювання заробітної плати прокурорів, чим спричинено юридичну невизначеність при застосуванні відповідних норм Бюджетного Кодексу України і Закону 1697-VII та, як наслідок, порушення принципу верховенства права.

Утім спроби законодавця в обмеженні розміру заробітної плати прокурорам на сьогодні продовжуються [46], у той час як загальноєвропейська тенденція, навпаки, полягає скоріше в його збільшенні шляхом наближення до оплати праці суддів, що розглядається саме в контексті незалежності прокурорів [47, п. 29]. Це може свідчити не лише про нівелювання існуючих *de jure* гарантій незалежності прокурорів, а й враховуючи віднесення прокуратури до системи правосуддя, породжує більш загальне питання балансу гілок влади в країні, невиправданого втручання законодавчої гілки влади в систему правосуддя.

Скорочення заробітної плати, примусовий вихід на пенсію тощо розглядаються деякими дослідниками в якості дестимулюючих факторів, які слугують свого роду методами впливу на судову владу та прокуратуру. Причому потенційні витрати, пов'язані з впливом на суди, завжди більші, ніж із їх застосуванням щодо прокуратури. С. Войгт та О. Вульф стверджують, що «посягання на незалежність судових органів є більш помітними і, таким чином, їх легше виявити, ніж аналогічні дії, спрямовані на органи прокуратури ... рішення поставити під загрозу незалежність прокуратури значною мірою обумовлене прагненням скоротити

витрати, пов'язані з порушенням системи кримінального правосуддя... уряди будуть постійно поважати незалежність прокурорів лише в тому випадку, коли витрати, пов'язані з такими порушеннями, перевищать будь-які можливі переваги» [13, с. 107, 108, 113].

Як бачимо, така ситуація є характерною не лише для нашої країни. І питання автономії прокуратури та незалежності прокурорів може набувати навіть політико-правового змісту, виходячи за межі суто правового аналізу. Водночас для України вирішення існуючих питань має особливу вагу та значення, враховуючи зобов'язання щодо «... перетворення цього інституту в орган, який відповідатиме стандартам Ради Європи» [48, п. 11 (vi)] і визначену в преамбулі Основного Закону «... незворотність європейського та євроатлантичного курсу...» [49]. Тобто вони знаходяться не лише в юридичній, а й у політичній площині.

ВИСНОВКИ

Незалежність прокурорів, так само як і незалежність суддів, не є прерогативою чи привілеєм для носіїв відповідного правового статусу, а виступає умовою справедливого, безстороннього та ефективного правосуддя. Зміна конституційного статусу прокуратури в Україні, віднесення її до загальної системи правосуддя, а також встановлення в Законі № 1697-VII гарантій незалежності прокурорів, які за своєю формою тяжіють до суддівських, свідчить про спрямування зусиль держави на підвищення рівня незалежності прокурорів. Проте його підвищення *de jure* не завжди означає наявність незалежності *de facto*. Та іноді навіть сама влада буває не заінтересованою в реальній автономії прокуратури та незалежності прокурорів не зважаючи на те, що декларується в публічній площині.

На сьогодні, в силу своєї новизни та проблемних питань реалізації, на перший план виходять передбачені ч. 1 ст. 16 Закону № 1697-VII гарантії, які пов'язані із функціонуванням КДКП та органів прокурорського самоврядування, передусім РПУ. Досвід їх становлення свідчить про непослідовність з боку держави в даному питанні: початок запровадження їх діяльності відкладався, а сама вона зупинялася. Така ситуація не лише ставить під загрозу незалежність прокурорів, а й породжує нові питання більш загального порядку, а саме: про технологію проведення реформи (або модернізації) прокуратури, підготовку до неї, корегування первинних результатів, підбиття підсумків за результатами проведення тощо.

Відновлення діяльності КДКП та РПУ обумовлює потребу в удосконаленні організаційної складової їх функціонування для забезпечення незалежності прокурорів: збільшення кількості прокурорів у складі КДКП; перегляд законодавчо встановлених обмежень для прокурорів, які перебувають на адміністративних посадах, у призначенні до складу КДКП чи РПУ; вирішення питання про відрядження прокурора для роботи у складі РПУ на постійній основі; перегляд нормативної основи діяльності органів прокурорського самоврядування; зміна корпоративної культури в системі прокуратури тощо.

Не менш важливим проблемним питанням все ще залишається матеріальне та соціальне забезпечення прокурорів. Порушення принципу єдності статусу прокурорів при визначенні розміру оплати праці прокурорів, її регулювання підзаконними нормативними актами, подальші спроби обмежити розмір заробітної плати можуть свідчити про низьку дієвість існуючих гарантій та породжувати питання балансу гілок влади в країні, невиправданого втручання інших гілок влади в систему правосуддя.

Відповідно, реалізація існуючого потенціалу нормативно встановлених гарантій незалежності прокурорів та фактичне підвищення їх дієвості на сьогодні має бути одним із маркерів побудови сучасної системи прокуратури європейського типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] План дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» : затв. Комітетом міністрів Ради Європи 14.12.2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4). URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282> (дата звернення: 24.04.2023).
- [2] Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки : затв. наказом Генерального прокурора від 16.10.2020 № 489. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021-2023-roki> (дата звернення: 24.04.2023).
- [3] Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : схвал. Указом Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733> (дата звернення: 12.05.2023).
- [4] Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : схвал. Указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 24.04.2023).
- [5] Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2017 рік : затв. Указом Президента України від 08.04.2017 № 103/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/2017> (дата звернення: 24.04.2023).
- [6] Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік : затв. Указом Президента України від 28.03.2018 № 89/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/62/f473983n18.pdf> (дата звернення: 24.04.2023).
- [7] Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2019 рік : затв. Указом Президента України від 10.04.2019 № 117/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/71/f483288n18.pdf> (дата звернення: 24.04.2023).
- [8] Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік : затв. Указом Президента України від 26.05.2020 № 203/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/81/f495389n10.pdf> (дата звернення: 24.04.2023).
- [9] Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік : затв. Указом Президента України від 11.05.2021 № 189/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/89/f505474n14.doc> (дата звернення: 24.04.2023).
- [10] Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 21.04.2023).
- [11] Про відносини між суддями та прокурорами в демократичному суспільстві: висновок Консультативної ради європейських суддів № 12 (2009) та висновок Консультативної

- ради європейських прокурорів № 4 (2009). URL: <https://rm.coe.int/opinion-no-12-2009-on-the-relations-between-judges-and-prosecutors-in-/16806a1fbd> (дата звернення: 21.04.2023).
- [12] European norms and principles concerning prosecutors: opinion No. 9 (2014) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168074738b> (дата звернення: 21.04.2023).
- [13] Voigt S., Wulf A. J. What Makes Prosecutors Independent? Analyzing the Determinants of the Independence of Prosecutors. *Journal of Institutional Economics*. 2017. Vol. 15. No. 1. P. 99–120.
- [14] Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n2> (дата звернення: 27.04.2023).
- [15] Рішення Конституційного Суду України (другий сенат) від 18.06.2020 № 5-р(П)/2020 у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213 – VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p2_2020.doc (дата звернення: 28.04.2023).
- [16] Рішення Конституційного Суду України (другий сенат) від 01.03.2023 № 1-р(П)/2023 у справі за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» (щодо гарантій незалежності прокурора). URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1-rii2023.pdf> (дата звернення: 28.04.2023).
- [17] Пояснювальна записка до проекту Закону про прокуратуру від 31.10.2013. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48935&pf35401=281529> (дата звернення: 21.04.2023).
- [18] Van Aaken A., Feld L. P., Voigt S. Do Independent Prosecutors Deter Political Corruption? An Empirical Evaluation Across 78 Countries. *American Law and Economics Review*. 2010. Vol. 12. No. 1. P. 204–244.
- [19] Всеукраїнська конференція працівників прокуратури. *Вісник прокуратури*. 2016. № 4 (178). С. 5–7.
- [20] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України : Закон України від 12.05.2016 № 1355-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1355-19/ed20160512#n23> (дата звернення: 21.04.2023).
- [21] Прокурорський шлях до самоврядування. *Вісник прокуратури*. 2017. № 5. С. 10–12.
- [22] Перша річниця діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів та Ради прокурорів України. URL: https://www.coe.int/uk/web/criminal-justice-reform/events/-/asset_publisher/ObrU0hW37muK/content/first-year-anniversary-of-the-qualification-and-disciplinary-commission-of-prosecutors-and-the-council-of-public-prosecutors-of-ukraine?inheritRedirect=false (дата звернення: 28.04.2023).
- [23] Відбувся круглий стіл «Актуальні аспекти діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів в умовах реформування», приурочений до першої річниця роботи КДКП. *Вісник прокуратури*. 2018. № 6. С. 12–18.

- [24] Рада Європи сприяє відкритості діяльності комісії. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/international-activity/9-rada-yevropy-spryiaie-vidkrytosti-diialnosti-komisii> (дата звернення: 28.04.2023).
- [25] Рада Європи сприяє добору кадрів в органи прокуратури в Україні на конкурсних засадах. URL: https://www.coe.int/uk/web/criminal-justice-reform/home/-/asset_publisher/4uH1nBmtqDM2/content/the-council-of-europe-contributes-to-the-competitive-selection-of-future-ukrainian-prosecutors?_101_INSTANCE_4uH1nBmtqDM2_viewMode=view/ (дата звернення: 28.04.2023).
- [26] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19.09.2019 № 113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20> (дата звернення: 27.04.2023).
- [27] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 29.08.2019. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&f3511=66266&pf35401=492819> (дата звернення: 27.04.2023).
- [28] Подкопаев С. Проблеми законодавчої регламентації організації та діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. №4. С. 145–153. URL: <http://chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2015/podkopaev.pdf> (дата звернення: 21.04.2023).
- [29] Подкопаев С. В. Основні напрями вдосконалення правової основи організації та діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 105–111.
- [30] Compliance Report on Ukraine Fourth Evaluation Round, which deals with corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors: Group of States against Corruption, Greco RC 4 (2019) 28. URL: <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/16809d768c> (дата звернення: 27.04.2023).
- [31] Експертна оцінка проекту Закону № 5158 «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення добору та підготовки прокурорів» і проекту Закону № 5157 «Про внесення змін до розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» щодо окремих аспектів дії перехідних положень». URL: <https://rm.coe.int/expert-comments-to-the-draft-law-no-5157-ukr/1680a43c0e> (дата звернення: 27.04.2023).
- [32] Bazy-Malaurie C. L'autonomie des procureurs : des organes autonomes pour les Parquets? Feuille de route pour l'avenir. Présentation. Conférence européenne des procureurs Palerme, 5–6 mai 2022. URL: <https://rm.coe.int/theme-1-bazy-malaurie-fr/1680aba4d6> (дата звернення: 27.04.2023).
- [33] Подкопаев С. В. Этапы трансформации национальной модели прокуратуры. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. Ч. I. Т. 3. С. 166–171 (Серія «Право»).
- [34] Interim Compliance Report on Ukraine Fourth Evaluation Round, which deals with corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors: Group of States against Corruption. Greco RC4 (2023) 2. URL: <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/1680aaa790> (дата звернення: 24.04.2023).

- [35] Квалификационно-дисциплинарная комиссия прокуроров сформирована и может начать работу. *Судебно-юридическая газета*. 2021. 28 сентяб. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/214989-kvalifikatsionno-distsiplinarnaya-komissiya-prokurorov-sformirovana-i-mozhet-nachat-rabotu-sostav> (дата звернення: 24.04.2023).
- [36] Съезд ученых-правоведов избрал членов Совета прокуроров и Квалификационно-дисциплинарной комиссии прокуроров. *Судебно-юридическая газета*. 2021. 12 сентяб. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/213279-sezd-uchenykh-pravovedov-izbral-chlenov-soveta-prokurorov-i-kvalifikatsionno-distsiplinarnoy-komissii-prokurorov-c46751?fbclid=IwAR2nh-jnR0wMemFZlmPiRdU2kUWqVvYhaGaYItQFrjDVvKUetYysRH8ve7c> (дата звернення: 24.04.2023).
- [37] Критерії оцінювання прокурорів при вирішенні Радою прокурорів України питання щодо внесення рекомендації про призначення прокурора на адміністративну посаду: Додаток 1 до рішення Ради прокурорів України від 31.10.2017 №36. URL: https://old.gp.gov.ua/userfiles/Rishennja__36.pdf (дата звернення: 28.04.2023).
- [38] Положення про Раду прокурорів України : затв. Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=228320 (дата звернення: 27.04.2023).
- [39] Укрепление функциональной независимости прокуроров в восточноевропейских государствах-участниках: отчет об оценке потребностей. OSCE, ODIHR, 2020. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/5/447865.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).
- [40] Рішення Ради прокурорів України №154–159 від 26.12. – 27.12.2018. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=205767 (дата звернення: 28.04.2023).
- [41] Рішення Ради прокурорів України №12–19, 21–23 від 19.02. – 21.02.2019. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=206117 (дата звернення: 28.04.2023).
- [42] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.05.2022 у справі №440/986/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191549> (дата звернення: 28.04.2023).
- [43] Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 03.11.2022 №2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення: 28.04.2023).
- [44] Щодо впровадження заходів з питань забезпечення незалежності прокурорів шляхом вирішення питання належного матеріального забезпечення : рішення Ради прокурорів України №4 від 14.06.2017. URL: https://rpu.gp.gov.ua/userfiles/file/050/RPU/Rishennja_RPU__4_pdf.pdf (дата звернення: 01.05.2023).
- [45] Рішення Конституційного Суду України від 26.03.2020 №6 п/2020 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_p_2020.pdf (дата звернення: 21.04.2023).
- [46] Верховна Рада обмежила зарплату депутатам, прокурорам, міністрам та чиновникам 67 тисячами гривень. *Судово-юридична газета*. 2023. 10 квіт. URL: https://sud.ua/cached/zpvr.html?fbclid=IwAR2O5yDL3JNj0dnUGwQpdiqrt_PL4M7h7Zv3pQXLRcmOapFRiRe3mekwpc (дата звернення: 21.04.2023).
- [47] Незалежність, підзвітність та етика прокурорів: висновок Консультативної ради Європейських прокурорів від 23.11.2018 №13 (2018). URL: <https://rm.coe.int/opinion-13-ccre-2018-ukr/1680939322> (дата звернення: 21.04.2023).

- [48] Щодо заявки України на вступ до Ради Європи : висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995). URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590_\(дата звернення: 27.04.2023\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590_(дата звернення: 27.04.2023)).
- [49] Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 21.04.2023).

REFERENCES

- [1] Council of Europe Action Plan for Ukraine «Resilience, Recovery and Reconstruction» 2023–2026: approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe (2022, December). Retrieved from <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023–2026-ukr/1680aa8282>
- [2] Strategy for the development of the prosecutor’s office for 2021–2023: approved by the order of the Prosecutor General (2020, October). Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021–2023-roki>
- [3] Comprehensive strategic plan for reforming law enforcement agencies as part of the security and defense sector of Ukraine for 2023–2027: approved by the Decree of the President of Ukraine (2023, May). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2732023–46733>
- [4] Strategy for reforming judicial system and proceedings and related legal institutions for 2015–2020: approved by the Decree of the President of Ukraine (2015, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>
- [5] Annual National Programme under the auspices of NATO-Ukraine Commission for 2017: Approved by Decree of the President of Ukraine. (2017, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/2017>
- [6] Annual National Programme under the auspices of NATO-Ukraine Commission for 2018: Approved by Decree of the President of Ukraine. (2018, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/62/f473983n18.pdf>
- [7] Annual National Programme under the auspices of NATO-Ukraine Commission for 2019: Approved by Decree of the President of Ukraine. (2019, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/71/f483288n18.pdf>
- [8] Annual National Programme under the auspices of NATO-Ukraine Commission for 2020: Approved by Decree of the President of Ukraine. (2020, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/81/f495389n10.pdf>
- [9] Annual National Programme under the auspices of NATO-Ukraine Commission for 2021: Approved by Decree of the President of Ukraine. (2021, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/89/f505474n14.doc>
- [10] *On the Prosecutor’s Office*: Law of Ukraine. (2014, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697–18>
- [11] Opinion no.12 (2009) of the consultative council of European judges and opinion no.4 (2009) of the consultative council of European prosecutors on the relations between judges and prosecutors in a democratic society. Retrieved from <https://rm.coe.int/opinion-no-12–2009-on-the-relations-between-judges-and-prosecutors-in-/16806a1fdb>
- [12] European norms and principles concerning prosecutors: opinion No. 9 (2014) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/168074738b>
- [13] Voigt, S. & Wulf, A. J. (2017) What Makes Prosecutors Independent? Analyzing the Determinants of the Independence of Prosecutors. *Journal of Institutional Economics*, 15 (1). 99–120.

- [14] On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice): Law of Ukraine. (2016, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n2>
- [15] Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-p(II)/2020 (2020, June) in the case of the constitutional complaint of the citizen of Ukraine Olga Mykolayivna Levchenko regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the prescription of paragraph 5 of Section III «Final Provisions» of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Pension Provision». (2015, March). Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p2_2020.doc
- [16] Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-p(II)/2023 (2023, March) in the case of the constitutional complaint of Vasylenko Serhiy Mykolayovych regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 6 of Section II «Final and transitional provisions» of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Priority Measures for the Reform of Prosecutor’s Offices» (regarding guarantees of independence prosecutor). Retrieved from <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1-rii2023.pdf>
- [17] Explanatory note to the draft Law on the Prosecutor’s Office (2013, October). Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48935&pf35401=281529>
- [18] Van Aaken A., Feld L. P. & Voigt S. (2010). Do Independent Prosecutors Deter Political Corruption? An Empirical Evaluation Across 78 Countries. *American Law and Economics Review*, 12 (1), 204–244.
- [19] All-Ukrainian conference of prosecutor’s office workers. *Visnyk prokuratury*. (2016), 4 (178), 5–7.
- [20] On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the activities of the General Prosecutor’s Office of Ukraine: Law of Ukraine. (2016, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1355-19/ed20160512#n23>
- [21] Prosecutorial path to self-government. *Visnyk prokuratury*. (2017), 5, 10–12.
- [22] First year anniversary of the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors and the Council of Public Prosecutors of Ukraine. (2018, July). Retrieved from https://www.coe.int/uk/web/criminal-justice-reform/events/-/asset_publisher/ObrU0hW37muK/content/first-year-anniversary-of-the-qualification-and-disciplinary-commission-of-prosecutors-and-the-council-of-public-prosecutors-of-ukraine?inheritRedirect=false
- [23] A round table «Actual aspects of the activities of the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors in the conditions of reform» was held, timed to the first anniversary of the QDKP. (2018). *Visnyk prokuratury*, 6, 12–18.
- [24] The Council of Europe promotes the openness of the commission’s activities. (2019, April). Retrieved from <https://www.kdkp.gov.ua/international-activity/9-rada-yevropy-spyriaie-vidkrytosti-diialnosti-komisii>
- [25] The Council of Europe contributes to the competitive selection of future Ukrainian prosecutors. (2018, November). Retrieved from https://www.coe.int/uk/web/criminal-justice-reform/home/-/asset_publisher/4uH1nBmtqDM2/content/the-council-of-europe-contributes-to-the-competitive-selection-of-future-ukrainian-prosecutors?_101_INSTANCE_4uH1nBmtqDM2_viewMode=view/
- [26] On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding priority measures for the reform of prosecutor’s offices: Law of Ukraine. (2019, September). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20>

- [27] Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Priority Measures for the Reform of Prosecutor’s Offices» dated August 29, 2019. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?i_d=&pf3511=66266&pf35401=492819
- [28] Podkopaev, S. Problems of legislative regulation of the operation the qualification and disciplinary commission of prosecutors. *Scientific journal of the National Prosecution Academy of Ukraine*. 2014. №4. P. 145–153. Retrieved from <http://chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4–2015/podkopaev.pdf>
- [29] Podkopaiev, S. V. (2018, April). The main areas of improvement of the legal basis of the organization and activity of the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors. Paper presented at the international scientific and practical conference «Actual problems of judicial law», Kharkiv, Ukraine.
- [30] Compliance Group of States against Corruption Report on Ukraine Fourth Evaluation Round, which deals with corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. (2019, December). Retrieved from <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/16809d768c>
- [31] Expert assessment of the Draft Law «On amending certain laws of Ukraine on improving the selection and training of prosecutors» №5158 and the Draft Law «On amendments to section II Final and transitional provisions of the Law of Ukraine «On amendments to certain legislative acts of Ukraine concerning priority measures to reform the bodies of the Prosecutor’s Office» with regard to certain aspects of the transitional provisions» №5157. (2021, May). Retrieved from <https://rm.coe.int/eng-coe-expert-comments-dl5157-5158-completed/1680a2c916>
- [32] Bazy Malaurie C. (2022, May). Autonomy of prosecutors: autonomous bodies for public prosecutor’s offices? Roadmap for the future. Paper presented at the European Conference of Prosecutors, Palermo, Italy. Retrieved from <https://rm.coe.int/theme-1-bazy-malaurie-fr/1680a6a4d6>
- [33] Podkopaev, S. V. (2013). Stages of transformation of the national model of the prosecutor’s office. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 23 (I) 3, 166–171.
- [34] Interim Compliance Report Group of States against Corruption on Ukraine Fourth Evaluation Round, which deals with corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. (2023, March). Retrieved from <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/1680aaa790>
- [35] Qualification and Disciplinary Commission of Public Prosecutors is formed and can begin work (2021, September). Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/publication/214989-kvalifikatsionno-distsiplinarnaya-komissiya-prokurorov-sformirovana-i-mozhet-nachat-rabotu-sostav>
- [36] The Congress of Legal Scholars elected members of the Council of Prosecutors and the Qualification and Disciplinary Commission of Public Prosecutors. (2021, September). Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/publication/213279-sezd-uchenykh-pravovedov-izbral-chlenov-soveta-prokurorov-i-kvalifikatsionno-distsiplinarnoy-komissii-prokurorov-c46751?fbclid=IwAR2nh-jnR0wMemFZlmPiRdU2kUWqVvYhaGaYItQFrjDVvKUEtYysRH8ve7c>
- [37] Criteria for evaluating prosecutors when of the Council of Public Prosecutors of Ukraine decides on the issue of making a recommendation on the appointment of a prosecutor to an administrative position: Appendix 1 to the decision of the Council of Public Prosecutors of Ukraine No. 36 (2017, October). Retrieved from https://old.gp.gov.ua/userfiles/Rishennja__36.pdf

- [38] Regulations on the Council of Prosecutors of Ukraine (2017, April). Retrieved from https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=228320
- [39] Strengthening functional independence of prosecutors in Eastern European participating States: Needs assessment report. (2020). Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/7/0/447859.pdf>
- [40] Decision of the Council of Public Prosecutors of Ukraine No. 154–159 (2018, December). Retrieved from https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=205767
- [41] Decision of the Council of Public Prosecutors of Ukraine No. 12–19, 21–23 (2019, February). Retrieved from https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=206117
- [42] Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Administrative Court on case No. 440/986/19. (2022, May). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191549>
- [43] About the State Budget of Ukraine for 2023: Law of Ukraine. (2022, November). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710–20#Text>
- [44] Regarding the implementation of measures to ensure the independence of prosecutors by solving the issue of adequate financial support: decision of the Council of Public Prosecutors of Ukraine No. 4 (2017, June). Retrieved from https://rpu.gp.gov.ua/userfiles/file/050/RPU/Rishennja_RPU__4_pdf.pdf
- [45] Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 6 p/2020 (2020, March) in the case based on the constitutional petition of 50 People’s Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of a separate provision of Clause 26 of Chapter VI «Final and Transitional Provisions» of the Budget Code of Ukraine. Retrieved from http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_p_2020.pdf
- [46] The Verkhovna Rada limited the salaries of deputies, prosecutors, ministers and officials to 67 thousand hryvnias. (2023, April). Retrieved from https://sud.ua/cached/zpvr.html?fbcid=IwAR2O5yDL3JNj0dnUGwQpdiqrt_PL4M7h7Zv3pQXLRcmOapFRiRe3mekwpaс
- [47] Independence, accountability and ethics of prosecutors: opinion No. 13 of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe (2018, November). Retrieved from <https://rm.coe.int/opinion-13-ccpe-2018-2e-independence-accountability-and-ethics-of-pros/1680907e9d>
- [48] Opinion 190 (1995) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe of the Application by Ukraine for membership of the Council of Europe (1995, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590
- [49] Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Сергій Васильович Подкопась

Доктор юридичних наук, доцент

Старший науковий співробітник відділу дослідження проблем

кримінального процесу та судустрою

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка

В. В. Сташиса

Національної академії правових наук України

Член координаційного бюро
з проблем діяльності судових та правоохоронних органів
відділення кримінально-правових наук
Національної академії правових наук України
61000, вул. Пушкінська, 49, Харків, Україна

Serhii V. Podkopaiev

Doctor of Law, Associate Professor

Senior Researcher at the Department of Criminal Procedure and Judicial Organization
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems

Member of the coordination bureau for issues of judicial and law enforcement activities
of the department of criminal and legal sciences of the National Academy of Legal
Sciences of Ukraine
61002, 49 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Подкопаєв С. В. До питання дієвості гарантій незалежності прокурорів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №2. С. 206–226.

Suggested Citation: Podkopaiev, S. V. (2023). About the efficacy of guarantees of the independence of prosecutors in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 206–226.

Стаття надійшла / Submitted: 12/05/2023

Доопрацьовано / Revised: 12/06/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

УДК 343.8

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-227

Вікторія Ігорівна Шуліка

Кафедра теорії та історії держави і права,
юридичний факультет
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
Луцьк, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИПРАВНИХ УСТАНОВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ АНГЛІЇ ТА УЕЛЬСУ

Анотація. З огляду на реформу пенітенціарної системи України, що триває з 2016 року особливо актуальним є дослідження зарубіжних пенітенціарних систем з метою виокремити найбільш ефективні інститути пенітенціарії для їх подальшої рецесії в національну пенітенціарну систему. Метою нашої роботи, яка корелюється із завданнями, що ми поставили перед собою було системне окреслення особливостей функціонування виправних установ та особливостей відбування покарання в Англії та Уельсі. Поставлені завдання ми виконували послуговуючись методами системного аналізу, аналізу статистичних даних, синтезу та дедукції. Ми використовували і спеціальний порівняльно-правовий метод (нормативне порівняння). Практична цінність роботи полягає у тому, що автором було синтезовано перелік особливостей відбування покарань в пенітенціарних установах Англії та Уельсу з огляду на усі окреслені чинники, що в комплексі показують унікальність та ефективність синергії англійської та уельської пенітенціарії. Як результат, автором вперше здійснено систематизовану класифікацію британських пенітенціарних установ залежно від місця відбування, ступеня тяжкості та повторюваності злочину, суспільної небезпеки, психічного стану ув'язненого тощо. Автором здійснено комплексний аналіз статистичних даних чисельності ув'язнених в Англії та Уельсі, гендерного розподілу злочинців. Проілюстровано та прокоментовано статистику кількості правопорушників під наглядом Служби пробації Його Величності, показано вплив пандемії COVID-19 різні сфери функціонування виправних установ, зокрема і на спектр вимог та індивідуального стану осіб, яких опікує Служба пробації.

Ключові слова: пенітенціарне право; пенітенціарні установи; пенітенціарні установи Англії та Уельсу; в'язниці Англії та Уельсу; виконання покарань в Англії та Уельсі.

Viktoriia I. Shulika

Department of Theory and History of State and Law, Faculty of Law
Lesya Ukrainka Volyn National University
Lutsk, Ukraine

CLASSIFICATION OF PENAL INSTITUTIONS AND THE SPECIFICS OF PUNISHMENT EXECUTION IN THE PENITENTIARY FACILITIES OF ENGLAND AND WALES

Abstract. *In view of the reform of the penitentiary system of Ukraine, which has been ongoing since 2016, it is particularly relevant to study foreign penitentiary systems in order to identify the most effective penitentiary institutions for their further adoption into the national Ukrainian penitentiary system. The purpose of the work, which correlates with the tasks we set for ourselves, was to systematically outline the peculiarities of the functioning of penal institutions and the peculiarities of serving sentences in England and Wales. We fulfilled our tasks using the methods of system analysis, statistical data analysis, synthesis and deduction. We also used a special comparative legal method (normative comparison). The practical value of the work lies in the fact that the author has synthesized a list of features of serving sentences in penitentiary institutions in England and Wales, considering all the factors outlined, which show the effectiveness of the synergy of the English and Welsh penitentiary. As a result, the author did a systematic classification of British penitentiary institutions depending on the place, severity and recurrence of the crime, the mental state of the prisoner, etc. The author has made a comprehensive analysis of the statistical data on the number of prisoners in England and Wales and the gender distribution of criminals. The author illustrates and comments on the statistics of the number of offenders under the supervision of His Majesty's Probation Service, and shows the impact of the COVID-19 pandemic on various areas of penal institutions of England and Wales.*

Keywords: *penitentiary law; penal institutions; penitentiary institutions of England and Wales; prisons of England and Wales; execution of sentences in England and Wales.*

ВСТУП

В умовах реформування пенітенціарної системи України, що триває з 2016 року і до сьогодні, особливо доцільно дослідити зарубіжний досвід нормативного та інституційного урегулювання діяльності виправних установ. Актуальність підтверджується відсутністю комплексного дослідження особливостей відбування покарань в пенітенціарних установах Англії та Уельсу. З огляду на те, що пенітенціарія Великобританії загалом та англійська і уельська пенітенціарія зокрема, є одними із зразкових за рівнем зниження кількості повторюваності злочинів, перевиховання та реінтеграції в соціальне життя осіб, що відбули покарання, а також рівнем дотримання прав і свобод та високими показниками якості умов тримання в'язнів, необхідно здійснити аналіз характерних рис пенітенціарних установ Англії та Уельсу для виокремлення їх особливостей та специфіки. Проблематика обраної теми дослідження підтверджується також тим, що за відсут-

ності уніфікованих думок дослідників щодо характерних особливостей відбування покарання ми не можемо сформулювати «ключ до успіху», яким послуговується англійська пенітенціарія для ефективності свого функціонування.

Для нас, як дослідників вітчизняного та зарубіжного пенітенціарного права, важливо розпочати з того, що очевидним є взаємний зв'язок елементів національної кримінально-виконавчої системи не лише між собою, а й з відповідними елементами зарубіжних кримінально-виконавчих систем. Так, представник Одеської школи кримінального та кримінально-виконавчого права М. І. Хавронюк у своїх працях справедливо стверджує, що реформування та нововведення в українському кримінально-виконавчому законодавстві з'являються часто під впливом апробованих на практиці положень законодавства інших держав або результатів наукових досліджень зарубіжних учених, в результаті чого кримінально-виконавчі норми в Україні застосовуються з урахуванням певною мірою того, як аналогічні норми застосовуються в інших державах [1, с. 299]. Саме тому закономірний інтерес для вітчизняних дослідників англійського пенітенціарного права становить виокремлення характерних рис його функціонування загалом. Проте, ми переконані, що не менш важливим є дослідження особливостей відбування покарань та умов тримання ув'язнених в Англії та Уельсі, особливо в контексті реформи пенітенціарної системи, яка відбувається в Україні з 2016 року [2]. Істотно, що дослідження інститутів пенітенціарної системи Великобританії постійно тривають, відтак при оцінці доцільності звертатися саме до системи виконання покарань у Британії, як до взірця ми проаналізували найновіші дослідження у цій галузі, зокрема роботу Lindsey R. Riback та ін., що окреслює особливості боротьби із наслідками пандемії COVID-19 всередині пенітенціарної системи Сполученого Королівства [3, р. 2]. Про важливість звернення до досвіду пенітенціарії Великобританії при формуванні векторів реформування вітчизняної пенітенціарної системи у своїх дослідженнях стверджують і М. М. Яцишин та Ю. П. Крисюк [4].

Для нас цікаво, що незважаючи на достатню сфокусованість британського пенітенціарного права на усі аспекти процесу притягнення особи до кримінальної відповідальності у вигляді відбування покарання у спеціалізованих закладах, у Сполученому Королівстві відсутня кодифікація кримінально-виконавчого права як така. На цьому феномені акцентують увагу вітчизняні дослідники пенітенціарного права Великобританії, зокрема і М. С. Пузирьов у праці «Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження» [5]. Тим не менше, функціонування установ відбування покарань в Англії та Уельсі, інститути, за допомогою яких гарантуються гідні умови тримання, реалізації та захисту прав і свобод засуджених осіб, відсоток реабілітованих та ресоціалізованих в'язнів, справедливо можемо вважати такими, якими можна послуговуватися при реформуванні вітчизняної пенітенціарії. Науковий інтерес для нас становлять також способи класифікації установ

відбування покарань в Англії та Уельсі через надзвичайно логічні, на нашу думку, підстави їх категоризації.

Відповідно до Закону про виконання покарань (Criminal Justice Act) 2003 року, установи виконання покарань у Великій Британії мають забезпечити безпеку громадськості, зберегти та покращити здоров'я та добробут засуджених, реабілітувати їх та підготувати до повернення у суспільство [6]. Серед основних функцій установ виконання покарань варто виділити наступні: забезпечення безпеки та порядку в установах; надання засудженим доступу до медичної допомоги та соціальних послуг; проведення психологічної роботи з засудженими з метою реабілітації та реінтеграції їх у суспільство; організація навчальних та професійних курсів для засуджених з метою поліпшення їхньої освіти та кваліфікації; забезпечення засуджених можливістю зв'язку з родиною та близькими; проведення робіт з утримання установ та території у належному стані.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах науковості, об'єктивності, історизму, всебічності, системності та ін. Для досягнення мети наукового дослідження, представленого у цій статті, було використано низку підходів, зокрема: діалектичний підхід, загальнотеоретичний підхід, прагматодіалектичний підхід. Досліджуючи тематику класифікації виправних установ та особливостей відбування покарання в Англії та Уельсі, та посилаючись на трактування доцільності використання методів наукового дослідження пенітенціарії, запропонованих С. В. Лучком [7, с. 153], ми послуговувалися такими загальнонауковими методами дослідження як системний аналіз пенітенціарії Великобританії, аналіз статистичних даних, синтез особливостей функціонування виправних установ Англії та Уельсу.

З-поміж загальнонаукових методів пізнання ми особливо послуговувалися описовим методом, який дозволив охарактеризувати предметну сферу загальнодозвільного типу юридичного регулювання, що окреслюється завдяки різним проявам обмежень та правил, встановлених для дотримання порядку та етапності у здійсненні кримінально-виконавчого провадження та виконання законного вироку суду; структурно-функціональним методом, за допомогою якого було з'ясовано діяльнісну сферу дозвільного типу юридичного регулювання функціонування пенітенціарних установ Англії та Уельсу, обумовлену такими складниками як об'єктивно обґрунтоване (судом) обмеження права на свободу людини одночасно із зобов'язанням держави дотримуватись основоположних прав і свобод, що повинно бути гарантоване інститутами виконання покарань. При формулюванні висновку ми використовували дедуктивний метод наукового пізнання

Крім того, ми зверталися до таких спеціально-наукових методів дослідження як порівняльно-правовий метод (внутрішнє та нормативне порівняння). При вивченні взаємозв'язку теорії та практики функціонування виправних установ

Англії та Уельсу ми використовували структурно-функціональний метод наукового дослідження. Матеріалом для нашого дослідження слугували нормативно-правові акти, що регулюють діяльність виправних установ Англії та Уельсу, закони, директиви, судові прецеденти, статистичні дані, опубліковані на офіційному веб-порталі Міністерства Юстиції Великобританії, сформовані Урядом Великобританії, загальнотеоретичні та догматичні дослідження особливостей та установ виконання покарань в Англії та Уельсі.

2. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

У тій чи іншій мірі, до вивчення теоретико-прикладних аспектів пенітенціарії Великобританії в різні історичні періоди зверталися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, І. Г. Богатирьов, М. М. Гернет, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, О. А. Долгий, В. М. Дрьомін, О. І. Зубков, О. Ф. Кістяківський, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, І. М. Копотун, О. М. Литвинов, В. Г. Лихолоб, О. О. Малиновський, В. О. Меркулова, П. П. Михайленко, С. С. Мірошниченко, В. М. Пальченкова, С. В. Познишев, Г. О. Радов, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, М. Д. Сергєєвський, С. С. Яценко, М. М. Яцишин та ін.

Безпосередньо дослідження установ виконання та відбування покарань у зарубіжних країнах проводила низка науковців радянського та сучасного періодів (Р. О. Андреященко, З. А. Астеміров, О. І. Бажанов, К. Ж. Балтабаєв, Є. П. Бурдо, А. М. Бурцев, І. Б. Вікторова, М. Л. Греков, О. Я. Гришко, В. І. Гуржій, В. О. Жабський, В. О. Зайченко, Ю. В. Калінін, О. О. Ложніков, О. Ф. Маруков, М. П. Мелентьев, Н. І. Нарішкіна, М. О. Стручков, П. В. Тепляшин, Н. Б. Хуторська, Ю. В. Чакубаш, В. П. Шупілов та ін.), а також відомі західноєвропейські й американські вчені-правники (Т. Агелвік, М. Босворт, Х. Вааль, К. Гофф, Дж. Даллам, Г. Деммер, Дж. Дігнен, Ш. Доловіч, Ф. Дюнкел, М. Кавадіно, Е. Койл, Н. Крісті, та ін.). Однак, і до сьогодні питання оптимальної та предметної класифікації виправних установ та виокремлення особливостей відбування покарання в Англії та Уельсі залишається недослідженим.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

В Англії та Уельсі покарання виконуються через систему пенітенціарних установ, які контролюються та управляються Національним відомством виконання покарань (*National Offender Management Service*). Це відомство відповідає за забезпечення безпеки та організацію ув'язнення засуджених осіб, а також за здійснення реабілітаційних заходів з метою зменшення ризику повторної злочинності. Установи виконання покарань у Великій Британії покликані стежити за тим, щоб засуджені отримали достатню підтримку та можливості для реабілітації, щоб після відбуття покарання вони могли повернутися до суспільства як повноправні громадяни.

Установи виконання покарань у Великій Британії є частинами системи виконання покарань та пробації. Вони призначені для виконання покарання та пробації осіб, які були засуджені до позбавлення волі або умовного засудження з накладенням відповідного обмеження свободи. Вони включають у себе в'язниці, відкриті установи, колонії відкритого типу та інші види установ, де засуджені можуть відбувати покарання та отримувати підтримку та допомогу у процесі реабілітації.

Залежно від місця відбування покарання установи виконання покарань у Великій Британії поділяються на такі типи:

1. Національний центр виконання покарань (*National Probation Service*) – це організація, що займається виконанням покарань та наглядом за особами, які отримали умовне засудження або умовно-дострокове звільнення з в'язниці. Вона також надає підтримку цим особам під час проходження програм реабілітації.

2. Відділ виконання покарань (*Probation Trust*) – це регіональні організації, які здійснюють нагляд та контроль за виконанням умовного засудження, а також проводять реабілітаційні програми для засуджених.

3. В'язниці (*Prisons*) – це установи, в яких утримуються засуджені особи, які мають відбути покарання у вигляді позбавлення волі. Вони також надають різні програми та послуги, спрямовані на реабілітацію та соціалізацію засуджених осіб.

4. Установи відкритого типу (*Open Prisons*) – це відділення в'язниць, де засуджені особи мають більше свободи та можуть виходити на роботу чи займатися навчанням поза установою. Цей вид установи часто використовується для підготовки засуджених до повернення в суспільство.

5. Установи молодіжної виконавчої служби (*Youth Offending Teams*) – це організації, які співпрацюють з молодими засудженими та їх сім'ями, щоб допомогти їм відновити себе та забезпечити їхнє перевиховання та ресоціалізацію.

В залежності від ступеня тяжкості скоєного злочину, установи виконання покарань поділяються на категорії від А (де особи відбувають покарання за найбільш тяжкі злочини) до D (в яких особи відбувають умовне покарання, або покарання за найлегші злочини). Розглянемо їх дещо детальніше:

Категорія А. Колонії на віддалених островах – це заклади, що розташовані на віддалених територіях, наприклад, на острові Мен, і які використовуються для виконання покарань з особливо важких злочинів.

Категорія В. В'язниці – це заклади виконання покарань, де засуджені утримуються у камерах і дотримуються певного режиму. У Великій Британії є різні типи в'язниць, включаючи в'язниці із покращеними умовами перебування та в'язниці із підвищеним рівнем охоронюваності.

Категорія С. 1. Спеціалізовані центри – це заклади, спрямовані на виконання конкретних покарань, таких як лікування від наркотиків чи алкоголю або робота з особами з особливими потребами. 2. Виправні центри – це заклади, де засуджені проводять день активніше, включаючи роботу та навчання, з метою реабілітації та підготовки до повернення у суспільство.

Категорія D. Центри відкритого типу – це заклади, які дозволяють засудженим перебувати поза в'язницею, зазвичай з обмеженими умовами і певним розкладом.

Беручи до уваги загальнодоступні статистичні дані, на початку 2021 року у Великій Британії було 117 в'язниць, які обслуговували Англію, Уельс та Шотландію, а також 12 відкритих в'язниць і 3 відкриті колонії для виконання умов призначених покарань. Також варто сказати, що існують спеціальні установи для молоді, жінок та осіб з психічними розладами. Проте, відзначимо, що система установ виконання покарань Сполученого Королівства є децентралізована, тому тюремна статистика Великобританії публікується окремо для Англії та Уельсу, за це відповідає Міністерство Юстиції (*the Ministry of Justice*), Шотландії – Шотландський Уряд (*the Scottish Government*) і для Північної Ірландії – Департамент Юстиції (*the Department of Justice*) [8, р. 4].

Щотижневі дані про кількість ув'язнених доступні для Англії, Уельсу та Шотландії, а щоквартальні – для Північної Ірландії. Станом на червень 2022 року загальна кількість ув'язнених у Великій Британії становила приблизно 89520 осіб, з них – 81806 в Англії та Уельсі станом на 31 грудня 2022 року (це на 3% більше, ніж за аналогічний період попереднього року) [9]; 7430 – у Шотландії [10]; 1764 – у Північній Ірландії станом на 17 лютого 2023 року [11].

Зазначимо, що ще 240674 правопорушники знаходяться у правовому режимі пробації (під наглядом держави) в Англії та Уельсі станом на кінець вересня 2022 року. Їх кількість зросла на 2% порівняно з кількістю правопорушників під наглядом станом на кінець вересня 2021 року [9].

Для нас цікаво дослідити, як варіювалась кількість ув'язнених осіб в Англії та Уельсі. На офіційному веб-порталі Міністерства Юстиції Великобританії, коментуючи опубліковані ним статистичні дані, зазначає, що кількість ув'язнених в Англії та Уельсі станом на 31 грудня 2022 року, порівнюючи її з аналогічною датою у 2021 році, зросла. За цей 12-місячний період загальна кількість ув'язнених зросла приблизно на 2700 осіб (що становить 3%) до 81806 осіб. Однак кількість ув'язнених ще не повернулася до допандемічного рівня. Станом на 31 грудня 2022 року кількість ув'язнених все ще приблизно на 1200 осіб менша, ніж станом на 31 березня 2020 року.

Тенденція до збільшення кількості осіб, які перебувають під вартою, яку ми спостерігали з початку 2020 року, продовжилася (зростання на 11% за період з 31 грудня 2021 року по 31 грудня 2022 року). За останні 12 місяців зросли обидві категорії осіб, які перебувають під вартою: кількість «непідсудних» збільшилася на 12%, а кількість «засуджених, яким не винесено вирок» – на 8%. Це, ймовірно, відображає вплив відновлення роботи судів після запровадження обмежень у зв'язку з COVID-19, що призвело до збільшення кількості ув'язнених, які перебувають під вартою. Значне збільшення кількості «несудимих» у цьому кварталі, ймовірно, також частково зумовлене страйком Асоціації адвокатів у кримінальних справах восени 2022 року [9].

Для нас однозначно цікавим є феномен так званого «різдвяного помилування» в пенітенціарних установах Англії та Уельсу. Відтак, Міністерство Юстиції заявляє, що дані про кількість ув'язнених станом на 31 грудня, як правило, нижчі, ніж в інші пори року через звільнення ув'язнених перед різдвяними святами та закриття судів на святкові канікули, але кількість ув'язнених у слідчих ізоляторах наприкінці 2022 року була найвищою за останні щонайменше 50 років. Кількість вперше прийнятих ув'язнених з квітня по червень 2022 року становила близько 15 800 осіб (на 5% більше, ніж за аналогічний період 2021 року). Це все ще нижче рівня близько 18 000 на квартал, який спостерігався до пандемії. У міру послаблення обмежень тюремного режиму, пов'язаних з COVID-19, ми побачимо дуже великі відсоткові зміни в певних сферах. Наприклад, у період з липня по вересень 2022 року було зафіксовано близько 97500 випадків тимчасового звільнення з-під варти – це на 30% більше, ніж у тому ж кварталі 2021 року, але це лише часткове повернення до рівня до пандемії, який становив близько 110000 випадків на квартал.

Значні відсоткові зміни також спостерігаються в усіх підтипах тимчасового звільнення ув'язнених (Release on Temporary License, далі – ROTL), наприклад, кількість випадків ROTL, пов'язаних з «нічним звільненням для переселення», зросла на 60%, а кількість випадків ROTL, пов'язаних з роботою, збільшилася на третину порівняно з аналогічним періодом 2021 року. Це пов'язано з відходом від обмежень, які були накладені на тюремний режим у зв'язку з COVID-19.

Для наглядного прикладу тенденції до зростання чисельності ув'язнених осіб у Англії та Уельсі протягом останніх 20-ти років, пропонуємо розглянути рисунок 1, на якому показано чисельність ув'язнених станом на грудень 2002-грудень 2022 року [8].

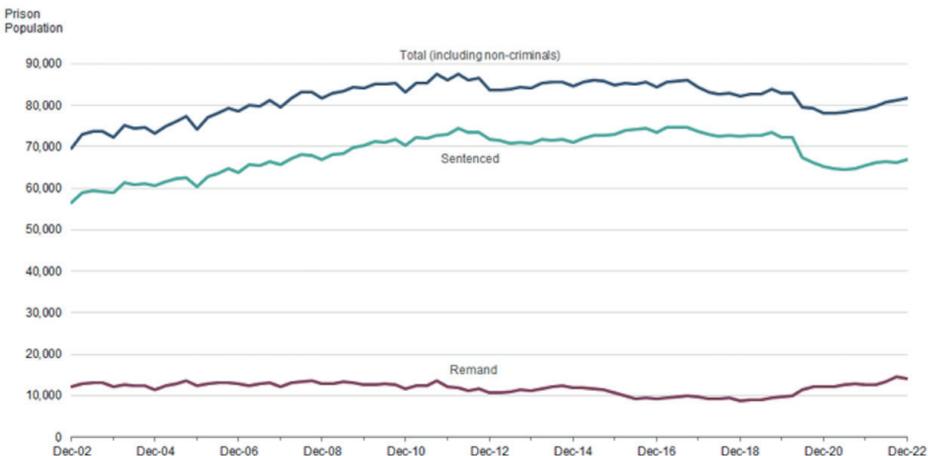

Рисунок 1. Чисельність ув'язнених осіб в Англії та Уельсі (грудень 2002р. – грудень 2022р.)

Як бачимо, у період з червня 2016 року до початку пандемії COVID-19 у 2020 році кількість осіб, які перебували в місцях попереднього ув'язнення, становила менше 10000. З початком пандемії вона зросла, і в цьому кварталі показник у 14143 особи на 11% вищий, ніж у грудні 2021 року. Нещодавній страйк адвокатів, ймовірно, також вплинув на цю цифру. Кількість ув'язнених, які перебувають під слідством, зросла на 12% (до 9306 осіб) порівняно з кінцем грудня 2021 року, тоді як кількість засуджених, яким не винесено вирок, зросла на 8% (до 4837 осіб) за той самий період.

Більшість осіб, які перебувають під вартою в очікуванні вироку, були засуджені за насильство проти особи (29% від загальної кількості осіб, щодо яких не було винесено вироку, та 18% від загальної кількості засуджених); або за наркозлочини (24% від загальної кількості осіб, щодо яких не було винесено вироку, та 34% від загальної кількості засуджених).

Коментуючи статистичні дані щодо категорії злочинів, за які засуджені особи, варто зазначити, що хоча «сексуальні злочини» є однією з найбільших груп серед ув'язнених, які відбувають покарання у вигляді негайного позбавлення волі, їхня чисельність зменшувалася з моменту досягнення піку в середині 2018 року. Однак за останній рік вона знову поступово зросла, збільшившись на 5% (до 12745 осіб) за 12 місяців до 31 грудня 2022 року. Кількість осіб, які перебувають під вартою за «сексуальний злочин», також зросла за останні 12 місяців (на 41% серед осіб, які перебувають під вартою без вироку суду, і на 15% серед засуджених без вироку суду). Троє з кожних десяти (31%) ув'язнених, які відбувають покарання у вигляді негайного позбавлення волі, були засуджені за насильство проти особи (НОП). Ця частка зросла з рівня «кожен четвертий» (25%), який спостерігався в останні роки.

Що стосується такого виду ув'язнення, як відтерміноване (*Extended Determinate Sentences, далі – EDS*), треба сказати, що в такому випадку застосовується специфічний термін ув'язнення, більшу частину якого відбувають у в'язниці, після чого призначають додатковий тривалий період дозволу на проживання в громаді. Такий вид покарання може бути призначений, якщо правопорушник визнаний винним або має попередню судимість за конкретний сексуальний, насильницький або терористичний злочин. Станом на 31 грудня 2022 року 7155 ув'язнених відбували такі покарання, це на 11% більше порівняно з аналогічним періодом минулого року і вперше кварталний показник перевищив 7000. Ув'язнені, які відбувають EDS, зараз становлять 9% від загальної кількості ув'язнених [6].

Досліджуючи кількість засуджених до довічного позбавлення волі (невизначений строк ув'язнення) або *Indeterminate sentences*, цікаво зазначити, що станом на 31 грудня 2022 року 8513 ув'язнених (8186 чоловіків; 327 жінок) відбували невизначені строки покарання, серед них *Imprisonment for Public Protection* (далі –

IPP) або ув'язнення з метою захисту суспільства та *life sentences*, або довічне ув'язнення. Це означає незначне загальне зменшення (-1%) порівняно з 31 грудня 2021 року. Кількість ув'язнених, які відбувають довічне ув'язнення (7119 осіб), збільшилася на 1% порівняно з минулим роком, тоді як кількість ув'язнених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі з метою громадського захисту, зменшилася на 13% до 1 394 осіб. При винесенні вироку правопорушникам встановлюється мінімальний термін («*tariff*»), який вони повинні фізично відбутися у в'язниці, перш ніж вони зможуть подати заяву до Комісії (Parole Board) з питань умовно-дострокового звільнення. Більшість (57%) ув'язнених, які залишилися на волі, перебувають у в'язницях понад дев'ять років після закінчення свого терміну ув'язнення. Кількість відкликаних ув'язнених, які відбувають довічне ув'язнення, зросла на 13% до 753 порівняно з груднем 2021 року, тоді як кількість відкликаних ув'язнених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі з метою IPP, зросла на 10% до 1498.

Аналізуючи статистичні дані пенітенціарних установ Англії та Уельсу, цікаво також прослідкувати кількість іноземців-засуджених до відбування покарання та ув'язнених – *Foreign National Offenders* (*dani* – *FNOs*). Відтак, станом на 31 грудня 2022 року під вартою перебувало 9797 іноземців (2951 – під вартою, 6261 – засуджених і 585 – некримінальних), що становить 12% від загальної кількості ув'язнених. Кількість іноземців серед ув'язнених залишилася стабільною (зменшилася менш ніж на 1%) порівняно з 31 грудня 2021 року. Найпоширенішими національностями після громадян Великої Британії у в'язницях є албанці (13% від загальної кількості ув'язнених іноземців), поляки (8%), румуни (8%), ірландці (6%), литовці (4%) та ямайці (4%) [9].

Досить інформативними та цікавими, на нашу думку, є дані щодо гендерного представництва (у відсотках) засуджених до позбавлення волі, у кожній із вищеперерахованій нами групі злочинів. На прикладі періоду з липня по вересень 2022 року можемо побачити наступні дані, наведені на рисунку 2.

Тут зазначимо, що очевидною є перевага чоловічої статі у злочинах усіх категорій. Але найбільше осіб жіночої статі у порівнянні із чоловіками вчинили шахрайські злочини, коли чоловіки найбільше, у порівнянні із жінками, вчинили злочини проти сексуальної недоторканості особи. У топі вчинюваних злочинів серед чоловіків також злочини щодо порушення громадського порядку, незаконного обігу наркотиків, злочини проти чужого майна. Першість серед злочинних діянь, вчинюваних жінками Англії та Уельсу, займають злочини з безпеки руху, насильницькі злочини проти осіб, а також крадіжки.

Щодо виправдувальних вироків суду то статистика свідчить, що 20% від усіх виправдувальних рішень суду припадає на жіночу половину, в той час, коли 80% – на чоловічу. Беззаперечно, ці дані корелюються із гендерним розподілом від загальної кількості вчинених злочинів.

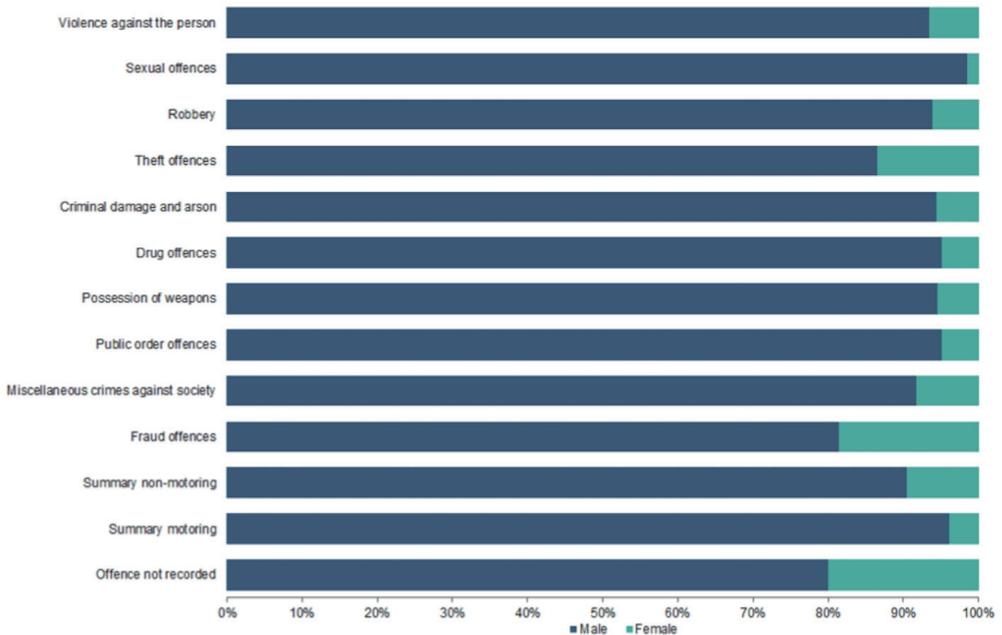

Рисунок 2. Гендерний розподіл в'язнів (станом на липень-вересень 2022 р.)

Беручи до уваги поняття та функціонування інституту пробації в Англії та Уельсі, зазначимо, що останні статистичні дані продовжують демонструвати, що тенденції щодо кількості розпочатих пробацій та обсягів справ перебувають на тому ж рівні, що й до пандемії COVID-19. Це свідчить про зростання в цілому, оскільки наприкінці весни 2020 року було скасовано операційні обмеження, запроваджені у відповідь на пандемію. Станом на 30 вересня 2022 року під наглядом Служби пробації перебувало 240674 правопорушники (рисунок 3), що на 2% більше порівняно з 30 вересня 2021 року та на 1% менше порівняно з 30 червня 2022 року. З кінця вересня 2021 року до кінця вересня 2022 року кількість справ, пов'язаних із судовими приписами, зросла на 6% – з 107364 до 114073, причому кількість правопорушників, яким було призначено громадські роботи, та правопорушників, яким було призначено умовне засудження, збільшилася на 5% та 10% відповідно. Загальна кількість правопорушників, які перебували під наглядом до або після звільнення з місць позбавлення волі, на кінець вересня 2022 року становила 131215 осіб, що на 0,2% менше, ніж на кінець вересня 2021 року.

Пропонуємо ознайомитись із рисунком 3, де відображено кількість правопорушників під наглядом Служби пробації Його Величності протягом останніх десяти років з 30 вересня 2012 року по 30 вересня 2022 року [12].

Можемо прокоментувати, що у період з липня по вересень 2022 року 36212 правопорушників розпочали виконання судових приписів або нагляд до звільнен-

ня, що на 6% менше, ніж у попередньому кварталі і на 10% менше, ніж у тому ж кварталі минулого року. У період з липня по вересень 2022 року кількість правопорушників, які почали виконувати судові приписи, зокрема, зменшилася на 5% порівняно з попереднім кварталом і на 8% порівняно з аналогічним кварталом минулого року. Кількість правопорушників, які розпочали пробаційні роботи, зменшилася на 2% до 15193 порівняно з попереднім кварталом і зменшилася на 5% порівняно з аналогічним кварталом минулого року. Водночас кількість правопорушників, яких було засуджено до Suspended Sentence Order (далі – SSO) з вимогами (тобто додатковими обмеженнями – авт.), зменшилася на 10% до 7300 порівняно з попереднім кварталом і на 15% порівняно з аналогічним кварталом минулого року. Крім того, протягом останнього кварталу на 8% та 13% зменшилася кількість правопорушників, які розпочали нагляд до звільнення, порівняно з попереднім кварталом та аналогічним кварталом попереднього року відповідно.

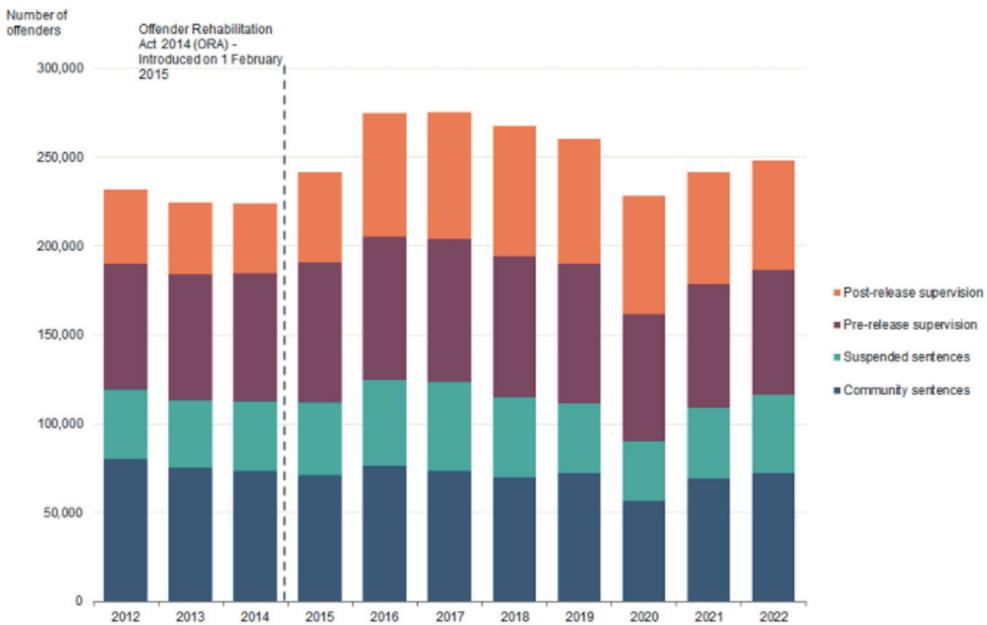

Рисунок 3. Кількість правопорушників під наглядом Служби пробації (вересень 2012-вересень 2022)

Кількість правопорушників, за якими розпочато нагляд Служби пробації, зменшилась у більшості груп правопорушень. Однак, порівняно з аналогічним кварталом попереднього року, у липні-вересні 2022 року спостерігалось збільшення кількості осіб, які розпочали пробацію за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з пошкодженням майна та підпалом, сексуальних злочинів

та вчиненням насильства над особою (збільшення на 20%, 14% та 5% відповідно). Відповідно, кількість правопорушників, які перебували під наглядом Служби пробачії за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з пошкодженням майна, підпалом, сексуальними злочинами та насильством над особою, станом на 30 вересня 2022 року також зросла на 3% до 247,17% до 1975 та 38% до 9187 відповідно, порівняно з кількістю правопорушників, які перебували під наглядом Служби пробачії станом на 30 вересня попереднього року [13].

Можемо також спостерігати вплив пандемії COVID-19 на різний спектр вимог до осіб, якими опікується Служба пробачії. Дані наведені на рисунку 4.

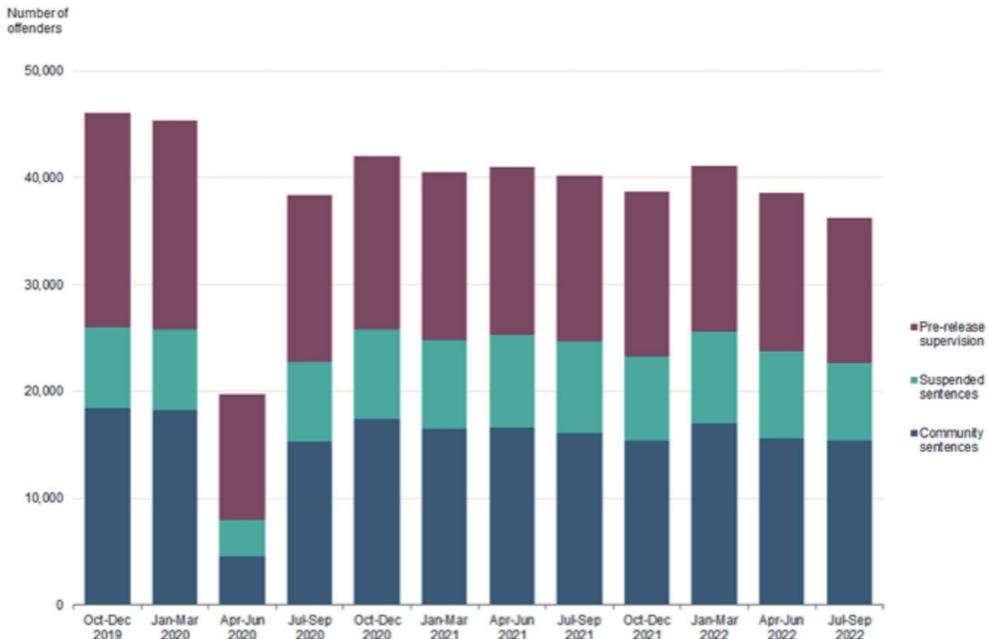

Рисунок 4. Вимоги осіб, якими опікується Служба пробачії (за час пандемії)

Цікавим для нас є те, що у осіб, яким Службою пробачії призначено громадський нагляд (*Community Order, далі – CO*) та умовне позбавлення волі *Suspended Sentence Order*, спостерігалось збільшення кількості персональних, медичних та інших потреб, порівняно з тим самим кварталом 2021 року. У *CO* вимоги щодо психічного здоров'я, соціальної ізоляції, лікування алкоголізму, лікування наркозалежності та неоплачуваної роботи зросли на 54% до 346, на 19% до 246, на 13% до 972, на 12% до 912 і на 2% до 7763 відповідно. У *SSO* потреба в лікуванні алкоголізму, психічних розладів та наркоманії зросла на 12% до 505, на 9% до 165 і на 2% до 551 відповідно. З моменту запровадження наприкінці 2020 року ви-

моги щодо утримання від вживання алкоголю та моніторингу почала зростати кількість звернень. Дані за липень-вересень 2022 року свідчать про збільшення на 51% до 762 та 41% до 381 в рамках СО та SSO відповідно порівняно з аналогічним кварталом 2021 року. Що стосується найбільш часто використовуваних комбінацій вимог, то в період з липня по вересень 2022 року порівняно з аналогічним періодом минулого року вимоги щодо реабілітації в поєднанні з утриманням від вживання алкоголю, лікуванням наркозалежності та лікуванням алкоголізму зросли на 66%, 24% та 21% відповідно в рамках СО. За той самий період в рамках SSO вимоги до реабілітації, поєднані окремо з утриманням від вживання алкоголю та лікуванням алкоголізму, зросли на 56% та 28% відповідно [13].

Очевидно, що такий результат впливу пандемії в тому числі на осіб, до яких застосовується інститут пробації, корелюється із загальним збільшенням показників депресій та психічних розладів. Згідно з даними ВООЗ, пандемія COVID-19 завдала величезної шкоди психічному здоров'ю, шкоди, яку ми все ще намагаємося повністю усвідомити. Ще до пандемії ВООЗ підрахувала, що кожен шостий дорослий працездатного віку мав той чи інший психічний розлад. Дослідження, проведене на замовлення ВООЗ, вказує на те, що під час пандемії рівень депресії та тривоги зріс більш ніж на 25% [14].

ВИСНОВКИ

Ураховуючи вищезазначені характерні риси та статистичні дані, можемо резюмувати, що відбування покарань в пенітенціарних установах Англії та Уельсу має такі особливості, як:

- по-перше, система категорій виправних установ. У пенітенціарних установах Англії та Уельсу існує система категорій, що розподіляє в'язнів залежно від ступеня небезпеки, яку вони становлять для інших. Ця система враховує різні фактори, такі як ступінь тяжкості злочину, рівень агресивності та небезпечності для суспільства, наявність попередніх відбутих покарань тощо;

- по-друге, розподіл за типами в'язниць. В Англії та Уельсі існує розподіл за типами в'язниць, які відрізняються за рівнем забезпечення та рівнем небезпеки. Найвищий рівень забезпечення мають в'язниці категорії «А», які є найбільш суворими, тоді як в'язниці категорії «D» відповідають менш суворим умовам. Крім того, у більшості випадків відбування покарання в Англії та Уельсі здійснюється в режимі колективного утримання, коли в'язні живуть разом у великих камерах або палатах. Проте існують також індивідуальні камери для в'язнів з високим рівнем ризику;

- по-третє, персональна підтримка, реабілітація та реституція в'язнів. Система відбування покарань в Англії та Уельсі робить значний акцент на підтримці в'язнів та наданні їм можливості для підвищення кваліфікації та отримання нових навичок. В'язні можуть брати участь у різних програмах навчання, навчальних курсах та інших діях, які допомагають їм повернутися до суспільства. Більше того, в пе-

нітенціарних установах Англії та Уельсу зроблено акцент на дотриманні прав людини. Так, в'язні мають право на відвідування родичів та друзів, право на медичну допомогу та право на вірування;

-по-четверте, контроль за умовами утримання. В Англії та Уельсі діє система контролю за умовами утримання в'язнів. Органи, що займаються контролем, проводять інспекції, перевірки, аналіз дотримання прав і свобод ув'язнених. Також в'язні мають можливість подавати скарги на умови утримання та порушення своїх прав.

Слід також зробити висновок, що під впливом обмежень, що були спричинені пандемією COVID-19, в Англії та Уельсі знизився рівень злочинності, а також збільшилися показники щодо кількості судових рішень про застосування до осіб нагляду Служби пробачії Його Величності.

Результати цього дослідження можуть бути використані при підготовці фахівців із вітчизняного та зарубіжного пенітенціарного права на профільних факультетах вищих навчальних закладів, а також слугують для нас основою для подальших досліджень пенітенціарного права Великобританії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрина та кримінального законодавства зарубіжних країн. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 298–347.
- [2] Реформа пенітенціарної ситеми в Україні. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeyu/reformuvannya-sistemi-probaciyi-ta-resocializaciya> (дата звернення: 27.02.2023).
- [3] Lindsey R. Riback, Peter Dickson, Keyanna Ralph, Lindsay B. Saber, Rachel Devine, Lindsay A. Pett, Alyssa J. Clausen, Jacob A. Pluznik, Chava J. Bowden, Jennifer C. Sarrett, Alysse G. Wurcel, Victoria L. Phillips, Anne C. Spaulding and Matthew J. Akiyama. Coping with COVID in corrections: a qualitative study among the recently incarcerated on infection control and the acceptability of wastewater-based surveillance. *Health & Justice*. 2023. № 11 (5). Р. 1–13.
- [4] Яцишин М. М., Крисюк Ю. П. Перспективи реформування пенітенціарної системи України: досвід Фінляндії. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3(5). С. 102–110.
- [5] Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми публічного та приватного права: монографія / Андрущенко Т. С., Аніщенко В. О., Зливко С. В. та ін. ; за заг. ред. Ніщимної С. О. Чернігів : Академія Державної пенітенціарної служби, 2018. С. 366–428.*
- [6] Criminal Justice Act 2003. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents> (дата звернення: 13.02.2023).
- [7] Лучко С. В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Юридичні науки*. 2013. № 2 (5). С. 151–157.
- [8] Commons Library Research Briefing, 25 October 2022 UK Prison Population Statistics. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN04334/SN04334.pdf> (дата звернення: 13.02.2023).

- [9] Ministry of Justice Offender Management Statistics Quarterly, figure correct as of 30 June 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/offender-management-statistics-quarterly-july-to-september-2022/offender-management-statistics-quarterly-july-to-september-2022> (дата звернення: 18.02.2023).
- [10] Scottish Prison Service Prison Population, 24 June 2022. URL: <https://www.sps.gov.uk/Corporate/Information/SPSPopulation.aspx> (дата звернення: 13.02.2023).
- [11] Department of Justice Weekly Situation Reports, 25 June 2022. URL: <https://www.justice-ni.gov.uk/articles/weekly-situation-reports-october-2015#toc-0> (дата звернення: 14.02.2023)
- [12] National statistics/Criminal court statistics quarterly: July to September 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/criminal-court-statistics-quarterly-july-to-september-2022> (дата звернення: 13.02.2023)
- [13] National statistics/Offender management statistics quarterly: July to September 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/offender-management-statistics-quarterly-july-to-september-2022/offender-management-statistics-quarterly-july-to-september-2022#fn:5> (дата звернення: 27.02.2023)
- [14] WHO Director-General's opening remarks at the Mental Health at Work panel, World Economic Forum – 18 January 2023. URL: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-mental-health-at-work-panel--world-economic-forum---18-january-2023> (дата звернення: 28.02.2023).

REFERENCES

- [1] Khavroniuk, M. I. (2013). Scientific comprehension of legal doctrine and criminal legislation of foreign countries. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1(1), 298–347.
- [2] Reform of the penitentiary system in Ukraine. Government portal. (2023, February). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/verhoventstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeyu/reformuvannya-sistemi-probaciyi-ta-resocializaciya>.
- [3] Lindsey, R. Riback, Peter, Dickson, Keyanna, Ralph, Lindsay, B. Saber, Rachel, Devine, Lindsay, A. Pett, Alyssa, J. Clausen, Jacob, A. Pluznik, Chava, J. Bowden, Jennifer, C. Sarrett, Alysse, G. Wurcel, Victoria, L. Phillips, Anne, C. Spaulding, & Matthew, J. Akiyama. (2023). Coping with COVID in corrections: a qualitative study among the recently incarcerated on infection control and the acceptability of wastewater-based surveillance. *Health & Justice*, 11(5), 1–13.
- [4] Yatsyshyn, M. M., & Krysiuk, Y. P. Prospects for reforming the penitentiary system of Ukraine: the experience of Finland. (2018). *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 3(5), 102–110.
- [5] Puzyriov, M. S. (2018). Execution of punishment in the form of imprisonment for a certain period in foreign countries. *Actual problems of public and private law: a monograph / Andrushchenko T. S., Anishchenko V. O., Zlyvko. S. V. and oth.; Nishymna S. (Ed.)* Chernihiv: Academy of the State Penitentiary Service, 366–428.
- [6] Criminal Justice Act 2003. (2023, February). Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents>.
- [7] Luchko, S. V. (2013). Methodology of research of the penitentiary system of Ukraine // *Bulletin of the Alfred Nobel University of Dnipro. Legal Sciences*, 2(5), 151–157.
- [8] Commons Library Research Briefing, 25 October 2022 UK Prison Population Statistics. (2023, February). Retrieved from <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN04334/SN04334.pdf>.

- [9] Ministry of Justice Offender Management Statistics Quarterly, figure correct as of 30 June 2022. (2023, February). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/statistics/offender-management-statistics-quarterly-july-to-september-2022/offender-management-statistics-quarterly-july-to-september-2022> .
- [10] Scottish Prison Service Prison Population, 24 June 2022. (2023, February). Retrieved from <https://www.sps.gov.uk/Corporate/Information/SPSPopulation.aspx>.
- [11] Department of Justice Weekly Situation Reports, 25 June 2022. (2023, February). Retrieved from <https://www.justice-ni.gov.uk/articles/weekly-situation-reports-october-2015#toc-0>.
- [12] National statistics/Criminal court statistics quarterly: July to September 2022. / (2023, February). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/statistics/criminal-court-statistics-quarterly-july-to-september-2022>.
- [13] National statistics/Offender management statistics quarterly: July to September 2022. (2023, February). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/statistics/offender-management-statistics-quarterly-july-to-september-2022/offender-management-statistics-quarterly-july-to-september-2022#fn:5>.
- [14] WHO Director-General’s opening remarks at the Mental Health at Work panel, World Economic Forum – 18 January 2023. (2023, February). Retrieved from <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-mental-health-at-work-panel--world-economic-forum---18-january-2023>.

Вікторія Ігорівна Шуліка

Аспірантка

Кафедра теорії та історії держави і права, юридичний факультет
Волинський національний університет імені Лесі Українки
43025, м. Луцьк, проспект Волі, 13

Viktoriia I. Shulika

Postgraduate

Department of Theory and History of State and Law, Faculty of Law
Lesya Ukrainka Volyn National University
13 Voli Ave., Lutsk, Ukraine, 43025

Рекомендоване цитування: Шуліка В. І. Класифікація виправних установ та особливості відбування покарань в пенітенціарних установах Англії та Уельсу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 227–243.

Suggested Citation: Shulika, V. I. (2023). Classification of penal institutions and the specifics of punishment execution in the penitentiary facilities of England and Wales. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 227–243.

Стаття надійшла / Submitted: 17/04/2023

Доопрацьовано / Revised: 17/05/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМИРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕДУР У ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню проблематики ефективності застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві України. У статті показано, що є багато питань, які мають бути вирішені для забезпечення ефективного застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві. Автором дослідження критично оцінюються недоліки, які ускладнюють законодавчу регламентацію примирювальних процедур у господарському судочинстві, виявлено та згруповано основні проблеми їх реалізації. Показано, що необхідність використання примирювальних процедур є очевидною, оскільки, їх застосування сприятиме поліпшенню доступу до правосуддя, скороченню навантаження на суди, допоможе скоротити строки розгляду справ та відсоток оскаржуваних рішень, дозволить зменшити судові витрати, а також поліпшити якість судових рішень, сприятиме підвищенню поінформованості населення з питань примирювальних процедур та забезпечить сторонам спору/конфлікту можливість усвідомленого вибору належного шляху його врегулювання та досягнення примирення між сторонами спору. У статті проведено аналіз судової статистики щодо кількості звернень сторін до примирювальних процедур у господарських справах, визначено питому вагу звернення сторін до процедури врегулювання спору за участю судді та питому вагу затверджених мирових угод у загальній кількості примирювальних процедур, зроблено висновки щодо ефективності застосування примирювальних процедур, визначено перспективи його застосування у сучасному господарському судочинстві України, а також розроблено рекомендації щодо вдосконалення законодавчого регулювання інституту примирювальних процедур та форм його реалізації у господарському судочинстві України. Автором проведено порівняльний аналіз правової природи інституту врегулювання спору за участю судді та медіації, визначено їх відмінні складові елементи та можливості паралельного або суміжного застосування.*

Ключові слова: *господарське судочинство, господарський процес, примирення сторін, примирювальні процедури, врегулювання спору, врегулювання спору за участю судді, медіація, мирова угода.*

Yaroslav S. Yarosh

Department of Economic Law and Economic Justice
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko Kyiv National University
Kyiv, Ukraine

EFFICIENCY OF THE APPLICATION OF CONCILIATION PROCEDURES IN THE ECONOMIC JUSTICE OF UKRAINE

Abstract. *The article is devoted to the study of the problems of the effectiveness of the application of conciliation procedures in the economic justice of Ukraine. The article shows that there are many issues that must be resolved to ensure the effective application of conciliation procedures in commercial litigation. The author of the study critically assesses the shortcomings that complicate the legislative regulation of conciliation procedures in economic litigation, the main problems of their implementation are identified and grouped. It is shown that the necessity of using conciliation procedures is obvious, since their application will contribute to improving access to justice, reducing the burden on courts, will help to reduce the terms of consideration of cases and the percentage of contested decisions, will allow to reduce court costs, as well as improve the quality of court decisions, will contribute to raising awareness population on matters of conciliation procedures and will provide the parties to the dispute/conflict with the opportunity to consciously choose the appropriate way of its settlement and achieve reconciliation between the parties to the dispute. The article analyzes judicial statistics regarding the number of appeals by parties to conciliation procedures in economic cases, determines the specific weight of appeals by parties to dispute resolution procedures with the participation of a judge and the specific weight of approved settlement agreements in the total number of conciliation procedures, draws conclusions on the effectiveness of the application of conciliation procedures, determines prospects of its application in the modern economic justice of Ukraine, as well as developed recommendations for improving the legislative regulation of the institution of conciliation procedures and forms of its implementation in the economic justice of Ukraine. The author conducted a comparative analysis of the legal nature of the institution of dispute settlement with the participation of a judge and mediation, identified their distinctive constituent elements and the possibilities of parallel or adjacent application.*

Keywords: *economic litigation, economic process, conciliation of the parties, conciliation procedures, settlement of the dispute, settlement of the dispute with the participation of a judge, mediation, settlement agreement.*

ВСТУП

У сучасних надскладних умовах війни, в яких, на жаль, доводиться жити Українській державі, суб'єкти господарської діяльності зіштовхуються з низкою питань, вирішення яких, зокрема пов'язане з виявленням, запобіганням виникненню або вирішенням комерційних та/або економічних спорів. Варто зазначити, що такі спори вирішувати досить складно в силу самого предмета спору, кількості та складу його учасників, наявності кількох позовних вимог, неоднозначності тлумачен-

ня норм законодавства різними судовими інстанціями, а також недостатньо чітко сформованого правового регулювання господарських процесуальних відносин в Україні. Традиційним способом урегулювання господарських спорів в Україні є звернення до господарського суду. Однак існує багато негативних факторів, що впливають на якість судових процедур, серед них і недосконалість українського господарського процесуального законодавства, і тривалість розгляду справи в суді, і зловживання процесуальними правами, і публічність, і корупційні ризики та ін. Окрім того, існує доволі стійкий стереотип більшості учасників господарського процесу щодо можливого ухвалення «небажаного» рішення суду, а також, як наслідок – ймовірність ухилення від його виконання.

Проте необхідно зауважити, що нині спостерігається тенденція стрімкого розвитку альтернативних способів вирішення комерційних та/або економічних спорів, зокрема й застосування примирювальних процедур як і у територіальному вимірі (практично всі розвинуті демократичні країни світу тією чи іншою мірою запровадили та підтримують альтернативні методи вирішення спорів), так і у предметному (примирювальні процедури у вирішенні спорів застосовують практично в усіх сферах суспільного життя – господарських, цивільних, трудових, сімейних відносинах, без звернення до судових інстанцій вирішуються також і публічно-правові спори). Необхідність запровадження і застосування примирювальних процедур як засобу вирішення спорів не викликає жодних сумнівів, така практика вже стала невід’ємною частиною професійної діяльності юристів, адвокатів, суддів тощо.

Ураховуючи, що досліджуваний нами господарський процесуальний інститут є дещо новим у господарському судочинстві України, окремі аспекти запровадження і застосування примирювальних процедур уже стали темою наукових досліджень таких науковців, як: А. Бобкова [1], Н. Бойко [2], Н. Бондаренко-Зелінська [3], І. Бутирська [4; 5], С. Дяченко [6; 7; 8], А. Лесько [9], Н. Ментух [10], Н. Петренко [11], В. Резнікова [12], Л. Романадзе [13], С. Яценко [14] та ін.

Попри те, що в сучасній науці господарського процесуального права вже існує низка наукових праць, у яких досліджувалися сутність та проблематика примирювальних процедур як у цілому, так й їх окремих видів, зокрема деякі питання застосування примирювальних процедур потребують більш детального вивчення, чіткої систематизації та узагальнення.

Так, слід констатувати, що вітчизняними дослідниками проблематики застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві України не було сформульовано універсальних підходів до розуміння сутності та засад примирювальних процедур, а також не розроблені конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві в сучасних умовах, зокрема в умовах євроінтеграції України в статусі кандидата на членство в Європейському Союзі. Також необхідно дослідити проблеми, що виникають у зв’язку з практичною реалізацією при-

мирювальних процедур у господарському судочинстві, сформулювати пропозиції та рекомендації щодо ефективного застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві. Таким чином, потреба дослідження ефективності застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві України додатково актуалізується браком теоретичних знань та браком аналітики щодо практики їх застосування, що суттєво впливає на перспективи вдосконалення правового регулювання відповідних процедур.

Отже, мета даного дослідження полягає в здійсненні юридичного аналізу ефективності застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві України, виокремлення проблемних аспектів реалізації цього інституту господарського судочинства, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення його законодавчого регулювання.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

У процесі даного дослідження було застосовано комплекс загальних, загально-наукових та приватно-наукових методів, що сприяло розгляду ефективності застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві України як комплексного інституту права у взаємозв'язку з формами його реалізації. Нами було використано такі наукові методи пізнання, як аналіз та синтез, узагальнення, індукція та дедукція. Використаний у процесі даного дослідження системний метод дозволив здійснити аналіз форм реалізації інституту примирювальних процедур у господарському судочинстві України, розкрити підстави та засади застосування примирювальних процедур, окреслити коло проблемних питань щодо співвідношення й ефективності застосування примирювальних процедур, а також суміжних форм вирішення комерційних та/або економічних спорів, зокрема медіації. Логічний метод дозволив виокремити характерні ознаки та складові досліджуваних примирювальних процедур. Крім того, поряд із вищезгаданими методами наукового дослідження, також застосовувалися приватноправові методи. Наприклад, за допомогою формально-юридичного підходу досліджувалося чинне господарське процесуальне законодавство України, внаслідок чого стало можливим визначення юридичної природи досліджуваних категорій, так само як і виявлення їх ознак та особливостей існування та розвитку на сучасному етапі.

Статистичний метод використовувався для аналізу ефективності й узагальнення емпіричної інформації, що стосується теми дослідження. Соціологічні методи використовувалися при вивченні, аналізі та узагальненні судової практики в господарських справах щодо звернення сторін до примирювальних процедур. Названі методи дослідження використовувалися у роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту й об'єктивність дослідження, істинність отриманих наукових результатів.

Розробку рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого регулювання інституту примирювальних процедур та форм його реалізації в господарському

судочинстві України проведено за допомогою методу правового моделювання. Загальний аналіз теоретико-юридичного, практичного та статистичного матеріалу дозволив не лише виявити та згрупувати основні проблеми реалізації інституту примирювальних процедур у господарському судочинстві України, а й позначити перспективи його застосування.

Нормативно-правовою основою даного дослідження є Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України (*далі – ГПК України*), чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, що закріплюють правові засади застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві. Інформаційну та емпіричну основу дослідження становить практика діяльності національних судів, статистичні матеріали тощо.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Сьогодні в Україні створено умови для існування різних альтернативних способів урегулювання господарських спорів, які врегульовано на законодавчому рівні, що, на нашу думку, є запорукою забезпечення доступу до правосуддя. Примирювальні процедури, зокрема врегулювання спору за участю судді, укладення сторонами мирової угоди, медіація відіграють важливу роль у суспільстві, як найбільш оптимальні способи вирішення комерційних та/або економічних конфліктів та спорів, адже такі процедури спрямовані перш за все на усунення причин їх виникнення, а також на забезпечення подальших мирних та конструктивних відносин між сторонами.

Варто зазначити, що сучасне господарське процесуальне законодавство України є сприятливим до примирювальних процедур. Так, сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу, включаючи стадію виконання судового рішення (ч. 7 ст. 46, ст. 192 ГПК України); під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін (ч. 5 ст. 196 ГПК України); передбачено певне стимулювання до примирення й можливість повернення 50% судового збору у разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції або повернення 60% судового збору у разі відмови позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації (ч. 1 ст. 130 ГПК України). У той же час, необхідно зауважити, що в Україні поки що не сформована культура мирного врегулювання господарських спорів, проте, на нашу думку, є певні категорії господарських спорів, що могли б вирішуватися сторонами спору виключно шляхом застосування відповідної примирювальної процедури, а не у судовому порядку. Вважаємо, що це, наприклад, можуть бути спори, що виникають із договірних правовідносин, спори щодо захисту ділової репутації, спори щодо недоговірних зобов'язань (відшкодування шкоди, повернення безпідставно набутого майна (коштів) та ін.), спори щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності та ін.

На сьогоднішній день в Україні найбільш поширеними способами врегулювання господарських спорів шляхом застосування примирювальних процедур

е процедура врегулювання спору за участі судді та медіація. До речі, ці дві процедури по суті є різновидом переговорів, що відбуваються за участі незалежного та нейтрального посередника – судді або медіатора відповідно. При цьому слід зазначити, що процедура врегулювання спору за участю судді не є «судовою медіацією», хоча подібне хибне сприйняття є досить поширеним серед юристів, адвокатів та навіть суддів. Важлива відмінна особливість медіації полягає в тому, що відповідно до пункту 4 частини 1 статті 1 Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [15].

Результатом успішного врегулювання спору за участю судді є укладення мирової угоди, проте досягти компромісу не завжди вдається і дана процедура припиняється, про що постановляється ухвала судді.

Для визначення та аналізу причин, які впливають на результат та ефективність застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві, на нашу думку, насамперед необхідно визначити переваги та недоліки, що виникають у процесі їх застосування.

Так, щодо застосування процедури врегулювання спору за участю судді Н. Ф. Ментух зазначає, що до переваг даного способу врегулювання конфліктів належить: «...доступність для сторін, так, вказана процедура є елементом судового розгляду справи, додатковим етапом для сторін. Механізм застосування дає змогу досить комфортно з психологічного погляду робити м'який перехід від судового розгляду до процедури врегулювання спору за участю судді, а в разі потреби – повернутися до розгляду справи по суті в загальному порядку; відсутність додаткових грошових витрат для проведення зазначеної процедури (вартість покривається за рахунок судових витрат); відсутність ризиків, пов'язаних із позовною давністю; існування додаткових стимулів у вигляді повернення 50% судового збору в разі врегулювання спору» [10].

Запорукою успішного врегулювання спору за участю судді є й належне нормативно-правове регулювання, що, у свою чергу, суттєво впливає на ефективність примирювальної процедури. Проте положення статті 188 ГПК України свідчать про наявність колізій у правовому регулюванні досліджуваної нами процедури, а саме між частинами 5, 6 та 7 статті 188 ГПК України, зокрема частина 7 визначає, що «...під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі», натомість частини 5 та 6 цієї ж статті ГПК України встановлюють, що «під час проведення спільних нарад суддя ... роз'яснює сторонам предмет доказування щодо категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам

можливий шлях мирного врегулювання спору. ... Під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні можливі шляхи мирного врегулювання спору» [16].

Зазначені вище неузгодженості, на нашу думку, вказують на існування дуже тонкої та проблемної межі між правом судді надавати сторонам роз'яснення та заборону надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі тощо. Оскільки, вважаємо, що надання суддею роз'яснень та пропозицій щодо можливого мирного врегулювання спору, а також роз'яснення суддею одній зі сторін окремо навіть судової практики в аналогічних судових спорах є юридичними порадами та рекомендаціями. Вважаємо, що у такому випадку пропозицію щодо шляхів мирного врегулювання спору, надану сторонам суддею, можна прирівняти до юридичних порад і рекомендацій, які суддя не має права надавати сторонам спору, що обумовлює існування певної правової колізії. Також варто зазначити, що гіпотетично суддя може бути зацікавлений у забезпеченні інтересів однієї зі сторін (тобто бути необ'єктивним, упередженим), що прямо заборонено господарським процесуальним законодавством України.

Оскільки під час нарад не здійснюється відеофіксація технічними засобами залишається відкритим питання, як у разі недотримання суддями норм господарського процесуального законодавства України щодо цієї процедури можна буде це довести, а також яку відповідальність нестимуть судді за такі порушення? Дійсно, при проведенні закритих нарад (ч. 2 ст. 188 ГПК України) такий факт зловживань з боку судді встановити практично неможливо, рівно й як те, що чинне господарське процесуальне законодавство України не передбачає відповідальності за вищезазначені діяння.

На нашу думку, існування між частинами 5, 6 та 7 статті 188 ГПК України такої нормативно-правової колізії потребує усунення на законодавчому рівні, зокрема шляхом розмежування між такими конструкціями як «пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору» та «надавати сторонам юридичні поради та рекомендації», що забезпечить, на нашу думку, незалежне та неупереджене врегулювання спору за участю судді. З урахуванням наведеного вище, пропонуємо частину 7 статті 188 ГПК України доповнити реченням такого змісту:

«Під юридичними порадами та рекомендаціями судді необхідно розуміти чіткі вказівки, надані суддею стороні (сторонам) спору, щодо дій сторони (сторін) у процедурі врегулювання спору за участю судді, які можуть бути використані ними з метою зловживання правами або як інструменти впливу одна на одну під час проведення врегулювання спору».

Тепер щодо практичних аспектів застосування сторонами господарського спору процедури медіації для його врегулювання. На наш погляд, необхідно зазначити, що врегулювання спору за участю судді та медіація – це дві принципово різні примирювальні процедури за суб'єктивним складом, за методами та процеду-

рою проведення. Перша, й головна, на нашу думку, відмінність між ними полягає саме в меті кожної з них. Так, урегулювання спору за участю судді має на меті досягнення консенсусу з урахуванням правових позицій сторін шляхом взаємних поступок. На відміну від попередньої примирювальної процедури, медіація має на меті повне забезпечення інтересів сторін, оскільки процедура врегулювання спору за участю судді не завжди може забезпечити однаковий рівень задоволення інтересів сторін.

Наступною відмінністю є темпоральні обмеження, зокрема відповідно до частини 1 статті 190 ГПК України процедура врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про її проведення, тоді як медіація не має чітких темпоральних строків, оскільки відповідно до частини 7 статті 46 ГПК України сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, тобто тривалість процедури медіації регулюється за погодженням сторін та не є обмеженою в часі.

Згідно з ухвалою Господарського суду Дніпропетровської області від 11 травня 2021 року «...у підготовчому засіданні 08.04.2021 року сторонами подано заяву, за змістом якої останні просять суд провести врегулювання спору у справі № 904/5868/18. Ухвалою Господарського суду Дніпропетровської області від 08.04.2021 року заяву позивача (за згодою відповідача) про врегулювання спору за участю судді задоволено. ... Сторонами станом на 11.05.2021 року спір у порядку, передбаченому статтею 188 цього Кодексу не врегульовано, строк урегулювання спору за участю судді закінчився, отже, наявні підстави для припинення врегулювання спору за участю судді з огляду на недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору» [17]. З окреслених у даній статті проблемних аспектів практики застосування інституту врегулювання спору за участю судді, на нашу думку, варто звернути увагу на недоцільність установлення обмеженого строку розгляду питання щодо врегулювання спору за участю судді, а саме – врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення (ч. 1 ст. 190 ГПК України). Вважаємо, що унормовуючи на законодавчому рівні дане питання законодавцю не слід було встановлювати такі темпоральні рамки, оскільки, як засвідчує практика, це може суттєво вплинути на ефективність проведення досліджуваної процедури та призвести до певного формалізму в практичному її застосуванні.

Ураховуючи наведене вище, пропонуємо частину 2 статті 190 ГПК України викласти в наступній редакції:

«2. Строк проведення врегулювання спору за участю судді залежно від обставин справи і з причин, визнаних судом поважними, зокрема через велику кількість учасників процесу, необхідність залучення перекладача, об'єднання позовних вимог, неявку сторін з поважних причин, завантаженість судді, за учас-

тю якого здійснюється врегулювання спору, може бути продовжено до 15 днів про що суд постановляє відповідну ухвалу.»

Щодо підстав припинення здійснюваних примирювальних процедур, які можуть бути застосовані для врегулювання господарського спору, то врегулювання господарського спору за участю судді припиняється з чітко визначених частиною 1 статті 189 ГПК України підстав, а саме: 1) у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді; 2) у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді; 3) за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін; 4) у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем. Про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала, яка не підлягає оскарженню. Одночасно суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі.

У разі припинення врегулювання спору за участю судді з підстав, передбачених пунктами 1–3 частини 1 статті 189 ГПК України справа передається на розгляд іншому судді, який буде визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою.

Необхідно зазначити, що суддя, який брав участь у процедурі врегулювання спору, не може брати участь у розгляді цієї справи по суті або перегляді будь-якого ухваленого в ній судового рішення. Також частиною 2 статті 187 ГПК України встановлено обмеження щодо єдиної можливості сторін скористатися процедурою врегулювання спору за участю судді. Повторне звернення до цієї примирювальної процедури не допускається.

Досліджуючи питання ефективності застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві України, вважаємо вкрай необхідним звернути увагу на те, що відповідно до частини 7 статті 46 ГПК України сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою. Проте, саме питання примирення чинним ГПК України залишається неврегульованим, як це, наприклад, зроблено у Кодексі адміністративного судочинства України. Із цього приводу С. О. Корінний зазначає, що «...примирення сторін має яскраво виражений науковий напрям, укладається в концепцію щодо захисту прав і законних інтересів конфліктуючих сторін» [18]. Адже, в останні роки концепція альтернативного вирішення спорів, зокрема, й господарських стала поступово трансформуватися в концепцію адекватного вирішення спорів, а «...судова система вже не суперечить іншим способам вирішення спорів, а навпаки, вбудована в загальний спектр процедур вирішення спорів, одночасно зберігаючи свою унікальність для сторін в якості останньої інстанції в пошуку справедливості» [19].

Також у Рекомендації № R (86)12 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 16 вересня 1986 р. відносно заходів по недопущенню і скороченню

надмірного робочого навантаження на суди пропонується сприяти примиренню сторін як поза судовою системою, так і до або в ході судового розгляду [20].

У цьому контексті слушну думку висловлює Т. В. Степанова, яка зауважує, що «...дійсно, суд вирішує спір згідно чинного законодавства. Він не примиряє сторони і, відповідно, не усуває конфлікт між ними – це не його завдання. Наступна поведінка сторін у формі звернення у вищестоящу судову інстанцію (апеляційну, касаційну і т. ін.) або невиконання виконавчого документу, заснованого на судовому акті, об'єктивно відбиває те, що спір не вирішений, і сторони продовжують знаходитися в стані юридичного конфлікту. У зв'язку з цим соціальним завданням правосуддя має бути прагнення до вирішення конфлікту, що повинне спиратися на природу цього конфлікту, його особливості і суб'єктний склад, що є ключовими для його вирішення, важливу складову в якій займає таке правове явище, як примирення сторін» [21]. А отже, примирення можна визначити як законну і добровільну діяльність суб'єктів конфлікту, а в необхідних випадках – і третьої особи, сприяючої примиренню, спрямовану на мирне врегулювання конфлікту.

Ми підтримуємо вищенаведені наукові погляди щодо примирення сторін у господарському судочинстві, а тому з урахуванням вищенаведеного в умовах європейської інтеграції України та у межах вдосконалення правового регулювання примирення сторін у господарському судочинстві, на нашу думку, вбачається необхідність у розробленні та прийнятті проєкту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо вдосконалення примирення сторін господарського судочинства», яким доцільно передбачити наступні зміни до ГПК України:

Доповнити ГПК України новою Главою 5–1 «Примирення сторін»:

Стаття 193–1. Примирення сторін

1. Сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Умови примирення не можуть суперечити закону.

2. За клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для примирення.

3. Умови примирення сторони викладають у заяві про примирення сторін. Заява про примирення сторін може бути викладена у формі єдиного документа, підписаного сторонами, або у формі окремих документів: заяви однієї сторони про умови примирення та письмової згоди іншої сторони з умовами примирення.

4. До ухвалення судового рішення у зв'язку з примиренням сторін суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін у праві вчинити відповідні дії.

5. Умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду. Затверджуючи умови примирення сторін, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі.

6. Суд постановляє ухвалу про відмову в затвердженні умов примирення і продовжує судовий розгляд, якщо:

1) умови примирення суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб або є невиконуваними;

2) одну зі сторін примирення представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Стаття 193–2. Виконання умов примирення

1. Ухвала про затвердження умов примирення виконується сторонами в порядку і строки, які нею визначені.

2. Ухвала про затвердження умов примирення є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом.

3. У разі невиконання ухвали суду про затвердження умов примирення вона може бути подана для її примусового виконання в порядку, визначеному законодавством для виконання судових рішень.

Щодо врегулювання господарського спору шляхом застосування процедури медіації, то відповідно до частини 2 статті 17 Закону України «Про медіацію» таке врегулювання спору припиняється у разі: 1) укладенням сторонами медіації угоди за результатами медіації; 2) із закінченням строку проведення медіації та/або дії договору про проведення медіації; 3) у разі відмови хоча б однієї із сторін медіації або медіатора (медіаторів) від участі в медіації; 4) у разі визнання сторони медіації або медіатора (медіаторів) недієздатною особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена; 5) у разі смерті фізичної особи, яка є стороною медіації, або ліквідації юридичної особи, яка є стороною медіації; 6) в інших випадках відповідно до договору про проведення медіації та правил проведення медіації.

Також зазначимо, що жодних кількісних обмежень, як це встановлено частиною 2 статті 187 ГПК України для процедури врегулювання спору за участю судді, для процедури медіації не визначено. У разі потреби сторони спору можуть повторно до неї звернутися.

У цілому, аналізуючи ефективність застосування процедури врегулювання спору за участю судді, Л. Д. Романадзе слушно наголошує на існуванні кількох проблемних моментів:

«...аби дійсно бути ефективним на шляху до примирення сторін, потрібно мати відповідне бажання і навички. Усі підряд судді України не можуть мати ці навички. Попри те, що Національна школа суддів України постійно займається підвищенням кваліфікації суддів у цьому напрямку (стосується вказаної процедури), неможливо навчити всіх суддів дуже швидко. А навіть якщо їх навчити – це не запорука того, що вони будуть добрими примирювачами. Для цього людина має володіти певними властивостями;

...сьогодні створено умови для зловживання процесуальними правами. «Якщо в мене немає підстав для відведення судді, я можу робити вигляд, що хочу примиритися, увійти в цю процедуру й одразу з неї вийти. І все. Справа більше не може розглядатися цим суддею» [22].

Схожу думку висловлюють й В. Ю. Мамницький і М. Г. Кахнова, які вважають, що «...для вирішення вказаної проблеми доцільним було б проведення відбору суддів, які мають бажання та можуть проводити врегулювання спору за участю судді, та здійснення відповідної професійної підготовки таких суддів» [23].

На нашу думку, така наукова позиція заслуговує на підтримку, оскільки врегулювання спору між сторонами конфлікту беззаперечно вимагає фахових знань у сфері права, умінь та навичок процесуального посередництва. Для судді, за участю якого проводиться врегулювання спору обов'язковими є освітньо-професійні знання з конфліктології, психології, медіації та ін. Для ефективного здійснення процедури врегулювання спору суддям мають бути притаманні такі професійні та особисті якості як незалежність, нейтральність, неупередженість, толерантність, етична чутливість, моральність, емоційна стійкість, емоційна лабільність та інші особисті якості, які сприятимуть ефективному застосуванню процедури врегулювання спору за участі судді та, зокрема, його основній меті – примиренню сторін [24]. А тому, враховуючи наведене вище, у разі запровадження на законодавчому рівні вимог до освітньо-професійної підготовки суддів, за посередництва яких має здійснюватися процедура врегулювання спору, то, можливо, що виникне необхідність суттєвого змінення та вдосконалення зазначеної процедури, оскільки спір, який розглядається суддею, який не має відповідної освітньої кваліфікації саме як посередник у врегулюванні спору, доведеться передавати на розгляд іншому судді, який відповідатиме необхідним кваліфікаційним вимогам і матиме відповідні знання та навички.

Визначаючи перспективи ефективності застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві, зокрема процедури вирішення спору за участю судді та медіації на прикладі господарських справ, учені зазначають, що запропонована законодавцем можливість врегулювання спору за участю судді є більш виправданою моделлю вирішення господарського спору, ніж медіація. На нашу думку, така наукова позиція є слушною та заслуговує на підтримку, оскільки «...процес врегулювання спору координує саме суддя, який є юристом за освітою, розуміє всі юридичні аспекти спору та припускає, як саме може закінчитися розгляд конкретної справи в порядку судового провадження, він може роз'яснити сторонам процесуальні перспективи справи, зокрема, з посиланням на усталену судову практику в аналогічних справах» [25]. Суддя має можливість активно використовувати свій професійний досвід, судову практику з аналогічних справ тощо, а тому не є медіатором.

Основною метою врегулювання господарського спору за участю судді є досягнення сторонами компромісу та укладення мирової угоди, а відтак, й закриття

провадження у справі. Наприклад, Т. О. Гордієнко правильно вважає, що «...мирова угода є документом комплексної правової природи – це матеріально-правовий договір, укладення якого призводить до процесуально-правових наслідків» [26].

Проте необхідно зауважити, що у випадку укладення сторонами господарського спору мирової угоди не існує жодних гарантій того, що кожна зі сторін спору дотримуватиметься вимог частини 1 статті 193 ГПК України та виконуватиме мирову угоду в порядку й строки, передбачені цією угодою. У разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про затвердження мирової угоди може бути подана для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень (ч. 3 ст. 193 ГПК України).

І справді, це має бути перший логічний крок у такій ситуації. Втім Державна виконавча служба/приватні виконавці відмовляють у відкритті виконавчого провадження, мотивуючи, наприклад, це тим, що ухвала суду, якою мирова угода затверджена немає сили виконавчого документу, тобто не відповідає вимогам, які закон установив для виконавчого документу (ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження»), у документі (ухвалі) відсутня вказівка на строк пред'явлення цього документу до виконання, або ж державний/приватний виконавець посилається на те, що така ухвала суду не містить указівки про спосіб примусового виконання мирової угоди, тобто відсутня безпосередня вказівка державному виконавцю про вчинення певних виконавчих дій. Також трапляються випадки, коли особа звертається з заявою до суду з вимогою про виконання ухвали про затвердження (визнання) мирової угоди, а суд відмовляє, посилаючись на те, що справу закрито (провадження у справі припинено). І це логічно, так як ухвалою суд затверджує мирову угоду та одночасно закриває справу (припиняє провадження у справі) [27].

В огляді судової практики Верховного Суду за липень 2020 року – серпень 2021 року, зокрема, зазначено, що наказ господарського суду про примусове виконання мирової угоди не може бути видано, оскільки провадження у справі припинено. У разі ухилення однієї зі сторін від виконання мирової угоди після закінчення строку (настання терміну) виконання нею своїх обов'язків за цією угодою, якщо ухвала господарського суду про затвердження мирової угоди відповідає вимогам статті 18 Закону України «Про виконавче провадження», мирова угода є виконавчим документом у розумінні пункту 2 частини другої статті 17 названого Закону і підлягає виконанню державною виконавчою службою/приватними виконавцями. Отже, за наявності зазначеної умови позовна заява про спонукання до виконання мирової угоди не підлягає розгляду в господарських судах [27].

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ТОВ «Плисецький гранітний кар'єр» на рішення Господарського суду Київської області від 25.09.2020 року та постанову Північного апеляційного господарського суду від 24.03.2021 року у справі №911/1070/20 за позовом Публічного акціонерного товариства «Акціонерний

банк «Укргазбанк» до ТОВ «Плисецький гранітний кар'єр» про спонукання до виконання мирової угоди. Суд дійшов висновку, що «...на відміну від звичайного договору, мирова угода у позовному провадженні укладається в процесі розгляду справи у господарському суді у формі та на умовах, передбачених процесуальним законодавством; підлягає затвердженню господарським судом; припиняє процесуально-правові відносини сторін. Якщо мирова угода не виконується добровільно, вона виконується в порядку, встановленому для виконання судового рішення.

Згідно зі статтею 17 Закону України «Про виконавче провадження» (в редакції, чинній на момент затвердження мирової угоди) примусове виконання рішень здійснюється державною виконавчою службою на підставі виконавчих документів, визначених цим Законом. Відповідно до цього Закону підлягають виконанню державною виконавчою службою такі виконавчі документи, зокрема: постанови судів у господарських справах у випадках, передбачених законом.

Наказ господарського суду про примусове виконання мирової угоди не може бути видано, оскільки провадження у справі припинено. У разі ухилення однієї зі сторін від виконання мирової угоди після закінчення строку (настання терміну) виконання нею своїх обов'язків за цією угодою, якщо ухвала господарського суду про затвердження мирової угоди відповідає вимогам статті 18 Закону України «Про виконавче провадження», мирова угода є виконавчим документом у розумінні пункту 2 частини другої статті 17 названого Закону і підлягає виконанню державною виконавчою службою. Отже, за наявності зазначеної умови позовна заява про спонукання до виконання мирової угоди не підлягає розгляду в господарських судах.

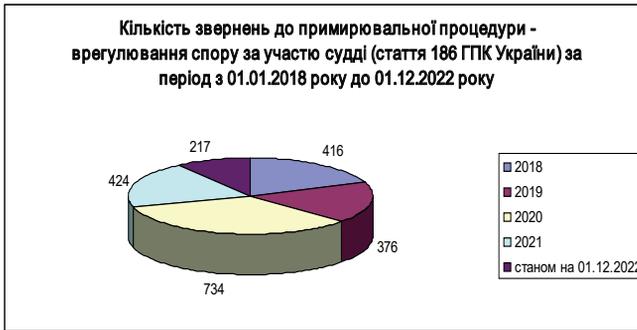
При цьому якщо ухвала суду про затвердження мирової угоди не відповідає вимогам до виконавчого документа, зазначеним у статті 18 Закону України «Про виконавче провадження», то така ухвала не має статусу виконавчого документа і сторона у справі не позбавлена права звернутися з позовом про спонукання до виконання мирової угоди, у разі задоволення якого господарський суд видає наказ» [27; 28].

З вищеведеного можна зробити висновок, що укладення мирової угоди – це не завжди компроміс. Для недобросовісного контрагента це може бути способом затягування часу виконання своїх обов'язків.

Однак для того, аби зрозуміти наскільки наразі ефективним в Україні є застосування примирювальних процедур, вважаємо необхідним провести кількісний аналіз показників їх застосування у господарському судочинстві. Також необхідно вказати й на те, що на сьогодні не існує офіційної статистики щодо застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві, оскільки річні форми звітів щодо здійснення правосуддя, затверджені Наказом Державної судової адміністрації України від 23 червня 2018 року № 325 не містять показників щодо примирювальних процедур (за виключенням кількісних показників щодо процедури врегулювання спору за участю судді у Довідках), а тому нами вико-

ристані відомості, що містяться у відкритих офіційних джерелах судової влади України.

Так, за даними судової статистики упродовж 2018 року до місцевих судів надійшло 44 598 позовних заяв у справах господарського судочинства [29], у 2019–66 470 [30], у 2020 році – 62 524 [31], у 2021 році – 64 742 [32], загалом 238 642 позовні заяви. Згідно відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень за період з 01.01.2018 року до 01.12.2022 року кількість звернень до примирювальної процедури – врегулювання спору за участю судді (стаття 186 ГПК України) згадувалася у 2167 справах (Діаграма 1), кількість постановлених судами ухвал про затвердження мирової угоди (пункт 4 частини 1 статті 189 ГПК України) за цей же період становить 689 ухвал (Діаграма 2):

Діаграма 1. Кількість звернень до примирювальної процедури – врегулювання спору за участю судді (ст. 186 ГПК України) за період з 01.01.2018 року – до 01.12.2022 року

Діаграма 2. Кількість постановлених судами ухвал про затвердження мирової угоди (п. 4 ч. 1 ст. 189 ГПК України) за період з 01.01.2018 року – до 01.12.2022 року

Проте недивлячись на відсутність офіційної статистики щодо кількісних показників застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві,

результати проведеного нами аналізу відомостей, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 01.01.2018 року до 01.12.2022 року, все ж підтверджують нашу тезу про поступове поширення застосування примирювальних процедур, зокрема, врегулювання спору за участю судді у господарських спорах (ст. 186 ГПК України) та постановлених судами ухвал про затвердження мирової угоди за результатами врегулювання господарського спору за участю судді (п. 4 ч. 1 ст. 189 ГПК України), загалом питома вага звернення до процедури врегулювання спору за участю судді становить 0,91%, а питома вага затверджених мирових угод становить лише 0,29%.

Як ми вже зазначали вище, процедура медіації була запроваджена Законом України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року, що набув чинності 15 грудня 2021 року. Звісно, зрозумілим є те, що інноваційна для України примирювальна процедури – врегулювання спору за участі судді з'явилася в ГПК України раніше (у 2017 році) ніж в Україні було ухвалено відповідний Закон, яким визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Проте сьогодні вже можна говорити й про підведення певних підсумків щодо ефективності звернення сторін господарського спору/конфлікту до такої примирювальної процедури як медіація. За період з 15.12.2021 року до 01.12.2022 року до проведення процедури медіації сторони звернулися у 620 господарських справах, що становить 0,96% від судових справ позовного провадження.

Тобто ми впевнено можемо говорити про те, що навіть сьогодні у надскладних умовах, що виникли в нашій державі в результаті широкомасштабної російської воєнної агресії проти України, а по суті, – війни, юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування гарантовано мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, можуть примиритися шляхом звернення до процедури врегулювання спору а участю судді, а також можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу.

Недивлячись на поки, що зовсім невеликі кількісні показники звернень сторін господарських спорів/конфліктів до примирювальних процедур, усе ж підсумовуючи, ми можемо зробити висновок, що в Україні ці два види примирювальних процедур, які врегульовані чинним господарським процесуальним законодавством України, – процедура врегулювання спору за участю судді та медіація поступово набувають поширення. Однак, як ми вже зазначали вище, їх правове регулювання потребує певного вдосконалення. Кожна з цих процедур має свої переваги, і цінним є те, що сторони господарського спору мають право вибору – гарантоване

Законом право обрати та застосувати той чи інший вид примирювальної процедури.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження актуальної судової практики застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві ми змогли проаналізувати ефективність їх запровадження і застосування у процесі врегулювання господарських спорів. Результати дослідження надали можливості переконатися, що примирювальні процедури є новелою господарського судочинства, основною метою якої є забезпечення ефективного й швидкого вирішення господарських спорів, процесуальної економії, здійснення правосуддя із дотриманням принципів законності, рівності, справедливості та розвантаження судової системи.

Також на основі вищевикладеного стає зрозумілим, що врегулювання спору за участю судді та медіація не є тотожними поняттями, адже мають різну правову природу, процедурні особливості та нормативно-правову регламентацію (врегулювання спору за участю судді регламентоване ГПК України, а медіація – Законом України «Про медіацію»). З урахуванням того, що досліджувані примирювальні процедури є самостійними в практичній площині врегулювання господарських спорів можливе їх паралельне або суміжне застосування.

На нашу думку, з метою забезпечення ефективного та результативного здійснення врегулювання спору за участю судді, уникнення недоліків, які ускладнюють законодавчу регламентацію цього виду примирювальної процедури, необхідно здійснити перегляд окремих проблемних аспектів її нормативно-правового регулювання та внести зміни до чинного господарського процесуального законодавства, зокрема:

– частину 7 статті 188 ГПК України доповнити реченням такого змісту:

«Під юридичними порадами та рекомендаціями судді необхідно розуміти чіткі вказівки, надані суддею стороні (сторонам) спору, щодо дій сторони (сторін) у процедурі врегулювання спору за участю судді, які можуть бути використані ними з метою зловживання правами або як інструменти впливу одна на одну під час проведення врегулювання спору.»;

– частину 2 статті 190 ГПК України викласти у наступній редакції:

«2. Строк проведення врегулювання спору за участю судді залежно від обставин справи і з причин, визнаних судом поважними, зокрема, через велику кількість учасників процесу, необхідність залучення перекладача, об'єднання позовних вимог, неявку сторін з поважних причин, завантаженість судді, за участю якого здійснюється врегулювання спору тощо, може бути продовжено до 15 днів про що суд постановляє відповідну ухвалу.»;

– доповнити ГПК України новою Главою 5–1 «Примирення сторін», яка вміщуватиме статті 193–1 «Примирення сторін» та 193–2 «Виконання умов примирення».

Отже, є багато питань, що мають бути вирішені для забезпечення ефективного застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві. Водночас необхідність використання досліджуваних нами примирювальних процедур, зокрема процедури врегулювання господарського спору за участю судді та медіації є очевидною, оскільки їх застосування сприятиме поліпшенню доступу до правосуддя, скороченню навантаження на суди, допоможе скоротити строки розгляду справ та відсоток оскаржуваних рішень, дозволить зменшити судові витрати, а також поліпшити якість судових рішень, сприятиме підвищенню поінформованості населення з питань примирювальних процедур та забезпечить сторонам спору/конфлікту можливість усвідомленого вибору належного шляху його врегулювання та досягнення примирення між сторонами спору.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наукова цінність даної статті полягає в тому, що це перше наукове дослідження інституту примирювальних процедур у господарському судочинстві України, яке містить юридичний аналіз ефективності їх практичного застосування судами України. Різні компоненти дослідження критично оцінюються на тлі сучасних державно-правових процесів, що відбуваються в нашій державі, зокрема, виокремлено недоліки, які ускладнюють законодавчу регламентацію примирювальних процедур у господарському судочинстві, виявлено та згруповано основні проблеми реалізації інституту примирювальних процедур у господарському судочинстві України, а також визначено перспективи його застосування.

Запропоновані у даному дослідженні рекомендації щодо вдосконалення законодавчого регулювання інституту примирювальних процедур та форм його реалізації в господарському судочинстві України на науково-теоретичному та практичному рівнях покликані акцентувати увагу науковців та практиків на необхідності здійснення перегляду окремих проблемних аспектів його нормативно-правового регулювання та внесення змін до чинного господарського процесуального законодавства України. Проведений у даному дослідженні аналіз судової статистики щодо кількості звернень сторін до примирювальних процедур у господарських справах, дозволив узагальнити судову практику щодо кількості таких звернень, визначити питому вагу звернення сторін до процедури врегулювання спору за участю судді та питому вагу затверджених мирових угод у загальній кількості примирювальних процедур, а також зробити висновки щодо ефективності застосування примирювальних процедур у сучасному господарському судочинстві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Бобкова А. Новели проекту Господарського процесуального кодексу України. *Право України*. 2017. №9. С. 45–50.
- [2] Бойко Н. Заради спокою. Як досудове врегулювання спорів може посприяти відновленню довіри до вітчизняної Феміди. *Закон і бізнес*. 2014. №47–48. URL: <https://goo.gl/ZWiuBY> (дата звернення: 10.01.2023).

- [3] Бондаренко-Зелінська Н. Л. Врегулювання спору за участю судді: проблеми та перспективи застосування. *Університетські наукові записки*. 2018. № 67–68. С. 62–70.
- [4] Бутирська І. Врегулювання спору за участю судді: перспективи запровадження у господарський процес України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 79–83.
- [5] Бутирська І. А. Примирювальні процедури у господарському судочинстві. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 18–19 жовт. 2018 р.) [редкол.: О. В. Щербанюк (гол.), А. С. Цибуляк-Кустевич (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці, 2018. С. 102–105.
- [6] Дяченко С. В., Божук І. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 11–15.
- [7] Дяченко С. В., Бичок Т. П. Актуальні питання врегулювання спору за участю судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 86–89.
- [8] Дяченко С. В., Красько В. В. Домовитись не можна судитись. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 62–66.
- [9] Лесько А. О. Врегулювання спору за участі судді: проблеми і перспективи. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 48–56.
- [10] Ментух Н. В. Врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2019. С. 101–103.
- [11] Петренко Н. О. Врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 73–77.
- [12] Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 90. С. 10–15.
- [13] Романадзе Л. Д. Врегулювання спору за участю судді та інші процесуальні новели: вплив на розвиток медіації. URL: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Statyua-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).
- [14] Яценко С. Інститут врегулювання спору за участю судді: правова характеристика та вплив на господарський процес. *Право України*. 2017. № 9. С. 213–219.
- [15] Про медіацію : Закон України від 16.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 04.01.2023).
- [16] Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 04.01.2023).
- [17] Ухвала Господарського суду Дніпропетровської області від 11.05.2021 у справі № 904/5868/18. URL: <https://vkursi.pro/vsudi/decision/95571762> (дата звернення 15.11.2022).
- [18] Корінний С. О. Альтернативні способи вирішення спорів та інститут судової медіації в адміністративному процесі України: виклад основних доктринальних підходів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 4. Т. 3. С. 128–134.
- [19] Корінний С. О. Зародження та розвиток судової медіації як інституту адміністративного права. *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 152–157.
- [20] Рекомендація № R(86)12 Комітету міністрів державам-членам щодо заходів з недопущення та скорочення надмірного робочого навантаження на суди від 16.09.1986. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu86323?ed=1986_09_16 (дата звернення: 04.01.2023).
- [21] Степанова Т. В. Процедури примирення в господарському процесуальному законодавстві України: концептуальні засади та перспективи розвитку. *Сучасні технології управління підприємством та можливості використання інформаційних систем*:

- стан, проблеми, перспективи : матеріали Сьомої міжнар. наук.-практ. конф. для викладачів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 30–31 берез. 2012 р.). Одеса, 2012. Т. 2. С. 133–137.
- [22] Романадзе Л. Д. Малими кроками до Європи. *Юридична газета online*. 2019. 12 черв. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/malimi-krokami-do-evropi-.html> (дата звернення: 09.10.2022).
- [23] Мамницький В. Ю., Кахнова М. Г. Врегулювання спору за участю судді: проблемні аспекти правозастосовчої практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 112–123.
- [24] Белінська І. А. Основні критерії психологічного профілю медіатора. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 34–43.
- [25] Левіцький Є. Медіація vs Врегулювання господарського спору за участю судді. *Юридична газета*. 2017. № 27–28 (577-578). С. 44–45.
- [26] Гордієнко Т. О. Мирова угода в господарському процесі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 94–97. URL: http://www.pap.in.ua/1_2017/29.pdf (дата звернення: 12.11.2022).
- [27] Огляд практики розгляду Верховним Судом справ у спорах щодо недоговірних зобов'язань, якщо такі рішення ухвалені у спорах, віднесених до юрисдикції господарських судів. *Рішення, внесені до ЄДРСР за липень 2020 року – серпень 2021 року*. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1204006/> (дата звернення: 04.01.2023).
- [28] Постанова КГС ВС від 28.01.2021 у справі № 910/16262/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94517809/> (дата звернення: 04.01.2023).
- [29] Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2018 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf (дата звернення: 04.01.2023).
- [30] Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2019 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2019.pdf (дата звернення: 04.01.2023).
- [31] Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf (дата звернення: 04.01.2023).
- [32] Огляд даних про стан здійснення правосуддя за перший квартал 2021 року. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/IV_kvartal_21 (дата звернення: 04.01.2023).

REFERENCES

- [1] Bobkova, A. (2017). Amendments to the draft Economic Procedure Code of Ukraine. *Law of Ukraine*, 9, 45–50.
- [2] Boiko, N. (2014). For peace of mind. How pre-trial settlement of disputes can contribute to the restoration of trust in the domestic Themis. *Law and business*, 47–48. Retrieved from <https://goo.gl/ZWiuBY>.
- [3] Bondarenko-Zelinska, N. L. (2018). Dispute settlement with the participation of a judge: problems and prospects of application. *University scientific notes*, 67–68, 62–70.
- [4] Butyrska, I. (2017). Settlement of a dispute with the participation of a judge: prospects for introduction into the economic process of Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*, 12, 79–83.
- [5] Butyrska, I. A. (2018). Conciliation procedures in commercial litigation. *Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference «Modern challenges and actual problems of judicial reform in Ukraine»* [editorial board: O. V. Shcherbaniuk (head), A. S. Tsybuliak-Kustevych (secretary) and others]. Chernivtsi, 102–105.

- [6] Diachenko, S. V., & Bozhuk, I. (2019). Judicial practice of alternative dispute resolution methods. *Entrepreneurship, economy and law*, 12, 11–15.
- [7] Diachenko, S. V., & Bychok, T. P. (2018). Actual issues of dispute settlement with the participation of a judge. *Legal scientific electronic journal*, 6, 86–89.
- [8] Diachenko, S. V., & Krasko, V. V. (2020). It is impossible to agree to sue. *Carpathian Legal Herald*, 5, 62–66.
- [9] Lesko, A. O. (2019). Dispute settlement with the participation of a judge: problems and prospects. *Constitutional state*, 34, 48–56.
- [10] Mentukh, N. V. (2019). Settlement of a dispute with the participation of a judge in commercial proceedings. *Legal scientific electronic journal*, 5, 101–103.
- [11] Petrenko, N. O. (2018). Settlement of a dispute with the participation of a judge in commercial proceedings. *Entrepreneurship, economy and law*, 10, 73–77.
- [12] Rieznikova, V. (2012). Mediation as a way of resolving economic disputes. *Legal sciences*, 90, 10–15.
- [13] Romanadze, L. D. *Dispute settlement with the participation of a judge and other procedural novelties: influence on the development of mediation*. Retrieved from <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Stattya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf>.
- [14] Iatsenko, S. (2017). Institute of dispute settlement with the participation of a judge: legal characteristics and impact on the economic process. *Law of Ukraine*, 9, 213–219.
- [15] On Mediation: Law of Ukraine (2021, November). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875–20#Text>.
- [16] Economic Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine (1991, November). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798–12#Text>.
- [17] Decision of the Commercial Court of Dnipropetrovsk Region (2021, May, case № 904/5868/18). Retrieved from <https://vkursi.pro/vsudi/decision/95571762>.
- [18] Korinnyi, S. O. (2017). Alternative methods of dispute resolution and the institution of judicial mediation in the administrative process of Ukraine: an overview of the main doctrinal approaches. *Visegrad Journal on Human Rights*, 4(3), 128–134.
- [19] Korinnyi, S. O. (2017). Origin and development of judicial mediation as an institution of administrative law. *Legal bulletin*, 5, 152–157.
- [20] Recommendation № R(86)12 of the Committee of Ministers to member states on measures to prevent and reduce excessive workload on courts (1986, September). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/mu86323?ed=1986_09_16.
- [21] Stepanova, T. V. (2012). Conciliation procedures in economic procedural legislation of Ukraine: conceptual foundations and development prospects. *Materials of the Seventh International Scientific and Practical Conference for teachers, graduate students and young scientists «Modern enterprise management technologies and the possibilities of using information systems: state, problems, prospects»*. Odessa, 2, 133–137.
- [22] Romanadze, L. (2019). Small steps to Europe. *Legal newspaper online*. Retrieved from <http://yur-gazeta.com/golovna/malimi-krokami-do-evropi-.html>.
- [23] Mamnytskyi, V. Iu., & Kakhnova, M. H. (2019). Dispute settlement with the participation of a judge: problematic aspects of law enforcement practice. *Journal of East European Law*, 64, 112–123.
- [24] Belinska, I. A. (2012). Basic criteria of a mediator's psychological profile. *Problems of modern psychology*, 18, 34–43.
- [25] Levitskyi, Ye. (2017). Mediation vs Settlement of an economic dispute with the participation of a judge. *Legal newspaper*, 27–28 (577-578), 44–45.

- [26] Hordiienko, T. O. (2017). Settlement agreement in the economic process. *Comparative and analytical law*, 1, 94–97. Retrieved from http://www.pap.in.ua/1_2017/29.pdf.
- [27] Review of the practice of consideration of cases by the Supreme Court in disputes regarding non-contractual obligations, if such decisions are made in disputes referred to the jurisdiction of commercial courts. *Decisions entered into the register for July 2020 – August 2021*. Retrieved from <https://court.gov.ua/press/news/1204006/>.
- [28] Decision of the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court (2021, January, case №910/16262/19. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517809/>.
- [29] Review of data on the state of administration of justice in 2018. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf.
- [30] Review of data on the state of administration of justice in 2019. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2019.pdf.
- [31] Review of data on the state of administration of justice in 2020. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf.
- [32] Review of data on the state of administration of justice for the first quarter of 2021. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/IV_kvartal_21

Ярослав Сергійович Ярош

Аспірант

Кафедра економічного права та економічного судочинства

Навчально-науковий інститут права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

01033, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

Yaroslav S. Yarosh

Postgraduate

Department of Economic Law and Economic Justice

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko Kyiv National University

01033, 60 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Ярош Я. С. Ефективність застосування примирювальних процедур у господарському судочинстві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т 30. №2. С. 244–265.

Suggested Citation: Yarosh, Y. S. (2023). Efficiency of the application of conciliation procedures in the economic justice of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(2), 244–265.

Стаття надійшла / Submitted: 27/03/2023

Доопрацьовано / Revised: 27/04/2023

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2023

**Journal
of the National Academy
of Legal Sciences of Ukraine**

Volume 30, Issue 2
2023

Responsible for the release of *V. Zhuravel*

Articles are published in author's version

Desktop publishing *A. Grinchenko*

Signed to the print with the original layout 30.06.2023.
Format 70×100/16. Offset paper. Headset Times.
Mind. print. ark. 21,6. Acc. publ. ark. 18. Edition of 100 copies.
No. 3178

Publishing House «Pravo» of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
and the Yaroslav Mudryi National Law University
61002, 80A Chernyshevskaya Street, Kharkiv, Ukraine
e-mail for authors: verstka@pravo-izdat.com.ua
e-mail for orders: sales@pravo-izdat.com.ua

Certificate of registration of the subject of publishing
in the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 4219 dated 01.12.2011

Produced in the printing house of «PROMART» LLC,
St. Vesnina, 12, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel. (057) 717-25-44

Certificate of registration of the subject of the publishing business
to the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 5748 dated 06.11.2017

**Вісник
Національної академії
правових наук України**

Том 30, № 2
2023

Відповідальний за випуск *В. А. Журавель*

Статті друкуються в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Підписано до друку з оригінал-макета 30.06.2023.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 21,6. Обл.-вид. арк. 18. Тираж 100 прим.
Вид. № 3178

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нотаток
